

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

HOPHOPNAMƏ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2004

*Bu kitab “M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə”
(I-II cildlər, Bakı, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1962)
nəşri əsasında, əlavələrlə təkmilləşdirilərək təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, ön sözü,
izahların və lüğətin müəllifi:

Məmməd Məmmədov
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

894.361 - dc 21

AZE

Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cilddə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 480 səh.

Mirzə Ələkbər Sabir min illik ədəbiyyat tariximizin geniş göylərini bəzəyən bənzərsiz sənət ulduzudur. Onun “Hophopnamə”si başdan-ayağa zülmə, ətalətə etiraz, insan haqqına və heysiyyətinə qarşı çevrilmiş hər şeyə üsyan və ittihamnamədir.

Fitrətən milli və xalqı şair olan Sabir xalqın ictimai-sosial və psixoloji dərdlərini son dərəcə dəqiqliyi ilə və ürək yanğısıyla deyən, fəryadında gülən, gülüşündə ağlayan vətəndaş sənətkardır. Qüdrətli şair oxucusunu da bütün bu dərdlərin alovuna bürüməyi, onu da özü qədər alovlandırmağı bacarmışdır.

Bəzən satırını belə üstələyən, ürək parçalayan lirikasıyla Sabir bu gün də müasirdir.

Sabir əsərlərinin tam külliyyatı olan bu ikicildliyin birinci cildinə şairin 1906-1910-cu illərdə yazmış olduğu satirik şeirlər toplanmışdır. Cild xronoloji prinsip əsasında hazırlanmışdır.

Kitabda xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin illüstrasiyalarından istifadə edilmişdir.

ISBN 9952-418-26-1

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

M.Ə.SABİR İRSİNİN NƏŞRİ TARİXİNƏ DAİR

İnqilabi-satirik şerimizin banisi və bayraqdarı Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvani (1862-1911) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutan böyük simalardan biridir. Onun inqilabi-demokratik poeziyası öz müasirliyi, xəlqiliyi, yüksək sənətkarlığı və dərin realizmi ilə Azərbaycan mədəniyyətinin, bədii və ictimai fikrinin tərəqqisində müstəsna rol oynamışdır.

M.Ə.Sabir yaradıcılığının vüsəti, əhatə və təsir dairəsi son dərəcə genişdir. O, XX əsrin əvvəllərində yalnız Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqi bir sıra ölkələrində də xalq azadlıq hərəkatına, ictimai satiranın inkişafına qüvvətli təsir göstərmiş, onlarca satirik şair üçün nümunə olmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, hələ böyük şairin sağlığında onun əsərləri yerli mətbuatla yanaşı, Tiflis, Peterburq, Həştərxan, Səmərqənd, İstanbul şəhərlərində və başqa yerlərdə çıxan qəzet, jurnal və məcmuələrdə də dərc olunmuş, geniş şöhrət tapmışdır.

* * *

Xalq şairi Sabirin “Hophopnamə” adı ilə məşhur olan şeirlər məcmuəsi oxucuların sevimli kitabıdır. “Hophopnamə” bir əsrə yaxındır ki, çox tirajla çap edilir, yayılır. Onun yenidən nəşri hər dəfə ədəbi həyatımızda bir hadisəyə çevrilir. Sənətdən, peşəsindən, yaşından, savadından asılı olmayaraq, hamı bu kitabı almağa, oxumağa çalışır. Buna görə də “Hophopnamə”nin nəşri tarixinə yığcam şəkildə nəzər salınması, ayrı-ayrı nəşrlərin müsbət və kəsir cəhətlərinin meydana çıxarılması həm sabirşünaslığın bu sahədəki nailiyyətlərini ümumiləşdirmək, həm də Sabir irsinin tam, elmi nəşri üçün son dərəcə vacib məsələlərdən biridir.

Vaxtaşırı buraxılan kütləvi şeir məcmuələri nəzərə alınmazsa, Sabirin əsərləri əsrə yaxın bir müddət ərzində toplu şəkildə ana dilimizdə dəfələrlə çap olunmuş, rus, fars və digər xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir. Düzdür, bu nəşrlərdə şairin zəngin ədəbi-bədii irsi tam əhatə edilməmiş və bunların heç biri elmi-akademik nəşr də deyildir. Lakin istər daxil edilən əsərlərin miqdarı, istər mətnlərin keyfiyyəti, istərsə izah və şərhələrinə görə həmin nəşrlər bir-birindən həmişə bu və ya digər dərəcədə fərqlənmişdir. Sabirin həyat və yaradıcılığına dair tədqiqat genişləndikcə, şairin vaxtaşırı meydana çıxarılan əsərləri yeni nəşrə əlavə olunmuş, mətnlər daha da dürüstləşdirilmiş, izah və şərhlər əvvəlkinə nisbətən xeyli təkmilləşdirilmişdir.

M.Ə.Sabirin zəngin ədəbi-bədii irsi əsasən 1903-1911-ci illərdə qəzet, jurnal, məcmuə və dərsliklərdə çap olunmuşdu. Əsərlərini satirik mətbuatda

müxtəlif gizli imzalarla çap etdirməsinə, öz müəllifliyini gizlətməsinə baxmayaraq, hələ şairin sağlığında onun şeirləri böyük şöhrət qazanmış, dillər əzbəri olmuşdur. Böyük şair sağlığında özü haqqında nəinki yerli mətbuatda, hətta sərhədlərimizdən uzaqlarda çıxan qəzet və jurnallardakı yüksək rəyləri, məqalələri görmüş, əsərlərinin oxucular tərəfindən necə sevilə-sevilə oxunduğunun, təkrar dərc edildiyinin şahidi olmuşdur. Bu zaman Sabir ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda əməkdaşlığa dəvət edilir, onun əsərlərinə onlarca nəzirlər yazılırdı. Şairin əsərləri yüksək qiymətləndirilirdi kimi, ədəbi-ictimai fəaliyyəti də hər cür yad hücumlardan müdafiə olunurdu.

Hələ 1907-ci ildə Peterburqda nəşr olunan “Ülfət” qəzeti (1905-1907) Sabirin bəzi şeirlərini çap etmişdir. “Ülfət” redaksiyası “Ədəbiyyat aləmi” adı altında ayırdığı xüsusi bölməni məhz Sabirin şeri ilə başlamış və bu xüsusda yazmışdır: “Qafqaz zətən şair yatağıdır. Orada pək böyük şairlər yetişmişdir. Hazırda bir çox təbiəti-şeyriyyə sahibləri bulunduğu məhəlli cəridələrdə dərc edilmiş şeirlərindən görülür... Biz gərək Qafqaz, gərək Qazanda zühur edən yeni şairlərimizin əsərlərini qeyri qəzetlərdə gördükcə nəql edib “Ülfət” oxucularını dəxi ləzzətyab edək. Bu dəfə “İrşad” rəfiqimizdən “Təhəssür” ismli şeri (şeyr Sabirindir – M.M.) nəql etdik. Qazan şivəsində intixab etdiyimiz bəz şeirləri dəxi, inşallah, iləri nüsxələrimizin “Ədəbiyyat aləmi” qismində həp nəql və dərc etmək niyyətimiz vardır. Məqsədimiz qarələrimizi hər şeydən hissədar etməkdir. Əgər yeni şair qardaşlarımız asariyyətlərini doğrudan-doğruya idarəmizə göndərərlərsə, məəlməmnuniyyə dərc edəriz” (8 mart 1907, №63).

Xalq şairinin bəzi şeirləri sonralar Həştərxanda çıxan “Bürhani-tərəqqi” qəzetində də (1906-1911) çap olunmuş, ümumi şöhrət qazanmışdır (21 yanvar 1911, №131).

Sabirin əsərləri haqqında yazılıb söylənən dəyərlı müləhizə və məqalələrin sayı 1911-ci ildə şairin xəstəliyi ilə əlaqədar olaraq daha da çoxaldı. Müxtəlif qəzet və jurnallarda Sabir barəsində çoxlu məqalələr dərc edildi ki, bu tipli yazıların sayını o zamankı mətbuatdan istənilən qədər artırmaq mümkündür. Bütün bunlar belə bir aydın həqiqəti təsdiq edir ki, hələ Sabirin sağlığında onun şairlik şöhrəti geniş yayılmış, əsərləri sevilə-sevilə oxunan böyük xalq şairi olmuşdur.

Çarizmin, burjua-mülkədar ağılığının ədalətsiz qanunları nəticəsində öz sağlığında əsərlərini kitab halında görmək səadəti Sabirə nəsib olmadı. Əsərlərinin taleyi xüsusilə ömrünün son günlərində şairi çox düşündürürdü. O, xəstə ikən Tiflisdən dostu Abbas Səhhətə yazdığı son məktublarının birini bu sözlərlə qurtarırdı: “Ölürsəm, qəm etmərəm; çünki bilirəm siz mənim asarımı təb etdirərsiniz”.

Sabir yanılmamışdı. 1911-ci ilin iyul ayında xalq şairinin vəfatından sonra başda Abbas Səhhət olmaqla qələm yoldaşları onun əsərlərini nəşr edib geniş

oxucu kütlələrinə çatdırmaq üçün qızğın fəaliyyətə başladılar. Az müddət ərzində dövrü mətbuat səhifələrində bu münasibətlə çoxlu yazılar, oxucu məktubları dərc edildi. Şairin qədirbilən adı, sıravı oxucularından başlamış Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Fəridunbəy Köçərli, Əliqulu Qəmküsər və başqa müasirləri, mübarizə və məslək dostları onun əsərlərini kitab halında nəşr etmək üçün xalqa müraciət etdilər.

“Məlumat” qəzeti şairin vəfatı günlərində çap etdiyi “Ə.Sabirə heykəl” adlı məqalədə Sabir irsinin nəşri zəruriliyindən danışaraq yazırdı:

“Hər millət kəndisini tərbiyə edən və kəndi arasında mümtaz olan sevgili bir adamın ismini ehtiram ilə yad etmək, namını baqiyi-beynələnam eyləmək məqsədi-alisilə bir şey təsis edirlər. Əcnəbi millətlər heykəl və nişangahlar dikirlər. Əhli-islam arasında təbidi-nam üçün digər təriqlər aranıdır. Burada böyük-böyük təsisatı-xeyriyyə və mədəniyyə təsis ediliyor və digər əsərlər vücudə gətiriliyor.

Şimdi, şübhə yoxdur ki, bu gün biz – Rusiya islamı bunlardan heç birini vücudə gətirməyə müqtədir deyiliz...

Fəqət, bununla bərabər, mümkün olan bir çarə vardır. Bu çarə isə, sevimli şairimizin hini-həyatında yaza bildiyi nə qədər asari-ədibə və əşarı var isə onları toplayıb bir yerdə, məcmuə şəklində təb (çap) etdirməyə himmət və qeyrət buyurulursa idi – ən böyük nişangah tikmiş olurduq...” (21 iyul 1911, №18).

M.Ə.Sabirin həmyerlisi, “Kaspi” qəzetinin redaktor müavini Mehdiyə Hacınski də məsələni məhz bu şəkildə qoyurdu. O, həmvətənlərinə müraciət edib, başqa xalqların yaxşı ənənələrindən nümunə götürməyə çağırırdı: “Biz Qafqaz müsəlmanlarına, xeyrixahlara müraciət edərək, onları öz şair və yazıçılarının şərafinə heykəl qoyan avropalıların yolu ilə getməyə çağırırdıq. Ə.Sabirin buna ehtiyacı yoxdur, fəqət ona lazım olan yeganə şey – əsərlərini nəşr etməkdir...” (25 avqust 1911, №190).

Sabir irsinin nəşri bərasindəki bu müraciətlərə ilk səs verən görkəmli yazıçı və dramaturq Nəcəfbəy Vəzirovun qızı Sara xanım Vəzirzadə olmuşdur. O, “Yeni irşad” qəzeti redaksiyasına göndərdiyi məktubunda yazırdı:

“Miri-ürfanərvər müdir əfəndi!

Möhtərəm “Kaspi” qəzetəsində “Mehdiyə” imzalı, şairi-şəhirimiz Sabir əfəndi haqqında bir məqalə dərc olunmuşdu. Məqalədə müşarileyh Mehdiyə cənabları mərhum Sabirin əsərlərini çap etmək təklifini etmişdir. Boylə ki, əsərlərdən cəm olunmuş pul mərhum Sabirin ailəsinə məsrəf olunsun.

Özümə borc bildim ki, öz aldığım məvacibimdən beş manat xidmətinizə göndərüb, rica edəm ki, bu az məbləği gələcəkdə Sabirin əsərlərini çap olmaq üçün cəm olan sərmayəyə daxil edəsiniz.

Və bunilə bərabər ümid edirəm ki, sahibi-sərvət qardaşlarım və bacılarım Sabirin bizim həqqimizdə çəkdiyi zəhmətini yaddan çıxarmayıb, onun

yadigarına olaraq əsərlərini çap etdirələr. Tainki həm millətimiz o əsərlərdən bəhrəmənd olub, həm də o mərhumun övladına bir ianə olunsun” (28 avqust 1911, №1).

Sara xanım Vəzirzadənin bu xeyirxah təşəbbüsünün təsir gücünü daha da artırmaq məqsədilə bir neçə gün sonra Mehdibəy Hacınski “Qeyrət etməli” adlı məqalə ilə yenidən mətbuat səhifələrində çıxış etdi. Bu dəfə o, xalq şairinə təmənnəsiz xidmət göstərən iki nəfər qadının – Həmidə xanım ilə Sara xanımın təşəbbüskarlığına diqqəti cəlb edərək yazırdı:

“Əvvəlinci nömrəmizdə iffətli Sara xanım Vəzirzadə həzrətlərinin Sabir haqqında yazdığı məktubunu dərc etmişdik. O gündən on gün keçmişdi. Hənzürə Bakıda və nə onun nahiyələrində və nə də Qafqaz müsəlmanlarının aralarında bu barədə bir təşəbbüs görünməkdədir.

Əcəba, zavallı Sabirin həyatında kömək edən, həmidənə bir himayə edən bir övrət Həmidə xanım və öləndən sonra onu yada salan yenə övrət! Daha bundan ziyadə nə bir təsir ola bilər?! Bundan əfzəl nə ola bilər?!” (“Yeni irşad” qəzeti, 7 sentyabr 1911, №8).

Sabir əsərlərinin nəşrilə əlaqədar olan bu tipli məqalə və müraciətlər, ideya istiqamətindən asılı olmayaraq, o dövrün demək olar ki, bütün qəzet və jurnallarında tez-tez təkrar edilirdi. Bütün bunlar xalqın öz sevimli şairinə bəslədiyi dərin məhəbbət və sonsuz ehtiramın parlaq təzahürlərindən biri idi. Artıq sözdən bilavasitə əməli işə keçmək, Sabirin əsərlərini çap edib oxucu kütlələrinə çatdırmaq vaxtı yetişmişdi.

Sabir istedadının pərəstişkarlarından biri olan, onun satirik üslubundan çox şey öyrənib mənimşəyən görkəmli mollanəsrəddinçi şair Əliqulu Qəm-küsar bu münasibətlə yazırdı: “Zəmani-həyatında Sabir əfəndiyə külli mayələr qoyub dərdinə əlac aramadıqsa da, laməhalə şimdiki çalışıb onun məcmuəsinin çap olunub kitab şəklinə girməyinə bəzli-himmət edəlim, ta bəlkə həmi millətimiz onun abdar kəlamlarından müstəfiyə və bəhrəmənd olsunlar və həmi bu məmərədən onun növbəvəsinə bir tərifi-məaş və imkanı-təhsili-elm və tərbiyə fərahəm olub, o biçarənin də ruhu şad olsun. Yoxsa gündə qəzetədə “Sabir belə gəldi, belə getdi, belə yazdı, belə dedi” sözlərini təkrar etməkdən heç bir fayda hasil olmaz” (“Yeni irşad” qəzeti, 18 sentyabr 1911, №15).

Beləliklə, 1911-ci ilin axırlarından 1912-ci ilin ortalarına qədər hazırlıq işləri davam etdi. Sabir külliyyatını buraxmaq üçün onun müasirləri şairin əsərlərini çapa hazırlayır, kitabın nəşri üçün oxuculardan maddi vəsait toplanışını təşkil edir, nəşriyyatlarla müntəzəm əlaqə saxlayırdılar. Oxuculardan yığılan ianə kifayət etmədiyindən başqa vasitələrə də əl atılmış, Dilican yaylağında istirahət edən azərbaycanlı müəllimlər tamaşa göstərərək, Sabir əsərlərinin nəşri üçün əlavə vəsait toplamışdılar (“Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 1962, №5).

Xalq şairinin əsərlərini çapa hazırlamaq və nəşr edib geniş oxucu kütlələrinə təqdim etmək işində şair Abbas Səhhət ilə müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyovun xidmətləri xüsusilə qeyd edilməlidir. Xalqdan toplanmış ianə ilə, Abbas Səhhət və Mahmudbəy Mahmudbəyovun ardıcıl səyi nəticəsində Sabirin vəfatından il yarım sonra onun ən böyük arzusu həyata keçirildi – şairin əsərləri 1912-ci ilin axırlarında “Hophopnamə” adı altında çapdan çıxdı.

Bu, “Hophopnamə”nin ilk nəşri idi. Kitaba Sabir əsərlərinin az bir hissəsi – yalnız “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan satıraları (həm də hamısı yox!) daxil edilmişdi. Bakıda “Kaspi” mətbəəsində 2000 tirajla buraxılmış bu ilk külliyyat həcmcə də böyük deyildi, cəmi 104 səhifədən ibarət idi.

“Hophopnamə”nin həcmi nə qədər kiçik idisə, mənası və məzmunu bir o qədər böyük, əhatəli idi. Demək olar ki, XX əsrin ilk on ilinin elə mühüm ictimai-siyasi, yaxud məişət məsələsi yox idi ki, bu kitabda bədii ifadəsini tapmamış olsun. “Hophopnamə” xalqın həyat və mübarizəsini bütün tipik cəhətləri ilə əks etdirib göstərən parlaq bir güzgü idi.

“Hophopnamə” çap olunduğu gündən etibarən oxucular arasında böyük şöhrət qazandı, ən çox oxunan, geniş yayılan kitablardan biri oldu. “Hophopnamə” nüsxələrinin qısa müddətdə, dərhal satılıb qurtarması Sabir irsinin geniş oxucu kütlələri tərəfindən necə hərarətlə qarşılandığını göstərən ən yaxşı sübut idi.

“Hophopnamə”yə dövrü mətbuat səhifələrində də yüksək qiymət verildi. Qəzet və jurnallarda bir-birinin ardınca çoxlu elanlar, rəylər çap olundu. Həm də yalnız demokratik mətbuat deyil, burjua mətbuatı orqanları da “Hophopnamə”nin oxucular arasındakı şöhrətini etiraf etməli olmuşdur.

1913-cü ilin əvvəllərində “Hophopnamə” artıq kitab mağazalarına daxil olmuşdu. Bu münasibətlə “Şəlalə” jurnalında çap olunmuş elanda oxuyuruq: “Mərhum milli şairimiz Sabir əfəndinin əsərlərindən “Hophopnamə” çapdan çıxıb satılmaqdadır. Bu kitab hər bir milli ədəbiyyatı sevən kimsə üçün mizüstü bir kitab olmalıdır” (19 yanvar 1913, №1).

Növbəti nömrələrdə təkrar dərc olunan bu elandan başqa, “Şəlalə” jurnalı “Hophopnamə” haqqında xüsusi bir məqalə də çap etmişdir. Həmin məqalədə şairin yaradıcılığına düzgün qiymət verilmiş, Sabir ədəbiyyatımızda “yeni cığır açan müqtədir bir şair” kimi qiymətləndirilmişdir.

“Yeni kitablar” adı altında çap olunan həmin məqalədə Sabir və onun “Hophopnamə”si haqqında deyilirdi: “Çoxdan bəri intizarında olduğumuz mərhum Sabir əfəndinin 1-ci qism “Hophopnamə”si bu həftə təb olundu. Sabir əfəndi türk-Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir cığır açan müqtədir bir şairdir. Sabirin şeirləri şimdiki deyil, gələcək zəmanlarda belə qələrlərini müs-

təfid edər. Bu əsər tərzi-məişətimizi bir ayinə kibi doğru göstərir. Vaqəən milli həyat və milli heysiyyətimizin müsbət tərəflərini bir tarix kibi təsvir etməz. Lakin mənfi cəhətlərini ətraflıca şərh və bəyan eylər. Ruhanilər, ürəfa, bəylər, inteligentlər, əsnaf, mədəniyyətçilər... nöqsanları ilə sərəsər “Hophopnamə”də təhriir və tərsim olunmuşdur” (2 fevral 1913, №2).

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, “Hophopnamə”nin ilk nəşrinə Sabir əsərlərinin kiçik bir qismi, təxminən dördə bir hissəsi daxil edilmişdir. Kitabın üzərində “I hissə” olduğu göstərilmişdisə də, sonralar nəşriyyat çətinlikləri ilə əlaqədar II hissə çap olunmamışdır. Bunu “Hophopnamə”nin nəşri haqqında məqalə, yaxud elan çap edən qəzet və jurnallar da dönə-dönə qeyd etmişlər. Şairin vəfatının iki illiyi münasibətilə “Məktəb” jurnalında Sabirin tərcümeyi-halına dair buraxılan böyük bir məqalə bu sözlərlə qurtarırdı: “Mərhumun “Hophopnamə” adlı əsəri çapdan çıxıb satılmaqdadır. Hələ çapa verilməmiş əsərləri də vardır ki, bunlar da tədris ilə təb olunacaqdır” (12 iyul 1913, №11).

Oxucular xalq şairinin çap olunmamış əsərlərini böyük maraq və intizarla gözləyirdilər. Lakin “Hophopnamə”nin II hissəsini nəşr etmək mümkün olmadı. Nəşriyyatın xüsusi mülkiyyətçilər əlində gəlir vasitəsinə çevrilməsi, maddi vəziyyətin ağırlığı Sabir irsinin nəşrinə imkan vermədi. Buna görə də məsələ yenidən dövrü mətbuat səhifələrində müzakirə olunmağa başladı.

Şairin müasirləri və qədirbilən oxucuları dövrü mətbuatda öz səslərini yenidən ucaltdılar. Onlar Sabirin çap olunmamış əsərlərinin nəşri üçün xalqı “himmət göstərməyə”, bu xeyirxah, mədəni tədbirin həyata keçirilməsində öz köməyini əsirgəməməyə çağırtdılar. Yazıçı Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev böyük şairin vəfatının iki illiyi münasibətilə yazdığı məqaləsini məhz belə bir alovlu çağırışla bitirirdi: “Millət xeyirxahlarını, Sabir adı gələndə gözləri yaşaranları çağırıb deyirəm: əl-ələ verin, qardaşlar! Himmət edin, Sabirin bizə tapşırıb getdiyi əmanəti tərəqqi düşmənlərinin gözlərinə ox edək! Asarını kəsəyənlərə xörək etməyin və onun əziz qəbrini Nizaminin, Firdovsinin qəbrlərinə döndərməyin. Namus yeridir, qardaşlar!” (“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 23 iyul 1913, №20).

Belə müraciət və çağırışlar xalq içərisində dərhal öz əks-sədasını tapırdı. Sabir irsinin mükəmməl nəşri üçün hər tərəfdən maddi vəsait toplanması bunu aydın göstərdirdi. Bakı, Gəncə, Tiflis, Aşqabad və s. şəhərlərdən göndərilən ianələrin yığılması işində “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşları, vəkil və müxbirləri xüsusi səy göstərmişlər. İanə olunan pulların sahibləri və miqdarı haqqında mətbuat səhifələrində müntəzəm məlumat dərc edilirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı 1913-cü ildə çıxan nömrələrinin birində “İanə” başlığı altında “Maarifpərvər arqadaşımız Salman Əsgərov cənablarının vasitəsilə sevgili şairimiz mərhum Sabir Tahirzadənin çap olunmayan əsərlərinin təb olunmağına Aşqabaddan yığılan ianələrin surəti”ni dərc etmiş və yazmışdır:

“Bu pullar idarənin vasitəsilə Mehdibəy Hacınskiyə tapşırılıb ki, mərhumun əsərlərinin çapına məsruf etsin” (26 iyun 1913, №18).

Ayrı-ayrı şəhərlərdən göndərilən ianə haqqında bu cür məlumatlar “Molla Nəsrəddin”in növbəti nömrələrində də, başqa qəzet və jurnallarda da dərc olunmuşdur.

Toplanan ianələr redaksiyalar vasitəsilə Sabir irsinin nəşri üçün təşkil edilmiş komissiyaya göndərilirdi. Müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyov, yazıçı Seyid Hüseyn və mühərrir Mehdibəy Hacınskidən ibarət olan həmin komissiya yığılmış məbləğin kifayət etmədiyini bildikdə, xalqa yenidən müraciət etdi. Müraciətnamənin müəllifləri yeni nəşrin xüsusiyyətlərini və çap xərcini təhlil edərək deyirdilər:

“Mərhum Sabirin “Hophopnamə”sinin birinci hissəsi himmətli millətdaşların ianəsi ilə keçən il çap oldu. İndi Sabirin tamam əsərləri çap olur. Bu çap müəvvər olacaq. Mərhumun öz şəkli və iyirmi dörd rəngli rəsm ilə bərabər 200 səhifəli bir kitab çıxacaq. Təkcə rəsmlərin xərci 400 manatdan artıqdır. Tamam çap xərci təxminən 1300 manat tutacaq. Bu halədək bir az ianə cəm olmuş. Aşkardır ki, bu cəm olmuş məbləğ Sabirin əsərlərini çap etməyə kifayət etməyəcək və işdə yenə himmət lazımdır.

Himmətli millətdaşlar! Müqtədir şairlərimiz az olmayıb. Lakin bu gün milli şairimiz bircə Sabir əfəndidir – desək, səhv etməmişik. Çünki ancaq Sabirin əsərlərində öz məişətimizi, öz nöqsanımızı, nə olduğumuzu görə bilirik. Bu əsərlər varlığımızın ayinəsidir, bu əsərlər bizə doğru rəhbərdir.

Boylə böyük milli ədəbin əsərləri çap olub, el malı olmağa himmət ediniz. Azmı, çoxmu, hər kəs öz gücünə görə bu çapa verdiyi ianəni Sabirə, Sabirin ailəsinə deyil, tamam millətə edir. Bu ianələrin təşəkkürünü nəinki indiki millət fərdləri, bəlkə bizdən sonra gələn övladımız edəcək” (“İqbal” qəzeti, 20 yanvar 1914, №557).

Beləliklə, tərəqqipərvər ziyalıların və xalq şairinin qələm dostlarının bütün bu səyləri hədəf getmədi. Oxucuların tələbi və ianəsilə iki il sonra, 1914-cü ildə Sabir əsərləri yenidən nəşr olundu. Bu, 1912-ci ildə I hissəsi buraxılan “Hophopnamə”nin mabədi deyildi, ikinci, daha mükəmməl nəşri idi. Əvvəlkindən fərqli olaraq, yeni nəşrə şairin “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı başqa dövrü mətbuat orqanlarında (“İrşad”, “Bəhlul”, “Zənbur”, “Həqiqət”, “Günəş” və s.) çıxan əsərləri də daxil edilmişdi. Sabirin öz sağlığında qəzet və jurnallarda dərc etdirdiyi yüzdən artıq taziyanəsi, bir sıra satirik və lirik şeirləri, uşaqlara hədiyyəsi, hekayə və felyetonları, bəzi tərcümələri və nəhayət, Abbas Səhhətə yazdığı son məktubları ilk dəfə bu kitabda toplanmışdır. Şairin o vaxta qədər çap olunmamış bir sıra qəzəlləri də “Hophopnamə”nin yeni nəşrinə əlavə edilmişdir. Beləliklə, kitabın ümumi həcmi ilk nəşrə nisbətən üç dəfədən də çox böyümüşdü.

Vaxtı ilə Sabir satiraları mövzusunda “Molla Nəsrəddin” jurnalına çəkilmiş və xalq rəssamı Əzim Əzimzadə tərəfindən yenidən işlənən rəngli şəkillərin böyük bir qismi də ilk dəfə bu nəşrdə verilmişdi. Dərin həyati müşahidə, mütərəqqi ideya və kamil sənətkar fırçasının məhsulu olan bu şəkillər Sabir irsinin xalq kütlələri arasında geniş yayılması işində qüdrətli əyani vasitə olduğu kimi, Sabir satirası da Azərbaycan təsviri incəsənətinin realizm və xəlqilik yolu ilə inkişafında böyük rol oynamışdır. Əzim Əzimzadənin Sabir əsərləri mövzusunda çəkdiyi və “Hophopnamə”nin yaraşığı olan ən yaxşı rəsmləri, hər şeydən əvvəl, öz həyatiliyi, ideyalılığı və yüksək sənətkarlığı ilə səciyyələnir. Sənətsünasların göstərdikləri kimi, “Sabir şeirlərinin məzmununu dərinədən dərk edən Əzimzadə öz illüstrasiyalarında bu şeirlərin böyük daxili mənasını hamıya çata biləcək canlı bir formada əks etdirmişdir. Rəssamın fırçası şairin qələminin gördüyü işi çox gözəl tamamlamış və onu daha da qüvvətləndirmişdir” (A.Qaziyev.)

“Hophopnamə”nin istər birinci, istərsə ikinci nəşrini Abbas Səhhət hazırlamışdı. O, əziz dostunun kitabına ad seçərkən şairin “Molla Nəsrəddin”də işlətdiyi ilk gizli imzasını (“Hop-hop”) əsas almış və kitabı həmin imzaya uyğun olaraq “Hophopnamə” adlandırmışdı. Abbas Səhhətin bu təşəbbüsü sonrakı nəşirlər və tərtibçilər tərəfindən də davam etdirilmiş və yaxşı bir ənənə halını almışdır. Keçən əsrin 60-cı illərində çıxan üçcildliyi də daxil olmaqla Sabirin əsərləri külliyyatı adətən “Hophopnamə” adı altında buraxılmışdır.

Abbas Səhhət qələm dostunun vəfatı münasibətilə bir il əvvəl çap etdiyi məqalə əsasında kitaba “Sabirin tərcümeyi-halı” adı altında dolğun məzmunlu, elmi səviyyəsi etibarilə yüksək, şairin həyat və yaradıcılığına dair faktik materialla zəngin bir müqəddimə yazmışdır ki, bu müqəddimə indi də Sabir tədqiqatçılarının istinad etdiyi ən mötəbər məxəzlərdən biri, bəlkə də birincisi sayılır.

Abbas Səhhət müqəddimədə öz qələm və məslək dostunun keçdiyi həyat və yaradıcılıq yolunun əsas mərhələlərini düzgün müəyyənləşdirmiş, Sabir əsərlərinin yığcam ideya-bədii təhlilini vermiş, onu şerimizin inkişafı tarixində yeni dövr açan novator bir şair kimi qiymətləndirmişdir. Müqəddimə müəllifinin fikrincə, Sabir “Azərbaycan ədəbiyyatında ən əvvəl yeni bir çıxır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı. Nöqsanlarımızı və eyblərimizi məzhəkə və məzah təriqilə gəyət şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə, qəh-qəhələr ilə oxudub islahə çalışırdı... Sabir əfəndi əsərlərində işlətdiyi ibarələr və yeni məzmunlar kimsəni təqlid deyil, məhz, öz fikrinin nəticəsidir”.

Şairin ilk yaradıcılıq dövrünə aid gətirilən ədəbi nümunələr, Sabirin dövrü mətbuatla əlaqəsinə, gizli imzalarına dair verilən zəngin məlumat və nəhayət, yazıçının İran inqilabına münasibəti haqqında söylənən qiymətli, orijinal fikirlər müqəddimənin elmi əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Düz-

dür, son dərəcə təvazökar şair olan Abbas Səhhət “Hophopnamə”yə yazdığı müqəddiməni “Sabirin tərcümeyi-halı” adlandırmışdır. Lakin bu, bizim bildiyimiz adı “tərcümeyi-hal” çərçivəsindən çıxmış, Sabirin yaradıcılıq problemlərini müəyyənləşdirmək nöqtəyi-nəzərindən irəliyə doğru atılmış mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir. Burada Sabir satirasının ideya məzmunu və əsas xüsusiyyətləri, şairin klassik ədəbi irslə əlaqəsi, ədəbiyyatımızdakı tənqidi realizmin ideya mənbələri və mütərəqqi istiqaməti və bir sıra başqa məsələlər haqqında müqəddimə müəllifinin maraqlı, nəzəri mülahizələri vardır.

“Hophopnamə”nin ilk iki nəşri üzərində aparılan diqqətli müşahidə və müqayisələr belə bir iddia üçün əsas verir ki, Abbas Səhhət böyük şairin əsərlərini avtoqraflar əsasında deyil, məhz ilk çaplar əsasında hazırlamışdır. Müasirlərinin dediklərinə görə, Sabir dövrü mətbuatda çıxan şeirlərini səliqə ilə kəşib bir qovluqda yığmış və əsərlərini kitab halında çap etdirmək üçün hələ öz sağlığında müəyyən təşəbbüs göstərmişdir. Görünür, şairin vəfatından sonra “Hophopnamə” nəşrə hazırlanarkən bunun böyük köməyi olmuşdur.

“Hophopnamə”nin 1922-ci il nəşrinin tərtibçisi Əliskəndər Cəfərzadə kitabə yazdığı ön sözdə (“Mədxəl”) bu xüsusda deyir:

“Mürzə Ələkbər Sabir Tahirzadənin vəfatından təxminən bir il sonra, 1912-ci ildə mərhumun əsərlərini “Hophopnamə” ünvanı ilə kəndi vəsiyyətinə görə Mahmudbəy Mahmudbəyov təşəbbüsətdə bulunub, çap etdirmək fikrinə düşüyor.

Mərhum Sabirin mənzum və mənsur asarını A.Səhhət vasitəsilə “Molla Nəsrəddin” jurnalı və qeyrədən istixrac edərək kitabın nüsxəsini müxtəsərən hazırlayır. Çap etdirməyə nəqd para olmadığından ianə tərifi ilə pul toplanıb birinci təbini qeyri-müsəvvər olaraq 2000 nüsxə təb etdiriyor” (səh 3).

Tərtibçi Sabir əsərlərinin nəinki qəzet və jurnallardakı mətnini, hətta sərlövhesini də eyni ilə saxlamışdır. Odur ki, əsərlərin qəzet və jurnal variantı ilə “Hophopnamə”nin ilk iki nəşrindəki mətn arasında o qədər də böyük fərq yoxdur. Nəzərə çarpan fərqləri öz məzmununa və xarakterinə görə əsasən iki qrupa ayırmaq mümkündür: a) bir sıra söz və ifadələrin başqa, ona yaxın olan, sinonim söz və ifadələrlə əvəz edilməsi nəticəsində yaranan kiçik dəyişikliklər; b) bəzi açıq söz təhrifləri.

Birinci qrup fərqlər bəzən məzmun, bəzən də vəzn, bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə əlaqədardır. Tərtibçi heç bir ideya təhrifinə yol vermədən əsərlərin qəzet və jurnal variantındakı bəzi söz, ifadə və tərkibləri başqası ilə əvəz etməyi lazım bilmişdir.

Əlbəttə, bu tipli düzəlişlərin konkret olaraq haradan, necə yarandığını indi dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Sabir avtoqraflarının əldə olmaması burada tədqiqatçının işini son dərəcə çətinləşdirir, onun aydın, konkret fikir söyləməsinə mane olur. Bəlkə də Sabir əsərlərini məhz Səh-

hətin düzəltdiyi şəkildə yazıb göndərmiş, qəzet və jurnal redaktoru isə onu öz məqsədinə müvafiq şəkllə salmışdır.

Sabir əsərlərinin nəşri tarixində belə hallar olmuşdur.

İlk mənbələrlə “Hophopnamə”nin 1912-1914-cü il çapları arasında nəzərə çarpan ikinci qisim fərqlərə gəlincə, demək lazımdır ki, bunlar əsasən açıq təhriflərdən ibarətdir. Sayca o qədər də çox olmayan bu təhriflər bəzən ərəb əlifbasının yazıda törətdiyi dolaşıqlıq, bəzən də mətbəə xətalari nəticəsində meydana çıxmışdır.

Əlbəttə, göstərilən kəsirlər “Hophopnamə”nin ilk nəşrlərinin ədəbi-elmi əhəmiyyətini azalda bilməz. İstər şairin əsərlərinin toplanması, istərsə mətnlərin düzgünlüyü nöqteyi-nəzəridən “Hophopnamə”nin ilk çapları Sabir irsinin nəşri tarixində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyildir ki, 1941-ci ildə Təbrizdə “Hophopnamə” nəşr olunarkən məhz bu çaplar əsas alınmışdır. Təbriz çapının naşiri Hilal Nasiri “Hophopnamə”nin Abbas Səhhət tərəfindən hazırlanan 1914-cü il nəşrini eyni ilə buraxmağı məqsədə tam müvafiq bilmişdir.

* * *

M.Ə.Sabirin əsərləri və ədəbi-ictimai fəaliyyəti əsil yüksək qiymətini inqilabdan sonra aldı. 20-ci illərdən etibarən Sabir irsinə olan maraq və tələb görünməmiş dərəcədə artdı. Öz sağlığında əsərlərini bir kitab halında görə bilməyən alovlu vətənpərvər və mübariz şairə inqilabın ilk illərində heykəl qoyuldu, əsərləri kütləvi tirajla dəfələrlə çap olundu. Həyata keçirilmiş bütün bu tədbirlər klassiklərə, bəşəriyyətin əsrlərdən bəri yaratmış olduğu mədəni irsə göstərilən qayğının təzahürlərindən biri idi.

1919-cu ildə Bakıda təşkil edilən və böyük şairin adını daşıyan xalq kitabxanasının fəaliyyət dairəsi 1920-ci ildən sonra daha da genişləndi. Şairin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar olaraq Sabir kitabxanası tərəfindən bir sıra mühüm işlər görüldü. Vaxtaşırı Sabirin xatirəsinə həsr edilən ədəbi-bədii gecə və oxucu konfranslarının keçirilməsi, şairin əlyazmaları və naməlum əsərlərinin meydana çıxarılması, ədəbi-ictimai fəaliyyətinin öyrənilməsi işində həmin kitabxananın böyük rolu olmuşdur. Kitabxanada keçirilən ədəbi gecə və konfransların materialları əsasında buraxılmış “Yaşıl yarpaqlar” (1922), “Azərbaycan xalqı şairi Sabir” (1924) və “Sabir kitabxanasının on illiyi” (1929) məcmuələrindəki elmi əsərlər, məqalələr, mənzum və mənsur xatirələr böyük şairin həyat və yaradıcılığını öyrənmək üçün indi də sabirşünasların əsaslanıb geniş şəkildə istifadə etdikləri mənbələrdəndir. Bütün bu materiallar, eyni zamanda, Sabir irsinin növbəti, daha mükəmməl nəşrləri üçün yaxşı bir bünövrə olmuşdur.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan az sonra Sabir əsərlərinin nəşri ilə əlaqədar bir sıra mühüm dövlət tədbirləri həyata keçirildi. Xalq Maarif Komissarlığının təşəbbüsü ilə “Hophopnamə”nin təkmilləşdirilmiş, üçüncü nəşrini buraxmaq üçün xüsusi komissiya yaradıldı. Şairin avtoqraflarını, naməlum əsərlərini, tərcümeyi-halı haqqında məlumat və s. toplamağa dair 1921-ci ilin may ayında partiya mətbuatında ayrıca elan dərc edildi. Həmin elanda oxuyuruq: “Xalq Maarif Komissarı Bünyadzadə yoldaş tərəfindən məşhur şairimizdən Sabirin əsəri olan “Hophopnamə”ni 3-cü dəfə olmaq üzrə daha nəfis və daha təntənəli bir surətdə təb edilməsi Ali Siyasi Maarif müdiriyyətinin nəşriyyat şöbəsinə həvalə edilmişdir. Binaənileyh şair Sabirin əsərlərindən, tərcümeyi-halına, rəsminə, əlyazmasına, “Hophopnamə”də təb edilməmiş şeirlərinə dair məlumatı və ya əldə əsəri mövcud olan yoldaşlardan məzkur əsərləri saat 8-dən 2-yə qədər türk nəşriyyat müdiri Əliskəndər Cəfərzadə yoldaşa gətirmələri rica olunur” (“Kommunist” qəzeti, 31 may 1921, №96).

Xalq şairini şəxsən tanıyan, onunla bir yerdə işləmiş bütün vətəndaşlar bu elandan sonra Sabir əsərlərinin nəşrinə kömək məqsədilə öz bildiklərini əsirgəmədilər. Şairin özlərində olan avtoqraflarını, şeirlərini, məktublarını idarəyə təqdim etdilər. Şifahi məlumat verdikləri kimi, bir sıra xatirələr, şeirlər də yazıb göndərdilər. Bütün bu materiallar “Hophopnamə”nin az sonra buraxılan yeni nəşrində öz əksini tapmışdır.

Xalq Maarif Komissarı Dadaş Bünyadzadənin göstərişi ilə yeni nəşrin hazırlanması Sabirin müasiri, sabiq “Dəbistan” jurnalının (1906–1908) redaktoru, görkəmli müəllim və jurnalist Əliskəndər Cəfərzadəyə həvalə edilmişdi. Geniş oxucu kütlələrinin yaxından köməyi və tərtibçinin il yarımlıq gərgin, səmərəli zəhməti nəticəsində 1922-ci ildə Sabir külliyyatı çapdan çıxdı.

Bu, “Hophopnamə”nin üçüncü, təkmilləşdirilmiş nəşri idi, sovet dövründə buraxılan ilk nəşri idi.

Yeni nəşr öz həcminə görə ilk nəşrlərdən xeyli fərqlənirdi. Tərtibçi zəhmətə qatlaşaraq, Sabirin yaşayıb yaratdığı dövrdə və sonralar çıxan bəzi qəzet, jurnal və məcmuələri nəzərdən keçirmiş, şairin külliyyatına düşməyən bir sıra əsərlərini yeni nəşrə əlavə etmişdi. Bu gün məktəblilər tərəfindən sevilə-sevilə oxunan, dillər əzbəri olan uşaq şeirlərinin tam yarısı ilk dəfə bu nəşrdə verilmişdi (“Məktəb şərqisi”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Cütçü”, “Ağacların bəhsi”, “Elmə tərgib” və s.).

“Hophopnamə”nin 1922-ci il çapına daxil edilən yeni əsərlər yalnız uşaqlara aid şeirlərdən ibarət deyildi. Şairin o vaxta qədər işıq üzü görməyən, əlyazmaları Sabir kitabxanası tərəfindən əldə edilən bir sıra əsərləri də (“Nola ərbabi-kəmal...”, “Yaran, mөгər ki...”, “Tərk edər kim ki...” və s.) ilk dəfə bu nəşrdə çap olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Sabir öz dövrünün Cəlil Məmmədquluzadə, Abbas Səhhət, Firidunbəy Köçərli, Əliskəndər Cəfərzadə və başqaları kimi görkəmli yazıçı, şair, ictimai xadim və mühərrirləri ilə müntəzəm surətdə əlaqə saxlamış, məktublaşmışdır. Firidunbəy Köçərli Sabirin vəfatı günlərində yazdığı bir məqaləsində deyirdi: “Onun məndə bir çox nəzmən və nəsrən yazılmış məktubları var ki, cümləsi mənim məhəlli-iqamətim olan Qori şəhərində qalıbdır...” (“Məlumat” qəzeti, 3 avqust 1911, №29).

Şairin həyat və yaradıcılığını öyrənmək üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edə biləcək bu məktublardan çoxu, təəssüf ki, itib-batmış, bizə gəlib çatmamışdır. Həmin məktublardan yalnız ikisini Abbas Səhhət “Hophopnamə”yə daxil etmişdir. Bu gözəl təşəbbüs sonrakı nəşirlər tərəfindən davam və inkişaf etdirilmişdir.

“Hophopnamə”nin 1922-ci il çapı bu cəhətdən də diqqəti cəlb edir. Sabirin öz müasiri, görkəmli maarifpərvər Sultan Məcid Qənzadəyə yazdığı və xalq şairinin ictimai-pedaqoji fəaliyyətini öyrənənlər üçün zəngin məlumat və rən beş məktubu ilk dəfə bu nəşrdə çap olunmuşdur. Kitabın sonunda isə Sabirin bir sıra müasirlərinin şair haqqında mənzum və mənsur yazıları verilmişdir.

Sabir əsərlərinin inqilabdan əvvəlki istər qəzet-jurnal, istərsə kitab çaplarında, xalq işi uğrunda mübarizə aparan bəzi qəhrəmanların adları, azadlıq simvolu olan bir sıra söz və ifadələr çar senzurası tərəfindən buraxılmamışdır. Redaksiya həmin sözlərin yerində bir neçə nöqtə qoymaqla oxuculara müəyyən işarə vermiş və bununla da işin içərisindən çıxmışdır. “Hophopnamə”nin inqilabdan sonra buraxılan ilk nəşrində tərtibçi, haqlı olaraq, vaxtı ilə əvəzinə nöqtələr qoyulmuş şəxs adlarını, söz və ifadələri bərpə etmişdir (“Səttarxana”, “Ruhum” və s.).

“Hophopnamə”nin 1922-ci il nəşri bədii tərtibat, rəsm sənəti cəhətdən də özündən əvvəlki və sonrakı çaplardan fərqlənir. İkinci nəşrdəki şəkillərdən əlavə, Əzim Əzimzadə kitaba bir sıra yeni rəsmlər çəkmiş, Sabir tiplərinin mahiyyətini realist boyalarla, əyani şəkildə açıb göstərmişdir. Şəkillər rəngli çap edilmiş, kitab nəfis şəkildə buraxılmışdır.

Həcm, rəsm və bədii tərtibatındakı müsbət cəhətlərə baxmayaraq, “Hophopnamə”nin üçüncü nəşrində ciddi səhvlər də vardır. Başlıca nöqsan bundan ibarətdir ki, tərtibçi, əvvələn, Sabir irsinə son dərəcə sərbəst yanaşmış, “Hophopnamə”nin 1914-cü il çapı üzərində işləyərkən* əsərlərin mətninə əl gəzdirmiş, bir sıra tərkib və ifadələri başqası ilə əvəz etmiş, bir sözlə, böyük şairi “redaktəyə” çalışmışdır; ikincisi, əsərlərin ilk mənbələrdəki sərlövhlərini, demək olar, bütünlüklə dəyişdirmiş, özündən uydurma

* Üçüncü nəşr hazırlanarkən “Hophopnamə”nin üzərində işlənmiş 1914-cü il çapı Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılır: X-895.

adlar düzəltmiş və bununla bir hərc-mərcək yaratmışdır ki, bu da sonrakı nəşrlərin bəzində eyni ilə, bəzində isə qismən təkrar olunmuşdur.

Bundan başqa, bəzi söz, ifadə və misralar mətndən düşdüynə görə şerin həm ideya məzmunu, həm də vəznə qafiyəsi pozulmuşdur.

“Hophopnamə”nin ilk üç nəşrində tərtib nöqtəyi-nəzərindən ciddi nöqsanlar vardır. Bu nəşrlərdə müəyyən tərtib prinsipi gözlənilmədiyi, büsbütün təsnifat aparılmadığı kimi, əsərlərin yazılış və çap tarixinə, mətndəki hadisə və adlara dair heç bir qeyd, şərh də verilməmişdir. Sabir külliyyatının yalnız dördüncü nəşrində, 1934-cü ildə buraxılan “Bütün əsərləri”ndə bu cəhətdən ilk təşəbbüs edilmişdir.

Əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq, “Bütün əsərlər”də şairin zəngin ədəbi-bədii irsi əsasən mövzularına görə qruplaşdırılmış, “Sabir və inqilab”, “Mülkədar-kapitalist quruluşu əleyhinə”, “Sabir və din”, “Mədəniyyətsizliyə – avamlığa qarşı”, “Sabir və yeni məktəb” və s. başlıqlar altında toplanmışdır. Lakin bu prinsip də sona qədər gözlənilməmiş, şairin ictimai-siyasi məzmunlu şeirləri, qəzəlləri və uşaqlara hədiyyəsində janr əsas alınaraq, bu əsərlər ayrıca fəsillərdə verilmişdir.

Söz yox ki, klassiklərin nəşrində əsərlərin mövzuya görə qruplaşdırılması tam doğru, elmi prinsip sayıla bilməz. Mətnşünaslıqda bu üsul haqlı olaraq həmişə tənqiddə məruz qalır. Xüsusən, Sabir kimi şairin əsərlərini bu prinsip əsasında tərtib və təsnif etmək son dərəcə çətinidir. Çünki Sabirin bir şerində bəzən bir neçə mövzuya toxunulur. Əsərin əvvəlində adı məişət hadisəsindən danışan şair birdən-birə, böyük ustalıqla mühüm dövlət məsələsinə, ictimai-siyasi və beynəlxalq mövzulara keçir, sonra da bunları bir-biri ilə əlaqələndirib üzvi surətdə bağlayır. Bu cəhət Sabirin satira yaradıcılığında nəzərə çarpan başlıca keyfiyyətlərdən biridir.

Sabirin əsərlərini janra görə qruplaşdırmaq da həmişə müəyyən çətinliklər törədir. Ədəbiyyat tariximizdə böyük satirik kimi məşhur olan Sabir, eyni zamanda, incə lirikdir. Onun bir sıra şeirlərində satira ilə lirika, gülüş ilə gözyaşı, tənqid ilə tərənnüm bir-birinə elə qaynayıb-qarışmış, üzvi vəhdət halında meydana çıxmışdır ki, bəzən oxucu lirikanın satiraya necə keçdiyini, tənqidin harada qurtarıb, tərənnümün necə başladığını qətiyyənlə hiss etməyi (“Neylərdin ilahi”, “Ey dərbəder gözib ürəyi qan olan çocuq!”, “Nə yazım?”), “Səttarxana” və s.). Hətta kiçik, cəmiyyətdə dörd misradan ibarət olan bir təziyə-nədə ilk, yaxud son iki misra ciddi, lirik şeir, qalan misralar isə kəskin, öldürücü satira təsiri bağışlayır (“Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm”, “Qafil yaşamaq-dansa gözəl kərdər ölmək”, “Ey pulluların səfası, novruz!” və s.).

“Bütün əsərlər”in tərtibində nəzərə çarpan ciddi nöqsanlardan biri məhz bununla əlaqədardır. Tərtibçi eyni kitabda əsərlərin bir qismini mövzularına, digər qismini isə janrına görə təsnif etmək məcburiyyətində qalmışdır. Mövzu və janrın bir-birinə qarışdırıldığı hallar da vardır.

“Bütün əsərlər” görkəmli yazıçı və mühərrir Seyid Hüseynin redaktorluğu altında buraxılmışdır. Redaktorun Sabirlə şəxsən tanış və yaxın dost olması, bir sıra qəzet və jurnallarda böyük şairlə birgə işləyib fəaliyyət göstərməsi və nəhayət, Sabir şerini dərin məhəbbətlə sevməsi “Bütün əsərlər”in nəşrində öz müsbət təsirini göstərmişdir. Külliyyata Seyid Hüseynin yazdığı müqəddimə şairin həyat və yaradıcılığının əsas cəhətlərini əhatə edib göstərmək nöqtəyi-nəzərindən indi də öz əhəmiyyətini saxlayır. Şairin nəslı, Sabirlə müəllimi Seyid Əzim Şirvani arasındakı ideya-yaradıcılıq əlaqələri, Sabir satirasının real, həyatı əsasları və bir sıra başqa məsələlər barəsində müqəddimə müəllifinin verdiyi məlumatlar sabirşünaslığa ilk dəfə gətirilmiş maraqlı ədəbi-elmi faktlar kimi qiymətlidir.

Yeni nəşr həcmcə də xeyli böyümüşdü. Düzdür, külliyyat “Bütün əsərlər” adlandırılsa da, orada şairin zəngin ədəbi-bədii irsi tam əhatə edilməmişdir. Sabirşünaslığın o zamankı səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən bu, bəlkə heç mümkün də deyildi. Lakin şairin o vaxta qədər naməlum olan bəzi əsərləri ilk dəfə bu kitaba salınmışdır. Xüsusən, Sabirin “Günəş” qəzetində “Nizədar” imzası ilə çap etdirdiyi satiralarının toplanıb külliyyata daxil edilməsi işində Seyid Hüseynin ciddi səyi və zəhməti olmuşdur.

Bu satiraların əksəriyyəti uzun müddət şairin külliyyatına daxil edilməmişdir. Həmin əsərlərdən yalnız bir neçəsi “Hophopnamə”nin Abbas Səhhət tərəfindən hazırlanan ikinci nəşrinə (1914) salınmışdır (“Yuxu”, “Qurban bayramı” və s.). Sabirin “Nizədar” imzası ilə çap etdirdiyi satiralarının, demək olar, hamısı 1934-cü ildə yazıçı Seyid Hüseynin redaktorluğu ilə buraxılan “Bütün əsərlər”ə əlavə olunmuşdur. Sabirin vəfatından az sonra onun bəzi qeyri-mətbu şeirlərini Seyid Hüseyn öz redaktorluğu altında yenidən nəşrə başlayan jurnalda çap etmişdir (“Qurtuluş” jurnalı, 1 oktyabr 1915, №1).

“Hophopnamə”nin əvvəlki nəşrlərindən fərqli olaraq, “Bütün əsərlər”də müəyyən qeydlər də verilmişdir. Kitabın sonunda tarixi hadisələrə, şəxs, qəzet və jurnal adlarına dair müxtəşər izahlar vardır. Lakin “Bütün əsərlər” bədii tərtib cəhətindən zövqsüz işlənmiş, “Hophopnamə”nin 1914 və 1922-ci il çaplarında verilən, oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanıb bəyənilən şəkillər, nədənsə, kitabdan tamamilə çıxarılmışdır.

Əsərlərin mətninə gəlincə, demək lazımdır ki, “Hophopnamə”nin üçüncü nəşri ilə “Bütün əsərlər” arasında elə böyük fərq nəzərə çarpır. Üçüncü nəşrdəki dəyişikliklər, təshih və əlavələr öz əksini eynilə bu nəşrdə də tapmışdır. Bundan başqa, yeni nəşrdə mətn təhriflərinin sayı daha da çoxalmışdır. Eyni əsər kitabda müxtəlif adla iki dəfə çap olunduğu kimi, bəzi misralar da mətndən tamamilə düşmüş, bir çox söz və ifadələr səhv verildiyindən Sabir şerinin məzmununa da, formasına da ciddi xələl dəymişdir.

Beləliklə, “Bütün əsərlər” bir sıra müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, mətn nöqtəyi-nəzərindən qüsurudur. Əsərlərin ilk mənbələrlə yoxlanılmaması,

“Hophopnamə”nin 1922-ci il çapına həddindən artıq inam və aludəçilik nəticəsində meydana çıxan təhriflərin bir qismi Sabir külliyyatının sonrakı nəşrlərində aradan qaldırılmışdır.

* * *

“Hophopnamə”nin beşinci nəşri filologiya elmləri namizədi H.Səməd-zadə tərəfindən hazırlanmış və 1948-ci ildə çap olunmuşdur. Sabirşünaslıq sahəsindəki görkəmli elmi nailiyyətlər və tərtibçinin səmərəli axtarışları nəticəsində hazırlanan bu nəşr istər əhatə etdiyi əsərlərin miqdarına, istərsə mətnə aid şərhələrinə görə Sabir irsinin nəşri tarixində xüsusi yer tutur. 1948-ci il çapı “Hophopnamə”nin elmi nəşri yolunda irəliyə doğru bir addım sayıla bilər. Düzdür, tərtibçi Sabir külliyyatının əvvəlki çaplarında verilən bir sıra əsərləri, o cümlədən şairin fars dilində yazılmış satiralarını, dini mahiyyət daşıyan şeirlərini kitabdan çıxarmışdır. Lakin o, tədqiqat və axtarışları genişləndirib, dövrü mətbuat səhifələrindən böyük satirikin iyirmi beşə yaxın şerini, on dörd məqalə və bəzi tərcümələrini toplayıb ilk dəfə külliyyata daxil etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, şairin naməlum əsərlərini toplayarkən tərtibçi bəzi səhvlər də buraxmış, başqa müəlliflərin gizli imza ilə dərc edilən bir neçə şerini Sabirə isnad vermişdir.

1948-ci il çapının yaxşı cəhətlərindən biri də əsərlərin ilk mənbələrlə yoxlanıb, o vaxta qədər buraxılmış bir sıra təhriflərin islah edilməsi, mətnlərin nisbətən dürüstləşdirilməsidir. Tərtibçi tərəfindən kitaba yazılan və gərgin zəhmətin bəhrəsi olan izahlardakı nüsxə fərqlərinə dair verilən məlumat həmin nəşrin elmi əhəmiyyətini xeyli artırmışdır. 1934-cü il çapından fərqli olaraq, bu nəşrdə xronologiya əsas alınmış, əsərlər janrına və yazılma tarixinə görə qruplaşdırılmış, hər fəslin axırında isə “illəri məlum olmayan” əsərlər verilmişdir. Lakin əsərlərin təsnifində bəzi nöqsanlar nəzərə çarpır: taziyanə və bəhri-təvillər satirik şeirlərdən ayrılıqda, müstəqil başlıqlar altında verilmişdir; məlumdur ki, taziyanə də, bəhri-təvil də məhz elə satirik şeyirdir. Böyük şair bu gün, məsələn, Məhəmmədəli şah haqqında “Molla Nəsrəddin” jurnalında iri həcmli bir satira, sabah isə “Günəş” qəzetində dörd misralıq kəskin bir taziyanə dərc etdirmişdir. Bunları bir-birindən ayırmaq, başqa-başqa fəsillərdə vermək doğru deyildir.

Şairin satiraları ilə ciddi, lirik şeirləri də kitabda bəzən dolaylıq salınmışdır. “Səttarxana”, “Rəhgüzari-məxluqatda bir möhtaci-məsarif”, “Nə yazım?” və s. bu kimi ictimai-siyasi lirikanın ən yaxşı nümunələri sayılan bir sıra əsərlər kitabın “Satirik şeirlər” bölməsinə daxil edildiyi kimi, nə məzmun, nə üslubca uşaq ədəbiyyatı ilə heç bir əlaqəsi olmayan bəzi şeirlər də, nədənsə, “Uşaqlara aid şeirlər” fəslində getmişdir (“Həvəs” və s.).

Kitabın sonunda ayrı-ayrı əsərlərin ilk nəşr tarixinə, bəzi nüsxə fərqlərinə dair yeni, maraqlı qeydlər verilmişdir. Tərtibçi Sabir əsərlərinin əksəriyyətinin ilk nəşrini müəyyənəlməyə müvəffəq olsa da, bir çox əsərin nəşr tarixini düzgün göstərməmişdir. İctimai-siyasi və tarixi hadisələrə, şəxs, kitab, qəzet, jurnal adlarına şərh verilməməsi də bu nəşrin kəsiniridir.

* * *

Sabir irsinin tam külliyyatı, elmi-akademik nəşri 1962-1965-ci illərdə şairin anadan olmasının yüz illiyi münasibətilə Azərbaycan EA nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış üçcildlikdən* ibarətdir (tərtib edən Məmməd Məmmədov; redaksiya heyəti: Mir Cəlal, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə; şəkilləri Əziz Əzimzadənin; lüğət Əkrəm Cəfərindir).

“Hophopnamə”nin yeni nəşrini hazırlayarkən tərtibçinin qarşısında iki əsas vəzifə durmuşdur: a) şairin zəngin ədəbi-bədii irsini tam əhatə etmək; b) əsərlərin düzgün elmi-tənqidi mətnini vermək. Bu vəzifələri yerinə yetirərkən tərtibçi özünəqədərki nəşrlərdən geniş ölçüdə istifadə etmişdir.

M.Ə.Sabirin əsərlərini tamam toplamaq üçün müxtəlif mənbələr vardır. Başlıca mənbə böyük şairin yaşayıb-yaratdığı dövrdə nəşr olunan Azərbaycan dövrü mətbuatıdır. Bununla əlaqədar olaraq tərtibçi “Şərqi-Rus” (1903-1905), “Həyat” (1905-1906), “İrşad” (1905-1908), “Dəvət” (1906), “Təkamül” (1906-1907), “Tazə həyat” (1907-1908), “Yoldaş” (1907), “Məzhər” (1908-1911), “Tərəqqi” (1908-1909), “İttifaq” (1908-1909), “Səda” (1909-1911), “Həqiqət” (1909-1910), “Günəş” (1910-1911), “Nicat” (1910-1912), “Hilal” (1910-1911), “Yeni həqiqət” (1911), “Məlumat” (1911), “Yeni irşad” (1911-1912) qəzetlərini, “Molla Nəsrəddin” (1906-1911), “Dəbistan” (1906-1908), “Rəhbər” (1906-1907), “Füyuzat” (1906-1907), “Həqiqət” (1907-1908), “Bəhlul” (1907), “Zənbur” (1909-1919), “Mirat” (1910), “Yeni füyuzat” (1910-1911), “Arı” (1910-1911), “İşıq” (1911-1912) jurnallarını nəzərdən keçirmişdir. Sabir bu mətbuat orqanlarının çoxunda fəal iştirak etmişdir.

Sabirlə dərslük müəllifləri olan A.Səhhət, M.Mahmudbəyov, S.S.Axundov, A.Şaiq və başqaları arasında sıx yaradıcılıq əməkdaşlığı, şəxsi tanışlıq və dostluq var idi. Təsədüfi deyildir ki, böyük şair əsərlərinin bir qismini, xüsusən uşaqlara aid bir sıra şeirlərini dövrü mətbuatda deyil, dərslük və məcmuələrdə nəşr etdirmişdir. Külliyyat çapa hazırlanarkən “Birinci il”

* Tərəfimizdən hazırlanıb, müxtəlif illərdə (1976, 1980, 1992) “Yazıcı” və “Maarif” nəşriyyatlarında çap olunmuş, “Hophopnamə” isə elmi-akademik nəşrin müxtəsər, yığcamlaşdırılmış variantından ibarətdir.

(1907), “İkinci il” (1908), “Yeni məktəb” (1909) dərslikləri, “Milli mənzumələr” (1907), “Kəşkül” (1910) məcmuələri və s. mənbələrdən də istifadə olunmuşdur.

Peterburq, Həşrətخان, İstanbul, Tehran şəhərlərində və başqa yerlərdə çıxan “Ülfət” (1905–1907), “Bürhani-tərəqqi” (1906–1911), “Məclis” (1906–1912), “Həmiyyət” (1907), “Suri-İsrafil” (1907–1908), “İctihad” (1907–1908), “Təsviri-əfkar” (1909–1911), “Nəsimi-şimal” (1910–1911), “Tərcümani-həqiqət” (1910–1911) kimi qəzet və jurnallar da mətnlərin və səhrlərin tərtibinə və ya başqa şəkildə kömək edən mənbələrdir.

Şairin vəfatından sonra əldə edilən bəzi şeirləri “Məktəb”, “Qurtuluş”, “İnqilab və mədəniyyət” jurnallarında, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə və s. mətbuat orqanlarında dərc edilmiş, C.Məmmədquluzadə, A.Səhhət, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, S.M.Qənizadə və başqa müasirlərinin xatirələrində, məqalələrində də bir sıra parçalar, beytlər misal gətirilmişdir. Kitabın tərtibində bunlar da nəzərə alınmışdır.

M.Ə.Sabir əsərlərinin yeni nəşri, söz yox, bir sıra xüsusiyyətləri ilə əvvəlki nəşrlərdən fərqlənir.

Əvvələn, şairin dövrü mətbuatda açıq və ya gizli imza ilə çap olunan, o vaxtadək “Hophopnamə”yə düşməyən çoxlu satirik və lirik şeirləri, elmi, ədəbi-tənqidi və publisist əsərləri, habelə məktubları toplu şəkildə ilk dəfə həmin külliyyata daxil edilmişdir.

İkincisi, “Hophopnamə”nin son nəşrlərində adətən “İlləri məlum olmayan əsərlər” başlığı altında verilən, yaxud kitabın yalnız ilk çaplarına daxil edilib nəşr tarixləri göstərilməyən yüzdən artıq əsərin ilk nəşri tarixi müəyyənləşdirilmiş və beləliklə, bir dənə də olsun “naməlum tarixli” əsər qalmamışdır.

Üçüncüsü, Sabir əsərlərinin elmi-tənqidi mətni verilmiş, indiyə qədər buraxılan səhvlər, təhriflər mümkün qədər aradan qaldırılmışdır.

Dördüncüsü, o vaxta kimi Sabirə isnad verilib “Hophopnamə”nin xüsusən son nəşrlərinə (1948, 1954) daxil edilmiş bəzi əsərlərin əsil müəllifi müəyyənləşdirilmiş, həmin əsərlər şairin külliyyatından çıxarılmışdır...*

Külliyyat üç cildə çap olunmuşdur. İlk iki cildə şairin satiraları, üçüncü cildə isə qəzəlləri, müxtəlif şeirləri, uşaqlara töhfəsi, felyetonları, ədəbi-tənqidi və publisist məqalələri, tərcümələri, məktubları daxil edilmişdir.

Birinci və ikinci cildlər tamamilə xronoloji əsasda tərtib olunmuş, üçüncü cildə isə həm janr üzrə bölgü, həm də xronologiya gözlənilmişdir. Sabir yaradıcılığının inkişafını aydın təsəvvür etmək üçün əvvəllər yazılıb şairin

* “Hophopnamə”nin 1960-cı il nəşri 1954-cü il çapının eyni olduğuna görə həmin nəşrlə heç bir müqayisə aparılmamışdır.

ölümündən sonra çap olunan əsərlərin də nəşr tarixləri deyil, yazılma tarixi əsas götürülmüşdür.

M.Ə.Sabirin yalnız bir neçə əsərinin avtoqrafı vardır. Odur ki, yeni nəşrdə şairin öz sağlığında qəzet, jurnal, dərslik və məcmuələrdə çap etdirdiyi variantlar əsas alınmış, düzgün elmi-tənqidi mətn vermək üçün “Hophopnamə”nin altı* nəşri ilə ilk mənbələr arasındakı söz, ifadə, misra, beyt fərqləri göstərilmişdir. Söz yox, ilk nəşrlərdəki kəsirlər: senzura nəzarəti üzündən çap olunmayıb, əvəzinə bir neçə nöqtə qoyulan sözlər, mətbəə xətaları və s. mümkün qədər nəzərə alınıb bərpa edilmiş və bu barədə xüsusi qeydlər verilmişdir.

Mətnə geniş şərhlər yazılmışdır. Bu şərhlərdə həm Sabirin həyat və yaradıcılığının bir çox izaha möhtac cəhətləri, həm də mətdəki ayrı-ayrı ifadələr, terminlər, tarixi hadisələr və s. haqqında məlumat verilir. Şərhlərdə təxminən aşağıdakı məsələlər əhatə edilir:

a) ayrı-ayrı əsərlərin ilk dəfə nə vaxt, harada və hansı imza ilə çap olunması;

b) “Hophopnamə”nin hansı nəşrinə, nə kimi adla daxil edilməsi;

c) ilk mənbələrdə əsərlərin ideya məzmunu ilə əlaqədar olaraq dərc edilmiş qeyd, çıxış və felyetonların verilməsi;

ç) bu və ya başqa şairin əsərinə yazılmış cavablara, nəzirə və təxmislərə gəlinəcə, həmin əsərin nə vaxt, harada çap olunduğu göstərilir və müəyyən təsəvvür almaq üçün ilk bəndi nümunə gətirilir;

d) tarixi hadisələrin, gizli imzanın, şəxs, qəzet, jurnal, kitab və s. adlarını izahı;

e) müxtəlif nəşrlər arasındakı mətn, nüsxə fərqlərinin, söz, tərkib, ifadə təhriflərinin göstərilməsi...

Əsərlərin dil, üslub xüsusiyyətləri saxlanılmışdır. Ancaq şairin əsərləri ərəb əlifbası ilə yazılıb çap olunduğundan, bir sıra sözlərin dürüst tələffüzünü təyin etmək çətindir. Bəzən bir söz, hətta eyni əsərdə müxtəlif şəkildə yazılmışdır (*sonra-sora, cəvan-cavan, amma-əmma* və s.). Bu halda da ilk mənbə əsas götürülmüşdür.

Şeirlərin sərlövindəki qarışıqlığı, eyni əsərin bəzən bir kitabda müxtəlif adla iki dəfə çap olunduğunu nəzərə alaraq, yalnız şairin özü tərəfindən qoyulan xüsusi adlar əsas prinsip kimi saxlanmış, qəzet və jurnallarda “Ədəbiyyat”, “Əşar”, “Nəzm”, “Taziyanə” və s. ümumi başlıqlar altında dərc edilən əsərlərin isə ilk misraları kvadrat mötərizə içində sərlövə kimi verilmişdir.

Cildlərə lüğətcə əlavə olunmuşdur. Bu lüğətcədə bəzi sözlərin ümumi lüğətlərlə uyğun gəlməyən yeni, əlavə mənaları Sabir satira dilinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Son illərdə “Hophopnamə”nin əvvəlki nəşrlərindən ikisi təkrar çap edilib, satışa qoyulmuşdur. Bu kitablardan birincisi (iki cildədən ibarətdir) 2000-ci ildə “Minarə” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi tərəfindən buraxılmışdır (buraxılışa məsul Hacı Əli Dərgah oğlu İbrahimovdur). İkincisi isə, 2002-ci ildə M.Ə.Sabirin anadan olmasının 140 illik yubileyi münasibətilə “Turan” nəşrlər evində hazırlanıb çap edilmişdir (nəşrə hazırlayanı və redaktoru: prof. Vaqif Sultanlı, Oqtay Nüseyinli; illüstrasiyalar Əzim Əzimzadəninindir).

Birinci kitab 1948-ci ildə Azərnəşrin çap etdiyi “Hophopnamə”nin (tərtib edəni H.Səmədzadə), ikinci kitab isə 1914-cü ildə “Kaspi” mətbəəsində şair Abbas Səhhətin ön sözü ilə buraxılmış (naşirəsi: mərhum Sabirin zövcəsi B. xanım Tahirzadə) “Hophopnamə”nin təkrar nəşridir. Kitablardan birincisi 200 tirajla kiril əlifbası, ikincisi isə 500 tirajla latın qrafikası ilə buraxılmışdır.

Birinci kitabın hər iki cildinin əvvəlində belə bir qeyd vardır: “Təkrar nəşr (məndə düzəlişlər edilmədən)”. İkinci kitabın annotasiyasında isə deyilir: “Oxuculara təqdim olunan bu kitab “Hophopnamə”nin 1914-cü il nəşri əsasında hazırlanmışdır. Əsər ərəb əlifbasından latın qrafikasına çevrilərkən nəşrin özünəməxsusluqlarının qorunmasına çalışılmış, yalnız bir sıra texniki xətalər islah olunmuşdur”.

“Hophopnamə”nin təkrar nəşrlərində nəzərə çarpan bütün əsas qüsurlar məhz buradan irəli gəlmişdir. Haqqında bəhs olunan nəşrlərin heç birini “məndə düzəlişlər edilmədən”, “yalnız texniki xətaləri islah” etməklə yəndən buraxıb, geniş oxucu kütlələrinin istifadəsinə vermək doğru olmazdı. “Hophopnamə”ni təkrar çap etdirənlər asan bir yolla getmiş, Sabir irsinin öyrənilməsi və nəşri sahəsində əldə edilmiş bütün elmi-tədqiqi və əməli nəticələrdən sərf-nəzər etmişlər.

“Hophopnamə”nin ilk nəşrindən bizi 90 illik, 1948-ci il nəşrindən isə 56 illik bir zaman məsafəsi ayırır. Keçən dövr ərzində Sabir irsinin öyrənilməsi və nəşri sahəsində böyük uğurlar əldə edilmiş, sabirşünaslıq ayrıca elmi sahə kimi özünü təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, filologiya elmləri sistemində nisbətən cavan sahələrdən biri olan mətnşünaslıq yaranıb inkişaf etmiş, klassik və müasir ədəbiyyatın nəşri və geniş oxucu kütlələrinə layiqli bir şəkildə çatdırılması sahəsində mühüm və faydalı işlər görülmüşdür.

Bu sahədəki uğurları nəzərə almadan, XXI əsrin əvvəlində “Hophopnamə”nin bu və ya digər nəşrini eynilə təkrar çap etmək, nəşrlərə heç bir düzəliş və əlavələr etmədən onu oxucuların istifadəsinə vermək heç cür özünü doğrulda bilməz. Haqqında bəhs etdiyimiz nəşrlərdəki bütün əsas qüsurlar da məhz bununla bağlıdır.

“Hophopnamə”nin 1914-cü il nəşrində heç bir tərtib prinsipi gözlənilməmiş, “Məktəb cocuqlarına” və “Mütəfərriq şeirlər” kimi bəzi başlıqlar

istisna edilməklə, nə xronologiya, nə də janr nəzərə alınmışdır. Əsərlərə izah və şərh verilmədiyi kimi, kitab lüğətlə də təchiz edilməmişdir. İlk nəşrdə bəlkə də bütün bunlar mümkün və təbii idi. Lakin müasir oxucu üçün bunların hamısına ciddi ehtiyac duyulur. Belə ki, Sabir yaradıcılığının həm izaha möhtac cəhətləri, həm də məndəki ayrı-ayrı ifadələr, terminlər, tarixi hadisələr, sətiraltı mənalar, şəxs, kitab, qəzet-jurnal və s. adları şərh olunmadan Sabir şerinin incəliklərini, onun mənə çalarlarını təsəvvür etmək çətindir.

A.Səhhətin tərtibində “Hophopnamə” iki mənalı epiqrafla başlanırdı: biri, şairin proqram səciyyəli, Sabir yaradıcılığının manifesti adlandırılan biləcəkdir məşhur “Nə yazım?” şerindən götürülmüş ilk 6 misra (“Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım...”), digəri isə “Milli şairimiz mərhum Sabirin bir rəfiqinə öz xətti ilə yazdığı şikayətnaməsindən bir nəbzə” adı altında verilmiş məktubdan kiçik parça idi. Yeni nəşri çapa hazırlayanlar, nədənsə, bu epiqraflardan birincisini tamamilə atmış, ikincisinin də sərlövhəsini təhrif olunmuş şəkildə vermişlər: “Sabir Tahirzadə *öz feti xətti ilə* yoldaşı Abbas Səhhətə yazdığı məktubdan”. Cümlə üzvlərinin uzlaşmadığı bir yana qalsın, məktubdan götürülmüş sətirlərin həqiqətən Abbas Səhhətə ünvanlanıb-ünvanlanmadığı dəqiq məlum deyil; Səhhətin özü də həmin sətirlərin “Sabirin bir rəfiqinə” yazdığı şikayət məktubundan olduğunu qeyd edir. Bu “rəfiq” Səhhət də ola bilərdi, başqa birisi də. İkincisi, “*öz feti xətti ilə*” nə deməkdir? Məktubdakı “*tərbiyəyi-ibtidaiyyə*” ifadəsi yanlış olaraq “*tərbiyə ibtidaiyyə*” şəklində verilmişdir.

Təkrar nəşr A.Səhhətin yazmış olduğu müqəddimə ilə (“Sabirin tərcümeyihali”) açılır. Məktubdan gətirdiyimiz parçada olduğu kimi, burada da Səhhətə məxsus söz və ifadələrin bir çoxu düzgün verilmədiyindən ciddi mənə və məzmun təhriflərinə səbəb olmuşdur. “Səneyi-hicri”, “gözzərim”, “öz giyah”, “şərə iltihaq”, “rəhməti-xuda” kimi söz və ifadələr “sənə hicri”, “gözlərim”, “əzgiyah”, “şərə iltihaq”, “rəhmətli xuda” şəklində getmişdir. “Səfər əz Babili-Şirvan künəm, inşallah” misrasındakı “əz Babili-Şirvan” ifadəsi “əz babili-Şirvan” kimi verildiyindən (səh.10) mənə və məzmun tamamilə təhrif olunmuşdur. “Böyük bir ailənin təhsili üçün quyuq yağ və sabun bişirib satmaqla güzəran edər” cümləsindəki (səh.12) “təhsili üçün” ifadəsi doğru deyildir, “*təhsili-məaşi üçün*” olmalıdır; “təhsili üçün” ifadəsinin mənası aydındır, “təhsili-məaşi üçün” ifadəsi isə tamamilə başqa mənada işlənmişdir (dolanacaq, yaşayış vasitəsi). Səhhətin dö-nə-dönə işlətdiyi “Sabir əfəndi” ifadəsindəki “əfəndi” sözü məndən çıxarıldığı kimi, “fransız kralı on səkkizinci Lui” də “18 Lüi” şəklində getmişdir (səh.14). “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin Balaxanıda olan *məktəblərində* fars (dili) və şəriət müəllimliyinə qəbul olunur” cümləsindən (səh.15) belə çıxır ki, cəmiyyətin Balaxanıda bir neçə məktəbi olub, Sabir də həmin məktəblərdə dərs deyibdir. Halbuki Balaxanıda təkcə bir məktəb var idi və s.

Ön sözün mətnindəki bu qüsur və təhriflərin, demək olar, hamısı A.Səhhətin “Əsərləri”nin ikicildliyində də getmişdir (II cild, Bakı, 1976, səh.24–32). Görünür, “Hophopnamə”ni çapa hazırlayanlar həmin müqəddiməni ilk mənbə əsasında deyil, məhz ikicildlik əsasında nəşr etdirmişlər.

“Hophopnamə”nin 1948-ci il çapının təkrar nəşrində də eyni vəziyyətlə qarşılaşırıq. Prof. Əziz Şərifin yazmış olduğu məzmunlu və əhatəli müqəddimə kitabdan çıxarılmış, A.Səhhətin qələminə məxsus olan ön sözün sərlöv-həsi dəyişdirilməkdən əlavə (“Tərcümeyi-hal” deyil, “Sabirin tərcümeyi-halı” olmalıdır), müəllifin bəzi mülahizə və müddəaları atılmış, bir çox söz və ifadələr təhrifə uğramışdır. “*Ən əvvəl həcvi-məlih yazıb*” ifadəsi “*ən həcvi-məlih yazıb*” şəklində, “*riyakar mollaünüməların əfal və əmalını*” ifadəsi “*...əfal və emalını*” şəklində (əmal – işlər, əməllər; emal – qayıрма, düzəltmə deməkdir), “*rəhməti-xudaya vasil olur*” ifadəsi “*vəfat edir*” şəklində getdiyindən məna və məzmun təhrifləri meydana gəlmişdir.

1914-ci il nəşrdən fərqli olaraq, 1948-ci il nəşrində müəyyən tərtib prinsipi gözlənilmiş, şairin ədəbi irsi yazılma tarixləri nəzərə alınmaqla, janrlar üzrə qruplaşdırılmış, hər bölmənin sonunda “illəri məlum olmayan” şeirlər verilmişdir. Cildlərə, eyni zamanda, əsərlərin nəşri tarixinə dair qeydlər, çətin anlaşılan sözlərin lüğəti əlavə edilmişdir. Lakin istər janrlar üzrə bölgüdə, istər izah və şərhlərdə, istərsə də lüğətdə ciddi qüsurlar nəzərə çarpır. Taziyanə və bəhri-təvillərin satirik şeirlərdən ayrılıqda, müstəqil başlıqlar altında verilməsinə ehtiyac yox idi; taziyanə də, bəhri-təvil də elə satirik şeirin bir növü, bir formasıdır. Şairin bizə bəlli olan bəhri-təvillərinin hər üçü 1907-ci ilə aid edilir (II cild, səh.32). Halbuki bəhri-təvilin birincisi 1906-cı ildə qələmə alınmışdır. Müəllifin lirik şeirləri və rübailərinin bir çoxu satirik şeir nümunəsi kimi təqdim olunmuşdur (“Dərdim oldur ki...”, “Ey dilbəri-hürriyyət...”, “Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz” və s.).

Kitabın “Qeydlər” hissəsində ayrı-ayrı əsərlərin nəşri tarixinə dair verilmiş məlumatlarda da çoxlu qüsurlar vardır. Eyni lüğət cildin hər ikisində təkrar çap olunduğu kimi, bu lüğətdə Sabir satira dilinin məxsusi xüsusiyyətləri nəzərə alınmamış, bəzi sözlərin ümumi lüğətlərlə uyğun gəlməyən yeni, əlavə mənaları əksini tapmamışdır. “U” hərfinə aid təkə bir sözün – “Ulus” sözünün lüğəvi mənası verilmiş, o da “elm, qövm” – deyə, izah olunmuşdur (səh.292).

“Hophopnamə”nin 2000-ci ildə çapdan çıxmış ikicildlik təkrar nəşrində 30-dan artıq satirik və lirik şeirin, məktəblilərə töhfə silsiləsindən qələmə alınan, uşaqların dillər əzbəri olan 22 şərqi, mənzum hekayə və təmsilin tən yarısının geniş oxucu kütləsinə yenidən “illəri məlum olmayan” əsərlər kimi təqdim edilməsi də kökündən yanlışdır. Bu, Sabir irsinin öyrənilməsi və nəşri sahəsində əldə edilmiş mühüm nailiyyətlərə göz yummaqdan başqa bir şey

deyildir. Əgər kitabın buraxılışına məsul olan şəxs “Hophopnamə”nin son nəşrlərinə öteri diqqət yetirsəydi, aydın görərdi ki, Sabirin ilk nəşr tarixi bəlli olmayan birçə əsəri də qalmamışdır.

Təkrar nəşrlərdə yol verilmiş ən ciddi və bağlılanılmaz səhvlərdən biri də başqa şairlər tərəfindən yazılmış bir sıra satirik şeirlərin yenidən Sabirə isnad verilməsi və “Hophopnamə”yə daxil edilməsi ilə bağlıdır. Bu məsələ üzərində geniş dayanmağa ehtiyac duymuram, çünki həmin məsələ bu sətirlərin müəllifinin son 30 ildə çap etdirdiyi “M.Ə.Sabirə isnad verilmiş bəzi əsərlər haqqında” (1960), “Hophopnamə”ni beləmi nəşr edərlər?” (1961), “Hophopnamə”nin nəşri tarixindən” (1962) adlı məqalələrində, həmçinin “Sabir və mətbuat” (1974), “Sabir: mübahisələr, həqiqətlər” (1990) kimi monoqrafiyalarında geniş, dəlili-sübutlu şərhini tapmışdır. Odur ki, həmin əsərlərdən yalnız bir neçəsini qeyd etməklə fikrimi yekunlaşdırmağa çalışacağam.

“Hophopnamə”nin 1914-cü il çapının təkrar nəşrində “Vəqta ki, əsər nəsimi-zülmət” misrası ilə başlanan bir satira vardır (səh.107). İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1908, №10) “Qızdırmalı” imzası ilə dərc edilmiş həmin satira Sabirin deyildir, Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan şair M.H.Zeynalovundur. O, öz şerini: “Şairimiz “Hop-hopa” təqdim olunur” qeydi ilə çap etdirmişdir. Sabir də qələm yoldaşının məhəbbət hissilə ona ünvanladığı şeri cavabsız qoymamış, jurnalın növbəti nömrələrinin birində (1908, №13) “Madam ki, hamıyani-zülmət” misrası ilə başlanan şeirlə onu cavablandırmışdır. Sabir öz şerinin əvvəlində belə bir qeyd vermişdir: “Molla Nəsrəddin”in 10-cu nömrəsində Qızdırmalı imzalı yazılan əşara cavab”. Sabirin cavabı da “Hophopnamə”nin həmin nəşrinə daxil edilmişdir (səh.111). Kitabı çapa hazırlayanlar isə bunun fərqi nə varmamış, satiraların hər ikisini Sabirə isnad vermişlər.

Və yaxud: “Hophopnamə”nin təkrar nəşrlərinə daxil edilmiş, “Bəxtəvər kimlər idi aləmdə?” misrası ilə başlanan “Qamçı” adlı taziyanəyə (səh.162; II cild, səh.7) diqqət edək. İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Qamçı” sərlovhəsi və “Şallaq” imzası ilə dərc edilmiş (1910, №27) həmin taziyanə də Sabirin deyil, şair Əli Nəzminindir. Çünki nə “Qamçı” sərlovhəsi, nə də “Şallaq” imzası Sabirə məxsus deyildi. Jurnalda taziyanə dərc etdirən hər bir şairin müəyyən gizli, satirik imzası olduğu kimi, məxsusi sərlovhəsi də var idi. Sabir bütün taziyanələrini “Qırmanc”, Əli Nəzmi “Qamçı”, Əliqulu Qəmküsar “Dəyənek” adları altında nəşr etdirirdilər. Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan digər şairlərin də hər birinin özünəməxsus sərlovhəsi var idi (“Şallaq”, “Kösöv”, “Çomaq” və s.).

Əli Nəzminin arxivində avtoqrafı saxlanılan həmin taziyanəni müəllif sonralar (1927-ci ildə) “Sijimqulunamə” adı altında nəşr etdirdiyi şeirlər toplusuna belə bir qeydlə daxil etmişdir: “Bu qitə möhtərəm Sabirin zənn edilərək “Hophopnamə”də dərc edilmişdir” (səh.151).

Sabirə səhv isnad verilib, təkrar nəşrlərə daxil edilmiş əsərlər yalnız yuxarıda adları çəkilənlərdən ibarət deyildir. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, ikicildlik təkrar nəşrin I cildində “Bəylərə məktub” (səh.21), “Səyahətnamədən bir nəbzə” (səh.52); II cildində “İntihayi-şöhrətə varmaq üçün dun təblər” (səh.5), “Mənə bidin deyənərbabi-qərəz” (səh.7), “Gavi-mahi deyir” (səh.8), “Kimdir o, arifi görcək pozulur” (səh.9), “Eşitməyəne” (səh.22), “Ya liləcəb” (səh.59) və s. kimi Sabir qələminə məxsus olmayan əsərlər özünə yer tapmışdır. Halbuki adları çəkilən əsərlərin səhvən Sabirə isnad verildiyi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının mötəbər tədqiqatçılarından olan Cəfər Xəndan, Mir Cəlal, Məmməd Cəfər, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Firidun Hüseynov və başqaları tərəfindən də təsdiqlənmiş, həmin əsərlər Sabir külliyyatının elmi-akademik nəşrindən başlamış (1962-1965-ci illər) “Hophopnamə”nin bütün sonrakı nəşrlərindən çıxarılmışdır. XXI əsrin astanasında həmin əsərləri yenidən külliyyata daxil edib, oxucu kütləsinin istifadəsinə vermək özbaşınalıqdan, sabirşünaslığın bu sahədəki nailiyyətlərinə məhəl qoymamaqdan başqa bir şey deyildir.

Təkrar nəşrin hər ikisində mətnlərin dürüstlüyü baxımından da ciddi qüsurular və səhvlər vardır. Bu və ya digər əsərin bəzən bütöv bir parçası, misra və beyti mətndən kənar qaldığı kimi, yüzlərlə söz və ifadə də düzgün oxunmamış, bəzi əsərlər ərəb əlifbasından latın qrafikasına çevrilərkən ciddi təhriflərə məruz qalmışdır.

Bu baxımdan ərəb əlifbasından latın qrafikasına çevrilmiş şeirlərdən təkcə birinə – “Tərk edər kim ki, şükri-neməti-nas” misrası ilə başlanan şerə nəzər salmaq (səh.305). Cəmi 9 beytdən ibarət olan həmin şerin təkrar nəşrində söz, ifadə, misra və beytlərin bir çoxu təhrif olunmuş, Əlibəy Hüseynzadənin sözləri ilə desək, şeir “başdan-başa hərcü mərc” edilmişdir.

Şerin ilk beyti kitabda belə verilib:

Tərk edər kimi ki, şükri *ne'məti-naz*.
Etmiyor vaqien xudaya *senas*.

“*Şükri ne'məti-naz*” deyil, “*şükri-ne'məti-nas*”; “*xudaya senas*” deyil, “*xudayə sipas*” olmalıdır (Nas – camaat, əhali; sipas – şükür, həmd deməkdir).

Əslində həmin beyt belədir:

Tərk edər kim ki, şükri-ne'məti-nas,
Etməyir vaqəon xudayə sipas.

Şerin sonrakı beytlərinin də çoxu təhrif olunmuşdur. Məsələn:

*Şükr, şükürdə həlavət var,
Şükürdə izdiyade ne'mət var.*

Və yaxud:

*Şükr sərmayeyə ibarətdir,
Şükr pərvanəyə itaətdir.*

Əslində həmin beytlər belə olmalıdır:

*Şəkəri-şükürdə həlavət var,
Şükürdə izdiyadi-ne'mət var.*

*...Şükr sərmayeyi-ibadətdir,
Şükr pərvaneyi-itaətdir.*

Bu beytlərdəki mənə və məzmun təhrifləri göz qarşısındadır. Onların şərhinə ehtiyac yoxdur.

Şərin əvvəlində A.Səhhətin belə bir qeydi vardır: bu şeir “...*hədisinə işarətən* inşad və nəzm edilmişdir”. Bu qeyd də təhrif edilərək: “*Həddinə işarəti* inşad və nəzm edilmişdir” – şəkildə verilməklə yanaşı, eyni zamanda şərin ilk mirası kimi təqdim olunmuşdur.

Yaxud, şairin məşhur “Fəxriyyə” satirasından gətirilmiş bir bəndə:

*Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamışy eylədik al qanına qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların dövləti talan,
Məsko şəhinə fəidəbəxş oldu bu meydan...
Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz! –*

– bəndinə diqqət edək. “Hophopnamə”nin təkrar nəşrində bu bənd verilməmişdir (I cild, səh.68-69). 1948-ci il nəşrində həmin misraların getməməsinin səbəbi aydın idi, çünki burada “Məsko şəhindən”, “uruslaşmaqdan” bəhs olunurdu. Müstəqillik əldə etdiyimiz indiki dövrdə bu misraların mətnə daxil edilməməsinə isə heç cür bəraət verilə bilməz.

Sabir məktəblilər üçün yazdığı “Artıq alıb, əskik satan tacir” adlı şeirində pis əməlləri ilə öz övladlarının tərbiyəsini pozan valideynləri tənqid atəsinə tutaraq, dünyagörmüş bir qocanın dili ilə belə ata-analara deyir:

Lövhi-safında tifli-mə'sumun,
Mün'əksdirsə batini-şumun;
Çəkdiyın nəqşdir, bu nəqşi-xəta,
Vermə isnadın oğluna əbəda.

Bu misralar əsərin əsas qayəsini ifadə etdiyi kimi, tacirin də, dünya-görmüş qocanın da daxili aləmini səciyyələndirir. Bu şeir “Hophopnamə”nin 1914-cü il nəşrinə daxil edilmiş, 1948-ci il çapının təkrar nəşrində is həmin misralar verilməmişdir (II cild, səh.100).

Eyni sözləri təkrar nəşrlərə daxil edilmiş “Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi”, “Girdim yerimə başımda qayğu”, “Şükr lillah ki, afitabi-süxən” misraları ilə başlanan şeirlər və bir sıra başqa əsərlər haqqında da demək olar. Bu şeirlərdən bütöv parçalar, bəndlər atılmışdır. “Elm olduğu yerdə olamaz dinü dəyanət” misrası ilə başlanan “Dreper deyir ki” adlı taziyanə kitabın 1948-ci il çapında yarıbayarı ixtisar edilmiş (II cild, səh.31), təkrar nəşrlərin hər ikisində məşhur amerikan alimi, “Din və elm arasındakı münaqişənin tarixi” adlı elmi əsərin müəllifi *Con Uilyam Dreperin* (1811-1882) soyadı təhrif edilərək “*Deyreper*” şəklində verilmiş, həmçinin şeirin ilk misrasındakı “olamaz” sözü düşdüyünə görə (səh.274) məzmun pozğunluğu yaranmışdır.

Yeri gəlmişkən, hər iki nəşrdə əsli ərəb əlifbası ilə olan bir sıra digər şəxs adları və soyadları da düzgün oxunmamış, yanlış verilmişdir. Məsələn, 1914-cü il çapının təkrar nəşrində “İftardan bir göftar və ya məcmuədən bir löğmə” satirasının “Ustad möhtərəm İkrəm bəyə” nəzirə olduğu qeyd edilir (səh.95). Halbuki həmin şeir türk yazıçısı, Tənzimat ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Rəcəizadə Mahmud *Əkrəm bəyin* (1846-1913) “Bahardan bir yarpaq, yaxud zümzümədən bir nəğmə” adlı şeirinə nəzirədir. Eyni nəşrdə verilmiş: “Yoxsa *Qənibəyov Mahmudu* təbcil; – Etmək səbəbincədir bu təşkil!” beytindəki (səh.200) ad və soyad da yanlışdır. *Qəniyev Məcid* olmalıdır (Sultan Məcid Qənizadə nəzərdə tutulur).

Və yaxud, digər təkrar nəşrə daxil edilmiş “Ləffazlıq” məqaləsində (“Məclis” qəzetindən tərcümə”) VIII əsrdə xəlifə Harunərrəşid zamanında yaşamış, dil və üslubunun gözəlliyi, zənginliyi sayəsində geniş şöhrət qazanan, “fəşahət və bəlağətdə ismi zərbi-məsəl hökmünə keçmiş” (Ş.Sami) məşhur ərəb natiqi *Söhbən Vailin* adı və soyadı “*söban və iblis*” şəklində getdiyindən (II cild, səh.165) mənə və məzmun təhrifinə səbəb olmuşdur.

Mətnlərin dürüslüyü baxımından da təkrar nəşrlər istənilən səviyyədə deyildir. Hər iki nəşrdə saysız-hesabsız mətn təhriflərinə, söz və ifadə qüsurlarına yol verildiyindən Sabir şəri həm ideya məzmunu, həm də bədii sənətkarlıq, xüsusilə satira ustalıqı baxımından ciddi təbəddülata uğramışdır. Sabir elə sənətkarlardandır ki, onun əsərlərində nəinki lüzumsuz söz və ya ifadə, hətta artıq hərf belə tapmaq çətinidir.

Əsərlərin mətnində yol verilmiş qüsurlar və xətalara üzərində geniş dayanmaq, onları bir-bir təhlil və tənqid süzgecindən keçirmək imkan xaricindədir. Ona görə də həmin qüsurlardan bəzilərinə qeyd etməklə kifayətlənirik.

1909-cu ildə Məhəmmədəli şah tərəfindən milli məclisin darmadağın edilməsi münasibətilə yazılmış və hər iki nəşrə daxil edilmiş (səh.120; I cild, səh.148) şeirdə oxuyuruq:

Nədən oldu iki dilli,
Ürəklər qaldı nisgilli,
Dağıldı məclisi-milli,
Əməllər sərnigun oldu?
Səbəb beyni yoğun oldu!

Axı, əməl, arzu puç olar, boşa çıxar, amma başını aşağı endirməz. Başaşağı, tərsinə dönmüş isə ələmdir – bayraqdır. Ona görə də beyt belə olmalıdır:

...Dağıldı məclisi-milli,
Əməllər sərnigun oldu...

Başqa bir misal. 1907-ci ildə qələmə alınmış “Şəkibai” şerində Sabir poetik müqayisə yolu ilə gedərək özünü deryada qocaman dağa bənzədir; elə bir dağa ki, əsrlərin cövrünə sinə gərrib, öz əzəmətini daim saxlamışdır. Şair deyir:

Bisütun sinəsinə dəysə də bin tişə yenə
Cövrə təmkin edərək durduğu mə’vadə durar!

“Hophopnamə”nin təkrar nəşrində isə (II cild, səh.52) oxuyuruq:

Büsbütün sinəsinə dəysə də bin tişə yenə...

Köhnə əlifba qüsurları nəticəsində səhv oxunan bir söz və ya ifadə nəinki adi oxucunu, hətta tədqiqatçıları da dağa-daşa salıb; “Bisütun” sözü səhv olaraq “büsbütün” şəklində getdiyindən məna və təsir tamam dəyişib” (Mir Cəlal).

“Şəkibai” şerinin sonunda Sabir belə bir qeyd vermişdir: “Bu qəzəlin məqtəi-məzmununu Xaqani Şirvaninin:

“Çinan istadəəm pişo pəse-tə’n
Ki istadə əlifhayi-ət’əna”

– beytindən iqtibas etdiyimizi acizənə ixtar edirik”.

Həmin qeyd latın qrafikası ilə buraxılmış təkrar nəşrdə belə verilib: “Bu qəzəlin məqtəbi məzmununu Xəqani Şirvaninin “Çənan istədim pişupəçütən ke istade əlfəhaye ət əna” beytindən iqtibas etdiklərimizi acizənə ətər edirik” (səh.316).

Xaqanidən götürülmüş beytin başdan-başa təhrif edildiyi hələ bir yana qalsın, “məqtəbi məzmununu” deyil, “məqtəi-məzmununu”, “iqtibas etdiklərimizi” deyil, “iqtibas etdiyimizi”, “ətər edirik” yox, “ixtar edirik” olmalıdır (Əxtər – ulduz; ixtar isə – xəbər dar etmə, bildirmə deməkdir).

Nəinki söz, ifadə, hətta hərf, şəkilçi, durğu işarəsi səhvləri də Sabir şerində ciddi ideya-məzmun təhriflərinə aparıb çıxarır, mənasız fikirlərin, məntiqsiz hökmlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. “İstiqbal bizimdir” adlı şerində Sabir deyir:

Bu gün İrani yeksər qaplamışdır seyli-istibdad...
Hələ *Təbrizə də var* iştəhayi-meyli-istibdad!

Təkrar nəşrlərdə (səh.122; I cild, səh.150) bu beyt belə getmişdir:

Bu gün İrani yeksər qaplamışdır seyli-istibdad?..
Hələ *Təbrizdə var* iştəhayi-meyli-istibdad!

Zahirən burada elə bir dəyişiklik nəzərə çarpmır. Fərq ancaq burasındadır ki, birinci misranın sonunda sual işarəsi qoyulmuş, “Təbrizə” sözündəki yönlük hal şəkilçisi (ə) düşmüş, bağlayıcı (də) isə sözə bitişərək yerlik hal şəkilçisi kimi işlənmişdir. Amma məna, məzmun tamam təhrif edilmiş, təsdiq, hökm bildirən misra sual cümləsinə çevrilmiş, vəzn də, qafiyə də pozulmuşdur.

Əsərin ideya məzmununu təhrif edib, vəzn və qafiyəni pozan bu cür söz, tərkib və ifadə səhvləri təkrar nəşrlərdə həddindən artıqdır. İlk mənbələrlə təkrar nəşrlərdə verilən mətnlərin müqayisəsi əsasında təhrifə məruz qalmış belə söz və ifadələrin sayını iştənilən qədər artırımaq mümkündür.

“Hophopnamə”nin iki cildlik təkrar nəşrinin müxtəlif səhifələrində “Bais, *balan ölsün!*” misrası “Bais, *yalan olsun!*” (I cild, səh.13), *ölməyib* sözü *olmayıb* (18), *cala* sözü *tala* (33), *evim qəmlərə batdı* ifadəsi *hökumət yasa batdı* (34), *bidət* sözü *adət* (55), *düşdü tavuğu dövrüyə* ifadəsi *düşdü tavuğu turşuya* (65), *dolana bilmirəm* ifadəsi *dayana bilmirəm* (73), *girdə gözündən* ifadəsi *girdə üzündən* (96), *yanmayın* sözü *yatmayın* (117), *siyrəti-mənada* ifadəsi *surəti-mənada* (128), “*Xalq tətbiq eləsin halımıza qalımızı*” misrası “*Xalq təhqiq eləsin halımızı, qalımızı*” (140), *təhqir* sözü *təkfir* (170), yorğanı *bərduş edəlim* ifadəsi yorğanı vərdis *edəlim* (171), “*Qövlümə felimlə dayannam özüm*” misrası “*Qövlümə, felimə dayannam özüm*” (178), *aşki-bəşəşət* ifadəsi *əks bəşəşət* (214), *boyuna* sözü *boynuna* (II cild, səh.14),

görməliyəm sözü *görməyalim* (30), *murad almaq* ifadəsi *murad olmaq* (44), *fürsət var ikən* ifadəsi *vüsət var ikən* (46), *biədəd gövhər* ifadəsi *bir ədəd gövhər* (149), *heyhat* sözü *həyat* (164), *yüz min tümən* ifadəsi *yüz bir tümən* (165)... şəklində getmiş, saysız-hesabsız təhriflərə yol verilmişdir. Bu təhriflərin əksəriyyəti digər təkrar nəşrə də aiddir.

“Qaç, at basdı!” satirasında belə bir beyt vardır:

...Bununla belə biz neçin bəxtiyar
*Olub etməyə*k də hələ iftixar?!

Təkrar nəşrdə (səh.34) son misra belə verilib:

*Ölüb-itməyə*k də hələ iftixar?!

Şərhə ehtiyac yoxdur. Kitabın lap ilk səhifələrində “*səri amədi*” ifadəsi “*şirri amədi*” (26), “*imamcüməni...*” ifadəsi “*...İmam Cameini*” (50), “başım harda *qarışdı*” ifadəsi “başım harda *qızışdı*” (60), “*büxlü həsəd*” sözləri “*bəxlü həsəd*” (61) şəklində verilmişdir. İlk səhifələrdən nəzərə çarpan bu tipli qüsurlar və təhriflər sonrakı səhifələrdə də saysız-hesabsızdır.

Təkrar nəşrlərdə nəzərə çarpan ciddi qüsurlardan biri də əsərlərin sərlövhəsi ilə bağlıdır. Şairin əsərləri “Hophopnamə”nin ayrı-ayrı nəşrlərində müxtəlif adlarla verilmiş, hətta eyni əsər bəzən bir kitabda müxtəlif adla iki dəfə çap olunmuşdur. Şeyrlərin sərlövhəsindəki qarışıqlıq və hərc-mərclik nəzərə alınaraq, “Hophopnamə”nin son 30 ildəki nəşrlərində (1962-1992) vahid prinsip gözlənilmiş, yalnız müəllifin özü tərəfindən qoyulan xüsusi adlar saxlanılmış, ilk mənəbələrdə (qəzet, jurnal, dərslik və toplularda) “Ədəbiyyat”, “Əşar”, “Nəzm”, “Taziyanə” və s. ümumi başlıqlar altında dərc edilən əsərlərin isə ilk misraları sərlövhə kimi verilmişdir.

1914-cü il nəşrinə daxil edilən əsərlərin sərlövhəsində müəyyən prinsip gözlənilmədiyinə, kitab izah və şərhərlə təchiz edilmədiyinə görə məlumat xarakterli bəzi məqamlar sərlövhəyə çəkilmiş, bu və ya digər əsərin adı kimi verilmişdir. Bu hal “Hophopnamə”nin təkrar nəşrində eynilə saxlanıldığından Sabir əsərlərinin adlarında hərc-mərclik yaranmış, geniş oxucu kütləsinə çoxdan bəlli olan sərlövhələrin bir çoxu təbəddülata uğramışdır.

Sabir öz böyük sələfi Füzulinin qəzəllərindən birinə bənzətmə şəklində yazdığı, “Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır” misrası ilə başlanan satirasına dəqiq, konkret ad verib: “Təhsili-elm”. Təkrar nəşrdə müəllifin özünün qoyduğu bu ad nəzərə alınmamış, satira belə bir sərlövhə ilə verilmişdir: “Türk şairlərinin sirri amədi Füzulinin bəzi qəzəllərinə nəzirə-təməsxüranə” (səh.26). (Onu da qeyd edək ki, “*sirri amədi*” deyil, “*sər amədi*”, “*nəzirə-təməsxüranə*” deyil, “*nəzireyi-təməscüranə*” olmalıdır).

“Həyat”ın *Gop-gopuna cavab*” kimi yığcam və mənalı bir sərlövhəni atıb, həmin satırını: “Həyat” qəzetinin ikinci ilində “Gop-gop” imzalı “Qoy məktəbə təhsili-ülum eyləsin oğlum, daş olsa da qəlbi, onu mum eyləsin oğlum!” nəqaratlı şerə nəzirə-təməsxüranə” adı ilə (səh.30) verməyə nə ehtiyac var?! (Həm də “oğlum” yox, “oğlun” olmalıdır).

Və yaxud, şerin məzmununu ilə sıx bağlı olan “İki cavablara bir cavab” sərlövhəsini alaıq. Sabir belə bir sərlövhəni təsadüfi seçməmişdi. Onun “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi satiralarından birinə “Tazə həyat” qəzetində “Məhəmmədzadə” və “Müsəlman” imzaları ilə mənzum cavablar verilmişdir. Sabir tərəfindən seçilmiş ad məhz buradan irəli gəlirdi. Bu sərlövhə də nəzərə alınmamış, həmin satira kitaba belə bir adla daxil edilmişdir: “Tazə həyat” qəzetində “Məhəmmədzadə” imzalı “Sən deyən oldu, mən deyən” nəqaratlı şerə cavab” (səh.93).

Eyni sözləri təkrar nəşrdə verilmiş “Məşrutəçilərin məcburən Haçı Mirzə Həsən...” (səh.50), “Füyuzat” jurnalında “Dəli şair” imzalı...” (səh.58), “Türk aləminin Şekspiri olan...” (səh.61), “Bakıda verilən “Həqiqət” jurnalının...” (səh.71) sözləri ilə başlanan sərlövhələr və bir sıra digər adlar haqqında da demək lazımdır.

Əsərlərin sərlövhəsində nəzərə çarpan qüsurlardan biri də bəzi sərlövhələrin təhrif olunmuş şəkildə verilməsidir. “*Nasirülmülk* Bakıdan İrana *azim* olduqda” adlı taziyanə kitabda “*Nasirülsəltənə* Bakıdan İrana *ezam* olduqda” şəklində getmişdir (səh.256). (*Azim* – yola düşən, yollanan; *ezam* isə – göndərilən, yollanılan deməkdir). Məktəblilər üçün yazılmış “*Camuşçu və sel*” mənzum hekayəsinin adı “*Camuş və sel*” şəklində verilmişdir (səh.328). Şairin verdiyi ad şerin məzmununa tam uyğundur. “Bizi aldatma, xacə, hər sözüənə” misrası ilə başlanan taziyanənin ilk çarpandakı qeyd də (“Xəyyamdan məalən tərcümə”) dəyişikliyə uğramış şəkildə (“Xəyyamdan tərcümə”) həmin əsərin sərlövhəsi kimi təqdim olunmuşdur (səh.275)...

Kitabın “Taziyanələr” bölməsində (səh.259–270) daha acınacaqlı bir vəziyyətlə qarşılaşıırıq. Burada şairin satira yaradıcılığında ayrıca silsilə təşkil edən taziyanələrdən rəqəmlə sıralanmış 63 nümunə əhatə olunmuşdur. Sabir eyni taziyanəsində bəzən bir deyil, bir neçə tipi danışdırır, hər tipin dilindən ayrıca bənd qələmə alıb, eyni məsələyə onların münasibətini əks etdirirdi. Taziyanələrdən birinə “Dörd dilli qırmanç” adının verilməsi də təsadüfi deyildi.

“Hophopnamə”ni nəşrə hazırlayanlar bunu nəzərdən qaçırmış, bəzən bir neçə bənddən ibarət olan taziyanənin hər bəndini ayrıca əsər kimi təqdim etmişlər. Məsələn, “Hatıfdən gələn bir nida deyir ki” adlanan 7 bənddən ibarət taziyanənin hər bir bəndi kitabda ayrıca əsər kimi verilmişdir (səh.263–265). Yaxud, hər biri iki bənddən idarət olan “Tərcümani-həqiqət” deyir ki” (səh.265), “Almaniya imperatoru Vilhelm deyir ki” (səh.266) adlı taziyanələr

də təhrifə məruz qalmış, onların da hər bir bəndi müstəqil əsər kimi təqdim olunmuşdur və s.

Əsərlərin sərlövhəsində yol verilmiş qüsurların bir çoxu “Hophopnamə”nin 1948-ci il çapının təkrar nəşri üçün də səciyyəvidir. Şairin özü tərəfindən qoyulan, şeirlərin məzmunu və ideya istiqaməti ilə sıx bağlı olan bir sıra satirik adlar (“Fəxriyyə”, “İki cavablara bir cavab”, “Bizə nə?!”), “Şikayət”, “Nəsihət”, “Pula təvəccöh” və s.) tamamilə atılmış, həmin əsərlərin bir qismi sərlövhsəz, bir qismi də qondarma adlarla verilmişdir (“Yekə taziyanə”, “Zahidə təklif” və s.). Məşhur “Müsəlman və erməni vətəndaşlarımızı” şeri “Beynəlmiləl” adı ilə getdiyi kimi (II cild, səh.44), ideya və məzmun baxımından müəllifin əbədi-publisist fəaliyyətində xüsusi yer tutan “Zaman nə istəyir? Amma biz...” məqaləsinin adı da dəqiq əksini tapmamışdır (səh.132).

Sabirin məlum ədəbi irsindən mühüm bir qisminin, o cümlədən bir çox satirik və lirik şeirlərinin (taziyanə, rübai, növhə və s.), 30-a yaxın ədəbi-publisist məqaləsinin, A.Səhhətə yazdığı iki məktub istisna edilməklə, şairin qələm dostlarından C.Məmmədquluzadə, S.M.Qənizadə, Q.Şərifzadə, Ə.Əliyev və başqalarına ünvanlanmış məktublarının bütövlükdə qənarında qalması da yuxarıda deyilənlərə əlavə edilsə, “Hophopnamə”nin təkrar nəşrləri barədə təsəvvür daha da tamamlanar.

Əlibəy Hüseyzadə hələ 1905-ci ildə Hafizin “gözəl və mənidar” qəzəllərindən birini Azərbaycan dilinə çevirərkən onu “başdan-başa hərcü mərcü etmiş” tərcüməçiyə üz tutaraq, məşhur alman şairi Hötenin “Hafiznamə” divanına yazmış olduğu ön sözüne istinadən deyirdi: “Kəlamı bəy və damad və mənani ərus-gəlin fərz etsək, bunların toyunu, izdivacını ancaq o adam dərk edə bilər ki, Hafizi-Şirazinin qədr-qiyətini bilmiş ola!..”

Biz “millətin vicdan səsi” olan Sabirin qədr-qiyətini bilməliyik. Bazar iqtisadiyyatı dövründə bu və ya digər sahəyə sərmayə qoyub, qazanc əldə etmək olar. Amma “Hophopnamə” ilə möhtəklik etmək olmaz!

* * *

“Hophopnamə”nin nəşri tarixinin ümumi mənzərəsi belədir. Ayırı-ayrı nəşrlərin müvəffəqiyyətli və kəsir cəhətləri bundan ibarətdir. Bu qeydlərdən də görüldüyü kimi, Sabir əsərlərinin toplanılması, şairin adına layiq şəkildə nəşr edilib geniş oxucu kütlələrinə çatdırılması həmişə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və mətnşünaslığının mühüm vəzifələrindən biri olmuş, indi də olmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”kı sərəncamında 2004-

cü ildə nəşri nəzərdə tutulan əsərlər sırasında M.Ə.Sabirin “Hophopname”si də vardır.

“Hophopname”nin yeni nəşri şairin ədəbi irsinin 1962-1965-ci illərdə respublika EA tərəfindən buraxılmış üçcildlik elmi-akademik nəşri əsasında hazırlanmışdır. Vaxtilə bu və ya digər səbəblə əlaqədar olaraq külliyyatdan çıxarılan bəzi əsərlər yeni nəşrə əlavə edilmiş, həmçinin izah və şərhlər yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmişdir. Sabirin indiyədək elm aləminə bəlli olan bütün əsərləri indiki nəşrdə əhatə edilmişdir.

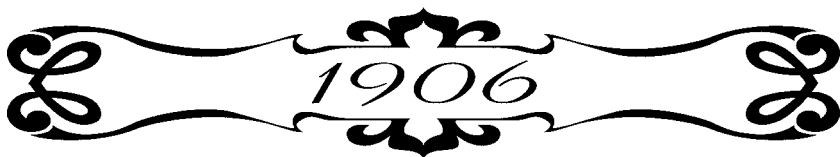
M.Ə.Sabir əsərlərinin tam külliyyatı iki cildə nəşr olunur. Birinci cild şairin 1906-1910-cu illərdə yazmış olduğu satirik şeirlərini əhatə edir. İkinci cildə isə 1911-ci ildə yazılmış satirik şeirlərlə yanaşı, müəllifin ictimai-siyasi və fəlsəfi lirikası, növhə və mərsiyələri, qəzəlləri, məktəb uşaqları üçün qələmə alınmış şərqi, mənzum hekayə və təmsilləri, tərcümələri, hekayə və felyetonları, ədəbi-publisist məqalələri, müxbir yazıları və məktubları daxil edilmişdir.

Birinci cild xronoloji prinsip əsasında hazırlanmış, ikinci cildə isə həm janr üzrə bölgü, həm də xronologiya gözlənilmişdir. Şairin vəfatından sonra mətbuatda çap olunmuş və yaxud əlyazması halında qalmış əsərlərin nəşr tarixləri deyil, yazılma tarixləri nəzərə alınmışdır. Hər iki cildə elmi-akademik nəşrin tələbləri gözlənilmiş, Sabir şeirinin mətnində apostrof (') işarəsinin saxlanılmasına zəruri ehtiyac duyulmuşdur.

Məmməd Məmmədov

Satiralar

BİR MƏCLİSDƏ ON İKİ KİŞİNİN SÖHBƏTİ

V ə k i l

Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam.

H ə k i m

Dərdi təşxis etməyib, qövm-əqrəba ağlatmışam.

T a c i r

Mən həlal ilə həramı bir-birinə qatmışam.

R ö v z ə x a n

Ümmətin pulun alıb, mən gözlərin islatmışam.

D ə r v i ş

Nerdə bulsam soq açıb, min-min yalan söz satmışam¹.

S o f i

Ruzü şəb həq-həq deyib, mən hər kəsi oynatmışam.

M o l l a

Gündə bir fitva verib, məxluqu çox aldatmışam.

E l m

Qət'i-ümmid etmişəm, yeksər bu qövmi atmışam.

C ə h l

Ortada keyf eyləyib, mən həm mərəmə çatmışam.

Ş a i r

Bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam.

Ə v a m

Anlamam hərgiz, cəhalət bəstərində yatmışam.

Q ə z e t ə ç i

Mən cəridəm dolmaq üçün mətləbi uzatmışam.

[MİLLƏT NECƏ TARAC OLUR OLSUN, NƏ İŞİM VAR?!]

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karim,
Dünyavü cahan ac olur olsun, nə işim var?!¹

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da, həq dadıma çatsın,
Mən salim olum, cümlə cahan batsa da, batsın;
 Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Salma yadıma söhbəti-tarixi-cəhani,
Əyyami-sələfdən demə söz bir də, filani,
Hal isə gətir meyl eləyim dolmanı, nani,
Müstəqbəli görmək nə gərək, ömrü fani;
 Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Övladi-vətən qoy hələ avarə dolansın,
Çirkabi-səfalətlə əli, başı bulansın,
Dul övrət isə sailə olsun, oda yansın,
Ancaq mənim avazeyi-şə'nim ucalansın;
 Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Hər millət edir səfheyi-dünyadə tərəqqi,
Eylər hərə bir mənzili-mə'vadə tərəqqi,
Yorğan-döşəyimdə düşə gər yadə tərəqqi,
Biz də edərik aləmi-rö'yadə tərəqqi;
 Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

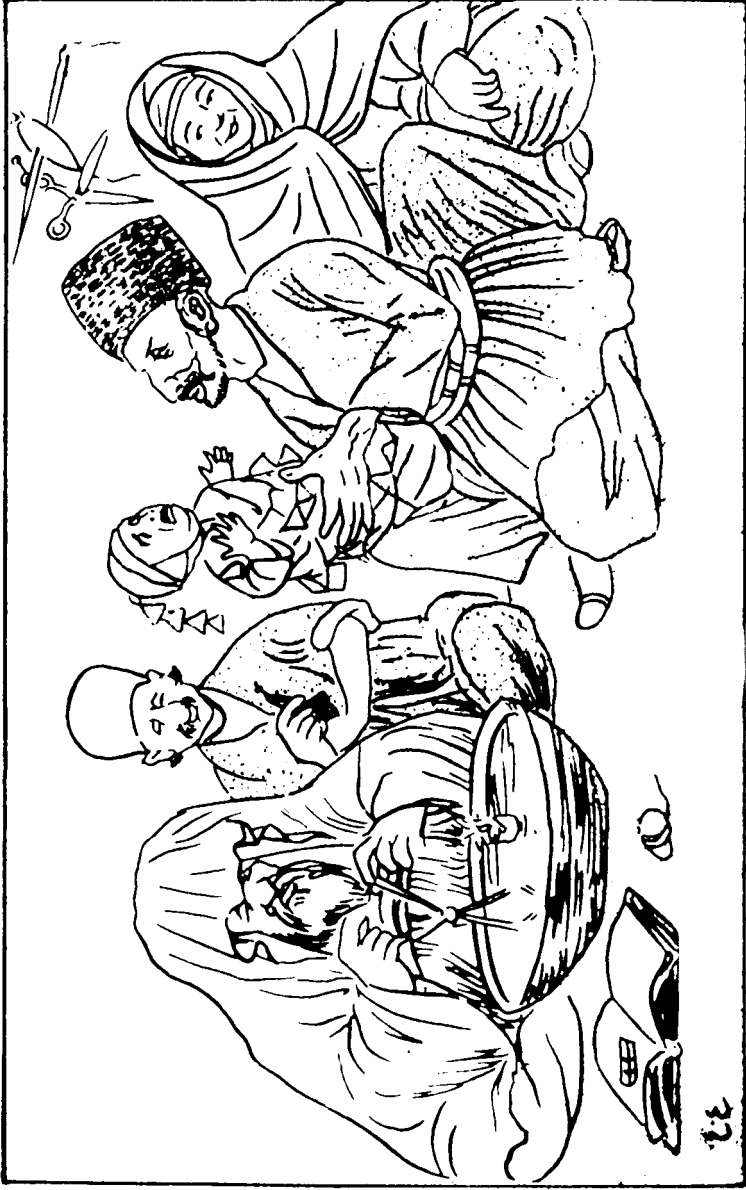
[OL GÜN Kİ, SƏNƏ XALIQ EDƏR LÜTF BİR ÖVLAD]

Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad,
Olsun ürəyin şad!
Tə'yin elə cindarı ki, etsin ona imdad,
Ta dəyməyə həmzad;
Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykəl,
Qoy cinni məəttəl;
Min gunə tilismatə tutub eylə müqəffəl,
Gəzdir onu əl-əl;
Gər dəysə sovuq, sancılanıb olsa da bimar,
Hökm et gələ cindar;
Göstərmə təbibə o ciyərguşəni zinhar,
Qoyma ola murdar;
Ağlarsa uşaq dərdinin axtarma dəvasın,
Ancaq söy anasın;
Qorxuzsun o da damdabaca ilə çağasın,
Kəssin də sədasın;
Örgət ona, əlbəttə, özün bir neçə mövhum,
Məhdud ola mə'sum;
Bu sayədə ömr eyləyə dünyadə o məzlum,
Hər haləti məzmun;
Tək-tək dil açanda ona tə'lim elə hədyan,
Həm olma pəşiman;
Bildir ona min dürlü qəbahətləri hər an,
Alsın ələ ünvan;
On yaşa yetincə uşağın eyləmə qəflət,
Qandır neçə bid'ət;
Ta on beşə yetdikcə tapa işdə məharət,
Həm eyləyə adət;
Göndərmə onu məktəbə, dəng eyləmə başın,
Tökmə üzə yaşın;
Hər fənd və bicliklə edər kəsib məaşın¹,
Saxlar özü başın;
Rahət nəyə lazım edə dünyadə məişət,
Quldurçuluq örgət;

Övladi-vəten qoy hələ avare dolansın,
Çirkəbi-səfələtlə əli, baş bulansın,

Millet necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad,
Olsun üreyin şad!

Min günə tülismate tutub eyle müqəffəl,
Gəzdir onu el-əl;

Tainki qumar oynaya, qətl eyləyə, qarət,
Xoşdur belə sən'ət;
Dünyanı soyub, eyləyə hər gün səni xürsənd,
Sağ ol, belə fərzənd!
Evdə tapılır imdi dəxi çay, plov, qənd,
Kimdir sənə manənd?
Nagəh alınıb həbsə, dutarsa səni vəhşət,
Ver hakimə rüşvət;
Sat var-yoxunu, advoqata ver neçə xəl'ət,
Puç ol hələ-həlbət;
Axırda olub həsrəti-didari-cəməli,
Qal kisəsi xali;
Qaldıqda oğulsuz dəxi tez başla suali,
Al vizrə vəbali;
Tap rizqi-həlali,
Ay başı bəlali,
Yığ dəymişi, kali,
Olmaz oxumaqdan
Tapmaq bu cəlali!..²

[BİLMƏM NƏ GÖRÜBDÜR BİZİM OĞLAN OXUMAQDAN?!]

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağım!
Jurnal, qəzetə, hərzəvü hədyan oxumaqdan
İncəldi uşağım!
Əqlin aparıb bəs ki, baxır gündə qərayə,
Ya rəb, nə həmaqət!
Söz etməz əsər, çarə qalıb imdi duayə,
Tədbir elə, övrət!
Lə'nət sənə, ifritə, sənindir bu cəhalət,
Etdin nə xəyanət!
Səndən törənibdir¹ bizim evdə belə bid'ət,
Ey mayeyi-hiylət!
Dutsun çörəyim gözlərinin ağü qarasın,
Ey həmsəri-bədxah!
Haşa, oda yaxmaz ana istəkli balasın,
Kəssin səni allah!
Bu tifli oxutmaqlığa etdin məni tərgib,
Həp eylədin iğva.
İmdi nədi fikrin? İşimiz oldu bu tərkib,
Yox çarəsi əsla.
Heyhat ki, tədbir ola bu xanəxərəbə,
Zail olub əqli.
Dərsə, qəzetə, məktəbə, jurnalə, kitabə
Mail olub əqli.
Yıxdın evimi, eylədin övladımı zayə,
İş keçdi məhəldən.
Mən anlamıram elm nədir, ya ki sənaye,
Zarəm bu əməldən!
İstərdim o da mən kimi bir hörmətə çatsın,
Dünyadə² dolansın;
Ta qol gücünə malik olub şöhrətə çatsın,
Azadə³ dolansın;
Bir vəqtidir imdi ki, olub Rüstəmi-dövrən,
Bir ad qazanaydı;

Qarətlər edib ta ki, tapaydı sərü saman,
Bir şey də qanaydı.
Puç eylədin, övrət, bu gözəl, sadə cəvani!
Dilbilməz oğul, vay!
Rəngi saralıb, qalmıyıb əsla yarı canı,
Bir gülməz oğul, vay!
Ax, naxələf oğlum, nə çətin⁴ məşqə düşübsən,
Ey kaş, usanaydın!
Quldurluğa yox, elmə tərəf eşqə düşübsən,
Bu qübhü qanaydın!
Ey nuri-düçəşmim, oxumaqdan həzər eylə,
Saleh vələd ol, gəl!
At min, hünər öyrəş, məni də bəxtəvər eylə,
İşdə bələd ol, gəl!
Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,
Bu kardən əl çək!
Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,
Əş'ardən əl çək!
Min elm oxuyub söz biləsən hörmətin olmaz
Bu dari-cəhanda;
Söz bəhrinə gövhər olasan qiymətin olmaz
Xasə bu zəmanda.
Yox, yox, baxıram fikrinə, səndən oğul olmaz,
Canın bəcəhənnəm!
Mırt-mırt oxumaqdan, kişi, bir qan ki, pul
olmaz!

Mırtılda dəmadəm,
Qıl elm fərahəm,
Ol qüssəyə həmdəm;
Ömrün olacaq kəm,
Düşməni sənə aləm!..

[MAHİ-KƏN'ANIN BATIB, EY PİRİ-KƏN'AN,
QƏM YEMƏ!]

Mahi-Kən'anın batıb, ey piri-Kən'an, qəm yemə!
Ta gülüstanın olubdur beyti-ehzan, qəm yemə!
Ey dili-möhnətzədə, ol şad, ləbrizi-sürur,
Kəsb namərđi qılar əfkarü vicdan, qəm yemə!

Olmadı məqsudunuzca dövrü-çərxi-gəcmədar,
Qalmalıdır böylə halət üzrə dövrən paydar,
Qismətindir, etgilən həm ruz, həm şəb nalə, zar,
Ey rəyyət, ey fəqirü fəhlə, dehqan, qəm yemə!

Sübh tezdən dur ayağə, şamə tək çək zəhməti,
Güclülərdən də eşit hər növ' fəhşü töhməti,
Sən zəlil ol, eybi yox, qoy güclü çəksin ləzzəti,
Qoy səni xar eyləsinlər xanü ə'yan, qəm yemə!

İşlə, qoy qəddin bükülsün, işlə, annın tərlesin,
İşlə, ac qal, ac bəhayim tək əyalın çərləsin,
Zülmədən fəryadü dadı qoy dilin əzbərləsin,
Qarət etsin ruzunu molla və bəy, xan, qəm yemə!

Çəkgilən ömrün çatınca, binəva, ahü fəğan,
Böylə pünhan sirlər olmaz sənə hərgiz bəyan,
Molla Nəsrəddin, "Lisanülqeyb"ə oldun tərçüman,
Ruhi-pakindir sənə hər dəm sənaxan, qəm yemə!

QOCALIQDAN ŞİKAYƏT

Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən,
Səd heyf cəvanlıq!
Zə'f eylədi aciz məni, qaldım əməlimdən,
Çəkdim nə ziyanlıq!
Saldıqca cəvanlıqda keçən günləri yadə
Dərdim olur on qat!
Ya rəb, yetərəm bir də mi dünyadə muradə?
Heyhat və heyhat!
Saqqal ağarıb, bel bükülüb, dinmə filani!
Övqatım olub təlx;
Övrət də yaxır saqqalıma gündə hənani,
“Rişi ki, bərəng əlx...”
Yad olsun o günlər ki, muradımca gəzərdim
Sazəndə Oruğnan;
Min acizü biçarələrin başın əzərdim
Sillə, yumuruğnan.
Bu sayədə hər ləhzə edib sə'yü təlaşi,
Sərvət qazanardım;
Təhsil eləyib qol gücünə əmri-məaşi,
Dövlət qazanardım.
Ə'zalər isə süst olub imdi qocalıqdan,
Bir dadrəsim yox!
Görməzmişən əhvalımı, düşdüm ucalıqdan,
Fəryadrəsim yox;
Heç yerdə səsım yox,
Kəskin nəfəsım yox,
Fikrimdi cəvanlıq,
Başqa həvəsım yox!..

BAKI FƏ'LƏLƏRİNƏ

Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Olmaz bu ki, hər əmrə dəxalət edə fə'lə,
Dövlətli olan yerdə cəsarət edə fə'lə,
Asudə nəfəs çəkməyə halət edə fə'lə,
Yainki hüquq üstə ədavət edə fə'lə...

Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Fə'lə, mənə bir söylə, nədən hörmətin olsun?
Axır nə səbəb söz deməyə qüdrətin olsun?
Əl çək, bala, dövlətlilərə xidmətin olsun,
Az-çox sənə verdiklərinə minnətin olsun!..

Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Dövlətli, amandır, özünü salma bəlayə,
Fə'lə sözü həqq olsa da, baxma o sədayə,
Yol vermə nəfəs çəkməyə hərgiz füqərayə,
Öz şə'nini puç eyləmə hər bisəri payə!..

Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Aldanma, fəqirin olamaz əqli, zəkası,
Çün yoxdur onun sən kimi pakizə libası,
Yox sərvəti, yox dövləti, yox şalı, əbası,
Var köhnə çuxası, dəxi bir təkçə qəbası!..

Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

İstərsən əgər olmağa asudə cəhanda,
Ta olmayasan qəmlərə aludə cəhanda –

Fə'lə üzünə baxma bu bihudə cəhanda,
Öz fikrini çək, ol dəxi fərsudə cəhanda...
Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Gör millətinin dərdini, axtarma dəvasın,
Əl çəkmə yetimin başına, kəsmə sədasın,
Zinhar qoyub dəhrdə bir xeyr binasın
Yad eyləmə, şad eyləmə millət fūqərasın...
Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

[CƏHD EYLƏ, SƏN ANCAQ NƏZƏRİ-XƏLQDƏ PAK OL]

Cəhd eylə, sən ancaq nəzəri-xəlqdə pak ol,
Məxluqu inandır;
Xasiyyətin od olsa da, ətvardə xak ol,
Sök aləmi, yandır;
Xəlqin nəzərin cəlb elə qurşağə, qəbayə,
Məclubi-üyun ol;
Hər hiyləvü bicliklə gir, əlbəttə, əbayə,
İmanə sütun ol;
Sə'y eylə ki, saqqal uzanıb üç çərək olsun,
Papaq ona nisbət;
Qurşaq da, bilirsən ki, on arşın gərək olsun,
Təfsilə nə hacət...
Qoyma yerə təsbihini, əl çəkmə duadən,
Övrad oxu daim;
Məclisdə çəkib dut özünü, ol nücəbadən,
Söz söylə mülayim;
İştə geyinib məzhəbi, imanı büründün,
Pək möhtərəm oldun;
İndi nəzəri-xəlqdə sən pak göründün,
Əhli-kərəm oldun;
Başdan-ayağa əmnü əman oldu vücudun,
Zöhd ilə bitişdin¹;
Nolmaq diləyirdinsə, həman oldu vücudun,
Məqsudə yetişdin!
Vəqt oldu ki, imdi edəsən aləmi talan,
Dut, qoyma qaçanı!
Hökm imdi sənindir, dəxi çək işlərə saman,
Yığ müşkül açanı;
Dul övrətə bidad elə, eytamə xəyanət,
Xovf etmə əcəldən;
Məkr isə özün qıl, oxu şeytanə də lə'nət!
Şad ol bu əməldən,
Əl çəkmə hiyəldən,
Təzvirü dəğəldən,
İmanı da versən,
Vermə pulu əldən!..

[ETDİ BU FƏLƏK HƏR KƏSƏ BİR TÖVR YAMANLIQ]

Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq,
Səd heyf, keçən gün!
Hər bir iş üçün xatiməbəxş oldu bu afaq,
Olduq yenə məmnun.
Şükr eylədik Allaha yetişdikcə ziyanlıq,
Əfsürdə biz olduq.
Çaldı bizə bir özgə səyaq ilə firıldağ,
Qəmli günə qaldıq.
Nə rəhm bilər, şərm qanar, ağlamaq anlar,
Böylə fələk olmaz!
Yox böylə iki dilli, yaman üzlü cəfakar,
Bir zərrə utanmaz!
Verdi bu hamı qonşulara sən'ətü dövlət,
Dünya, sənə lə'nət!
Səsləndi, gedək siz yatın həmməmdə rahat,
Bicadı bu zəhmət!
İslam uşağı yatsın ayağında fələqqa,
Bu növ'di tə'lim.
Vursun buların başına həm mirzə tərəqqa,
Eylin onu təkrim.
Ey vay, bu fələk qoydu bizi löqməyə həsrət,
Qaldıq biz adamsız!
Verməz dəxi bir parça çörək tapmağa fürsət,
Get, yatgilə şamsız!
Öz bildiyini qıldı müsəlmanlara dövrən,
Əl işdən üzüldü.
Çaqçaq başın ağrıtdı, kefin çəkdi dəyirman,
İş həcvə düzüldü.
Bu çərxi-sitəmkarın aman məsxərəsindən!
Bais, balan ölsün!¹
Baxmış bu müsəlmanlara qəm pəncərəsindən,
Çərxin üzü dönsün!
Əvvəl bu fələk cümlədən əymişdi damağı,
Qəm kasəsi daşdı.

Axırda bizim başımıza vurdu çanağı,
Su başdan aşdı.
Bir rus görəndə oluruq xar yanında,
Quzu, keçiyik biz.
Keçməz sözüümüz bir pula sərdar yanında,
Çünki nəçiyik biz?!
Tanrı buna şahid –
Quzu, keçiyik biz...

[TƏRPƏNMƏ, AMANDIR, BALA, QƏFLƏTDƏN AYILMA!]

Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma!

Laylay, bala, laylay!

Yat, qal dala, laylay!

Aldanma ayıqlıqda fəraqət ola, heyhat!
Qəflətdə keçənlər kimi ləzzət ola, heyhat!
Bidar olanın başı səlamət ola, heyhat!
At başını yat, bəstəri-rahətdən ayılma!

Laylay, bala, laylay!

Yat, qal dala, laylay!

Açsan¹ gözünü, rəncü məşəqqət görəcəksən,
Millətdə qəm, ümmətdə küdurət görəcəksən,
Qıldıqca nəzər millətə heyrət görəcəksən,
Çək başına yorğanını, nikbətdən ayılma!

Laylay, bala, laylay!

Yat, qal dala, laylay!

Bir ləhzə ayıldınsa, qutar canını, yuxla,
At tiryakını, meyl elə qəlyanını², yuxla,
İncinsə sağın, ver yerə sol yanını, yuxla,
İllərcə şüar etdiyən adətdən ayılma!

Laylay, bala, laylay!

Yat, qal dala, laylay!

Göz nurudur uyqu, onu dur etmə gözündən,
Yol vermə məbada çıxı bir an³ sözündən,
Amma elə bərk yuxla ki, hətta get özündən,
Afaqı dutan şüru qiyamətdən ayılma!

Laylay, bala, laylay!

Yat, qal dala, laylay!

TƏHSİLİ-ELM

Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır,
Həm əqlə ziyandır;
Elm afəti-can olduğu məşhuri-cəhandır,
Mə'rufi-zəmandır;
Pəndi-pədərənəm eşit, ey sadə cəvanım,
Yaxma qəmə canım!
Xoş ol kəsə kim, vel dolanıb, dağda çobandır,
Asudə həmandır!
Elm içrə xəta olduğu ondan bilirəm kim,
Bilsə nola hər kim,
Elmə gözənin küfrü zəbanlarda bəyandır,
Təkfirə nişandır.
Məktəb sənə xoş gəlməsin, ol cayi-xətərnək,
Girmə ona çalak;
Məktəb dediyin qeydi-dilü bəndi-zəbandır,
Qarətğəri-candır.
Çernil nədir? Ol qəlbi qara hoqqeyi-dilxun,
Olma ona məftun!
Ağ günlərini etmə qara, Allah, amandır!
Bu rəng yamandır.
Dəftər nədir? Ol hərzələrin həmdəmi-razi,
Cövfü dolu yazı;
Şairləri naqqal edib, avarə qoyandır,
Bu mətləb əyandır.
Ol başı kəsilmiş qələmin tutma belindən,
Xövf eylə dilindən;
Axırda çalar canını, bir əf'i ilandır,
Əf'isə çalandır;
Kağəz sənə ağ göstərir öz sineyi-safın,
Guş eyləmə lafın;
Çox tez qaralar qəlbi, mürəbbisi yamandır,
Bir xırdaca yan dur.
Ol zahiri sürxün ürəyi qarə qarandaş,
Mirzələrə yoldaş,

Qəlbində xəfi sirrini bildikcə yazandır,
Əyyari-zəmandır.
Derlər oxumuşlar: oxumaq yaxşıdır, əmma
Var bunda müəmma...
Yaxşı nəzər etdikcə sərəncamı yamandır,
Hər addımı qandır;
Lağlağı¹, amandır,
Qızdırmalı², yan dur,
Sırtıq³, Mozalan⁴, dur!

Hop-hop⁵ dilə düşdü,
İş müşgülə düşdü,
Çünki belə düşdü,
İmdi balabandır...

ATA NƏSİHƏTİ

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,
Qanın tələf oldu!
Gündüz, gecə sə'y eyləyibən dərsə alışma,
Canın tələf oldu!
Bu şəhrdə çoxdur, görürəm, elm oxuyanlar,
Onlar nə tapıblar?
Divanədilər malını bu yolda qoyanlar,
Guya ki, yatıblar.
Çoxdur zərəri adəm üçün elm oxumağın,
Sən say və deyim mən:
Əvvəl bu ki, məktəbdə olur təlx damağın,
Ey dideyi-rövşən!
Bir də gözünün nuru gedib kur olacaqsan,
Canın da sağ olmaz;
Rəngin saralıb axırı rəncur olacaqsan,
Bağrında yağ olmaz.
Axırda, tutaq, ölməyib¹ onversətə getdin,
Qurtardın özün də;
İnsaf ilə söylə, bu işi yaxşımı etdin?
Bir dur bu sözümdə!
Sən də deyəcəksən sasalım*, ya ki, demorqat**,
Bilməm necə dersiz;
Xəlqin evini yıxdı çıxıb bir neçə bədzat,
Ax, ax, a beyinsiz!
Hər bir gədə bir az oxuyub adəm olubdur,
Zakonu bəyənəmz;
Çoban-çoluq oğlu bəy ilə bahəm olubdur,
Hamunu bəyənəmz;
Gahi şaha bir tənə vurur, gah vəzirə,
Bax, bax, səni tarı!
Gahi ocağa şəkk eliyər, gahi də pİRə,
Kafir olu barı.

* Sosializm

** Demokrat

Bundan sora qıl tövbə dəxi, məktəbə getmə,
Bircə usan, oğlum!
Ta baxma müəllim sözünə, ta əməl etmə,
Axır utan, oğlum!
Çıx dağa, daşa, yol kəsibən qarətə başla,
Axırda qaçaq ol;
Sal bir beşatan boynuna, bu adətə başla;
Həmmali-yaraq ol,
Xəlqə dadanaq ol,
Hər işdə sayaq ol,
Var cana ziyanı –
Qeyrətdən uzaq ol!..

[AH EYLƏDIYİM NƏŞ'EYİ-QƏLYANIN ÜÇÜNDÜR]

Ah eylədiyim nəş'eyi-qəlyanın üçündür,
Qan ağladığım qəhveyi-fincanın üçündür.

Və'z eylədiyim hədyəvü ehsandan ancaq,
Ümdə qərəzim kisəvü həmyanın üçündür.

Sərgəştəliyim xərməni-buğdalar ucundan,
Aşüftəliyim sərvətü samanın üçündür.

Fərş eylədiyim sinəmi hər gün qədəmində, –
Kəskin təməim süfrədəki nanın üçündür.

Bimar tənim küftəvü bozbaş ələmindən¹,
Xunun ciyərim dolma-badımcanın üçündür.

Ağzım dolusu ne'məti-firdovs dedikdə,
Boşqabda qara gözlü fisincanın üçündür².

Vəsf eylədiyim zövqlə ənhari-behişti
Kövsər məzəli şərbəti-reyhanın üçündür.

Gördüm ki, plov bişmədədir, acliğa dözdüm,
Bildim bu tədarük şəbi-ehsanın üçündür.

Ax, bircə görəydim səni, ey sevgili varis,
Meylim sən ilə dəsti-zərəfşanın üçündür³.

Mün'implərə can ver, könül, uyma füqərayə,
Sinəmdə səni bəslədiyim anın üçündür.

Ahın şərəri etməz əsər bir kəsə, Hop-hop,
Bu od sənin ancaq alışan canın üçündür...

Yan, dinmə, sən Allah!
Qan, dinmə, sən Allah!
Həq söyləmiş olsan,
Dan, dinmə, sən Allah!..

Ah eylədiyim neş'eyi-qelyanın üçündür,
Qan ağıladığım qəhvəyi-fincanın üçündür.

Və'z eylədiyim hədəvü ehsandan ancaq,
Ümdə qəzəim kışevü həmyanın üçündür.

Ey gül, ne eceb silsileyi-müşki-tərin var,
Ahu nəzərin var.

Vey sərv, ne xoş can alıcı qəmzələrin var,
Həm işvələrin' var.

“HƏYAT”IN “GOP-GOP”UNA CAVAB

Bu tift ki, nuri-bəsərü şireyi-candır,
Tabi-tənü arami-dilü ruhi-rəvandır,
Mın zəhmət ilə bəslədiyın tazə cəvandır,
Göndərmə bunu məktəbə, rəhm eylə, amandır!
Qoy kuçədə naz ilə xuram eyləsin oğlun!
Öz xoşladığı əmrə qiyam eyləsin oğlun!

Bu bülbüli-şuridə ki, pakizə nəfəsdır,
Aludeyi-qəm etməyə mail behəvəsdır¹,
Bunca ki, gedib məktəbə, bildikləri bəsdır,
Məktəbdır adı, leyk həqiqətdə qəfəsdır;
Qoyma o dağılmışda məqam eyləsin oğlun!
Sübhün belə viranədə şam eyləsin oğlun!

Məktəbdə gedib dərş oxuyanları görürsən,
Nitqi çəkilən tazə cəvanları görürsən,
Qət³ən quruyub cismdə qanları, görürsən,
Arıfsən, özün yaxşı-yamanları görürsən,
Qıyma² ki, gedib fikrini xam eyləsin oğlun!
Ömrün qəmi-elm ilə təmām eyləsin oğlun!

Bavər edəməm elmdən olsun fərəh aid,
Elm artıq olursa, həm olur qəm mütəzaid,
İstərsən əgər oğlun edə kəsb fəvaid,
Həm sərvəti zaid ola, həm miknəti zaid,
Tərgib elə ta kəsbi-həram eyləsin oğlun!
Bir ad çıxarıb şöhrəti-tam eyləsin oğlun!

Biçarə kişi, qanmağa başın hələ keydir,
Axır mənə bir söylə görüm, elm nə şeydir?
Bilmək nə gərək kim, bu əlifdir, bu də beydir?
“Həvvəz”, sora “hütti”, bu nə heydir, o nə heydir?³
Qoy pul qazanıb, sədri məqam eyləsin oğlun!
Bəy-xanlar ilə dəxl-kəlam eyləsin oğlun!

Gop-gop⁴ kimi bifaidə əhli-qələm olma,
Ol Başıqapazlı⁵, vəli Bidərdü⁶ Qəm⁷ olma,
Qızdırmalı⁸ ol, Təşnələbü⁹ Didənəm¹⁰ olma,
Molla Mozalanlara¹¹ uyuş, möhtərəm olma,
Qoy Hop-hop olub, şöhrəti-tam eyləsin oğlun!
Kəsbin buraxıb, şe'rə dəvam eyləsin oğlun!¹²

BARIŞNALARA DAİR

Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var,
Ahu nəzərin var.
Vey sərvi, nə xoş can alıcı qənzələrin var,
Həm işvələrin¹ var.
Aldatdı cəvanlarımızı nazü girişməni,
Firuzeyi-çəşmin.
Xurmayı saçında nə bəla təlx-i-bərin var,
Zəhrin, şəkərin var.
Başdan ayağa şəhd kimi safsən, ey şux,
Şəffafsən, ey şux!
Əmma məkəsi-nəhl kimi niştərin var,
İncə kəmərin var.
Əbnayi-vətən vəqf eləyir vəslinə canın,
Həm ruhi-rəvanın.
Hətta qocalardan da neçə bəxtəvərin var,
Yaxşı xəbərin var.
Etdin saçını “qufravat”, urdun üzə “rumyan” –
Cövlan elə, cövlan!
Bir ev nə münasib sənə, hər evdə yerin var,
Hər yerdə ərin var.
Ancaq demə tacirlərə eşqin əsər etdi,
Divanəsər etdi.
Amillərə tüccardən artıq əsərin var,
Fəthin, zəfərin var.
Məktəblilər içrə deyil az söhbəti-ruyin,
Keyfiyyəti-muyin².
Dərsi-qəmi-eşqin oxuyan min nəfərin var,
Aşiftələrin var.
Qafqazlı müsəlmanlar edərsə səni qaib,
Fikr etmə əcaib.
İranlı müsəlmanları tək əbdi-dərin var,
Min dərbədərin var.
Xud sanma ki, meyخانədə çoxdur sənə üşşaq,
Didarına müştəq.

Məsciddə dəxi bir neçə xunincigərin var,
Şuridəsərin var.
Bilməm nə füsün eylədin, ey fitneyi-əyyam,
Uydu³ sənə islam?!
Hər şəhrdə, hər bəldədə bəs cansüperin var,
Dildadələrin var.
Aşiq arayıb aləmi seyr eylədin əmma,
Xeyr eylədin əmma;
Bir zövci-hələl ilə dolaşsan zərərin var,
Xövfin, xətərin var.
Hər xami-təmə' aşiq ilə ülfətin olmaz,
Ünsiyyətin olmaz;
Varın yox edən sərxoşa əvvəl nəzərin var,
Sonra həzərin var.
Gövhər saçılır, zər saçılır yar yolunda,
Dildar yolunda.
Ey bəhr, sanırsan sənin ancaq gühərin var?
Vey kan, zərin var!
Hop-hop, demə bixud ki, mən uydum o nigarə,
Bax əhli-diyarə.
Ey qafil, özündən sənin ancaq xəbərin var!

Xunabi tərin var,
Dərdin, kədərin var,
Çox dərdi-sərin var,
Bu köhnə başında
Tazə xəbərin var!

Millət belə batdı,
Ümmət elə yatdı,
Xud, söylə, ay axmaq,
Daşı kim oyatdı?
Dinmə, xətərin var!⁴

CAVABLAR CAVABI

Elm ayineyi-surəti-hal idi, nədən bəs,
Əcsamdə ərvahə misal idi, nədən bəs,
Elm ilə vətən nikməal idi, nədən bəs,
Təhsili-ədəb, kəsbi-kəmal idi, nədən bəs,
Millət ümənəsi bu gözəl rütbəyi dandı?
Əfsus, “Həyat”¹ isə məmat oldu, qapandı!

Elm idi əgər bəxş edən insanə şərəfət –
Millət nə səbəbdən ona göstərmədi rəğbət?
İslam ülumunda gər olsaydı ləyaqət
Rusi oxumuşlar bə neçin etdilə nifrət?
Bu nifrəti hər gündə görüb axır utandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Mey nəş’əsini zövq bilər, cam nə bilsin?
Ruh anladığı ləzzəti əcram nə bilsin?
Ustadın işin, işlədiyin xam nə bilsin?
Elmin, hünərin qiymətin islam nə bilsin?
Getsin qabağa qonşular, islam dayandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Qoy qonşular alsın hələ min dürlü fəvaid,
Qoy qonşular etsin hələ təzyidi-cəraid,
Sən söylə, qəzetdən nə olur bizlərə aid,
Ancaq ikini bir elə, qoyma ola zaid,
İslamdə bilmək, oxumaq çünki ziyandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Əğyarlər imdi sənə faiqmi, deyil ya?
İslamını məhv etməyə şaiqmi, deyil ya?²
İbzali-himəm millətə layiqmi, deyil ya?
Ancaq əməlin qət’i-ələiqmi, deyil ya?
Çün qət’i-ələiq odu hər guşədə yandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Gopnan əməl aşmaz, işə qeyrət gərək olsun,
Millət düyünün açmağa hümmət gərək olsun,
Min elm deməkdənsə həmiyyət gərək olsun,
Sözdən nə bitər, işdə həqiqət gərək olsun!

Həqsizliyi hər gündə görüb axır usandı³,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

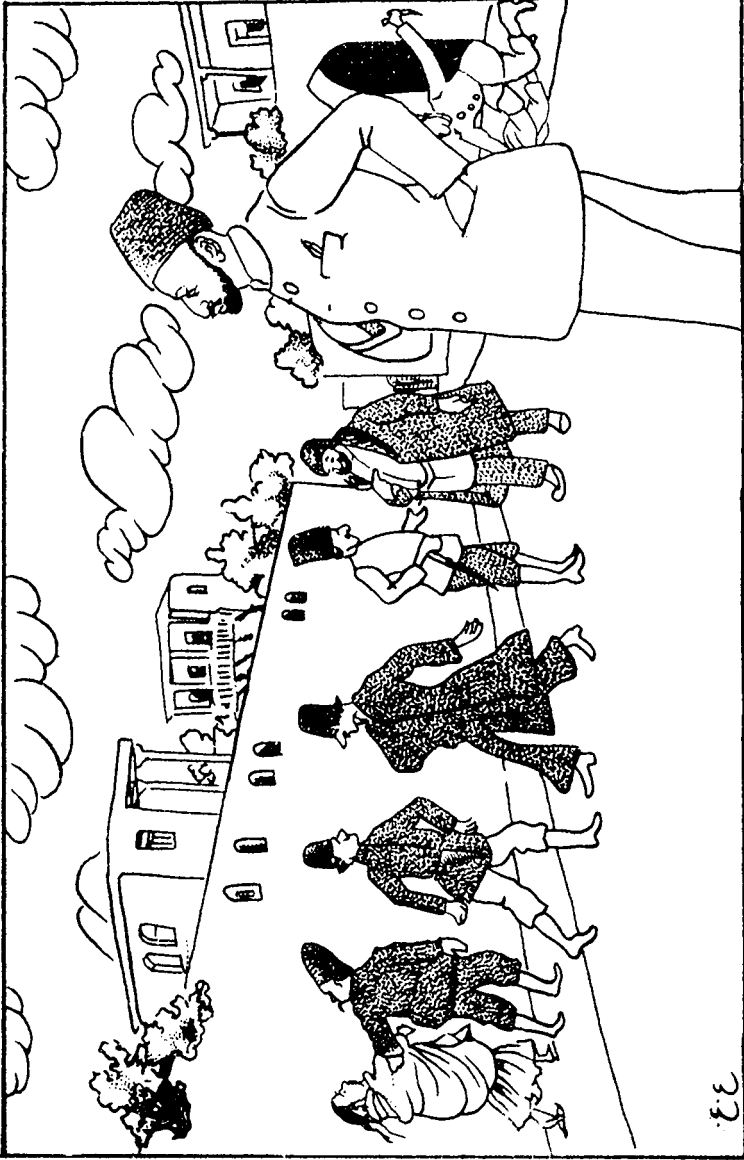
Ağrıma əbəs başını, meyl etmə ülumə,
Yox vəq’ qoyan elmə, kəmalatə, rüsumə,
Hər kəs cibini güdmədədir baxsan ümumə,
Xərc etsə edər dolma-badımcanə, lühumə;

Hop-hop, yeməyə, içməyə bu qövm yarandı!
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!..⁴

Qoy qonşular alsın hələ min dürtü fevaid,
Qoy qonşular etsin hələ təzyidi-cəraid,

İslamda bilmək, oxumaq çünki ziyandı,
Əfsus, "Həyat" işə məmat oldu, qapandı!

Könlüm bulanır kuçede cövlanımı görcek,
Nıtqim tutulur herzövü hedyanımi görcek.

Düşün lotuluq meşqine, islame uyuşma,
Öldür nerede olsa müselmanımı görcek.

BAKI PƏHLİVANLARINA

Könlüm bulanır kuçədə cövlanını görcək,
Nıtqım tutulur hərzəvü hədyanını görcək.

Canım üzülür əldəki qalxanına baxcaq,
Qəlbim alışır bəldəki patranını görcək.

Baxdıqca revolverinə əndamım olur süst,
Bağrım yarıdır xəncəri-bürnanını görcək.

Təfriq edəməm: məstmi, huşyarmısan sən, –
Məstanərəviş, məşyi-pərişanını¹ görcək.

Düşdün lotuluq məşqinə, islamə uyuşma,
Öldür nerədə olsa müsəlmanını görcək.

Qoy börkünü kəc qaşının üstündə, fırlıda,
Kəndin kimi bir lotiyi-meydanını görcək.

Məst ol gecə-gündüz, nə bilim, yat nerələrdə,
Yum gözlərini xaneyi-viranını görcək.

Əmrədlər² ilə keyfini çək bağda, çəməndə,
Bir baxma da ətfəli-ciyərqanını görcək.

Gəh “iskoroşod” çəkmə, gəhi gey “lakeronni”,
Vəllən gecə-gündüzdə xuramanını görcək.

Var-yoxunu sərf eylə bərişnalara, ancaq
Söy həmsəri-məzlumeyi-nalanını görcək.

Gül, gül ki, cəvansən,
Əyyaşi-cəhansən,
Sərxoşlara cansən,
Hala güləcəksən³.
Vəqta ki, qocaldın,
Rişi döşə saldın,
Pis günlərə qaldın,
Onda biləcəksən!..

[ADƏTİMİZ DAŞ İDİ DƏ'VA GÜNÜ]

Adətimiz daş idi də'va günü,
Tullarıdıq əldə sapan qıjhaqıj!

Hər kəsə dəysəydi edərdi haman
Bir neçə gün ahü fəğan, ufhauf!

Mərhəm olurdu, sağalırdı yara,
Əldə qalırdı yenə can sapbasağ.

İmdi revolverdi, dönüm başına,
Nagəh olur gülləfəşan partapart!

Onda görürsən yıxılıb yanbayan
Bir neçə növrəstə cəvan laybalay!

Tüf belə dövrənə ki, bədtər olur
Seyri-fələk, dövrü-zəman ilbəil!

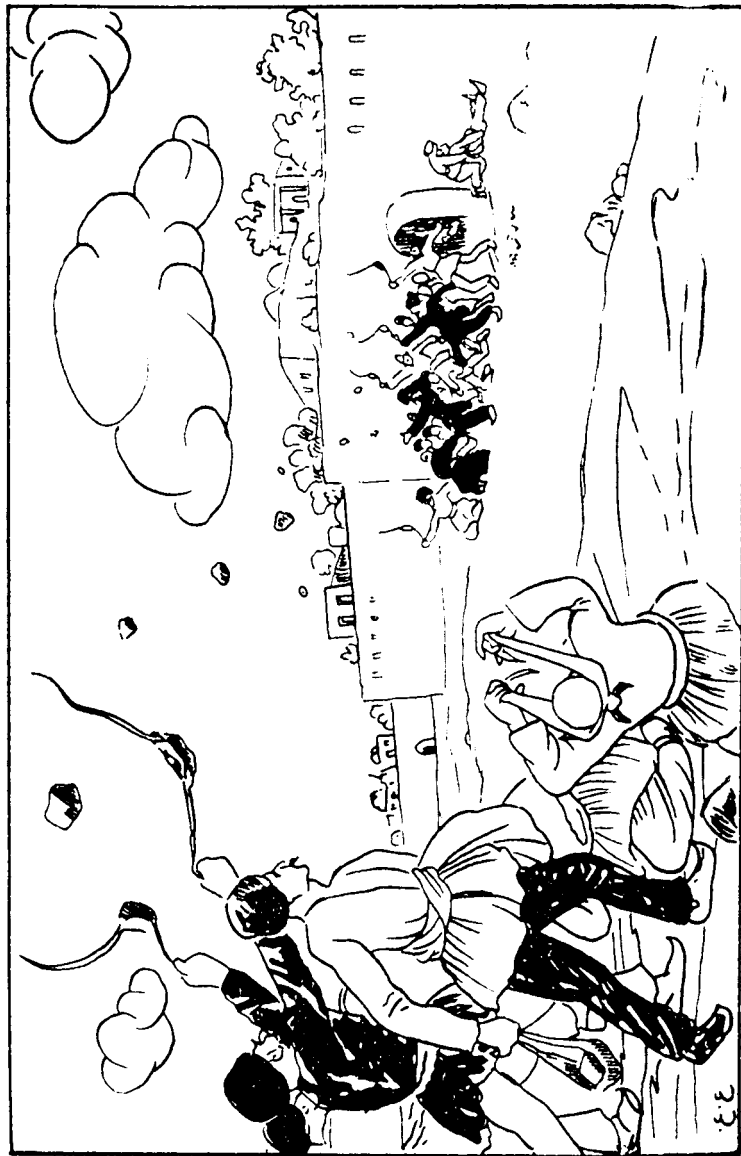
Milləti-islam qırır bir-birin,
Allah, aman, bu nə yaman qırhaqır!

Qardaşa bax, qardaşını öldürür,
Vəhşi olub əhli-cəhan sərbəsər!

Milləti gördükcə belə hərəcü mərəc
Könlüm olur dopdolu qan qatbaqat.

Böylə gedərsə, Bakı əldən gedər,
Qalmaz o mə'vadə aman hiç, hiç!

Bari, xudaya, özün islah qıl,
Ta edələr pirü cəvan sülh, sülh!

Adetimiz daş idi de'va günü,
Tullarıdıq öldə sapan qıjhaqı!

İndi revolverdi, dönüm başına,
Nageh olur gülləfəşan partapart!

Qarı nənənin sözlərini sanma çərəndir,
Canım, gözüm ay qızı!

Her kəlməsi min le'li-Yəməni, dürrü-Ədəndir,
Anla sözüm, ay qızı!

KÜPƏGİRƏN QARININ QIZLARA NƏSİHƏTİ

Qarı nənənin sözlərini sanma çərəndir,
Canım, gözüm ay qız!
Hər kəlməsi min lə'li-Yəmən, dürri-Ədəndir,
Anla sözüm, ay qız!
Çox ömr eləyib, çox da hünər etmişəm isbat
Bu dari-cəhanda.
Min hiylələri qatlamışam sinəmə qat-qat
Bu xeyli zəmanda.
Min il sənə nəqlin eləsəm məkri-nisani,
Qurtarmaz, azalmaz.
Doldursam əgər məkrlə ətrafi-cəhani,
Bir boş yeri qalmaz.
Cadu da əlimdən bacarıb cin də qutarmaz,
Əfsunuma bah-bah!..
Mən eylədiyim məkri şeyatin də bacarmaz,
Vallah və billah!
Xoştalemişsən ki, bu gün feyzi-hüzurum
Oldu sənə qismət.
Qan sözlərimi, indi sən, ey gözdəki nurum,
Qoyma keçə fürsət.
Əvvəl bu qədər bil ki, vəfadar ər olmaz, –
Aqıl olur olsun;
Bir ər ki, vəfadar ola, aləmdə tapılmaz, –
Cahil olur olsun;
Zinhar, vəfa etmə tələb ər dediyindən,
Sərvəqt ol, amandır!
Asudə xəyal olma bu şöhr dediyindən,
Üç-dördün alandır.
Qırx il edəsən bir kişi əmrində itaət,
Mənzurda bilməz;
Vəqta ki, qocaldın alacaq başqa bir övrət,
Baxmaz sənə, gülməz.
Ər dərdü qəmin çəkmə, sən öz halına ağla,
Canı bəcəhənnəm!

Sərriştəyi-tədbirini xəlvətcə yumaqla,
Qıl könlünü xürrəm.
Tainki ayıqdır, həzər et ər dediyindən,
Ər zülmü yamandır!
Çün yuxladı, əl qat cibinə zər dediyindən,
Öz rəngini yandır.
Fürsət ki, olur rəngini vur hər gecə məxfi,
Fərrarəlik öyrəş!
Ta bilməyə şeytan da götürdün necə məxfi,
Əyyarəlik öyrəş!
Çün sübh çayın içdi kişi, çıxdı kənarə,
Bidərdü qəm oldun;
Açıldı başın, indi qıl öz dərdinə çarə,
Banu hərəm oldun;
Ver Xansənəm ət, yağ, düyü, bal, çay, şəkər alsın,
Gülqənd var evdə;
Artıq nə qalarsa, ona da xüştəbər alsın,
Hərçənd var evdə.
Göndər uşağı, Şahbacını eylə xəbər dar –
Gəlsin hələ-hələbət;
Gəldikdə gətirsin neçə övrətləri zinhar,
Qur məclisi-işrət.
Mindir ocağa qazqanı, qaynat samavarı,
Çal nayı, qavalı;
Mehmanlara hazır elə min dürlü naharı;
Ver külçə, qoğalı,
Həm qaymağı, balı.
Ər fə'ləlik etsin,
Hər gün işə getsin;
Olma ona həmqəm,
Canı bəcəhənnəm!
Sən çəkmə mələli,
Qur məclisi-ali,
Pozma bu cələli,
Ay başı bələli!..

UŞAQLARA

Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar!
Validlərinin sevgili cananı, uşaqlar!

Madərləriniz etdi sizə mehrü məhəbbət,
Ağuşı-şəfəqqətdə sizi bəslədi rahət,
Validləriniz xərcinizə etdi kəfalət,
Əlminnətü-lillah, sizə yar oldu səadət,
Olduz hərəniz bir evin oğlanı, uşaqlar!
Asudə gəzin indi bu dünyanı, uşaqlar!

Siz sərv kimi sərgəş olub boylə boy atdız,
İllik beçə tək banlıyaraq xəlqi oyatdız,
Şad oldu pədər, madəriniz – bu boya çatdız,
Bəsdir sizə gəhvareyi-naz içrə ki, yatdız,
İndi buraxın balışı, yorğanı, uşaqlar!
Həm tərək eləyin xaneyi-viranı, uşaqlar!

Vəqt oldu çıxıb kuçədə cövlan edəsiz siz,
Hərcayi gəzib, hər yeri seyran edəsiz siz,
Cəngü cədlü qarətü talan edəsiz siz,
Hər cildə girib, aləmi viran edəsiz siz,
Gündə atasız bir neçə patrani, uşaqlar!
Ta öyrənəsiniz şiveyi-də'vanı, uşaqlar!

Vəqt oldu həvəs etməyəsiz məktəbə, dərsə,
Tə'lim alasız hər nə¹ ki, aləmdə betərsə,
Xeyri buraxıb, əxz edəsiz hər nə zərərsə,
Mail olasız hər işə kim, fitnəsə, şərsə,
Adət qılasız hərzəvü hədyanı, uşaqlar!
Siz neyləyəsiz məktəbi, mollanı, uşaqlar!

Vəqt oldu vurub yıxmağa müştəq olasız siz,
Evdə gərək əvvəlcə ki, qoççaq olasız siz,
Həm validə, həm validəyə ağ olasız siz,
DincəlmİYələr ta nə qədər sağ olasız siz,

Hər gün döyəsiz madəri-nalanı, uşaqlar!
Ta uf deməyə qalmıya imkanı, uşaqlar!

Hər istədiyın olmasa hasil pədərindən,
Vur, yıx, cala², ta qorxuya düşsün zərərindən,
Söy ağzına cür'ətlə, çəkinmə hünərindən,
Biçarə xilas olmaq üçün şurü şərindən,
Çıxsın canı, satsın qabı-qazanı, uşaqlar!
Neylər dəxi ol sərvətü samanı, uşaqlar!

Bəsdır ki, oğul sahibi düşgün pədər oldu,
Xeyr oldu əcəb aqibəti, bəxtəvər oldu,
Göz nuri hesab eylədiyi dərdi-sər oldu,
Zəhmətlə əmək verdiyi cümlə hədər oldu;
Nə ölmədi³ ta kim, qutara canı, uşaqlar!
Nə tapmadı⁴ öz dərđinə dərmanı, uşaqlar!..

[MƏN BİLMƏZ İDİM BƏXTDƏ BU NİKBƏT OLURMUŞ]

Mən bilməz idim bəxtdə bu nıkbət olurmuş,
İzzət dönüb axır belə bir zillət olurmuş,
Çərxin, əcəba, seyri də min bəbət olurmuş,
Millət ayılıb talibi-hürriyyət olurmuş,
Millətdə də, yahu, belə bir qeyrət olurmuş?!
Yalqız, nə deyim, getdi mənim millət əlimdən,
Torpaq başıma, çıxdı bütün izzət əlimdən!

Təbrizdə gər olmuş idim cüm'ə imamı, –
Gizlin ki, deyil, yaxşı bilir mətləbi hamı, –
Pul ilə satın almış idim mən bu məqamı,
Uydurmuş idim kəndimə bilcümlə əvamı,
Əbd etmiş idim şəhrdə hər püxtəni, xamı,
Xud, mən nə bilim¹ sübh dönüb şam olacaqmış,
İranda da hürriyyəti-islam olacaqmış?!

Tədris ilə salmışdım ələ bunca dehatı,
Bir parça çörək nökrəi etmişdim elatı,
Artırmış idim məzrəəni, ilxını, atı,
Rəncbər eləmişdim özümə çöllünü, tatı,
Dərkar idi xeyrimdə ümumin hərəkəti,
Birdən-birə getdi hamı kərrü fərim, ey vay!
Çıxdı boşa sərvət qazanan əllərim, ey vay!

Təbrizdə rahat yeyib, asudə doyardım,
Mö'minləri hər töhmətə olsaydı qoyardım,
Hər axmağı, xamı quzu cildində soyardım,
Həq söz deyənənin canın alıb, çeşmin oyardım,
Neylərdim edərdim, necə rəng olsa boyardım,
Səd heyf, gözəl hökmü-şəriət tələf oldu!
Qanuni-əsasi də bir əngəl kələf oldu!

Bilməm arılar mənzilinə kim çöp uzatdı,
İllərcə təğafüldə yatan xəlqi oyatdı,

Fitnə ağacın əkdə, evim qəmlərə batdı²,
Mən hərçi çalışdım ki, kəsəm, qol-budaq atdı,
Əhli-qərəz öz istədiyi mətləbə çatdı;
 Əhkami-şəriət dəxi bir kar görürmi?
 Bundan sora bir buğda da anbar görürmi?

Lal olsa nolur Mirzə Cavadın³ dili, ey kaş!
Ta ağzın açıb əylədi hər gizli sözü faş!
Bir yanda yığıb Mirzə Hüseyn⁴ başına yoldaş,
Cığ-mığ edib axır başıma saldıla bir daş,
Təbrizdə ta oldu bərəngixtə pərxaş,
 İndi həsəbülxahişi-əhli-həsəd oldum,
 Bir dadrəsim olmadı, xaric-bələd oldum!

Divanə edibdir məni Təbriz xəyalı,
Məclisdə təvazö'dəki nimxiz xəyalı,
Mətbəx iyi, süfrə qəmi, dəhliz xəyalı,
Sədri düyünün buyi-fərəhbiz xəyalı,
Qəndablə pür kaseyi-ləbriz xəyalı,
 Bir də o gözəl günləri, ya rəb, görürəm mən?!
 Bu xam xəyalı edib axır ölürəm mən?!

Ya rəb, nola bir də edəm ol şəhri ziyarət,
Naz ilə xüramə gələm, – arxamda cəmaət!
Gördükdə məni yol verə bu əhli-vilayət,
Tə'zim edə, baş endirə, qol bağlaya millət,
Bir kimsədə bir söz deməyə olmaya cür'ət,
Ə'yanları dindirəmə edə fəxrü mübahat;
 Heyhat və heyhat və heyhat və heyhat!!!
 Get yat və get yat və get yat və get yat!!!

[HƏR NƏ VERSƏN, VER, MƏBADA VERMƏ BİR DİRHƏM ZƏKAT]

Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkət,
Qoy acıdan ölsə ölsün binəva kəndli və tat.

Hər nə düz versən, ver, oğlum¹, borcunu vermə təmam,
Hər nə alsan, al, amandır², alma kasıbdan səlam.

Hər nə etsən, et və lakin etmə meydən ictimab,
Hər nə dutsan, dut və lakin dutma bir kari-səvab.

Hər nə çəksən, çək, vəli, çəkmə xəcalət qübhdən,
Harda yatsan, yat, ayılma, durma hərgiz sübhdən.

Hər yerə gəlsən, gəl, amma gəlmə dərsə, məktəbə,
Hər kəsə uysan, uy, amma uyma dinə, məzhəbə.

Hər nə çəksən, çək, bəradər, çəkmə düz mizanını,
Çəkmə sən millət qəmin, çəkmə, çək öz qəlyanını.

Baxmasan eytamə, baxma, baxma, bax lö'bətlərə,
Gəlməsən imanə, gəlmə, gəlmə, gəl lə'nətlərə.

Olmasan bir xeyrə bais, olma, ol bais şərə,
Etməsən imdad, etmə, et sitəm acizlərə.

[ƏL'ƏMAN, SƏRKƏŞ OLUB...]

Əl'əman, sərkəş olub, gündə bir əhvələ düşən dövrü-qəzanın bu dilazar, cəfakar, müxalif əməlindən ki, yaxıb ələmi narə, qoyub avarə, xüsusən məni-biçarə ki, həmvarə yanıb ney kimi odlara, belə cuşu xuruş eyləyirəm, sanki səmavarə dönən qəlbimə minlərcə şərərə vurulub, əşki-tərim cari olur kaseyi-çəşmimdən, aman, bari xudaya, bu nə suziş ki, düşüb cismi-nəzarə, dili-zarə, kim edər dərdimə çarə ki, gəlib ərsəyə tazə oxumuş bir neçə parə ürəfavü üdəbələr ki, qoyub bid'ətə elm adını, tərgib və təhris eləyirlər bizi ol əmri-şəniə, yenə bunlar nə desə eyb eləməz, çünki gedib elm oxuyub, kursu təmam eyləyib, az-çox nə ola kəsbi-məratib də ediblər; a kişi, təngə gətirdi məni, vallahi, bu naqqal şüəralər, hədələndən-pədələndən, nə bilim, boy-mədələndən, necə sərəsəm danışrlar, nə iş olsa qarışrlar, necə eyb axtarışrlar, necə gör yoldan azırlar, nə görürlərsə yazırlar, necə hörmətli "qərib" olsa da fəvri tanışrlar; qulağım batdı, nə çox-çox danışrlar, bu nə məktəb, nə məkatib, nə məratib, bizə bunlar nə münasib, əcəba, cəddlə əcdadımızın irsi olub bizləyə mirasi-həqiqi, qalan adətü əlamət ilə ə'malımızı, halımızı, cümlə bu əf'alımızı şe'rlə təğyir və təbdil eləmək fikri-şəniində olub, bizləri hər bid'ətə iğfal ilə iysal eləyirlər ki, apar oğlunu ver uşqola mollasına, əyləş balanın yasına, bax birçə, sən Allah, buların verdiyi fitvasına: yə'ni öz əlinlə elə övladını bir rus; səd əfsus ki, bir pak və pakizə müsəlman balası xarici övladı kimi şapqa qoyub, iştot-miştət oxuyub, axırı bir doktor olub, milləti-islamda dərdə düşənə aptekanın nisfi çaxır, nisfi su əczalarını çarə bilib, mö'mini-dindarın edə qarını murdar, vəhalonki gözü sürməli, saqqalı hənalı, əli təsbihli, Allah qulu, peyğəmbərimiz ümməti, könlündə tərəhhüm kök atıb rişə salan, bir kəsə əslən, əbədən birçə xəyanət eləmək bilməyib, ömründə xərid ilə fūruşi düz olub, mişk əvəzi müştəriyə rübbi-biyan verməyən¹ ol həzrəti-hacül-hərəmeynin gözəl əttar dükənində ki, hərgiz də siçan həndəvərindən ötüşüb fəzlə sala bilmədiyi ağız qapaqsız qutularda ki, on ildən bəri saxlanmaq ilə ətri də, tə'siri də artmaqda olub, naxoşu hər dərdü mərzədən qutarıb, qüssədən azad eləyən rişeyi-xətmli, küli-balunə, sənai-mərməki, ya həbbi-səlatin, zəkərək, behməni-piç ilə həlilə və bəlilə qala, ey vay!...

Alan olmaya əzvay,
Gedə qış, gələ həm yay,
Ötə il, dolana ay,
Sata bilməyə mummyay,
İş oldu bu da, hay-hay!..

[EYLƏ BİLİRDİM Kİ, DƏXİ SÜBH OLUB]

Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub,
Mürği-səhər tək bir ağız banladım.
Səng şikəst eylədi balü pərim,
Banlamağın hasilini anladım.

Övci-fəzadə görərək bayquşu
Səhndə qaqqıllayıram indi mən.
Bir də məni vurma, aman, səngdil!
Rəhm elə, nıqqıllayıram indi mən.

Ay çalağanlar, məni qorxuzmayın,
Mən sizə tərک eyləmişəm lanəni!
Seyr eləyiz, övci-həvada uçuz,
Mən də gəzım səhnəçeyi-xanəni.

Ağlamayın, ağlamayın, cücələr,
Banlamaram, banlamaram bir daha!
Banlamamaqdır sizə əhdim mənim,
Söyləmirəm: anlamaram bir daha!..

[EY FƏLƏK, ZÜLMÜN ƏYANDIR...]

Ey fələk, zülmün ə'yandır, bu necə dövrü-zəmandır ki, işim ahü fəğandır, mənəni yandırma amandır, gözümün əşki rəvandır, ürəyim dopdolu qandır, hamı qəmdən bu yamandır ki, neçə əhli-qələmlər, buraxıb canıma qəmlər, qarışib dörd bəhəmlər, ürəyim indi vərəmlər, qəzetə, jurnala bu küfrşiyəmlər necə cür'ətlə rəqəmlər yazıb, islamə sitəmlər eləyirlər ki, gərək aləmi-islamdə, hər ölkədə, hər şəhərdə, dinarü dirəmlər saçılıb, məktəbi-nisvan açılıb, qız balalar məktəbə hazır olalar, elmdə mahir olalar, fəzldə bahir olalar¹, başdan-ayağə geyələr don², gedələr məktəbə on-on, dutalar şiveyi-bid'ət, oxuyub nəhvlə hikmət, alalar dərsi-təbabət, bilələr cümlə kitabət, edələr yazmağa adət, itə ismət³, bata iffət... aman, ey vah! Ay Allah! Bu qövm öldü nə gümrah! Bu nə şiveyi-ikrah! Bu nə zümreyi-bədxah! Salıb aləmə pərxaş, bular lal ola ey kaş, düşə başlarına daş! Xudaya, bu nə güftar, nə rəftar, nə murdar, nə biar, fəna karə bizi sövq eləmək fikrinə amadə olublar! Qıza lazımdır əgər bilmək: o da ev işi, paltar tikişi, köhnə yumaq, yun daramaq, don yamamaq, səhnü sərani süpürüb, kasəni, qabı üfürüb, küftə, kələm dolması, mət halvası, ət boşbaşı, ya lobyalı aş, bir dəxi təndir lavaşı eyləməyindəndir ibarət ki, əgər bunları da bilməsə eyb eyləməz, ancaq qıza ən lazımlı bir, iki, üç məs'ələni bilməyidir, bilsə olur əmrə kifayət: biri oldur ki, gəlin getdiyi evdə bacarıb qaynataya, qaynanaya çımxıra bilsin ki, ona söz deməyə etmiyə bir kimsə də cür'ət, biri də qaynı ilə sahibi mə-beyninə bir hadisəyi-təfriqədir kim, ona dair edə hiylət ki, beş-üç gündə çox ildən qazanılmış bu qədər mehrü məhəbbət ola təbdili-ədavət; biri, həm axırı, ən ümdəsi damdabacanın, həm xoxunun, xortdanın adlarını bilməkdə gərək sə'y edə övrət, nə qədər fəidəsi var bu işin gər ola diqqət ki, əgər ağlaya, yainki dəcəllik edə bir tifi, nəhayət anası söyləsə bu adları filfövr edər övladını rahat və qalar əqli səlamət, başı çəkməz də mələmət...

Budur aləmi-nisvan!
Budur hali-müsəlman!
Gərəkdir edə məhdud
Öz övladını insan!

Sən, əmma, hələ qanma!
İnanmırsan, inanma!
Fərəhlən əmələndən,
Utanmırsan, utanma!..

[NOLUR ŞİRİN MƏZAQ ETSƏ MƏNİ HƏLVAYI-HÜRRİYYƏT]

Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayi-hürriyyət,
Yesəm bir ləqmə ondan, söyləsəm oxqay, hürriyyət!

De, xeyr olsun, yuxu gördüm ki, bir dərya kənarında
Töküblər yanbayan, qat-qat, bütün lay-lay hürriyyət;

Yığıb da doldururlar kisə-kisə, bağlanır möhkəm,
Urullar təllə, dağdan da aşır balayi-hürriyyət.

Zibəs çoxdan bəri şövqündə idim mən bu həlvanın,
Dedim, yaran, nolur versəz mənə bir payı-hürriyyət!

Sözüm xoş gəlməyib təhvildarə, söylədi: “Güm şo!
Bədəsti kütəh əz nəxl məcu xurmayi-hürriyyət?”

Nəmidani ki, in dilbər bu gün məxsusi İranəst,
Tu xud naməhrəmi bər şahidi-zibayi-hürriyyət?!”*

Kəməli-yə’s ilə məhrum olub, bir yanda əyləşdim;
Alıb bir kəştiyə doldurdular tay-tay hürriyyət.

Svistok qışqırıb, kəşti rəvan oldu, baxırdım mən,
Hələ getməkdə idi zövrəqi-dəryayi-hürriyyət

Ki, nəgəh bir qara bayraq açıldı dor ağacında,
Yazılmış onda bir xətti-müsibətzayi-hürriyyət;

Oxurkən xətti mə’lum oldu kəştibanı qərq olmuş,
Qalıb dəryadə heyran kəştiyi-də’vayi-hürriyyət.

Xüruşan mövclər hər səmtdən yeksər hücumavər,
Görüb əmvacı kəştidən ucaldı: vay, hürriyyət!

Bu səsdən səksənib durdum, götürdüm saətə baxdım,
Hələ gördüm ki, şəbdir, söylədim: lay-lay, hürriyyət!..

* Rədd ol, bu qısa əl ilə xurma ağacından hürriyyət xurması dəre bilməzsən. Bil-mirsənmi ki, bu gözəl bu gün İrana məxsusdur? Sən özün hürriyyətin gözəl dilbərinə naməhrəmsən.

NƏFSİN QƏRƏZİ, ƏQLİN MƏRƏZİ

Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyayışın,
Daim edəm gərək gecə-gündüz sitayışın;
Dinim və məzhəbim, əməlimdir nümayışın,
Şimdi nədir bu yolda mənə, söylə, xahişin?
İfayi-əmr-i-vacibül-iz'anın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Gər olmasam bir işdə rəis, – eylərəm fəsad,
Mehrü vəfanı tərək edərəm, başlaram inad,
Sə'yimlə əlfıraqə dönər vəz'i-ititihad,
Bir parə şəxslər mənə etməzsə inqiyad,
Mən özbəyəm, itaəti-fərmanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Bir şəxsin olsa əqli əgər min mənim qədər –
Heç olmaram riza ola təhsin mənim qədər!
Görsəm ki, xəlq edir onu tə'yin mənim qədər,
Bir hiylə eylərəm, edəmöz cin mənim qədər...
Sanma ki, məkrü hiylədə nöqsanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Təhti-rəyasətimdə rəvan olmayınca kar,
Ya olmayınca qəbzeyi-hökmümdə iqtidar,
Bir əmr-i-xeyri istər edə kim ki, intişar –
Cür'ətlə eylərəm onu filfövr tarimar;
Şəxsi qərəzlə cümləni heyranın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Bir iş ki, xeyrim olmasa, əncamə vermərəm,
Min çılpaq olsa da, birinə camə vermərəm,
Öz şə'nü cahımı bütün islamə vermərəm,
Dərdi-vətənlə mən səni talanə vermərəm,
Əhli-diyarı zülm ilə giryanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Çünkü müəzzəz olmağa çoxdur təfəkkürüm,
Əmsalın ehtiramına artır təhəssürüm,
“Mən”, “mən!” deməklə cümlə bilir var təkəbbürüm,
Olsa nolur neçə büləhayə təşəkkürüm,
Onlarla vəsli-rişteyi-peymanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Bir gün gəlir, olar da bilərlər xəyanətim,
Məndən tənəffür ilə qaçarlar cəmaətim,
Onda yəqin qopar başıma öz qiyamətim,
Artar qəmim, gedər fərəhim, izzü şövkətim,
Əhdi pozub əgərçi mən üsyanın eylərəm,
Ey dad, haray! Nə növ' ilə samanın eylərəm?!

[EY ƏZİZİM, XƏLƏFİM...]

Ey əzizim, xələfim, mayeyi-izzü şərəfim, ruhi-rəvan, munisi-can, tabü təvan, tazə cəvanım ki, on ildən bəridir ömri-giranmayəmi, yalnız demirəm dinimi, imanımı, insafımı, vicdanımı, irfanımı, həm canımı da, cümlə qonum-qonşu deyil, el də bilir ki, sənə vəqf eyləyib, şamü səhər, hər nə qədər, rəncü kədər, xeyrü zərər, fitnəvü şər səndən ötər dövrü-qədərdən yetişibdir sənə, canıma minnətlə qəbul etmişəm, ancaq atalıq həqqimin ifası üçün, mehrü məhəbbətlə, nə izzətlə, nə halətlə sənə təbriyə, tə'lim edərək, sərv-qədin bəsləmişəm, canü dilimdən səni çox istəmişəm, bir para sırf axmaq olub öz gözüünün nuru olan sevgili övladını tədrislə təzyi' və təzyiq eləyən cahilü gümrah atalar tək səni zindani-mədarisdə müqəyyəd eləyib, elmü məarif deyilən boş, əbəs, insanə cəfəng işlər ilə fikrini, həm əqlini, vicdanını məhdud qılıb, ruhunu incitməmişəm, zəhmətinə bitməmişəm, kuçədə, bazar də öz qəsdinə iqdam edərək, hər günü bayram edərək, günləri axşam edərək, xoşladığın tək dolanıb, gəzməyinə razı olub, mən səni sən'ətə də qoymamışam, hər gecə hər yerdə qonaq qalmağın, zövqü səfa almağın, zurna, qaval çalmağın xoşlamışam, öz başına boşlamışam, həmd xudaya ki, olubsan belə qüvvətli, məhabətli, şücaətli cəvan, şiri-jəyan, bəbri-bəyan; vəqt o zəmandır dəxi bundan belə bir ad çıxarıb, iş bacarıb, ilxı qovub, mal aparıb, dəhrə qiyamət qoparıb, yolları məsdud eləyib, aləmi məhdud eləyib, hasili-məqsud eləyib, sən məni xoşnud eləyib, adəti quldur olasan, yol vurasan, el qırasan, gərçi qaçaqlıqda dutulmaq da var, əmma onu fikr eyləmə əsla ki, dutulsan, ələ düşsən də tərəhhümlüdü rəbabi-hökumət, sənə eylər hamı hörmət, olasan həbsdə rahat, çörəyin gərm, suyun saf, yerin künci-fərağət, sənə bir kimsədə cür'ət olamaz etsin əziyyə, nola bir gün düşə fürsət qaçasan, qurtarasan həbsdən; əlbət ki, əgər qaçmağa da olmaya imkan, işini qət' edə divan, olasan əhli-pasilyan, nə qəmin var, sənə qurban ki, o yerlərdə nə çoxdur sən özün xoşladığın Sonya kimi qönçə-dəhən, sim-bədən, rəşki-çəmən, zülfi-səmən, gözləri ahuyi-xütən, göpgözəl, appağ, o ismətli, vəcahətli, səbahətli, məlahətli madamlar, birin əlbəttə alarsan, desə rus ol, nə çətin şeydir, olarsan, dəxi bir xaç da salarsan...

Bu əməldən ucalarsan,
İvan namin alarsan,
Amilyanov olarsan,
Nə qədr olsa da ömrün,
O yerlərdə qalarsan!..

XƏSİSİN HEYFİ, VARİSİN KEYFİ

Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənü qüvvəti-can!
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Əhli-aləm arayıb axtarır, ey can, səni,
Hərə bir növ' qılır dərdinə dərman səni,
Bir para şəxs eləyir mayeyi-ehsan səni.
Qədrini bilməz edir millətə qurban səni;
Aşiqəm mən sənə ancaq olasan munisi-can,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Mailəm, cümlə bilir, dövləti-didarına mən
Ki, baxam sübhü məsa şövq ilə rüxsarına mən,
Dinimi, məzhəbimi sərf edəm isarına mən,
Dəyməyəm batsa cəhan dirhəmə dinarına mən,
Müstəhəqlər qala sənduqunə yeksər nigəran,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Ehtiramən səni hər gündə ziyarət edərəm,
Vacibüttaəsən, ancaq sənə taət edərəm,
Çəkərəm nazını, təksirinə xidmət edərəm,
Nəməkü nanü pənir ilə qənaət edərəm,
Daş düşər başıma çatsa sənə bir həbbə ziyan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Bəslərəm can kimi, ey sevgili sərmayə, səni,
Etmərəm sərf əbəs məscidə, mollayə səni,
Ala bilməz oxusa minbir-iki ayə səni,
Vermərəm ac-yalavac əhli-təmənnayə səni,
Görə bilməz üzünü sail, əgər qussa da qan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Bir günüm sənsiz əgər keçsə, min əfğan edərəm,
Səndən ötrü bütün övladımı giryan edərəm,
Qeyrətü şə'nimi hifzində nigəhban edərəm,
Bir gün öz canımı hətta sənə qurban edərəm,

Şad olur varisim, əmma gedərəm mən nigəran,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Ah, səd ah, gedər ruhi-rəvanım dərəkə,
Mollalar hazır olur dəfnimə əldə çərəkə,
Səni varislərimə eyləyər onlar tərəkə,
Eşidən olsa, görər kim, çıxır ahım fələkə,
Baxaram qəbrdə həsrətlə, xəsarətlə, əman!
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Sanma varis mənə rəhmət oxuyub heyf çəkər,
Səni təqsim edərək hər biri bir seyf çəkər,
Orda-burda, nə bilim, məsrəf edib keyf çəkər,
Hərə bir Annanı, Sonyanı dutub zeyf çəkər,
Deyər: ey sərvi-qədü lalə-rüxü qönçə-dəhan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!..

[SƏRADƏN BİR DƏLİ ŞEYTan DEYƏR: İNSANLAR, İNSANLAR!]

Səradən bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!
Nədir dünyanı dutmuş elmlər, irfanlar, insanlar!?

Qanan kim, qandıran kim, nəşri-irfan eyləyən kimdir?
Sizi irşad edir görmürsünüz fəttanlar, insanlar!?

Ədəbdən, elmdən gər feyziyab olsa əvamünnas,
Düşər şə'nü şərəfdən mollalar, işanlar, insanlar!

Səvərmi əhli-istibdad millət huşyar olsun?
Buna razı olurmu bir neçə vicdanlar, insanlar!?

Ayılmış rəncbərlər, almaq istər həqqi-məşruin,
Nə yerdə qalmırsız bəylər, ağalar, xanlar, insanlar!?

Mühərrirlər, müfəttinlər usanmazlar, utanmazlar,
Yazarlar hərzələr, əfsanələr, hədyanlar, insanlar!

Şərərdən çəkib əl, xeyrə mail olmayın bir dəm,
Kəsin başlar, alın canlar, tökün min qanlar, insanlar!

Bəşərsiz, sizdə qan tökmək təbiidir, cibillidir,
Bu fitrətdən uzaqdır, şübhəsiz, şeytanlar, insanlar!

Deyilmi heyf dillərdən qübari-cəhl məhv olsun?
Nəçin hər gündə qandan qopmasın tufanlar, insanlar!?

Dəmadəm nəfsi-əmmarə deməkdə “üqtülül-ixvan”,
Nəçin salim qala başlar, bədənlər, canlar, insanlar?

Cəhalət pərdəsin çək etməyin, onda görərsiz kim,
Səradir cismlər, həm nəfslər, şeytanlar, insanlar!..

[AMALIMIZ, ƏFKARIMIZ İFNAYI-VƏTƏNDİR]

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qərəzü hirs bizə ziynəti-təndir¹,
Əf'al yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,
Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılar, yol kəsiriz, nam alırız biz!

Əqrəb kimi neştər gücü var dırnağımızda,
İslam susuz olsa, su yox bardağımızda,
Hər küncdə min tülkü yatıb çardağımızda,
Min hiylə qurub, rütbəvü ikram alırız biz,
Qafqazlılar, yol kəsiriz, nam alırız biz!

Qafqazlı adı aləmə ikrah-rəsandır,
Quldur, qoçumuz zülmədə məşhuri-cəhandır,
Kim dersə tərəqqi edəriz, mənəcə, yalandır,
Büxlü həsədə adət edib, kam alırız biz,
Qafqazlılar, yol kəsiriz, nam alırız² biz!

Biz xoşlamanıq dərsi ki, min məktəb açılsın,
Gər min də məarif sözü dünyayə saçılsın,
Məktəbdə nə hörmət ki, o samanə qaçılsın?
Meyxanədə votqa vurarız, kam alırız biz,
Qafqazlılar, məst olarız, nam alırız biz!

Avropalı öz millətin ihya edir, etsin,
Şə'nü şərəfi-qövmünü i'la³ edir, etsin,
İnsanlıq adın dəhrdə ibqa edir, etsin,
Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırız biz,
Başə yumuruq zolladıriz, kam alırız biz!..

SƏRHESAB

Səs ucalaşdı, qoymayın!
Millət oyaşdı, qoymayın!
Riştəyi-dərsə, məktəbə...
 Cümlə dolaşdı, qoymayın!
 İş yavalaşdı, qoymayın!

El uyuşub azanlara,
Gündə qəzet yazanlara,
Od vurulub qazanlara,
 Qaynadı, daşdı, qoymayın!
 Həddidən aşdı, qoymayın!

Tərk eləyin cavanları, –
Zərrəcə yoxdu qanları,
Sözləri doğru isə də,
 Başları saşdı, qoymayın!
 Çöhrə tərəşdı, qoymayın!

Sehri, füsunu xoşlayın,
Şairi, şe'ri boşlayın,
Məktəb ilə bu firqənin¹
Bağrı badaşdı, qoymayın!
Nikbəti var, səsin kəsin!
 Qarğa, dolaşdı, qoymayın!
 Çox pis ulaşdı, qoymayın!

Kafir olub, vurun, vurun!
Riştəyi-ülfətin qırın!
Yazdığı şe'rini cırın!
 Dinə sataşdı, qoymayın!
 Küfrə bulaşdı, qoymayın!

Əqli, şüuru, fəhmi yox,
İrzü həyədə səhmi yox,
Məzhəbi, dini, rəhmi yox,
 İşləri yaşdı, qoymayın!
 Lap danabaşdı, qoymayın!
 Qırıldı qaşdı, qoymayın!
 Gözdən uzaşdı, qoymayın!..

AĞLAŞMA

Nə rəvadır əğniyalər baxa ac qalanə, ya rəb!
Bu nə söz ki, ac qalanə oluna ianə, ya rəb!

Çıxa canı ac qalanın gözünün bəbəklərindən,
Gedib işləsin, qazansın əlinin əməklərindən,
Nədir əğniyəyə xeyri oların yeməklərindən?
Yeməyib acından ölsə, dəxi xoş bəhanə, ya rəb!

Mənə boylə-boylə işdə deməyin söz, ey cəmaət!
Nəyimə gərək ki, yeksər qırılıb ölür də millət?
Yaradan xudayi-raziq edəcək özü kəfalət,
Nə rəva baxam fəqirə, ürəyim bulanə, ya rəb!

Bu qəzetçilər deyilmi ki, salıb bizi bəlayə?
Elə bir iş olmamış hey verilir səda-sədayə –
Ki, gərək kömək olunsun füğərayi-binəvayə...
Elə puldu göndərilsin o yanə-bu yanə, ya rəb!

Sənə nə, evin yıxılsın, füğərə üçün yanırısan?
Atan oğlu qardaşındır, nə də hiç¹ bir tanırsan?!
İki gözlərimdi pulum, kişi, bir məgər qanırsan!?
Onu vermək olmur axır hər ölən-qalanə, ya rəb!

Füqəralər əğniyanın tanısın neçin yaxasın?
Əgər acdı qarnı, satsın papağın, çulun-çuxasın;
Edər əğniyə də başqa işə dair öz səxasın,
Məgər azdı bəzlü bəxşi filanə, filanə, ya rəb!

Elə hey qəzet yazırısan, kişi, bircə mətləb anna!
Əməlin gör əğniyanın, yeri varsa, sonra danna!
Pulunu fəqirə versin, bəs acından ölsün Anna?
O məgər ki, Xansənəmdir, qapılar dolanə, ya rəb?!

TÖ'MEYİ-NƏHAR

Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!
Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabi-cənşikarı gör!

Hinində daldalanma çox, həyətdə də dolanma çox,
Yiyəndəki bıçağə bax, o tiği-abdarı gör!

Gətirdiyin yumurtadan nəticə cücə gözləmə,
Qazanda qəyqanağə bax¹, ocaqdakı şərarı gör!

Taxıl, taxıl deyib də çox çığırma zəngəzurlu tək²,
Bəyin, xanın, xanın, bəyin əlində ehtikarı gör!

Mənəm-mənəm deyənlərin inanma çox da qövlünə,
Gərəkli gündə onların qıçındakı fərarı gör!

Amandır, uyma vaizin həlavəti-kəlamına,
Əba-qəbanı qovza bax, içində zəhrmarı gör!

Bu əğniyələrin üzün görüncə ehtiyacdə,
Get, ey fəqiri-binəva, kəfən bürün, məzarı gör!

Bu inteliklərin* sözlərini gətirmə heç aralığa,
Oları görmək istəsən, şərəbini gör, qumarını gör!

Palitqadır hər işləri, alışları, verişləri,
Olarda bir əməl fəqət quru, boş iftixarını gör!

* İntelligentlərin (ziyalıların)

[VAY, VAY! NƏ YAMAN MÜŞGÜLƏ DÜŞDÜ İŞİM, ALLAH!]

Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü işim, Allah!
Fəryadimə yet kim, yanıram atəşə, billah!
İslamə xələl qatmadadır bir neçə bədxah,
İstərlər ola bəndələrin taği və gümrax,
Etdim nə yaman əsrə təsadüf, aman, ey vah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Məktəblər açıb eyləyin ehsanı, – deyirlər,
Məktəbdə qoyun ustulu, dasqanı, – deyirlər,
Pərpuç eləyin çubi-fələqqanı, – deyirlər,
Dişrə çıxarın həzrəti-mollanı, – deyirlər,
Molla qovula, yə'ni müəllim gələ, vah-vah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Mən anlamıram kim, nola mə'nayi-müəllim?
Qırx-əlli manat pul ala hər ay müəllim?
Bir tazə üsulə ola ifayi-müəllim?
Pulları ala, söyləyə, “oxqay”, – müəllim?
Molla ona həsrətlə çəkə kuçədə ah!.. ah!..
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Bir ildi, bir az çox da olur, yoxdu damağım,
Nə çatmır əlim bir işə, nə getmir ayağım¹,
Hərdən yeni bir söz danışır oğlan – uşağım,
Taqqıldayır, Allah da şahiddi, qulağım,
Port-Artur, hürriyyəti-Mancuriya, qah-qah!..²
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

And olsun ötən günlərə, divanə olublar!
İslamə də, imanə də biganə olublar!
Billahi başım çıxmıyır, aya, nə olublar?
Hürriyyətə-mürriyyətə məstanə olublar..
Bah! bah... yenə bah-bah!.. yenə bah-bah!.. yenə
bah-bah!..

Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!
Ax, ay keçən illər, nola bir də dolaneydin,
Tazə yenə beş yüz il olunca dayaneydin,
Elmi, ədəbi, fəzli, kəmalati daneydin!
Ey bildir, inişil³, nola odlarə yaneydin!
Ta eyləmiyəydin də bu qafilləri⁴ agah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Bilməm nə işim vardı, başım harda qarışdı,
Elm ilə belə düşmən olan qövm barişdı,
Təcdidi-vəfa birlə məariflə sarışdı,
Rahət yata bilməm, mənə qəm muri darışdı;
Etməkmi olar bir də bu uymuşları ikrah?
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!..

[ÖVRADIMIZ, ƏZKARIMIZ ƏFSANEYİ-ZƏNDİR]

Övradımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir,
Əfsaneyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,
Çün hübbi-nisa lazımevi-hübbi-vətəndir,
Əhli-vətənz, hübbi-vətən yad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Yox fərq bizim hündür ilə alçağımızda,
Daim görürüz iş bu qocalmış çağımızda,
Cüt-cüt durur övrət solumuzda, sağımızda,
Şəhvət quluyuz, nəfsdən imdad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Hər şam gərək üqdeyi-əfkar açılınsın,
Fəvvareyi-iqbaldən amal saçılınsın,
Hər sübh nəməz ötmədə həmmama qaçılınsın,
Təthir edərək dillərə övrad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Bu məşğələlər şiveyi-əşyaxi-zəmandır,
Ata-babamızdan bizə miras həmandır,
Zənn eyləmə süstüz, qanımız od kimi qandır,
Bu yolda töküb qanımızı ad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Sair miləl övrətlə ədalət edir, etsin,
Övrət ərə, ər övrətə rəğbət¹ edir, etsin,
Hər kim ki, bir övrətlə qənaət edir, etsin,
Üç-dördün ötüb siğədə tə'dad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Tə'dadi-nisa bir hünəri-sariyəmizdir,
Tez boşluyuruq, çün bu libas ariyəmizdir,
Övrət nə demək? Xadiməmiz, cariyəmizdir!
Hərçənd alan vəqtdə azad alırız biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!..

[HƏ, DE GÖRÜM, NƏ OLDU BƏS, AY BALAM, İDDƏALARIN?]

Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəaların?
Dutmuş idi yeri, göyü nalələrin, nəvaların...
Yoxsa qanıb da eybini boşlamısan ədaların?
Şimdi, hərif, söz həman mən deyən oldu, olmadı?

Sən demədinmi sağlamam, yox bədənimdə bir mərəz?
Mən demədimmi cövhəri-nəfsinə¹ hirs olur ərəz?
Sən demədinmi şəxsimə əl tapa bilməyib qərəz?
Ta ki, olundu imtəhan, mən deyən oldu, olmadı?

Əncümən əhlinin, qoçaq, sən demədinmi, bir təki
Verməyəcək riza gələ ölkəmizə Ətabəki?!²
Noldu ki, tez boşaldı bəs iş görən əncümən də ki?
Köhnə qarı, həman daban, mən deyən oldu, olmadı?

Sən o deyilmidin, dedin: dumdur ümidgahımız?
Mən demədimmi, var buna dumduru iştibahımız?
Bakı vəkili getdimi, oldumu dadxahımız?
Get, hələ xamsən, dolan, mən deyən oldu, olmadı?

Sən demədinmi dumada rəf³ olur ehtiyacımız?
Mən də dedimmi³ çox yemə, tez pozulur məzacımız?!
Qara buludlar oynasır, indi nədir əlacımız?
Çulğalayır bizi duman, mən deyən oldu, olmadı?

Sən o deyilmidin, dedin: var bizim ittihadımız?
Mən də, yadında var, dedim: yox buna e'timadımız,
Büğzə, nifaqədir bizim qeyrətü ictimadımız?!
Pərdə açıldı nagehan, mən deyən oldu, olmadı?

[EY KI GUYI ŞƏRƏFİ-NƏFS BEƏDLƏSTÜ BECUD]

Ey ki guyi şərəfi-nəfs beədləstü becud,
Vey ki cuyi göhəri-taci-kəramət zi sücud,
Səxt bizarü məluləm mən əz in göftü şünud,
Guş kon pəndi-həkimaneyi-Lağlaği nümud,
Şərəfi-nəfs bebüxləstü ləamət, nə becud,
Hər ki in hər dü nədarəd, ədəməş beh zivücut.

Söhbət əz bəzlü səxavü kərəmü cud məkon,
Atəşi-cud məzən, ne'məti-xod dud məkon,
Müstəhəqra bekərəm naili-məqsud məkon,
Ne'mətira ki, fərahəm şodə məfqud məkon,
Ey ki dər ne'mətü nazi bekəsi cud məkon
Ki, məhaləst bedin məşğələ imkani-xülud.

Əz ğəmi-fəqr miyəndiş mədeh dil beməlal,
Abiru riz behər dər be təmənnayi-sual,
Bəğədayi həməca cəm'i-nümavü zərü bal,
Sən'əti piş məgirü dəri-hər xanə benal,
Ey ki dər şiddəti-fəqrivü pərişaniyi-hal,
Dözd şo kin do, sə ruzi besər ayəd mə'dud.

Zərər əz fəqr çü didi tərəfi-sud gozər,
Ğəm məxor düzdgəri kon suyi-məqsud gozər,
Hirs kon tiztər əz atəşi-Nəmrud gozər,
Xaki-rahi ki, beru migozərəd zud gozər,
Ta nənələnd zi cövri-to bemə'bud gozər
Ki, üyunəstü cüfunəstü xüdüdəstü qüdüd.

T ə r c ü m ə s i :*

Ey deyən ki, şərəfi-nəfs ədalətdə olur,
Ya səxavət tacının dürrü ibadətdə olur.
Mənə min dərdü müsibət belə söhbətdə olur,
Qulaq as fayda sənə boylə nəsihətdə olur.
Şərəfi-nəfs paxıllıqda, cəhalətdə olur.
 Bunlar olmazsa birində, niyə dünyadə qalar?

Salma heç vaxt səxavət və şərəf söhbətini,
Yandırır kül eləmə əldə olan ne'mətini,
Görmə möhtacların ömründə bir an surətini,
Can kimi bağrına bas topladığın dövlətini.
Tutma əl bir nəfərə, pozma gözəl adətini.
 Belə fürsət adama anla ki, hərdən bir olar.

Tutmasın çöhrəni qoy fəqrdə heç dərdü məlal,
Üzünün tök suyunu, dur yolun üstündə pay al.
Yığıla boynuna ta ki, bu gədəliqda vəbal,
Sənət öyrənmə məbada, iş üçün etmə xəyal
Bu zəlilliklə ki, oldun daha lap bəd əhval.
 Oğru ol ki, bu işin insana çox faydası var.

Fayda axtar sənə üz versə həyatında zərər,
Dön oğurluq elə, mal yığ ki, qəmi məhv eləyər.
Becid ol öz əməlində, gününü etmə hədər.
Yeyin ol yolda, yubanma, azacıq dursan əgər,
Xalq əlindən ayılıb, xaliqə min nalə edər
 O, görəndir, o, biləndir, səni hirsənsə tutar.

* Şeirləri farscadan Əbülfəz Hüseyni (Həsərət) tərcümə etmişdir.

[FƏ'LƏ, ÖZÜNÜ SƏN DƏ BİR İNSANMI SANIRSAN?!]

Fə'lə, özünü sən də bir insanmı sanırsan?!
Pulsuz kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

İnsan olanın cahü cəlali gərək olsun,
İnsan olanın dövləti, mali gələk olsun,
Hümmət demirəm, evləri ali gərək olsun;
Alçaq, ufacıq daxmanı samanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Hər məclisi-alidə soxulma tez arayə,
Sən dur ayaq üstə, demə bir söz ümərayə,
Caiz deyil insanca danışmaq füqərayə,
Dövlətlilərə kəndini yeksanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Fəqr ilə ğina əhlinə kim verdi müsəvat?
Mə'nədə də, surətdə də var bunda münafat,
Öz fəzlini pulsuz edəməz¹ kimsənə isbat,
Bu mümtənəi qabili-imkanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Get vur çəkicin, işlə işin, çıxma zeyindən,
Məqsud müsəvat isə ayrılma ceyindən,
Var nisbətəin ərbabi-ğınayə nə şeyindən?
Bir abbasi gün muzdunu milyanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Dövlətliyik, əlbəttə, şərəfət də bizimdir,
Əmlak bizimdirsə, əyalət də bizimdir,
Divan bizim, ərbabi-hökumət də bizimdir,
Ölkə dərəbəylik deyə xan-xanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Asudə dolanmaqda ikən dövlətimizdən,
Azğınlıq edirsiniz də hələ ne'mətimizdən,
Boylə çıxacaqsızımı bizim minnətimizdən?!
Ehsanımızın şükrünü küfranmı sanırsan?!²
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Heç bir utanırsan?!
Ya bir usanırsan?!
Əlminnətü-lillah,
Odlara yanırsan!

[TƏNİ-ADƏMİ ŞƏRİFƏST BE NANİ-ADƏMİYYƏT]

Təni-adəmi şərifəst be nani-adəmiyyət,
Nə həmin kəmalü fəzləst nişani-adəmiyyət.

Əgər adəmi be nitqəstü be ləhn sövti-dilkeş,
Çi məyaneyi-qramafon, çi məyani-adəmiyyət.

Xörəşü plov, fisincan, xinikabi-qəndü fincan,
Həyəvan xəbər nədarəd zi xani-adəmiyyət.

Be təbiət adəmi şöv peyi-səfki-xuni-ixvan,
Rəkü xuni-adəmi xür be dəhani-adəmiyyət.

Əgər in dirəndəxuyi nəbüvəd çisan təvan kərd,
Həmə ömr cəndəbazi be zənani-adəmiyyət¹.

Güzərani-fə'lə didi... to sual kon, zi qeyrət
Bedər ay ta be bini güzərani-adəmiyyət!..

T ə r c ü m ə s i:

Adamı çörəklə indi tanıyıb sayırlar insan,
Bəşərə bəzək deyildir bu zamanda elm, irfan.
Danışqla, söhbət ilə birinə adam deyirlər,
O nə ilə fərqlənir bəs oxuyan qrammafondan?
Düzülüb plov-fisincan, döşənib otaqda süfrə,
Belə insan aləmində nə bilir nə var ki, heyvan.
Adam ol təbiətinlə, didib aləmi dağıt sən,
Bəşərin üzüb boğazın, sən öz ağzın ilə iç qan.
Belə vəhşilik, cinayət əgər olmasa birində
Nə cürə kef ilə məşğul olacaq cahanda hər an?
Necə ömr edir o fəhlə... soruş indi, qeyrətindən,
Nəzər eylə gör ki, insan dolanır necə firavan.

[NAƏHL OLANA MƏTLƏBİ ANDIRMAQ OLURMU?!]

Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!
Söz qanmıyana zor ilə qandırmaq olurmu?!

Könlüm sənə mairdir əzəldən bəri, ey pul!
Olsam da nolur təətinə il-günü məşğul,
Sənlə görürəm kəndimi hər bəzmdə məqbul,
Sənsiz bu cəhan əhlin inandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Sənsiz mənim əfzuniyi-sərmayeyi-fəxrım,
Sənlə ucalır mərtəbeyi-payeyi-fəxrım,
Gər dönsə üzüm qıblədən, ey mayeyi-fəxrım,
Səndən yana göz nuru dolandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Canım üzülüb səndən ötür xəlqi soyunca,
Bir yatmamışam ta səni sənduqə qoyunca!
Dərlər mənə: pul yığmayı boşla, ye doyunca!
Eşq əhlini sövdadən usandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Kasib deyiliz, sikkeyi-pulu tanırız biz,
Pul ilə olan şə'nü şüunu qanırız biz,
Bir həbbə zərər yetmə pula, odlanırsız biz,
Yansın ciyərim! Dövləti yandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Sə'y eyləmişəm bir neçə il zirəkü çalak,
Hardansa keçib girimə çox sərvətü əmlak,
Bir acizə rəhm etməyib, ömr eyləmişəm pak,
İndi bu süluki yavalandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq¹ olurmu?!

Bunlar keçər, indi düşüb el başqa həvayə,
Pul istənilir, məktəb açılısın fükərayə,
Oğlan oxusun, qız oxusun payəbəpayə;
Kasibləri elmə ucalandırmaq olurmu?!
Nəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Dəxli mənə nə elm oxuya millət uşağı?!
Təhsili-kəmalat edə ya ümmət uşağı?!
Getsin işə bu tənbelü biğeyrət uşağı!
Canım, gözüm, arifləri qandırmaq olurmu?!
Nəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Bizlərdə yox idi belə adət, – yeni çıxdı,
Övrətlərə tədrisi-kitabət yeni çıxdı,
İslamə xələl qatdı bu bid'ət², – yeni çıxdı,
Bu çeşməni bir növ' bulandırmaq olurmu?!
Nəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

[PAH ATONNAN, NƏ AĞIR YATDI BU OĞLAN, ÖLÜBƏ!]

Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!
Nə də tərənəməyir üstündəki yorğan, ölübə!..

Bu qədər qışqırığa durdu qonum-qonşu təmam,
Dəbərişməz də, veribdir, deyəsən, can, ölübə!

Demək olmaz dirilər tək yatıb, əlbət, duracaq,
Ölülər yatmağıdır, yox buna payan, ölübə!

Çox sovuqdur çıxan ahəstəcə tək-tək nəfəsi,
Bədəninə donuşub, ləxtələnib qan, ölübə!

Cumuxub canına bitlər, birələr, hiss eləmir,
Çalsa əqrəb də hənuz eyləməz əmman, ölübə!

Hansı bir doktora ərz etdim onun illətini,
Dedi: çək bundan əlin, boşla, bu çoxdan ölübə!

Nə “masaj” ilə, nə “məsnui-tənəffüslə” bunun –
Və nə “dağ” ilə olur dərdinə dərman, ölübə!

Bunu hətta düşünüb cümlə müsəlman uşağı
Hər vilayətdə deyirlər: pay atonnan, ölübə!

Məzəli lap bu ki, bir parə urus “dama”ları
Qoşulub bunlara derlər ki, müsəlman ölübə!

Aman, ay Molla dayı, bir kitab açıdır, fala bax,
Tapmasan çarəsini sən də de ordan: ölübə!..

TƏRANEYİ-ƏSİLƏNƏ

Nə soxulmusan arayə, a başı bələli fə'lə?!
Na xəyal ilə olubsan belə iddialı, fə'lə?!

Sənə dinmədikcə, əbləh, azıxıb yolun çəşirsən,
Qarıda dayanmayıb da, zala doğru dırmaşırsən,
Qara fə'lə olduğunda bəyü xanla çulğışırsən,
Bəyə bizdə görməyirsən bu qədər cələli, fə'lə?!

Nə çığır-bağır salırsan, yorulub usanmayırsan,
Ədəb ilə öz məqamın tanıyıb dayanmayırsan,
Hələ köhnə paltarından qızarıb utanmayırsan,
Başına qoyub gəlirsən yekə bir motalı, fə'lə?!

Buna bax, bu sir-sifətlə danışır da bir ibarə!..¹
Gözüm ağrıyır edəndə bu qırılmışa nəzarə...
Gətirib buraxdı kimlər buları bizim diyarə?
Nə bilim haralı kasıb, nə bilim haralı fə'lə?!

Belə idi adət əvvəl, bəyə yalvarardı kasıb,
Nüçəbaləri görəndə ayağa durardı kasıb,
İki qat olub, ədəblə bəyə baş vurardı kasıb,
Var idi vəfalı kasıb, var idi həyalı fə'lə!

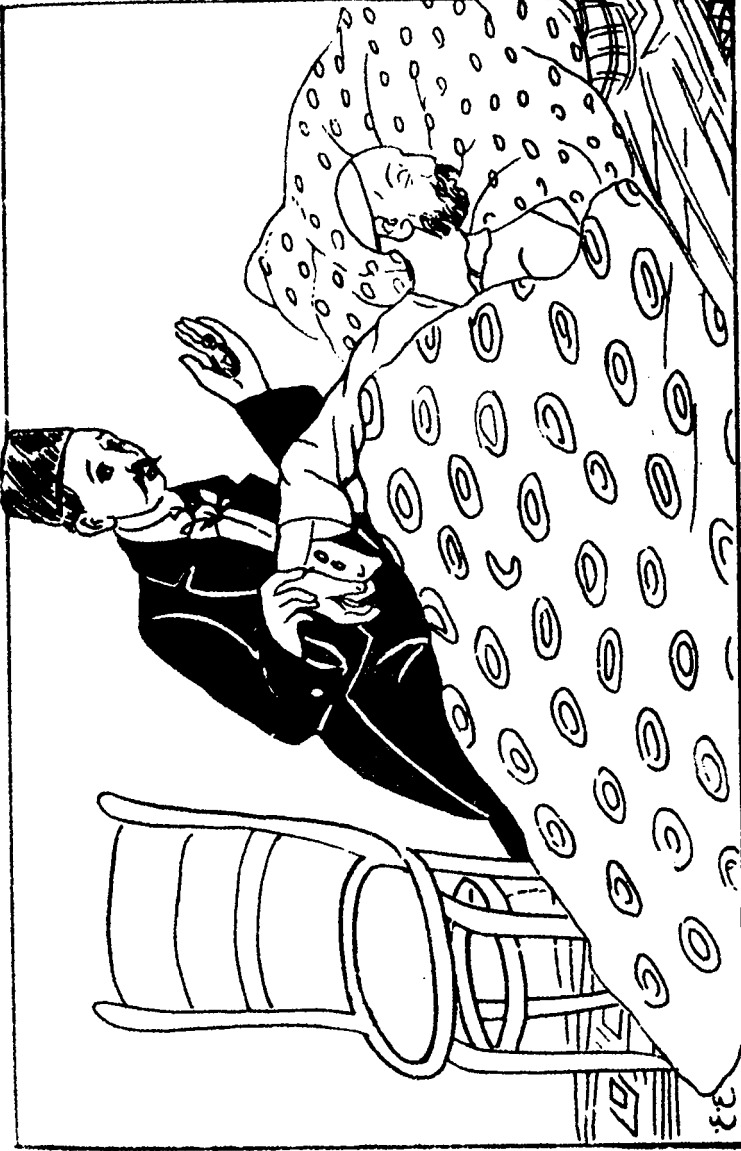
Dəyişib zəmanə imdi, dolanıb bütün ümürat,
Ayağı çarıqlılar da gəlib istəyir müsavat!..
Belə əsrdə məişət bizə xoş keçərmə, heyhat?!
Ayılıb yatan cəməət, göz açıb qapalı fə'lə!

Adə, fə'lə, sən get əlləş, sana günlərin ay olsun,
Get olarla söz danış kim, sənə fəqrdə tay olsun,
Bəşəriyyətlə ələmindən nəyinə görə pay olsun?
Bu deyilmi baş-qulağın, a başı havalı fə'lə?!

Nə soxulmuşan arayo, a başı belalı fe'le?!
Na xəyal ilə olubsan belə iddialı, fe'le?!

Hanı taqə-taqə şalm, a cırıq çuxalı fe'le?!
Başma qoyub gəlirsən yekə bir motalı, fe'le?!

Pah atonnan, ne ağır yatdı; bu oğlan, öltübe!
Ne de terpenmeyir üstündeki yorğan, öltübe!..

Məzəli lap bu ki, bir parə urus "dama"ları
Qoşulub bunlara derlər ki, müsəlman öltübe!

Bəşəriyyət axtarırsan, hanı rütbəvü cəlalın?
Mədəniyyət axtarırsan, hanı pulü mülkü malın?
Ə'zəmiyyət axtarırsan, hanı xalisən, mənəlin?
Hanı taqə-taqə şalın, a cırıq çuxalı fə'lə?!

Danışırsan azğın-azğın, hanı qəsri-zərnigarın?
Hanı Anna tək bərişnan, hanı Sonya tək nigarın?
Hanı məclisi-qumarın, rüfəqayi-meyküsarın?
Hanı nəş'əyi-xumarın, a qalın qafalı fə'lə?!

Əgər istəsəydi Allah, ki səni edəydi məqbul,
Bizə verdiyi tək, əlbət, sənə həm verərdi pul-mul,
Di utan ləyaqətindən, barı olma bunca məchul!
Quru-boş əl ilə umma özünə kəmalı, fə'lə!
Qələt eylə, etmə bir də belə boş xəyalı, fə'lə!
Dur itil, cəhənnəm ol, get, ürəyim daralı, fə'lə!..

LEYLİ-MƏCNUN

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!
Ey başı ağır bəlalı oğlum!

Ey məktəbü dərsin aşınası!
Ey rışteyi-elm mübtəlası!

Şad oldum o gün ki, sən doğuldun,
Min şükr elədim ki, oğlum oldun.

Dərdim ki, gözəl xələf olarsan,
Bir ailəyə şərəf olarsan.

Şüglü hünərimi yad edərsən,
Atanı, ananı şad edərsən;

Dünyadən olursa irtihalım,
Ancaq sənə tərək olur mənəlim.

Bilməzdim olursan elmə şeyda,
Şuridə edər səni bu sevda.

Bə'zi oxumuş¹ rəfiqi-bədxah
Tədbirimi çaşdırıbmış, ey vah!

Uydum olara, səni oxutdum,
Səd heyf ki, əqlimi unutdum!

Kəsdim öz əlimlə öz ayağım,
Xamuş elədim mən öz çirağım.

Girəm bu xəta düşüb özümdən,
Göz nurimi saçmışam gözümdən.

Sən həm niyə bunca səhv edirsən,
Göz nuri kimi uzaq gedirsən?

Bunca oxudun, yorul da bari,
Bir dəfə buraq bu zəhrimari!

Pul qalmadı, baxmışam hesabə, –
Getdi qələmə, kağız, kitabə.

Jurnalü kitab yüz-yüz olmaz,
Bu xərc ticarətə düz olmaz.

Dəftərsə beş-altı cild bəsdir.
Ey naxələfim, bu nə həvədir?!

Çənil, qrafil, pero, qarandaş –
İcad edəni olaydı şil, kaş!

İnsaf eləməzmişən ki, yandım,
Puli nə əzab ilə qazandım!

Bihudə işə nə xərc edirsən,
Bu könlümü hərcü mərc edirsən!

Xərcin tükənib kəsilmir ardı,
Billah, dəxi pullarım qutardı!

Xasə əridi, üzüldü canın,
Soldu gül üzün, qaraldı qanın;

Vazeh bu ki, xəstədir məzacın,
Ya rəb, kim edər sənin əlacın?!

Nə var yeyib-içməyin, nə xabın,
Təhsilədir ancaq irtikabın.

Nə seyrü səfanı xoşlayırsan,
Nə dərüsü kitabı boşlayırsan.

Mırt-mırt oxuyub mırıldayırsan,
Qarğa kimi hey qırıldayırsan!

Əyyami-bəharü güldür, oğlum!
Qoyma məni qəmədə, güldür, oğlum!

Həmsinnlərin səfadə, bağda,
Həmərslərin çəməndə, dağda.

Bə'zisi gəzib də kiştzari,
Quş əldə gözətləyir şikari;

Bə'ziləri bir tərəfdə xəlvət²,
Adətcə edərlər eyşü işrət;

Bə'zisi olub qumarə məşğul,
Bə'zisi şərabə, yarə məşğul.

Hər bir nəfəri bir işdə çalak,
Hər digəri bir əməldə bibak.

Hər gün əbəveyni şad edirlər,
Hörmətlərin izdiyəd edirlər.

Xoş ol əbəveynə kim, bu minval
Hər daim olur cəhanda xoşhal!..

[MƏZLUMLUQ EDİB BAŞLAMA FƏRYADƏ, ƏKİNÇİ!]

Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi!

Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qarımda,
Yalvarma mənə, boynunu kəc burma qarımda,
Gahi başına, gah döşünə vurma qarımda,
Ləğv olma, ədəb gözlə bu mə'vadə, əkinçi!
Lal ol, a balam², başlama fəryadə, əkinçi!

Xoş keçmədi il çöllüyə, dehqanə, nə borcum?
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?
Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?
Getdi mənə nə fə'ləliyin badə, əkinçi?!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Aldı dolu əldən sərü samanını, neylim?
Yainki çəyirtkə yedi bostanını, neylim?
Verdin keçən il borcuna yorğanını, neylim?
Ol indi palas satmağa amadə, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Söz açma mənə çox çalışıb, az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən, deməyindən!
Mən gözləmənəm, buğda çıxar, ver bəbəyindən!
Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi!
Yoxsa soyaram lap dərini, adə, əkinçi!

Sən hey de yoxumdur, çıxarıb canını, allam!
Vallahi ovub dideyi-giryanını, allam!
Şallağə tutub peykəri-üryanını, allam!
Öz halını sal indi özün yadə, əkinçi!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Cütçü babasan, buğdanı ver, darı yeyərsən,
Su olmasa, qışda əridib qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, marı yeyərsən,
 Öyrəşməmişən ət-yağa dünyadə, əkinçi!
 Heyvan kimi ömr eyləmişən sadə, əkinçi!

Lakin mənim insanlıq olub vəz'i-mədarım,
Bəyzadəyəm, asayişədir cümlə qərarım,
Meysiz, məzəsiz bitməz olur şamü nəharım;
 İştə belədir haləti-bəyzadə, əkinçi!
 Bəyzadələrin rəsmi budur, adə, əkinçi!..

Beyzadeyem, asayişedir cümle qerarim,
Meysiz, mezesiz bitmez olur şamü neharim;

İşte beledir haləti-beyzade, əkinçi!
Beyzadələrin resmi budur, ada, əkinçi!..

Əlminnetü-lillah ki, "Debistan"ı da qapandı!
Bir badi-xəzan esdi, gülüstən də qapandı!

Əfəli-vəten qoy bağimb ölsün acından,
Yandı analar siməsi, püstən də qapandı!

[ƏLMİNNƏTÜ-LİLLAH Kİ, “DƏBİSTAN” DA QAPANDI!]

Əlminnətü-lillah ki, “Dəbistan”¹ da qapandı!
Bir badi-xəzan əsdi, gülüstan da qapandı!

Hasilləri puç oldu bütün məzrəecatın,
Yel vurdu qavun-qarpızı, bostan da qapandı!

“Ülfət”² kəsilib, toxdadı “Bürhani-tərəqqi”³,
Məhv oldu “Həmiyyət”⁴, ədəbistan da qapandı!

“Rəhbər”⁵ yorulub, yuxladı “İrşad”⁶ “Təkamül”⁷,
Aslanlara ox dəydi, neyistan da qapandı!

Meydani-rəqabətdə bizim hümmətimizdən
Də’va qapanıb, Rüstəmi-dastan da qapandı!

Ətfali-vətən qoy bağırıb ölsün acından,
Yandı analar sinəsi, püstan da qapandı!

Qoy köhnələrin daş ürəyi gül tək açılsın,
Darüzzəfəri-tazəpərəstan da qapandı!..

UÇİTELLƏR

Tövqif edilmişdi mağıl Gəncə siyezdi,
Olmuşduq əcəb biz dəxi rahət, učitellər!

Düşdü tavuğu dövriyə¹ bədbəxt “Nicat”ın²,
Əyləşmədi bir ləhzə fərağət, učitellər!

Divan-dərəni bəndə çəkib aldı dübarə,
Bu bid’ət olan əmrə icazət, učitellər!

İndi Bakıda başlanacaq oldu bu iclas,
Olduq yenə ol məclisə də’vət, učitellər!

Qoymur bu qapanmış bizi dünyadə beş-on gün
Adətə çəkib keyf, edək işrət, učitellər!

Bilməm bu siyezdin nədir axır bizə xeyri –
Hər ildə çəkək bunca əziyyət, učitellər?!

Daim bu təşəbbüslər olur həqqül-əməlsiz,
Millət pulu yox, ta əlaq ücrət, učitellər!

Lazım gətirir xərc edək ancaq cibimizdən,
Həm xərc ola, həm mayeyi-zəhmət³, učitellər!

Boylə əmələ aqil olan mürtəkib olmaz,
Layiqmi cibişdanə xəyanət, učitellər?!

Yə’ni nə deməkdir bu ki, sən pulunu xərc et,
Ta elm oxuyub dərş ala millət, učitellər?!

Millətdən ötür ağıhyan axırda olur kor, –
Məzmunlu məsəldir bu ibarət, učitellər!

Bildir də nə zəhmətlə bu iclasa yığışdıq,
Etdik nə qədər boş yerə söhbət, učitellər!

Lağ-lağ danışıldı ki, nədir şiə və sünni,
Lazım ki, bir olsun bu şəriət, učitellər!

Derdiz ki, gərəkdir açıla məktəbi-nisvan,
Bir yanda dəxi məktəbi-sən'ət, učitellər!

Bu hərzəvü hədyanlara kimlər qulaq asdı,
Kim verdi bu axmaq sözə qiymət, učitellər?!

Baş tutdumu beytülmalınız, söylə, sən Allah?
Çəkdiz, mən ölüm, hiç xəcalət, učitellər?!

İslamın ölüb yoxsa sanırdız vükəlası?
Xudsər eləyirdiz də vəkalət, učitellər?!

Bir millətə kim, siz olasız hədiyü hami,
Batsın yerə, ya rəb, belə millət, učitellər!

Sidqi bu ki, bu barədə rə'yimdir əlavə –
Sizlə edə bilməm də şərəkət, učitellər!

Fikrim budur ancaq olam öz keyfimə məşğul –
Bir guşeyi-gülzardə xəlvət, učitellər!

“Mey şişədə, cam əldə, ağır nəş'ə başımda”...
Bu şe'rin edəm virdini adət, učitellər!

[VƏQTA KI, QOPUR BİR EVDƏ MATƏM]

Vəqta ki, qopur bir evdə matəm,
Təşkil edilir büsati-ehsan,
Mə'lumlər əyləşir müəmməm,
Təfrih ilə əllərində qəlyan,
Ev sahibinin xəyalı bərhəm,
Əfkarı qonaqların fısincan,
Bişdikcə qazan-qazan mütəncəm,
Gəldikcə tabaq-tabaq badımcan –
Yad et məni, yağlı-yağlı yad et!

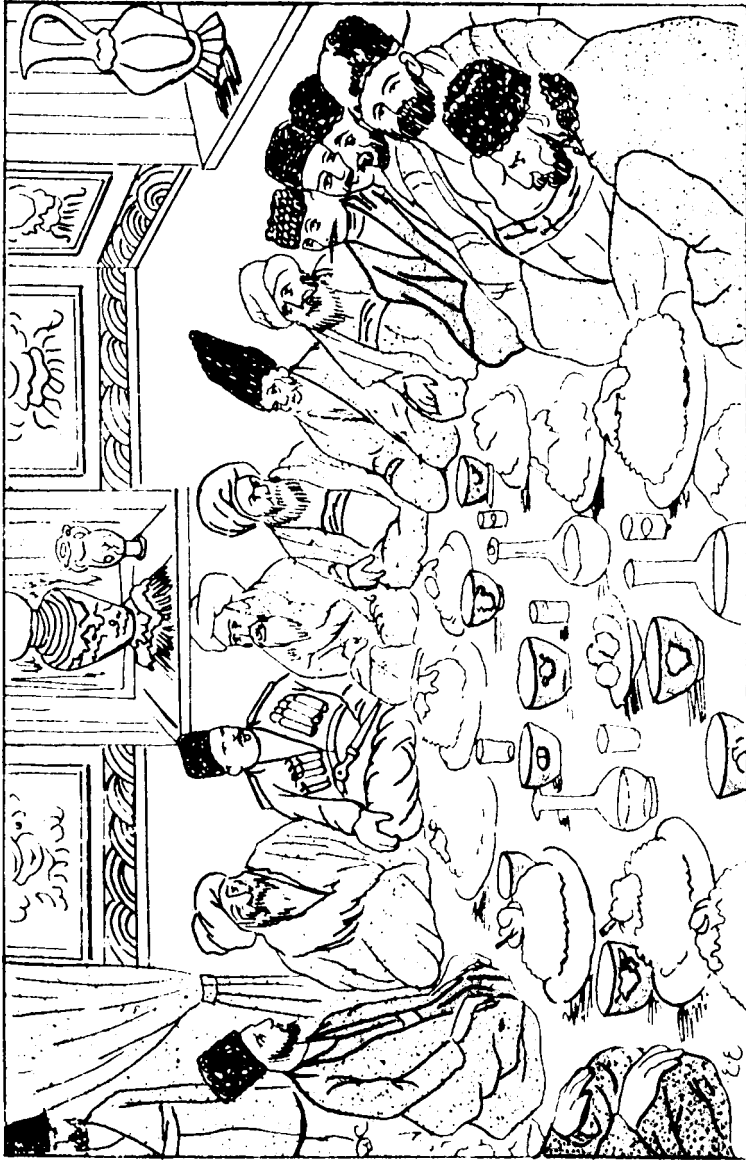
Vəqta ki, əsas olur mürəttəb
Məcmuəyi-nazü ne'mət ilə,
Sərsüfrədə səf çəkir müəddəb
Eyzən nücəba mətənət ilə,
Dərvazədə əhli-fəqr: “Ya rəb!
Ya rəb!..” çağırır zəlalət ilə;
Sərsüfrədə dadlı-dadlı şərbət,
İçdikcə qonaqlar əldə fincan,
Dərvazədə həsrətü nədamət,
Olduqca nəsibi-müstəməndan –
Yad et məni, qəmli-qəmli yad et!

Vəqta gətirir bir əhli-sərvət
Minheysi-zəkat bir qədər pul;
Seyfül-üləma edib icabət,
Övrədə olur və leyk məşğul;
Yə'ni ki, müqəddəsəm həqiqət (?)
Mən fazili-əsr, xəlq məfzul.
Məbləğ tökülüb hüzurə lay-lay,
Olduqda həvaley-i-cibişdan,
Həqqül-füqərayə şeyx: “Oxqay,
Bəllə'tü” deyib udanda pünhan
Yad et məni, gizli-gizli yad et!..

İçdikce qonaqlar elde fincan,
Dervazede hestretti nedamet,

Olduqca nesibi-müstemendan –
Yad et meni, qemli-qemli yad et!

Atmış niqabi-hüsnin macmueyi-tövanger,
Hüzar içində əsla yox bir feqirü müzter,

İş başbilensiz olmaz!
Sorsüfre sensiz olmaz!

FƏXRİYYƏ

Hərçənd əsirani-qüyudatı-zəmanız,
Hərçənd düçarani-bəliyyati-cəhanız,
Zənn etmə ki, bu əsrdə avareyi-nanız,
Əvvəl nə idiksə, yenə biz şimdiki həmanız...
Turanlılarız, adiyi-şügli-sələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Zülmətsevər insanlarınız üç-beş yaşımızdan,
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edərək, bac alırsız qardaşımızdan,
Çıxmaz, çıxma bilməz də bu adət başımızdan...
Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Ol gün ki, Məlikşah Büzürg¹ eyelədi rihlət,
Etdik iki namərd vəzirə təbəiyyət,
Qırdıq o qədər bir-birimizdən ki, nəhayət,
Düşməni qatıb əl, taxtımızı eyelədi qarət...
Öz həqqimizi gözləməyə bitərəfiz biz!
Turanlılarız, adiyi-şügli-sələfiz biz!

Bir vəqt olub leşkəri-Çingizə² tərəfdar,
Xarəzmləri³ məhv elədik qətl ilə yekbar,
Xarəzmlərin şahı fərar eyelədi naçar,
Məscidləri, məktəbləri yıxdıq yerə təkrar...⁴
Həqqa ki, səzavari-nişanü şərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!

Bir vəqt də də'vayi-Səlib⁵ oldu mühəyya,
Də'vadə firəngilərə qalib gəlib, əmma
Dincəlməyib etdik yenə bir faciə bərpa,
Öz tiğimizi öz rüşəmizi kəsdi sərpa...
Guya ki, biyabanda bitən bir ələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Bir vəqt dəxi Qarəqoyun⁶, Ağqoyun⁷ olduq,
Azərbaycana, həm də Anatoluya dolduq,

Ol qədr qırıb bir-birimizdən ki, yorulduq,
Qırıldıqca yorulduq və yorulduqca qırıldıq...
Turanlılarız, adiyi-şügli-sələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Bir vəqt salıb təfriqə olduq iki qismət,
Teymur⁸ şəhə bir paramız etdi himayət,
Xan İldırına⁹ bir paramız qıldı itaət,
Qanlar saçılıb, Ankarada qopdu qiyamət...
Əhsən bizə! Həm tizrəniz, həm hədəfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamış¹⁰ eylədik al qanına¹¹ qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların¹² dövləti talan¹³,
Məsko şəhinə fəidəbəxş oldu bu meydan...
Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!¹⁴

Bir vəqt Şah İsmayilü¹⁵ Sultani-Səlimə¹⁶
Məftun olaraq eylədik islamı dünimə,
Qoyduq iki tazə adı bir dini-qədimə,
Saldı bu təşəyyö, bu təsənnün bizi bimə...
Qaldıqca bu halətlə səzayi-əsəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!

Nadir¹⁷ bu iki xəstəliyi tutdu nəzərdə,
İstərdi əlac eyləyə bu qorxulu dərdə,
Bu məqsəd ilə əzm edərək girdi nəbərdə,
Məqtulən onun nə'şini qoyduq quru yerdə...
Bir şeyi-əcibiz, nə bilim, bir tühəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!

İndi yenə var tazə xəbər, yaxşı təməşə,
İrənlilik, osmanlılıq ismi olub ehya,
Bir qit'ə yer üstündə qopub bir yekə də'va,
Meydan ki, qızıqdı olarıq məhv sərəpa...
Onsuz da əgərçənd ki¹⁸, yeksər tələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

QORXURAM

Payi-piyadə düşürəm çöllərə, –
Xari-müğülan görürəm, qorxmuram.

Seyr edirəm bərrü biyabanları, –
Quli-biyaban görürəm, qorxmuram.

Gah oluram bəhrdə zövrəqnişin, –
Dalğalı tufan görürəm, qorxmuram.

Gəh çıxıram sahilə, hər yanda min
Vəhşiyi-ğüran görürəm, qorxmuram.

Gah şəfəq tək düşürəm dağlara¹, –
Yanğılı vulkan görürəm, qorxmuram.

Gəh enirəm sayə tək ormanlara, –
Yırtıcı heyvan görürəm, qorxmuram.

Üz qoyuram gah neyistanlara, –
Bir sürü aslan görürəm, qorxmuram.

Məqbərəlikdə edirəm gəh məkan, –
Qəbrdə xortdan görürəm, qorxmuram.

Mənzil olur gəh mənə viranələr, –
Cin görürəm, can görürəm, qorxmuram.

Bu küreyi-ərdə mən, müxtəsər,
Müxtəlif əlvən görürəm, qorxmuram².

Xarici mülkündə də hətta gəzib
Çox tühaf insan görürəm, qorxmuram.

Leyk, bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,
Harda müsəlman görürəm, qorxuram!..

Bisəbəb qorxmayıram, vəchi var:
Neyləyim axır, bu yox olmuşların
Fikrini qan-qan görürəm, qorxuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram!..

[BƏ'Zİ YERLƏRDƏ TƏSADÜF OLUNUR AŞA, ƏTƏ]

Bə'zi yerlərdə təsadüf olunur aşı, ətə,
Müftə görcək tuturam kəndimi bozbaşı, ətə!

Deyirəm, kaş qonaqlıq olan evlərdə bütün
Yeyib-içməkdə başım bənd ola, çulğaşı ətə!

O qədər xoşlanıram tüstüsü çıxcaq kababın –
Ac bişik tək cumuram şövq ilə birbaşı ətə!

Görürəm ta əti qəssab dükənində asılıb,
Az qalır it kimi nəfsim hürə, dırmaşı ətə!

Nuş olur canıma ət, xasə o həngəmdə kim,
Mən yeyəm, xırda uşaqlar baxa, ağlaşa, ətə!

Əti çox istəyirəm, leyk pulu ondan çox,
Nola, quzğun kimi ta müftə qonam laşı, ətə!

Xərc edir bir para əşxas pulun bayramda
Zə'fəranə, yağa, razyanəyə, xaşxaşı, ətə!

Filhəqiqət yeməli şeydir əgər pulsuz ola,
Yaramır pul verilə hər quruya, yaşa, ətə!

Pulu ancaq yaraşır çinləyəsən sənduqə,
Nə ki, xərc eyləyəsən millətə, dındaşı, ətə?!

Oylə zəhləm gedir, Allah da bilir, millətdən,
Oluram süst adı gəlcək, dönürəm daşı¹, ətə!

Adı puldursa pulun, leyk özü can yonqarıdır,
Vermək olmur qohuma, qonşuya, qardaşı, ətə!

Vərəm dinimi, imanımı, əmma pulumu
Vermərəm, “Bəhlul”² ağa, arxayın ol, aşı, ətə!..

[MƏN BELƏ ƏSRARI QANA BİLMİRƏM]

Mən belə əsrarı qana bilmirəm,
Qanmaz olub da dolana bilmirəm!..¹

Axtaxana, dağda dana böyüdü,
Mən böyük ollam haçana, bilmirəm!..

Derlər utan, heç kəsə bir söz demə, –
Həq sözü derkən utana bilmirəm!..

Neyləməli, göz görür, əqlim kəsir,
Mən günəşi göydə dana bilmirəm!..

Şiddəti-seylan ilə baran tökür,
Bir koma yox, daldalana bilmirəm!..

Derlər usan, hərzəvü hədyan demə, –
Güc gətirir dərd, usana bilmirəm!..

Derlər, otur evdə, nedim, kasibəm,
Kəsb eləməzsəm, qazana bilmirəm!..

Derlər, a qanmaz, de yıxıl, öl, qutar!
Hə, balam, doğrusu, ay dadaş, mən dəxi
Məsləhət ondan o yana bilmirəm!..

MÜƏLLİMLƏR SİYEZDİ

Baş tutdu müəllimlərin iclası-siyezdi,
Ey vay, učitellər yenə dərkər olacaqdır!..

Zənnimcə mənəm, işbu yığıncaqda həmana
Bildirki məsail¹ yenə təkrar olacaqdır.

Təşkil edəcəklər kişilər məktəbi-nisvan,
Qızlar oxuyub cümlə şərəfdar olacaqdır.

Hər şəhərdə bir məktəbi-sən'ət açacaqdır,
Oğlanlar alıb həndəsə, me'mar olacaqdır.

Tətbiq edəcəklər yazını şiveyi-türkə,
Sibyan da sühulətlə xəbərdar olacaqdır.

Təsnif olunub tazə kütüb türk dilində,
Hər kəs oxuyub elmlə bidar olacaqdır.

Bu bir, iki, üç məs'ələdə yox o qədər bak,
Olsun, bəcəhənnəm, necə rəftar olacaqdır.

Lakin bu yamandır ki, iki məzhəbə rəğmən
Bir məs'ələ üstündə də göftar olacaqdır.

Sünnilik ilə şiəliyi qaldıracaqlar,
İslamə yetib rəxnə, xələldar olacaqdır.

Qardaş biləcək bir-birini şiə və sünni,
Hər əmrdə hətrə'yü həməfkar olacaqdır.

Məzhəbləri biryanlıq edib bu učitellər,
Ancaq yavan islam adı təzkar olacaqdır.

Əfsus, səd əfsus sənə, ey gözəl islam!
Kimlər sənə gör indi tərəfdar olacaqdır!?

Baş saçlı, ayaq çəkməli, mırt-mırt danışanlar
Din qədri bilib, mö'minü dindar olacaqdır!..

[ÇAPMA ATINI, GİRMƏ BU MEYDANƏ, A MOLLA!]

Çapma atını, girmə bu meydanə, a Molla!¹
Çox məsxərə sən yazma müsəlmanə, a Molla!
Salma özünü atəşi-niranə, a Molla!
Gəlsin yazığın canına, divanə, a Molla!
 Bu sözlərini yaz xərü nadanə, a Molla!
 Biz anlayanıq, gəldik axır canə, a Molla!

Şimdi de görək, məqsədin, aya, nədi bizdən?
Nə kəşfi-kəramət, nə də bir mö'cüzə sizdən
Heç görməmişik, salma özün bir belə gözdən!
Ancaq ki, gəlir bircə şəkil çəkmək əlizdən!
 Qorxum budu inkar edəsən tarın, a Molla!
 Ya məhv edəsən axirət asarın, a Molla!

Elm əhlisən, et heyzü nifasi gözəl ünvan,
Ya məs'ələyi-şəkk ilə səhvi elə tibyan,
Məndən gəl eşit bunca nəsihət, a müsəlman!
Nəql eylə "Çehil tuti"², nə hürriyyəti-vicdan?!
 Ol bircə peşiman, gəl imanə, a Molla!
 Söhbət edəsən huriyü qılmanə, a Molla!

Ya və'z elə bizdən ötər əxbarü əhadis,
Qıl malə təsahüb, qala boş yerdə məvaris,
İrsalə oxu, eylə əyan fərqi-xəbais,
Aya, sənə nə, oldu keçən vəz'ü həvadis?
 Qıl təkyə mitəkkayə, elə rahət, a Molla!
 Elm əhlinə şimdi belədir adət, a Molla!

Çıx mənberə, zahirdə oxu nəqlü kitabı,
Buğdanı vur anbara, elə meyl şərabı,
Vur başına noxtadı, bu məxluqə, səvabı,
Aya, nə işin var, yazıb ayati-hicabı?
 Bu sözləri insan yazıb insanə, a Molla!
 Noxta yaranıb firqeyi-heyvanə, a Molla!

Ya müctəhid ol, tap özünə çoxlu müqəllid,
Yainki əvam ol, elə irsaləyə təqlid,
Aya, sənə nə, neylədi molla ilə seyyid?
Ya neylədi hacı? Eləmə hər sözü təcdid!
Hər nə eləsə, başda var əmmamə, a Molla!
Dinmə, toxunur aləmi-islamə, a Molla!

Gahi yağışı, gahi müsəllanı danırsan,
Gahi öküzün üstə bu dünyanı danırsan,
Gahi buludu, ərşi-müəllanı danırsan,
Gəh cinni, gəhi quli-biyabanı danırsan,
Təsxirə girib çox oxudun, azdın, a Molla!
Hər nə gəlib öz əqlinə sən yazdın, a Molla!

Təsbihə götür, qurşağı bağla, elə təzvir,
Öz vəhmi-xəyalatını eylə bizə təfsir,
Aya, sənə nə nəf'i ki, İran ola tə'mir, –
Risva edib hər həftə çəkirsən belə təsvir?
Bircə sənə nə, noldu bu İranə, a Molla!
Ya molla, seyid qoydula viranə, a Molla!

Coğrafi nədir, elmi-hesab, elmi-riyazi,
Ya elmi-məsahət edə təqsimi-ərazi,
Ya elmi-məadin oxuya kəşf edə ğazi,
Qoy nəhv ilə sərfi oxusun ta ola qazi,
Söhbət eləsin töhrü nəcasətdən, a Molla!
Ya məs'əleyi-qüslü cənabətdən, a Molla!

Ya tiryaki ol, getmə nə də'vavü nə rəzmə,
Sən'ət nədi, Allaha təvəkkül elə, gəzmə,
Ya düşsə yetim malı ye, ver xəlvəti həzmə,
Əyləş, otu, iç badəni, sal mütribi bəzmə,
Bizlərdə nə lazımdı ticarətlər, a Molla!
Bir yaxşı ticarətdi bu adətlər, a Molla!

Aya, sənə nə qız ərə getdi ki, uşaqdı?
Aya, sənə nə aclara noldu ki, quraqdı?

Ya gündə bir arvad ki, müsəlmandan iraqdı?
Yainki tərəqqi bizə hardandı, haçaqdı?
İnkər eləmə qəsd ilə köhnə yolu, Molla!
Biçarə, yazıq, başı cünundan dolu, Molla!

Yatmırsan özün indi də, neylim, hələ yatma,
Mollalara yansın ürəyin, xəlqi ayıtma,
Xanların evin yıxma, gözüm, köhnəni atma,
Buzlu suyu qaynar qazanın aşına qatma,
Yox anlayanın mənfəəti canə, a Molla!
Dərvişə, axunda, bəyə, həm xanə, a Molla!..

İKİ CAVABLARA BİR CAVAB

Loğalaşib, a görməmiş, çox da belə fırladama!
Tərbiyəsiz uşaq kimi boş-boşuna hırıldama!
Baş-qulağın düzəlməyib, çox da basıb-guruldama!
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Müntəzəm olmamış əməl, rövənəqi-kar olurmu ya?!
Sübh tülü' etməmiş vəqti-nəhar olurmu ya?
Bir gül açılmaq ilə də fəsli-bəhar olurmu ya?
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Qətl elədiz Ətabəki, mən ki, bu əmri danmıram?!
Var yenə min Ətabəkiz, yoxsa əməlli qanmıram?
Köhnə qapı bu tezliyə tazələşə inanmıram!
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Girəm Ətabək öldü də, topü tüfənginiz hanı?
Bəhri-əmiqi-hərbə də kəştiyi-cənginiz hanı?
Əski hamamdır, əski tas, pəs yeni rənginiz hanı?
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Söylə mənə, vəzarəti-milliyəniz düzəldimi?
Ya uzun əl, uzun papaq qıssalaşib gödəldimi?
Ölkənizə şəməndəfer yol tapa bildi, gəldimi?
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Dari-şəfayi-Tehranın get elə bir səyahətin,
Mirzə Əbülhəsən xanın¹ gör rəvişi-təbabətin,
Tən yarı böldü zəhr ilə yeksər əcəm cəməətin!
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Mülki-İraqı adbaad saysam əgər, kəlal olur,
Tul tapar kəlamımız, qareə həm mələl olur,
İşbu səbəblə şe'rimiz müxtəsər ərzi-hal olur,
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!
Arxa su dolmayıb hələ!
Köhnə idarəniz durur,
Rəngi də solmayıb hələ!..

[SOLDUMU GÜLZARIN, EY FAİQİ-NE'MAN PƏSƏR]

Soldumu gülzarın, ey Faiqi-Ne'man pəsər,
Laleyi-ne'manların oldumu xunincigər,
Sinənə dəsti-qəza çəkdimi daği-kəder¹,
Nərgisi-şəhlələrin jaləçəkan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Söyləmədimmi sənə, rahət otur, heyfsən,
Çəkmə bu millət qəmin, çək özünə keyf sən,
Xanə deyildir sənin, getməlisən, zeyfsən,
Eyləmədin e'tina, qissə həman oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Fayidə verməz, dedim, etdiyin əfğan sənə,
Halına yandıqların eyləməz ehsan sənə,
Məskən olur aqibət guşeyi-zindan sənə,
Guşeyi-zindan sənə işte məkan oldumu?
Şimdi sən mən deyən mətləb əyan oldumu?!²

Mən demədimmi sənə başda otur tac tək,
Durma müqabil bəla tirinə amac tək,
İstəmə hürriyyəti fə'leyi-möhtac tək³,
Balü pərin nəgəhan tirə nişan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Mən demədimmi sənə girmə işə can ilən,
Xovf elə, sallaşma çox bəylər ilən, xan ilən,
Olmagilən həmrəviş məclisi-İran ilən,
Məclisi-İranda bir şövkətü şan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Mən demədimmi sənə həzrəti-zişanları,
Eyləmə də'vət əbəs birliyə işanları,
Sən ki, yığa bilməsən bunca pərişanları,
Məs'əleyi-ittihad həllü bəyan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

[EY ON KI, ÜLUMİ-MƏDƏNİDƏN XƏBƏRİN VAR]

Ey on ki, ülumi-mədənidən xəbərin var,
Yüz dərdi-sərin var;
Bica yerə hər ləhzədə min şürü şərin¹ var,
Çox pis nəzərin var.

Bəsdir, az elə bizləri sən elmdə talib,
Axır nə münasib?
Gör milləti-bipavü sərü həm çü xərin var,
Bundan bətərin var!

Təsxiri-əcinne ilə et kəşfi-kəramət,
Əhsən deyə millət;
Neylim oxuyub elmi-sənaye hünərin var,
Nəf in, səmərin var?!

Buynuzlu ilan seydinə get yazgilə əfsun,
Etmə bizi məhzun!
Minlər bu əməldə görəsən simü zərin var,
Ali əsərin var!

Bəsdir dəxi millət qəmini eyləmə təkrar,
Olmaz belə israr!
Bir bax özünə, gör necə əşki-bəsərin var,
Həm çeşmi-tərin var!

Yüz elm oxusan, axırı avarə qalarsan,
Biçarə qalarsan;
Baxmazla sən in sinədə dürlü gühərin var,
Lö'loi-tərin var.

Bir tazə cavan olsan, əzizim, işin işdir,
Bu yaxşı rəvişdir;
Hər kəs görə söylər: necə lə'li-şəkərin var,
İncə kəmərin var.

Əlbət yeyib-içmək, keyf çəkmək ola karın,
Həm olmaya arın;
Bunda biləsən yaxşıca fəthü zəfərin var,
Hali-digərin var.

Getsə belə iş möhtəşəmi-xəlvət olursan,
Asudə qalırsan;
Boylə eləməzsən, bilirəm, çox xətərin var,
Həm şurü şərin var.

Yoxsa deyəsən milləti-biçarə qəmindən,
Hakim sitəmindən;
Bil sübhə kimi naleyi-mürği-səhərin var!
Ol dərbədərin var!

Etmə qəmi-millət,
Açma başa zəhmət,
Olsa belə möhnət
Xunun ciyərin var!

SUAL-CAVAB

- Görmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim.
- Dinmə! – Mütiəm, kəsərəm sözlərim.
- Bir söz eşitmə! – Qulağım bağlaram.
- Gülmə! – Pəkey, şamü səhər ağlaram.
- Qanma! – Bacarmam! Məni mə'zur tut,
Boyləcə təklifi-məhalı unut!
Qabili-imkanımı olur qanmamaq?
Məcməri-nar içrə olub yanmamaq?
Eylə xəmuş atəşi-suzanını,
Qıl məni asudə, həm öz canını!

İFTARDAN BİR GÖFTAR, YA MƏCMUƏDƏN BİR LÖQMƏ

Atmış niqabi-hüsnin məcmuəyi-təvangər,
Məcmuədə düzülmüş eyzən xuruş sərəsər,
Həsərətkeşani-mətbəx, gürgani-bətnpərvər,
Cari boğaza şərbət, sari-məzaqə şəkkər,
Əksi-buxari-dolma, zilli-əmmameyi-sər,
Dəryayi-iştəhayə olmaqda behcətavər,
Hüzzar içində əsla yox bir fəqirü müztər,
İftar vətqidir ha, ey vaizi-süxənvər!

İş başbilənsiz olmaz!
Sərsüfrə sənsiz olmaz!

Vəqti-ğəza ki, nəfsin cuş etdiyi zəmandır,
Bilcümlə ruzədarə həngami-əkli-nandır,
Ənva'i-nazü ne'mət sərsüfrədə əyandır,
Lakin o löqmələr həp ə'yanə şayəgandır,
Hər su nəzər edərsən: bəydir, əmirü xandır,
Fəqr əhlinə bu halət taqətgüdazi-candır,
İftar ləzzətəfza suri-səfanişandır,
Ey müstəhəq, darıxma, könlün əgərçi qandır!

Miskin həzənsiz olmaz!
Qəm, qüssə sənsiz olmaz!

Etdikcə mən təmaşa, gördükcə işbu kari –
Acizdə inkisari, saildə iztirari,
Miskində intizari, tacirdə ehtikari,
Əşkim olur gözümdən xuni-ciyərlə cari,
Heyhat, olurmu çeşmim haiz bu iqtidari
Ta yanmadıqca könlüm, ey könlümün mədari?!
Əş'ari-atəşin-dəm yaxdıqca qəlbi-zari,
Təqlid edir təbiət mürğani-növbəhari.

Şair süxənsiz olmaz,
Şe'r isə sənsiz olmaz!

Ey əhli-fəqrü faqə, ver şairə səlaln,
Dəmdir ki, şair olsun dildadəyi-kəlalın,
Dəmdir ki, şe'ri-nəğzim şərh etsin ərzi-halın,
Şayani-rəhm olunsun hər kəscə infialın,
Surətnümalıq etsin ayineyi-visalın,
Gözlərdə cilvələnsin insan kimi cəmalın,
Heyhat! Sümmə heyhat! Xam olmasın xəyalın!
Bihimmət əğniyədən olmaz rəva sualın,
Tök ruyi-zərdin üzrə daim sirişki-alın...

Sail mihənsiz olmaz!
Möhnət də sənsiz olmaz!

[BİMƏRHƏMƏT Ə'YANLARINA ŞÜKR, XUDAYA!]

Bimərhəmət ə'yanlarına şükr, xudaya!
Bu sahibi-milyanlarına şükr, xudaya!

Millət qəminə baxmayan ənzari-kərəmlə –
İşani-zəvişanlarına şükr, xudaya!

İş bilməyən ancaq yemək-içməkdən əlavə,
Bu canlı dəyirmanlarına şükr, xudaya!

Bidadi-bəradərlə olan qanına qəltan,
Qafqazdakı qurbanlarına şükr, xudaya!

Xassə Baku şəhrində, o şöhrətli məkanda
Dərya tək axan qanlarına şükr, xudaya!

Xunxar olan əfradi-bəni-növ'ünə daim –
Bu vəhşiyü gürranlarına şükr, xudaya!

Qurd isə, şəqal isə biyabanda olurdu,
Şəhr içrə bu heyvanlarına şükr, xudaya!

Gözlənməyən ədnalığın icadına ciddən –
Himmət edən insanlarına şükr, xudaya!

Həmməmdə övrətlərə quldurluq edən bu!
Qeyrətli müsəlmanlarına şükr, xudaya!

Sakit oturan boylə cinayətlərə qarşı
Bu sahibi-vicdanlarına şükr, xudaya!

Bilməm nə zəman qəhrin edər aləmi bərbad?!
Səbr etdiyən avanlarına şükr, xudaya!

Həll olmadı könlümdəki niskilli müəmma,
Təcdid edirəm mətləi, məbə'di var əmma!..

MƏKTUB

Molla dayı, etmə şərərət belə,
Ortalığa salma ləcacət belə!..

Gündə çıxarma yeni bir qaidə,
Məktəbi bilmə belə bafaidə,
Milləti bənd etmə əlif-baidə,
Söyləmə “sə’fəs” belə, “qərşət”¹ belə!..

Çox da sənin tək deyiləm naxələf
Ta olam aqi-pədənani-sələf,
Elmlə övladımı etməm tələf –
Min də desən söz belə, söhbət belə!..

Elm nədir, fəzl nədir – qanmaram,
Atəşi-elmə alışıb yanmaram,
Sən edən iğvalərə aldanmaram,
Vermə əbəs kəndinə zəhmət belə!..

Cəhldə bir qəl’əyi-istadəyəm,
Aləmi məhv etməyə amadəyəm,
Adiyi-tiryakü meyü badəyəm,
Etmişəm ömrümdə mən adət belə!..

Tikmə, kənar ol, gözümə milləti!
Neyləyirəm milləti, milliyyəti?!
Oldu başım dəng, dəyiş söhbəti,
Az sölə millət belə, ümmət belə!..

Mən fəqət öz əmrimi samanlaram,
Xeyrim üçün aləmi viranlaram,
Mən nə cəmaət, nə vətən anlaram, –
Yansa vətən, batsa cəmaət belə!..

Yox gözüm əsla füqərə görməyə!
Xud, füqəranı nə rəva görməyə?
Gözdə əgər olsa ziya görməyə –
Göstər ona pul belə, dövlət belə!..

**[TÖHMƏT EDİR QƏZETÇİLƏR, –
MƏ'ŞƏRİ-NASI BİR BELƏ!..]**

Töhmət edir qəzetçilər, – mə'şəri-nası bir belə!..
Özlərinin, inan ki, yox fəhmü zəkası bir belə!..

Mən kimi aqıl olsalar, şügl edələr oğurluğu, –
Zəhməti, rənci bir belə!.. zövqü səfası bir belə!..

Cümlə məarif əhlinin haləti göz önündədir, –
Vəchi-məaşı bir belə!.. dərdü bəlası bir belə!..

Madəri-elmə söylənir Məryəm¹ söylənən tühəm,
Elmin anası bir belə!.. cəhlin atası bir belə!..

Mən dəliyəmmi oğlumu məktəbə, dərsə sövq edəm?!
Dərsin əzası bir belə, xəlqin ədası bir belə!..

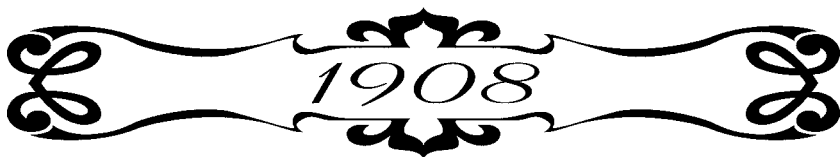
Töhmet edir qezetçiler, – mə'şəri-nası bir bele!..
Özlerinin, inan ki, yox fəhmü zəkası bir bele!..

Cümle mearif əhlinin haleti göz önündedir, –
Vəchi-meaşı bir bele!.. dərdu bəlası bir bele!..

– Sünniyü şe teessübleri leğv oldumu ya?
– Buna bax, ağzına bax, surət-i-icbarına bax!

– Başımın şapqasına, etdiyi
göftarına bax!..

**[DAŞ QƏLBLİ İNSANLARI
NEYLƏRDİN, İLAHİ?!]**

Daş qəbli insanları neylərdin, ilahi?!
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?!

Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil,
Hər zülmə dözən canları neylərdin, ilahi?!

Bir dövrdə kim, sidqü səfa qalmayacaqmış, –
Bilməm belə dövrənləri neylərdin, ilahi?!

Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış, –
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!

Səyyadi-cəfakardə rəhm olmayacaqmış, –
Ahuləri, ceyranları neylərdin, ilahi?!

Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmış, –
Töxm əkməyə dəhqanları neylərdin, ilahi?!

İş rəncbərin, güc öküzün, yer özününkü, –
Bəyzadələri, xanları neylərdin, ilahi?!

Hökm eyləyəcəkmış bütün aləmdə cəhalet, –
Dildadəyi-irfanları neylərdin, ilahi?!

Surtuqlu müsəlmanları təkfirə qoyan bu
Döşüklü müsəlmanları neylərdin, ilahi?!

Yaxud buların bunca nüfuzu olacaqmış, –
Beş-üç bu süxəndanları neylərdin, ilahi?!

Qeyrətli danosbazlarımız iş bacarırkən, –
Tənbəl, dəli şeytanları neylərdin, ilahi?!

Ərlər hərə bir qız kimi oğlan sevəcəkmış, –
Evlərdəki nisvanları neylərdin, ilahi?!

Tacirlərimiz Sonyalara bənd olacaqmış, –
Bədbəxt Tükəzbanları neylərdin, ilahi?!

Sübhanəkə, sübhanəkə, sübhanəkə, ya rəb!
Baxdıqca bu hikmətlərə heyran oluram həp!..

SUAL-CAVAB

CAVAN-QOCA

- Şəhri-mə'lumunuzun vəz'ü qərarı necədir?
- Həmdülillah, necə görmüşdüsə Nuh¹, oyləcədir!
- Yeni məktəb açılıbmı vətən övladı üçün?
- Az deyil Adəm açan mədrəsə əhfadı üçün!
- Oxuyurmu qəzetə şəhrinizin əhli təmam?
- Bə'zi sarsaq oxumuşlar oxuyur, mən oxumam!
- Ölkənizdə açılıbdırmı qiraətxanə?
- Tazələr açmış idi, qoyduq onu viranə!
- Ac qarındaşlara infaq edilirmi, əmi can?
- Onu görməzmi xuda, el niyə versin ona nan?!
- Bivə övrətlərin əmri alınırmı nəzərə?
- Canı çıxsın, o da getsin yenə bir tazə ərə!
- İttihad əmrinə dair danışırsızımı barı?
- Danışır bir paramız², leyk boğazdan yuxarı!
- Sünniyü şiə təəssübləri ləğv oldumu ya?
- Nə dedin? Küfr danışdın! Cıraram ağzını ha!..
- Qabili-ərz sözüüm yox, məni əfv et, gedirəm...
- Bəcəhənnəm ki, gedirsən, səni xud mən nədirəm?!
- Buna bax, ağzına bax, surəti-idbarına bax!
- Başımın şapqasına, etdiyi göftarına bax!..

SƏBİR

Ta gəlirik biz də bir az anlayaq, –
Məhzəri-irfanda vurur tək səbir.
Ya deyirik işləri samanlayaq, –
Məclisi-ə'yanda¹ vurur tək səbir.

İstəyirik bir iş açaq filməsəl,
Söyləşirik bir-iki il laəqəl,
Ta deyilir pul verin, aşsın əməl, –
Ölkədə, hər yanda vurur tək səbir.

Yalxı bizi eyləməyib mübtəla:
Səfheyi-Qafqazı tutub bu bəla;
Qaxda, Qazaxda, Şəkiddə bərməla,
Şişədə, Şirvanda vurur tək səbir.

Lakin o yerlərdə gedir, durmayır,
Bir elə layiqli kələk qurmayır,
Gəncədə derlərsə vurur, vurmayır,
Oylə ki, Səlyanda vurur tək səbir.

Andıra qalmış nə yaman səslənir!
Söz deməyə vermür aman, səslənir!
Ox atılır, sanki kaman səslənir!
Sahəti-meydanda vurur tək səbir.

Hərzə nə şura və nə məclis bilir,
Nə düşünür yaxşı, nə bir pis bilir,
Qorxmur, utanmır, nə də bir his bilir,
Hücrədə, dükkanda vurur tək səbir...

FİSİNCAN

Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur,
Un təmənnası ilə buğda dəyirmanlıq olur!

Qarışıqdır hələlik millətin iste'dadı, –
Ələnirsə, safi bir yan, tozu bir yanlıq olur!

Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,
Yağ y yağ üstə çıxır, ayrıanı ayrıanlıq olur!

Kim ki, insanı sevər, – aşıqi-hürriyyət olur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur!

Ey ki, dersən, ürəfa rahi-xəta dersəm özün,
Elmi-məntiqcə bu söz bəhreyi-nadanlıq olur!

Ürəfa dersən özün, əhli-xətadə bulunur,
Düşünürsənmi bu sözdə necə hədyanlıq olur?

Gözünü xirələdirmi günəşi irfanın?
Haydı, xəffaşsifət, buncamı xulqanlıq olur?!

Tanırıq biz sizi artıq, demə ha, biz beləyik,
Tanılır ol kişi kim, tutduğu meydanlıq olur!

Baxmasız guşeyi-çəşm ilə fəqirənə tərəf,
Yüyürsünüz ora kim, dadlı fisincanlıq olur!..

**[ALDANMARAM Kİ, DOĞRUDUR
AYİNİN, EY ƏMU!]**

Aldanmaram ki, doğrudur ayinin, ey əmu!
Kəssin məni, həqiqi isə dinin, ey əmu!

İmanına qəsəmlə çapırsan cəməti,
Quldurçuluq tufəngimidir dinin, ey əmu?!

Qəlbin kimi siyah edəməzsən məhasinin,
Cumma hənayə, boşla bu təlvinin, ey əmu!

Sövmü səlatdan sənə gər çıxmasaydı pul¹,
Olmazdı bunca zəhmətə təmkinin, ey əmu!

Tikmə nəmazını gözümə bir cida kimi,
Göstər müamiləndəki tə'yinin, ey əmu!

BİZƏ NƏ?!

Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Biz mөгər aclara vөqf eylөmüşik malımızı?
Ta ki, hər müstəhəqə bəzl edək əmvalımızı?
Biz müraat edərik ancaq öz əhvalımızı,
Daima bəsləyərik naz ilə ətfalımızı;
Atasız tiffləri basdı pöranlıq¹, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Bu da sözdürmü, qazandıqlarımız parələri
Hey verək boğmalasın Zəngəzur avarələri?²
Bizlərə dəxli nədir, – yoxdur əgər çarələri
Qoy ağarsın fükəra gözlərinin qarələri!
Çəksin onlar gecə-gündüz nigəranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Boşla, ay Molla dayı, sən də bizi çəkmə zora!
Biz sənin hiylən ilə düşmərik əsla bu tora!
Baxmarıq guşeyi-çəşm ilə daha Zəngəzura!
Qarlı dağlarda soyuqdan ölənin canı gora!
Olmadı qismət o bədbəxtə aranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Bizə göstərmə, əzizim, o qəm oynağlarını³,
Yazda çox gəzmişik al güllər açan dağlarını,
Yığmışıq dehyekini, boşlamışığı bağlarını,
Qış üçün xoşlamışığı Tiflis oyuncağlarını;
Çulğayıb Zəngəzuru indi boranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Hələlik tullamışığı xaneyi-viranələri,
Dolanıb kişvəri-Tiflisdə kaşanələri,
Tapdıq axır Lizalar tək neçə cananələri,
Çilçiraqlarla işıqlandırırıq xanələri,
Zalxalar daxmasına çökdü qaranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

BARAKALLAH

Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!..
Fisq imiş əmrin tamam, ay barakallah sənə!..

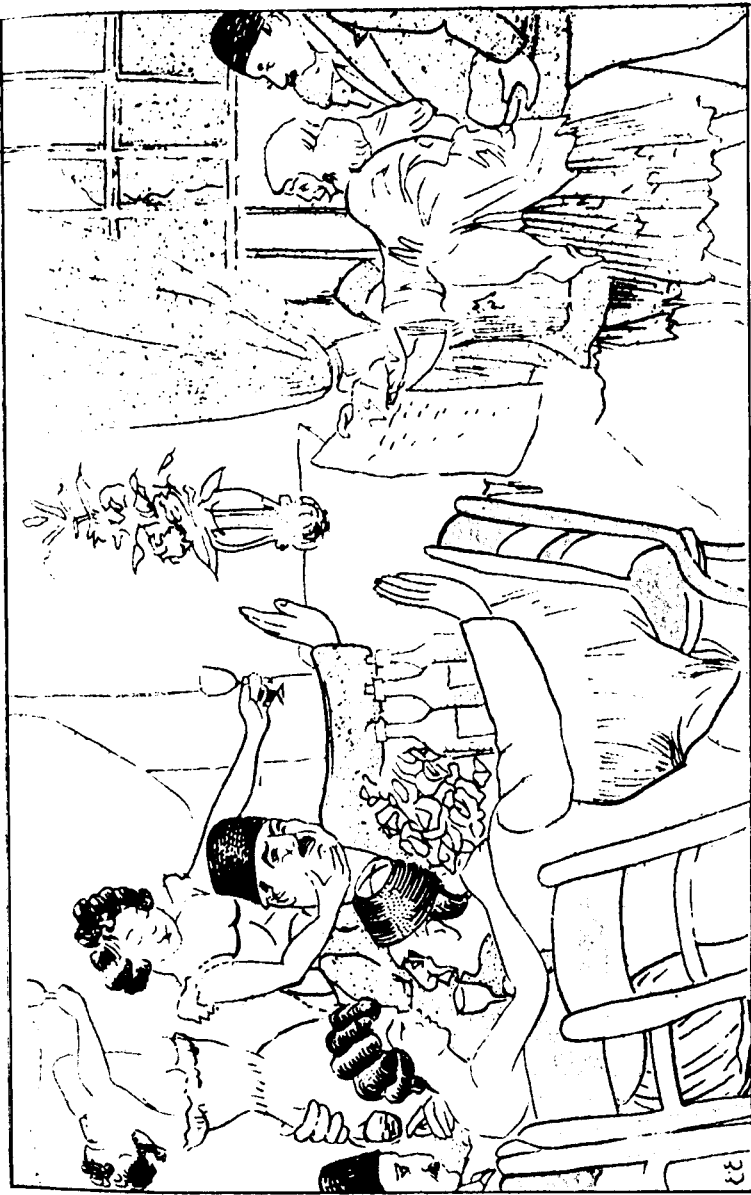
Doğru imiş, şairin olmaz imiş məzhəbi,
Kafir olurmuş bütün mirzələrin əğləbi,
Ləğvü əbəs mətləbi, ləhvü ləəb məşrəbi,
Şüglü qəzet, telqram, ay barakallah sənə!

Ay adama oxşamaz, bir üzünə baxsana!
Bomboz olub saqqalın, rəngü hənə yaxsana!
Mö'min olub, bir üzük barmağına taxsana!
Ta ki, desin xasü am: ay barakallah sənə!

Yox xəbərin, binəva, hiç özündən sənin,
Lap malaqanlıq yağır girdə gözündən¹ sənin,
Doğrusu, mən ürkmüşəm bə'zi sözündən səninin...
Vermərəm artıq salam, ay barakallah sənə!

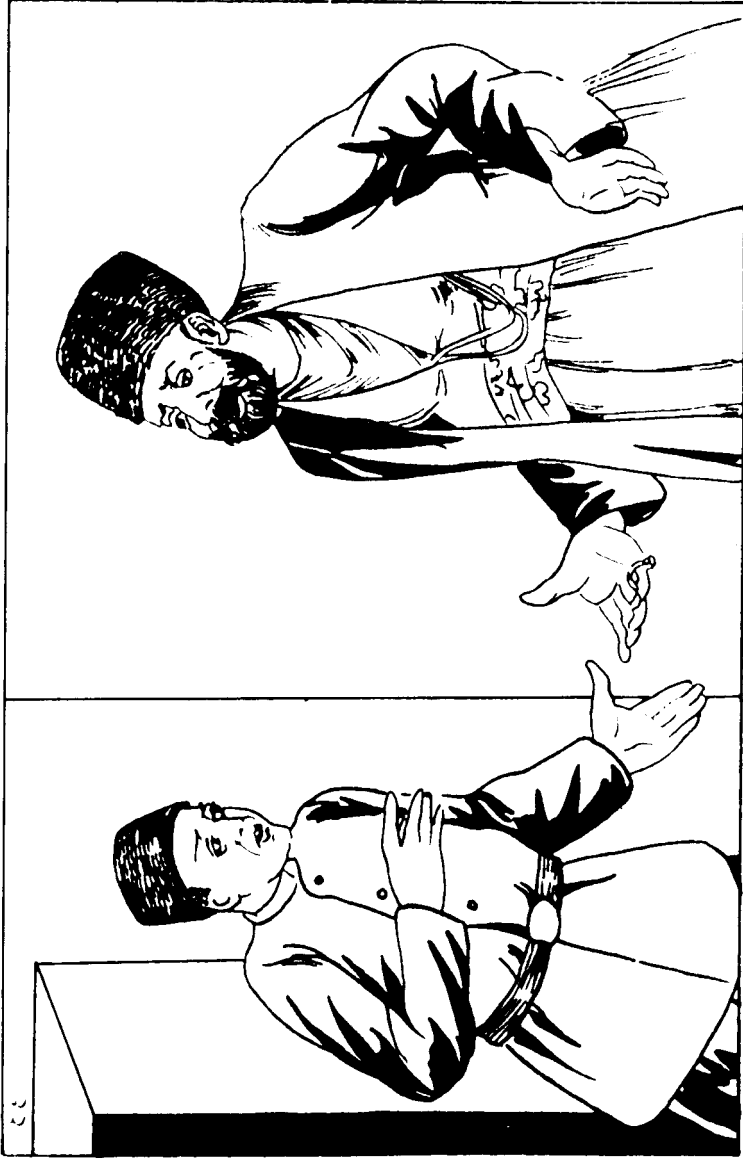
Heyf qapanmış sənin didəyi-həqbinlərin,
Mənzilinə yığmışan partretin cinlərin,
Gözlərinə çapmayır yoxsa bu bidinlərin –
Surəti hər sübhü şam, ay barakallah sənə!

Əqlin azıb, ay yazıq, boşlamışan karını,
Cümlə dəyişdirmisən kürkünü, paltarını,
Çəkmə, qaloş geymişən, pozmusan ətvarını,
“Fi'lükə fi'lül-həram”, ay barakallah sənə!
Ağzına olsun qadam, ay barakallah sənə!..

Dolanıb kişveri—Tiflisdə kaşanələri,
Tapdıq axır Lizalar tək neçə cananələri,

Çulğayıb Zengezuru indi boranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavacılar güzəranlıq, bizə nə?!

Ata: Sən'ete, dərsə, məktəbə rəğbətini ölmür,
ölməsin!

Oğul: Gündə bir arvad al, boşə, qeyrətini
ölmür, ölməsin!

OLMUR, OLMASIN!

A t a

Kuçədə tullan, ey oğul, sən'ətin olmur, olmasın!
Sən'ətə, dərsə, məktəbə rəğbətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Kəsbinə getməyə, ata, fürsətin olmur, olmasın!
Gündə bir arvad al, boşa, qeyrətin olmur, olmasın!

A t a

Axşam olanda çıx çölə, gəlmə səbahə tək hələ,
Neyləsən eylə!, bir belə ismətin olmur, olmasın!
İffətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Axşam olanda yax həna, düz zəvəcatı yan-yana,
Girdin o dəm ki, yorğana, halətin olmur, olmasın!
Qüdrətin olmur, olmasın!

A t a

Tezdən ayılma bir səhər, dərsinə qılma bir nəzər,
Elm oxumaqda, müxtəsər, niyyətin olmur, olmasın!
Himmətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Saqqalı bağlı hər səhər, isti həmamə qıl güzər,
Qorxma, azarlasan əgər, səhhətin olmur, olmasın!
Behcətin olmur, olmasın!

A t a

Uşqoladan çıxan zaman, hər yeri vurnuxan zaman,
El sənə pis baxan zaman, ibrətin olmur, olmasın!
Xiclətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Tək həyəətə girən zaman, qonşu qızın görün zaman,
Şövq ilə dindirən zaman, övrətin olmur, olmasın!
Qismətin olmur, olmasın!
Başına eşqi dolmasın!
Rişini Zalxa yolmasın!..

[MADAM Kİ, HAMİYANI-ZÜLMƏT]

Madam ki, hamiyani-zülmət
Xoşlar ki, dəvam edə cəhalət;
Heyhat, bilirmi onda millət
Tovhid nədir və ya nübüvvət?
Məktəb edir iqtiza zəmanə,
Bixar ola ta güli-fərasət;
Ey seyr arayan o gülsitanə,
Əsli yoxu bəkləmək nə hacət?!
Xab et hələ, qafilanə xab et!

Tainki uyub yatan ayılmaz,
Fərq etməz ola ya ağ, ya qarə;
Xəstə ki, başında huş qalmaz,
Dərdin düşünüb bulurmu çarə?
Ancaq ona türfə-türfə dəllək
Eylər hərə bir əcəb təbabət!
Ey xəstə, ayılma, etmə idrak,
Hər qanını əmsə də həcamət!
Dönmə o yana, bu yanə, xab et!

Aldanma, quzum, ki ləfzi-kafər
Təshih olunub çıxı lügətdən;
Madam ki, sağdı Mirzə Qənbər
Eymən deyilik bu məl'ənətdən;
Qoymaz ki, bu xəlqi cismi-vahid
Hökmündə olub edə məişət;
Əfsaneyi-küfrü şirkü mülhid,
Heyhat, olurmu tərki-adət?!
Bu nüktəni qanə-qanə xab et!..

MƏSLƏHƏT

Ağrın alım, ay Məşəd Sijimqulu¹,
Altmışa yetdin, demə oldun ölü,
Şükr ola Allaha, canındır sulu,
Çox da, kişi, tutma beş əlli pulu²,
Ver pulunu, dadlı, ləzətli zad al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Öz dediyindən görünür övrətin
Birdir, olur evdə fəna halətin;
Var imiş evlənməyə də qüdrətin,
Bəs niyə yox laəqəl üç külfətin?
Yoxsa qonum-qonşuda, axtar, yad al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

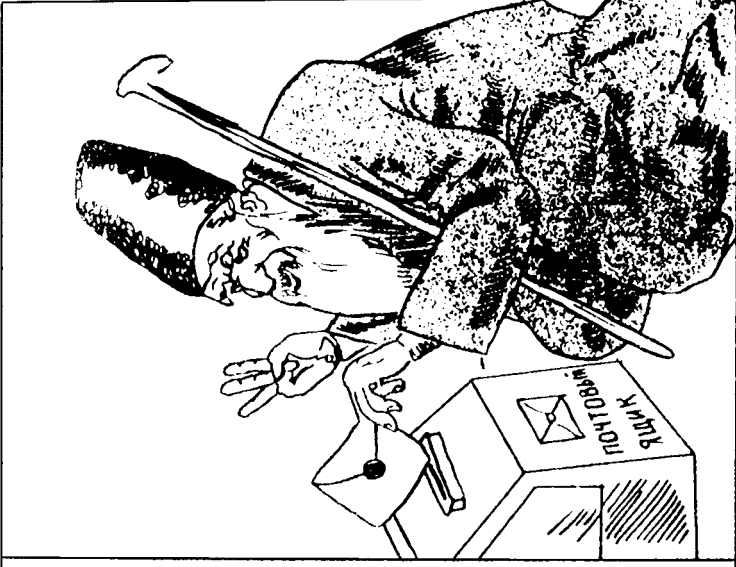
İndi ki, var elçi də Səfdər kimi,
Bir bala qız al boyu ər'ər kimi,
On-on iki sinndə dilbər kimi,
Zülfü qara, sinəsi mərmər kimi,
Qoy başını sinəsinə, bir dad al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Saxlama kaftar kimi bir övrəti,
Boşla onu, basdı səni nikbəti,
Tap özünə bir sənəmi xəlvəti,
Bağrına bas yarı-mələksurəti,
Sən də igidlər kimi iş gör, ad al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Oğlun uşaqdır, hələ xamdır, naşı,
Ancaq iyirmi beşə çatmış yaşı,
Çıxmaz onun bir para işdən başı,
Neyləyir evlənməyi, atsın daşı,

"Molla, sene cyleyirem meslehet:
Söyle görüm, evlenim, evlenmeyim?"

Sen ne qezet qan ve ne de "İrşad" al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Oğlumuz, ay Xansenem, bir yekə pelvan imiş!
Bextəvər olsun başın, bextimiz oğlan imiş!

Çatcaq unub bir qoca səlli, qusdurdu qan,
Gözlerimə döndüyüm sanki bir aslan imiş!

Öz kefinə bax, kişi, dad ver, dad al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

And verirəm mən səni imanına,
Bağla həna rişinə, qıy canına,
Bir, iki, üç övrəti düz yanına...
Vermə zərər sərvətü samanına –
Sən nə qəzet qan və nə də “İrşad” al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

Fikr elə bir, kimdi bir arvad alan?
Rus, yəhudi! – Deyil ərzim yalan.
İldə bir arvad alı mö'min olan,
Ləzzəti bir, feyzi də mindir, inan!
Gəlməsə bir qız bu cürə, aldad al!
Qoy babalın boynuma, get, arvad al!

ŞİRVAN

Şe'rimi, Molla dayı, zənbilə salsan, mənə nə?!
Düşməyib ümdənü səhvən yada Şirvan, mənə nə?!

Özüm aciz deyiləm, şəhrimizin ətvarın
Çəkərəm nəzmə, əgər olsa da hədyan, mənə nə?!

Əvvələn, ümdeyi-mətləb bu ki, şəhr əhli təmam
Tənbəlü kəhilü bihimmətü nadan, mənə nə?!

Məhfilü məclisimiz, mədrəsəvü məscidimiz,
Həm qiraətxanəmiz bağlı, pərişan, mənə nə?!

Əvəzində buların çayçı, çaxırçı dükanı
Gecə-gündüz doludur cümlə müsəlman, mənə nə?!

Füqəranın qanını çox da sorullar lotular,
Şeyxlər xəlqə satır huriyü qılman, mənə nə?!

Qanmasan sözlərimi jurnalə da yazma dəxi,
Məsləhət amma budur, fikr elə, bir qan, mənə nə?!

[BİR CİBİMDƏ ƏSKİNASIM, BİR CİBİMDƏ AĞ MƏNAT]

Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ mənət,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!
Pişgahi-çəşmi-canimdə vətən etsə vəfat, –
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Qarşıma tə'zim üçün səf bağlasa kuhsarlar,
Axxa aclar didəsindən cuyi-cuşişbarlar,
Baxmaram, ancaq çoxalsın kassada dinarlar,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Xuni-əxvan ilə qoy olsun vətən bir laləzar,
Zalimanın zülmü hərgiz etməsin vicdanə kar,
Tək ucalsın şə'nimiz, olsun təəyyüş bərqərar,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Şimdi bəzl etməm, mənə lazım şu imranın sonu,
Çün pula möhtacdır dünyadə hər anın sonu,
Bərcəhənnəm, olmasın yeksər müsəlmanın sonu!
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Çeynənildi millətin, neylim, hüquqi-əqdəsi?!
Ya ki, heç bir yerdə yoxdur hörməti, şə'ni, səsi,
Boylə-boylə sözlərin mən olmam baziçəsi!
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Müxtəsər, çəkmə yanımda bir də vicdan namini,
Ac qalıb, zar ağlayan bikəs yetiman namini,
İstəsən könlüm açılsın – söylə milyan namini!
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!..

AY HARAY!

Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər
İstəyir! döndərələr Gəncəyə Şirvanımızı!

Yeni məktəb edilən bid'ətin icrası ilə
Bir də bərbad edələr xaneyi-viranımızı!

Kafir olduqları yetməzmi ki², bu hərzələrin,
İstəyirlər çəkələr küfrə müsəlmanımızı!

Ey bizi elmə dəlalət eləyənlər, bilirik,
Qəsdiniz elm deyil, səlbdir imanımızı!

Saxlarıq hörməti-islamı, daha doğru desək,
Açmarıq məktəbə hərgiz də cibişdanımızı!

Deyilik biz nuxulu, gəncəli, ya kim bakılı, –
Belə boş işlərə vəqf eyləyək ehsanımızı!

İstəyirdiz bizi bir fənn ilə iğfal edəsiz, –
Necə gördüz sizi təkfir edən ixvanımızı?!

Kafir etdikmi nəzərgahi-cəmaətdə sizi?!
Tanıdızmi bizi, gördüzmü də vicdanımızı?!

Gedin indi özünüzdən, dəxi bizdən də deyin!
Ala bildizmi hələ məktəbə sibyanımızı?!

DOĞRU

Doğru deyən olsaydı yalançı usanardı,
Avarə qalanlar dəxi bir söz də qanardı!

Sabitqədəm olsaydı əgər yar vəfadə¹,
Aşiq dəxi qaçmazdı bələdən, dayanardı!

Əqval ilə ə'mal bir olsaydı, yəqinən,
Bunca denilən sözlərə məxluq inanardı!

Münsif həqə həq, batilə batil söləsəydi,
Əlbəttə ki, nahəq söləyən şəxs utanardı!

Şəxsiyyə qərəz yatmışa laylay deməsəydi,
Qəflətlə yatan gözlərimiz bir oyanardı!²

Gər ağzı küləkli kişilər püfləməsəydi,
Bir şəm' ki, asudə yanır, həm də yanardı!

Həq söyləyənin küfrünə hökm eyləməsəydik,
Həqgu məgər öz fikrini gizlərdi, danardı?!

DİLBƏR

Ey dilbərənə tərzdə cövlan edən cocuq!
Yeksər musurmanın ürəyin qan edən cocuq!

Hər taifə baxar sənin əqlü kəmalına,
Əxlaqına, xisalına, fikrü xəyalına,
Ancaq musurman aşiq olur gül cəmalına,
Yetmək dilər nə növ ilə olsa visalına,
Ey həsrətin çəkənləri nalan edən cocuq!
Ey dilbərənə tərzdə cövlan edən cocuq!

Ey tifli-sadə, gəzmə soqaqlarda boylə fərd,
Alicənab əmulərini bilmə çox da mərd,
“Ey kəbki xoşxüram, koca mirəvi bəkərd?
Ğürre məşo ki, qorbe-ye abid nəmaz kərd!”*
Yoxdur nəməzə sidq ilə iman edən, cocuq!
Ey dilbərənə tərzdə cövlan edən cocuq!

Hər guşədə sənə tapılır min fədayilər,
Rişi hənəli, sürməli gözlü vəfayilər¹,
Sofi, müridlər, məşədi, kərbəlayilər,
Can tək səni kənarə çəkər pullu dayilər,
Hər yerdə az deyil səni mehman edən, cocuq!
Ey dilbərənə tərzdə cövlan edən cocuq!

Tə’rif edər səni görə hər möhtərəm kişi,
Təqdim edər sənə bir ovuc səbzə, kişmişi,
Xam olma, alma, anla nədir bunların işi,
Mə’sum olan məzac ilə yox səbzə sazişi,
Olmaz dübarə dərdinə dərman edən, cocuq!
Ey dilbərənə tərzdə cövlan edən cocuq!

* Ey xoş yerli kəklik, hara gəzməyə gedirsən? Özüne çox güvənmə ki, abid pişik namazdadır.

Çox nüktə var, sən anlamasan, anlar aşiqin,
Ol nüktəyə çəkir sərü samanlar aşiqin,
Ol baxəbər, olub neçə ə'yanlar aşiqin,
Molla Həbiblər, Hacı Qurbanlar aşiqin,
Əlqissə, çoxdu canını qurban edən, cocuq!
Ey dilbərənə təzadə cövlan edən cocuq!..

BƏXTƏVƏR

Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Durmuş idim kuçədə, bir də nə gördüm, həman
Ağrısını aldığım Feyzi gəlir lap piyan,
Çatcaq urub bir qoca saili, qusdurdu qan,
Gözlərinə döndüyüm sanki bir aslan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Sən öləsən, qoy hələ olsun əməlli cəvan,
On beşə çatsın yaşı, cür'ətin etsin əyan,
Bir qoçu olsun bu kim, aləmə salsın fəğan,
Hər kəs ona söyləsin: Rüstəmi-dastan¹ imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Yaxşı olub mən bunun bəxtini çöndərmədim,
Bir para pis işlərə fikrini döndərmədim –
Qonşumuzun oğlu tək məktəbə göndərmədim,
Doğrusu, məktəb demək guşeyi-zindan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Məktəbə getsəydi bu, boylə qalırdı məgər?!
Dərs ilə olmazdımı bir ala-gic dəngəsər?
Axşamacan mırt-mırt, heyvərəlik, əlhəzər!²
Məktəbə məxsus olan hərzəvü hədyan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Həm də olurdu uşaq dərs ilə bəd'etiqađ,
Məzhəbə rəxnə vurub dinə salırdı fəsad,
Dininə, ayininə etməz idi e'tiqađ,
Oğlumuzun, şükr kim, zətı müsəlman imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Nəslimiz insan imiş!
Elmü ədəb qan imiş!
Baisi-xizlan imiş!
Doğrudan, ay Xansənəm,
Can sənə qurban, Sənəm,
Nəslimiz insan imiş!..

ÜÇ ARVAD

Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılar!
Lap deyəsən cin kimi bir zətdilər!

Bic-vələdüznələrə söz batmayıır,
Min də nağıl aç, birin aldatmayıır,
Keçdi gecə, mətləbə əl çatmayıır,
Sübh olar indi, biri də yatmayıır,
Nəş'əmizə yaxşı xələl qətdilər!
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılar!

Hey yazıq arvad işi samanlayır,
Gəh Fatını, gəh Sadıǵı yanlayır,
Zeydi söyür, Kamiləni danlayır,
Körpə deyil, hər biri söz anlayır,
Əsl həqiqətdə də bədzatdılar!
Lap deyəsən cin kimi bir zətdilər!

Bir dəli şeytan deyir, aç bəd başın,
Gəl bu hərəmzadələrin at daşın,
Bir-birinə qat bacısın, qardaşın,
Əz bədənin, üz boǵazın, kəs başın,
Gör məni axır kimə oxşatdılar!?
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılar!

Bir para bidinlər olub bədgüman,
Dərlər: uyub arvada hacı filan,
Hər gecə Qəzvinə sürür karvan...
Sübhü də gərmabədə eylər məkan,
Leyk qaranlıq yerə daş atdılar!
Doğrusu, bunlar dəxi bədzatdılar!

Çox da məni bilməyin əhli-məcəz,
Qəsdim odur, məs'ələ olsun tərəz,
Qüslə müsəvi ki, deyil dəstəmaz,
Qüsl ilə bir rük'ətə mindir nəmaz...

Xasə çatır feyzə üç arvatdılar!
Bəxtəvər olsunlar, əcəb çatdılar!
Bir neçə şeytanə də ox atdılar!

Gərçi səvab əmr-ibadətdədir,
Əfzəli-feyz əhməzi-təətdədir¹,
Leyk o feyzi ki, nəhayətdədir,
Məncə, həman qüsl-i-cənabətdədir.
Heyf mənə bu gecə toxdatdılar!
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılar!

Bağrımı çatdatdılar,
Sinəmi oxlatdılar,
İl gecəni sübhə tək
Bircə məgər yatdılar?!

SƏBR ELƏ

Etsə də aləm hamısı zəlzələ,
Aləmi gər tutsa da yüz vəlvələ,
Get yuxuya, durma, a qardaş, hələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Qonşuların cəhd eləsə sən'ətə,
Yetsə də qeyriləri hüriyyəyə,
Vermə qulaq söhbəti-milliyətə,
Onlar əbəsdir ki, düşür möhnətə,
Ey adı insan, özü kərtənkələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Zülm eləsə xan ilə bəy aclara,
Verməsə pul pullu da möhtaqlara,
Rəhm olunmazsa yalavaqlara,
Canı cəhənnəm, düşə yamaqlara,
Bunlar üçün təng eləmə hövsələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Qoyma, balam, oğlunu sən uşqola,
Qorxusu var, axırı kafir ola,
Məşqini ver oğruluğa, sal yola,
Axırı gər bağlasalar qol-qola,
Ya vel olub düşsə də əldən-ələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Mollaların eyləmə pis adını,
Salma çölə eybini, hər zadını,
Saxlama çox boylə işin yadını –
Etsə kəbin özgənin arvadını,
Özgəsinə eyləmə çox həlhələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Hər nə bəla gəlsə sənin başına,
Zülm edələr qövmünə, qardaşına,
Qatsa da düşmənlər ağı aşına,
Qərq olasan axırı göz yaşına,
Müxtəsəri, keçsə də iş çəngələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!..

[AY NƏNƏ, BİR QIRMIZI SAQQAL KİŞİ!]

Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi!
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Zöhdlü, təqvalı, dili şükrlü,
Sürməli gözlü, dodağı zikrlü,
Əqli kifayətli, dərin fikrlü,
Qəlbi məhəbbətli, xoşəhval kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Molla ədalı, sofi kirdarlı,
Mərsiyəxan qanlı, mürid arlı,
Hacı əməlli, məşədi karlı,
Nitqi həqiqətli, sözü fal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Bir kişidir ki, nə çığır, nə bağır¹,
Gəzmədə yüngül, danışıqda ağır,
Sir-sifətindən elə bil nur yağır,
Görməmişəm bir buna timsal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Ta məni görcək olur oğlan kimi,
Gah məni ağuşa basır can kimi,
Qol uzadır, gərnəşir aslan kimi,
Gah durur baxmağa mal-mal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!²

Söyləyir, ax! ax! nə gözəl çağ idi,
Onda ki, rəhmətlik atan sağ idi!
İşbu dükanda mənə ortağ idi,
Gündə satırdı nə qədər mal, kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

İndi sənindir bu dükən sərbəşər,
Gəl, get, otur, dur, ye, iç, ol bəxtəvər,
Qəm yemə, doldur cibinə xüşgəbər,
Ağrını alsın qoca baqqal kişi,
Rüstəmi-dastanə dönən Zal³ kişi!

Bir belə yaxşı kişi olmaz, nənə,
Gündə verir ləbləbi, kişmiş mənə,
Söyləyir, oğlum, saba tez gəl gənə,
Qoyma qəmindən ola pamal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Gah başımı, gah gözüümü əlləyir,
Gah budumu, gah dizimi əlləyir,
Gah çənəmi, gah üzümü əlləyir,
Bir para söz də deyir ehmal, kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!..

ŞİKAYƏT

A kişi, bundan əzəl xəlqdə hörmət var idi,
Binəva mollalara hörməti izzət var idi!

Ağa hər yana ki, anqır desə, xəlq anqır idi,
Yer üzündə bərəkət, ne'məti dövlət var idi!

Kimin ağzıydı ki, mən ağ deyənə qarə desin?
Hər nəyə əmr eləsəm, xəlqdə taət var idi!

Hərə öz əmrinə məşğul idi başı aşağı,
Nə bu mollayə sataşmaq, nə bu söhbət var idi!

Elm hardaydı, müsəlman harada, qardaşım,
Nə tərəqqi sözü, nə söhbəti-millət var idi!

A dönüm başına, bilməm bu cəvanlar nə deyir
Ki, əzəl onlara nə qüslü təharət var idi!

Hamısı kafirə bənzər o həramzadələrin,
Nə müsəlmanlığa onlarda şəbahət var idi!

Bu yatan taifəni onlar oyatdı, heyhat!..
Keçdi ol dövr ki, mollalara rahət var idi!

Müftəxorluq nə gözəl peşə idi tutmuş idim,
Nə açan üstünü karım, nə şematət var idi!

Ziddimə söz deyən olsaydı edərdim təkfir,
İşimi qurdalasın kimdə nə cür'ət var idi?

İndi bu xırda uşaqlar da edir tə'nə bizə,
Fövt olub getdi o əyyam ki, fürsət var idi!

Ah, əfsus ki, keçdi o gözəl dövrənim!
Rahət idim ki, bu xəlq içrə cəhalət var idi!

GAVUR QIZI

Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!¹
Çərlətdi lap məni bizim övrət, gavur qızı!

On beş, on altı, bəlkə də on yeddi il olur
Vardır mənim evimdə bu külfət, gavur qızı!

Üç-dörd uşaq doğub, qocalıb, dişləri düşüb,
Bir kaftara dönübdü bu nikbət, gavur qızı!

İndi nə qədr ona deyirəm, sən qocalmısan,
Çoxdur işin, olur sənə zəhmət, gavur qızı, –

Gəl razı ol ki, bir qız alım, mən də kef çəkim,
Həm eyləsin sənə dəxi xidmət, gavur qızı!

Bundan yana dönüb itə² mır-mır mırıldayır,
Qoymur olam evimdə də rahət, gavur qızı!

Bir söyləyən yox, ay başı batmış, nə borcuna,
Həqqin nədir salırsan ədavət, gavur qızı?!

Sübh oldu dur, inəkləri sağ, çalxa nehrəni,
Divarə yap³ təzək, elə qeyrət, gavur qızı!

Örkən, palas, çatı toxu, ip tovla, yun dara,
Təndir qala, bişir çörək, aş, ət, gavur qızı!

Sal başını aşağə sən, ancaq işində ol,
Paltar yu, ev süpür, elə xidmət, gavur qızı!

Yoxsa nə borcuna ki, ər övrət alır yenə,
Övrətsən, ancaq eylə itaət, gavur qızı!

Ərdir, özü bilər, neçə övrət alar, alar,
Heyvan kimi durar, baxar övrət, gavur qızı!

[OSMANLILAR, ALDANMAYIN, ALLAHİ SEVƏRSİZ!]

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın¹, Allahı sevərsiz!

Şad olmayın, ey sevgili millət vükəlası,
Osmanlıda cari ola qanuni-əsasi!
Qanuni-əsasi demə, iranlı əzasi,
İranlıların başlarının qanlı bəlası,
Oğlanları ölmüş analar matəmi, yasi,
Derlərsə sizə var bu işin sonra səfəsi, –
Aldanmayın, aldanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Əvvəlcə verirlər sizə hüriyyəti-əfkar.
Yə'ni danışıb fikrinizi eyləyin izhar;
Vəqta ki, danışdız, vüzərə oldu xəbərdar,
Mütləq görəcəklər ki, cibişdanə zərər var;
Hər fənn ilə olsa qovacaqlar sizi naçar,
Çünki bu yığıncaqda olur həqqiniz inkar,
Yaxşı budu toplanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Girəm ki, təərrüzlər edib də vüzərayə
Bir növ ilə öz fikrinizi soxduz arayə,
Ta çatdı xəbər bir para müfsid üləmayə,
Mirzə Əli Əkbərlər² əlin açdı duayə,
Təkfir oxu, lə'nət topu dəydi ürəfayə,
Varmı elə bir şəxs edə əhrarı viqayə?
Bu əmri əbəs sanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Ya lil'əcəb, osmanlılar, aya, nə qanırsız?
Qanuni-əsasi verilib ya inanırsız?
Mir Həşimü³ Fəzlüllahınız⁴ yoxmu sanırsız?
Əksik deyil onlar, vəli, sizlər nə tanırsız!

Bir gün tanıyıb onları labüd usanırsız,
Ancaq usanırsızsa da, qanə boyanırsız!
Qansızları gic qanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Bir vəqtdə bizlər də olub xürrəmü xəndan,
Sandıq ki, veriblər bizə hürriyyəti-vicdan,
Şükr etdik, adamcılar olub daxili-insan,
Övladımızı saxlamadıq xanədə pünhan,
Hac Mirzə Həsən qırx lotuya verdi bir oğlan,
Bu molla-nümalər desələr: bizdə var iman,
Yox,yox, ona tovlanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!..

[MƏN ŞAHİ-QƏVİŞÖVKƏTƏM, İRAN ÖZÜMÜNDÜR!]

Mən şahı-qəvişövkətəm, İran özümündür!
İran özümün, Rey, Təbəristan özümündür!
Abad ola, ya qalsa da viran, özümündür!
Qanuni-əsasi nədi, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

Vermişdi atam¹ gər sizə qanuni-əsasi,
Bir molla kişiydi, var idi hilmi, həyasi,
Bilməzdi nədir leyk ümurati-siyasi;
Ey həmşəri, sən əyninə gey bitli libasi!
Xəl'ət özümün, təxti-zərəfşan özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

İranlı deyil, cümlə bilir Məndəliyəm² mən,
Gürgani-cəfavü sitəmin çəngəliyəm mən,
İranlıların başlarının əngəliyəm mən,
Sorrəm, içərəm qanlarını – çün zəliyəm mən,
Laşə özümün, ət özümün, qan özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

Gördüz ki, necə sizləri tə'dib elədim mən!
Baqqal balasın leşkərə sərbət elədim mən!
Atəşlə yaxıb məclisi təxrib elədim mən!
Qur'anı danıb, andı da təkzib elədim mən!
Sövgənd nədir, əhd nə, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

Osmanlıda gərçi ucalır bir para səslər,
Alqışlayır ol səsləri həp qırmızıfəslər!
Qəm çəkməyin, ey köhnələr, ey köhnəpərəslər!
İranıma tə'sir edəməz boylə nəfəslər!
Bundan sora bu ölkədə meydan özümündür!
Məxluq özümün, xəncəri-bürənlər özümündür!

Təbrizlilərin kor idimi gözləri əvvəl,
Bir yerdə keçirdik gecə-gündüzləri əvvəl,
Həqqimdə yox idi onların sözləri əvvəl,
Şah etdilər İranə məni özləri əvvəl,
İndi nə deyirlər dəxi, dövrən özümündür!
Qızlar özümündür, gözəl oğlan özümündür!

İranlı gərək ömr edə zillətdə həmişə,
Nikbətdə, əsarətdə, məzəllətdə həmişə;
İranlı gərək can verə qürbətdə həmişə!
İranlı, itil, get yaxanı bitdə həmişə!
Xaqan özümün, kişvərü saman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

QOYMA, GƏLDİ!

Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma, gəldi!

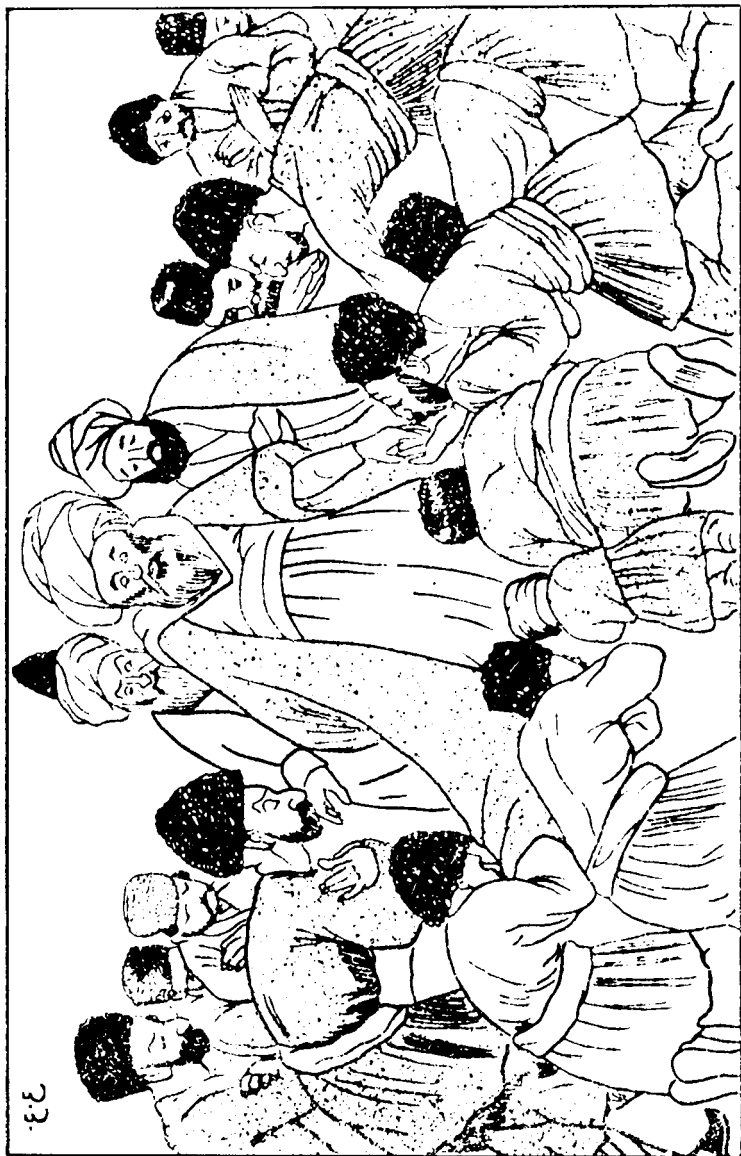
Vay, vay! Deyəsən bəşər deyil bu!
Bir şəklə uyan təhər deyil bu!
Allahı sevirsən, ər deyil bu!
Ərdodu, qabandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma, gəldi!

Ol gün ki, adaxladız, utandım,
Oğlandı, dediz, ər in, inandım,
Ər boylə olurmuş?! İndi qandım;
Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Qorxdum, ay aman, yarıldı bağrım,
Bir nazik ipə sarıldı bağrım,
Gup-gup döyünüb darıldı bağrım,
Canım oda yandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Dudkeş kimi bir papaq başında,
Ağ tükləri bəllidir qaşında,
Gərçi qocadır¹ – babam yaşında,
Amma sorağandı², qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

İyrənmişəm ağzının suyundan,
Qətran qoxusu gəlir buyundan,
Lap doğrusu qorxmuşam xuyundan,
Bir əf'i ilandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Cöhreyi-hürriyete gülməzdi el,
Qəzneyə, jurnale əyilməzdi el,

Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi,
Onda ki, övladı-vətən xam idi!

Ay başı daşdı kişi, dimme!, uşaqdır uşagım!
Nə edeb vaxtdı, qoy söysün, ufaqdır uşagım!

Göyərüb coşma, utan, qonşuları yığma dama,
Sənə söydikləri getsin başı batmış atama,

UŞAQDIR

Ay başı daşdı kişi, dinmə¹, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Atanın goru üçün, boşda bu tifli başına,
Keyfinə dəymə, söyə ya sənə, ya qardaşına²,
İndicə–indicə ancaq yetir on bir yaşına,
Əqli kəsmir, hələ bir körpə uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Bir söyüsdən ötəri etmə əziyyət balama,
Göyərrib coşma, utan, qonşuları yığma dama,
Sənə söydükləri getsin başı batmış atama,
Qışqırıb bağrını da yarma, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Ax, nə yaxşı kişidir qonşumuz Ağcanın əri, –
Oğlu söydükcə fərəhdən açılır balü pəri;
Yoxsa, ay hərzə kişi, bir quru sözdən ötəri
Darıxırsan, deməyirsən ki, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Kişi, az söylə mənə bir dəxi məktəb sözünü!
Yə'ni məktəblə uşaq kamil edərmiş özünü?
Bir söyüsdən yana az danla bu tiflin üzünü!
Sözü ləzzətli, şirin dilli uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Deyilik erməni, zaye' edək övladımızı,
Oxudaq gözləri açılmamış əhfadımızı,
Görmüşəm elm oxumuş heyvərə damadımızı,
Qoymaram məktəbə, bir qabil uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!..

İSTİQBALIMIZ LAĞLAĞDIR

İnanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm,
Yağar imkani-rəhmət, bağı-ədlü dad olur aləm,
Doğar xurşidi-hürriyyət, bütün azad olur aləm,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Nə istərsən, canım, əl çək, yetər fəryadi-hürriyyət!
Nə yapsın köhnələrlə dilbəri-növizadi-hürriyyət?!
Bütün əxvanın ikən səngdil, cəlladi-hürriyyət?
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

“Oxur, təhsil ilə ehrazi-hürriyyət qılar insan...” –
Bu söz pək doğrudur, əmma hanı məktəb, hanı irfan?
Qalırkən ölkəmiz məktəbsizin, övladımız nadan,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Təcəlla etdiyın gördük o məhbubi-dilaramın,
Fəqət al qanə qəltan olduğun da gördük islamın,
Başından çıxmadıqca Rey həvası şahı-günnamın,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Əgər sən görmədirsə zövqünü gülzari-əkvanın,
Yəqin et, mən də görməm bir səfasın ol gülüstanın,
Sənü məndən sora ya dəyşilirmi halı dövranın?
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

CAVAN

Eyvanimız ucadır,
Nökərlərim xocadır,
Niyə məndə durmusan,
Mənim haram qocadır?!

Qabaq dişim tökülüb,
Azılarım sökülüb,
Mənə qoca deməzlər,
Bir az belim bükülüb!

Sözün məni yaralar,
Ürəyimi paralar,
Saqqalım ağardısa,
Həna qoysam qaralar!

İsticə ləvaşım var,
Hər gecəyə aşım var,
Demə, dədəm yerdəsən,
Ancaq əlli yaşım var!

Getmə, getmə, a dilbər!
Məni etmə mükəddər,
Özümü yüz cavana
Eyləmərəm bərabər!..

Getmə, getmə, amandır!
Ürəyim dolu qandır,
Zahirdə qocaldımsa,
Könlüm hələ cəvandır!

AX!..

Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi,
Onda ki, övladı-vətən xam idi!

Öz həqi-məşruini bilməzdi el,
Çöhreyi-hürriyyətə gülməzdi el,
Gözlərini bir kərə silməzdi el,
Qəztəyə, jurnalə əyilməzdi el,
Daim eşitdikləri övham idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Ölkədə bunca yox idi eybcu,
Neyləridiksə görünürdü niku,
Xəlqdə didarimizə arizu,
Bizdə var idi nə gözəl abiru,
Hörmətimiz vacibi-islam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Millətə çatdıqca qəm, əyyaş idik,
Hakimə yar, amirə qardaş idik,
Qibleyi-taətgəhi-övbaş idik,
Harda aş olsaydı, ora baş idik,
Hər gecə, hər gün bizə bayram idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Gərçi riya idi bütün karımız,
Kar ilə bər'əks idi kirdarımız,
Leyk həman var idi miqdarımız,
Höccət idi hər kəsə göftarımız,
Xəlqin işi bizlərə ikram idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Eybimizi çulğalamışdı əba,
Hər nə gəlirdi boşalırdı qaba,
Kim nə qanırdı, – nədi zöhdü riya?
Naxoşa xaki-dərimizdən şəfa,

Söməəmiz kə'beyi-ehram idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Bizlər idik xəlqin inandıqları,
Piri-hidayət deyə qandıqları,
Nur görürlərdi qarandıqları,
Bizdə idi cümlə qazandıqları,
Kim bizə pul verməsə bədnam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

İndi adamlar deyəsən cindilər,
Cin nədi, şeytan kimi bidindilər,
Lap bizi ovsarladılar, mindilər,
Ay keçən əyyam, olasan indilər!..
Onda ki, övladi-vətən xam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

[AÇILDIQCA SƏNİN SÜBHÜN, MƏNİM DƏ HÖRMƏTİM ARTIR]

Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır,
Qaraldıqca şəbi-tarin cəlalü şövkətim artır.

Yığılmazkən qapılardan gözüm bir hərzə sail tək,
O yağlı-yağlı aşlarçın ölüncə həsrətim artır.

Alarsa hər gecə üç-dörd nəfər əşxas gər və'dim,
Nə qəm, beş-altı da olsa, mənim şəxsiyyətim artır.

Müəmməm olmağım olmuş cəlaləfzayi-hər məclis,
Çəkib gərdən dayandıqca o qədri qiymətim artır.

Libasi-alimi olmuş¹ mənimçin aləti-çərçi,
Odur məğrur olub yövmən fəyövmən izzətim artır.

Hikayət rəzalətbəxş tətbiqi-lüğət etsəm,
Deyib rəngin ibarətlər, kəmalü şöhrətim artır.

Buxarəndaz olduqca plov ol məclisi-amə
Sürurabad olur, didəmdə surü behcətim artır.

Badımcən dolması, ballı tərək, yağlı qovurmanı
Görən tək üç gözüm², bəl'inə zövqüm, sür'ətim artır.

Oyanma, yat, a millət, dinmə, dinmə, durma, tərpenmə!
Ayılsan, ah, vaveyla!.. məlalü möhnətim artır!..

NƏSİHƏT

Ey xacə, çalış surəti-zahirdə qəşəng ol!
İstərsən özün siyrəti-mə'nadə¹ cəfəng ol!

Qoy adını arif, vəli irfanı bəyənmə,
Ariflər ilə gizlicə amadəyi-cəng ol!

Heyvan kimi bir bərədə palçıqda qalanda
Sal fitnəli söz ortalığa, hövsələtəng ol!

Yüzlərcə ziyan xəlqə vur, öz xeyrini gözlə,
Aldatma özün bir kəsə, huşyarü zirəng ol!

Gər məsləhət olsa işini qıl ikiüzlü:
Bir yanda qoyun, özgə tərəflərdə pələng ol!

At məsləkini bircə gecə həbsdə qalsan,
Şeytanlığa adət edərək, zorba² nəhəng ol!

Babi deyə təkfir elə həqquləri küllən,
İstərsən özün rühgüzəri-həqqdə ləng ol!

Şapqalı müsəlmanı görüb lə'n oxu hər dəm³,
Molla ilə bəy, xan qapısında səpələng ol!

[MAHİ-RƏMƏZANDIR, YENƏ MEYDAN DA BİZİMDİR!]

Mahi-rəməzandır, yenə meydan da bizimdir!
Meydan da bizim, ərəsədə cövlan da bizimdir!

Sərsüfrədə ərbabi-niəm məhzərimizdə,
E'zaz ilə, ikram ilə dövrü bərimizdə,
Min ne'məti-əlvan düzülüb qəşşərimizdə,
Sövdayi-plov, şuri-çığırtma sərimizdə,
Fırni və tərək, dolma, fisincan da bizimdir!
Boşqabda müsəmmavü badımcan da bizimdir!

Sail, qapıdan baxma bizə, pis göz atarsan!
Çox qanqıma, durram, elə vurram ki, batarsan!
Ruzi sənə hər yerdə müqəddərsə çatarsan!
Bir şey əlinə keçməsə, sən ac da yatarsan!
Biz nazü niəm əhliyik, ehsan da bizimdir!
Ehsan da bizimdir, şərəfü şan da bizimdir!

Səbr eylə hələ, yağlı qarınlar dolar isə,
Dövrədə plov qalmağa imkan olar isə,
Gər¹ sür-sümüyündən bu təamın qalar isə,
Bir şey yetişər həm sənə qismət olar isə;
Şimdi hələlik süfrə də, qazğan da bizimdir!
Şərbət də bizim, kasə də, fincan da bizimdir!

Sən hər qapıda min kərə yahu da deyərsən,
Bir köhnə libas olmasa, cecim də geyərsən,
Bir paslı² çörək düşsə yavansız da yeyərsən,
Gər düşməsə, ac qalmağı da məşq eləyərsən;
Biz möhtərəmik, ne'məti-əlvan da bizimdir!
Qaymaq da bizim, qəhvə də, qəlyan da bizimdir!

Asudə burax bizləri öz halımız ilə,
Zəhmət çəkib iş görmüşük əqvalımız ilə,

Ruzi deşiyi açmışıq iğfalımız ilə,
Zidd isə də əqvalımız ə'malımız ilə,
Əlyövm yenə sərvətü saman da bizimdir!
Tacir də bizim, bəy də bizim, xan da bizimdir!

Əyan da bizimdir!
Fərman da bizimdir!
Çünkü rəməzandır,
Meydan da bizimdir!..

BU BOYDA!..

Nədir olur bu cocuqlar ə'yan bu boyda, bu boyda?
Hara gedir bu yazıqlar, aman, bu boyda, bu boyda?

Əyinlərində “buluz”, başlarında baftalı şapqa,
Alınlarında urus tək nişan bu boyda, bu boyda!

Məgər bular deyil övladi-paki-dindaran?
Duturlar uşqulalarda məkan bu boyda, bu boyda!

Əcəb bu kim, buların da əcəb həyaləri vardır,
Böyük adam tək oxurlar həman bu boyda, bu boyda!

Bular gərək hələ “əbcəd”də hıqqana “qərəşət”də,
Kitabi-elmi oxurlar rəvan bu boyda, bu boyda!

Ana dilin belə bilmir iyirmi yaşlı cəvanlar,
Bilirlər indi bular beş lisan bu boyda, bu boyda!

Lisani-müxtəlifə bilməsi hələ belə dursun,
Qanırlar ərz nədir, asiman, bu boyda, bu boyda!

Məsahəti-küreyi-ərzi qit'ə-qit'ə tanırlar,
Deyirlə, seyr eləyir xakdan, bu boyda, bu boyda!

Bütün kəvakibi bir-bir öz adları ilə sayırlar
Ki, seyr edir hərəsi hər zəman, bu boyda, bu boyda!

Hənuz bir-ikini bilməyən zəmanları ikən
Edirlər elmi-hesabı bəyan bu boyda, bu boyda!

Yəqin ki, bunlara təlqin edir bu bilməyi şeytan...
Və gər nə bunca bilərmi olan bu boyda, bu boyda?!

Amandı, qoymayın övladınız azıb çıxma yoldan!
Ola bu yaxşı vələdlər yaman bu boyda, bu boyda!..

[QABLA DƏXİ MARFAŞINI, MİR HAŞIM!]

Qabla dəxi marfaşını, Mir Haşım!¹
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!

Qəsb edəli məsnədi-peyğəmbəri,
Dikkeyi-baqqal elədin mənbəri,
Lobyə, noxud satmağa oldun cəri,
İndi dəxi xoşlamayırsan müştəri
Küncüdüni, xaşxaşını, Mir Haşım!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!

Həq səni məhkum elədi taətə,
Səcdə üçün adəmi-hürriyyətə²,
Etdin ibadəti-rübubiyyətə,
Eyləmədin səcdə, di gəl lə'nətə!
Süzmə dəxi göz-qaşını, Mir Haşım!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!

Əbrəhə³ tək əzm elədin fil ilə,
Kə'bə evin yıxmağa tə'cil ilə,
Dəsti-xuda teyri-əbabil ilə
Başımızı deşdimi siccil ilə?⁴
Qırdımı yaz-yoldaşını, Mir Haşım!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!

Sən o deyildinmi, edəndə qiyam
Səcdə edərdi sənə yeksər əvəm?
İndi olar da ayılıb bittəmam,
Qılmadı heç yerdə sənə ehtiram,
Atdı cəməət daşını, Mir Haşım!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!

Neyləyəsən, xəlqə sözün batmadı,
Hiylələrin bir kəsi aldatmadı,

Çərxəçilər də usanıb yatmadı,
İndi ki, əhrərə gücün çatmadı –
Topla qohum-qardaşını, Mir Haşım!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!

Səndə günah qalmadı⁵, qurban sənə,
Sə'y elədin, çatmadı meydan sənə,
Qaldı fəqət həsrətü hirman sənə,
Çünkü həram oldu fisincan sənə,
İndi ye öz bozbaşını, Mir Haşım!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşım!
Yardımlı Səttar⁶ başını, Mir Haşım?!..

MƏNİM TƏK

Səd şükr ki, yox indi bu saətdə mənim tək
Bir mö'mini-pakizə bizim kətdə mənim tək!

Sabiqdə ki, əyyami-tüfuliyyətim idi,
Əhli-nəzəri valeh edən surətim idi,
Ərbabi-həvəs məsti-meyi-vüslətim idi,
Vəqtə görə bir parə əməl adətım idi,
Bir tiftl ola bilməzdi ləyaqətdə mənim tək,
Hacı əmulərlə ola söhbətdə mənim tək!

Vəqta ki, cəvan oldum, iyirmi beşə çatdım,
Əvvəlki işin vəqti ötüşdü, onu atdım,
Əmma demə tənbel kimi bir guşədə yatdım,
Açma işin üstün ki, nə aldım və nə satdım...
Ancaq görüyorsan ki, bu saətdə mənim tək
Yox bir kişi dövlətdə bizim kətdə mənim tək!

Hər şügl üçün ərbabi ilə durdum, oturdum,
Hər seydi şikar etmək üçün damımı qurdum,
Hər vəqtə münasib olaraq fənnimi vurdum,
Tapdım yeni bir hiylə, olardan geri durdum,
İndi baxasan cümlə cəmaətdə mənim tək,
Haşa, görəsən bir kişi taətdə mənim tək!

Gördüm bu cəhan əhlini mən çünki məcazi,
Əvvəlcə olub məşhədi, vongah hicazi,
Hacdan qayıdıb aldım ələ şügli-nəmazi,
Saldım araya məs'əleyi-tulü dirazi,
Gördüm ki, dəxi yoxdu həqiqətdə mənim tək
Bir mö'mini-pakizə bizim kətdə mənim tək!

Qare, sözümlü dərk elə, gər varsa şüurun,
Fənnin var isə örtüləcək cümlə qüsurun,

Gər sadə isən min də əgər olsa hüzurun,
Zülmət görünüb dideyi-müfsidlərə nurun
Təkfir edəcəkdir səni, əlbəttə, mənim tək
Min mö'mini-növsaxtə hər kətdə mənim tək!
Həsəl, nə səyaq isə, bu sətdə mənim tək
Yox bir kişi hörmətdə bizim kətdə mənim tək!..

KİŞİ

Durma, yıxıl yat hələ, Fəhrat kişi!
Əsri görüb qalma belə mat, kişi!
İndi olub yorğanın üçqat, kişi!
Saqqalımı bir-iki yırgat, kişi!
Çək başına yorğanımı yat, kişi!

Əvvəli-şəbdən uzanıbsan belə,
Rahəti yatmaqda qanıbsan belə,
Yaxşı da, əlhəq, inanıbsan belə,
Lakin inanmam, usanıbsan belə,
Çək başına yorğanımı yat, kişi!

Ömr ötüşüb, baş ağarıb un kimi,
Diş tökülüb, saqqal olub yun kimi,
Sinə çöküb, belə bükülüb nun kimi,
Gərçi olubsan qoca meymun kimi,
Leyk yenə rubəhi-məl'un kimi,

Tez götürüb tiryakını at, kişi!
Qalyanını çağla, xoruldat, kişi!
Bir qədər öz sinəni toxdat, kişi!
Çək başına yorğanımı yat, kişi!..

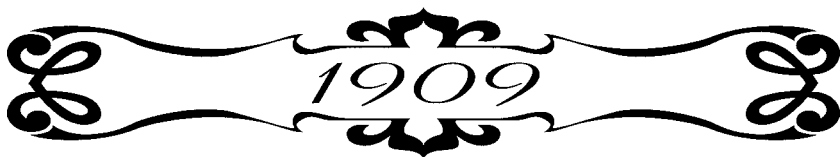
[ZAHİDA, GƏL SOYUNAQ BİR KƏRƏ PALTARIMIZI]

Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı,
Çıxaraq zahirə batindəki əfkarımızı,
Pişgahi-nəzəri-xəlqə dutaq harımızı,
Görüb onlar dəxi təhqiç eləsin varımızı,
Hər kimin ağı qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

HələlİK gəl unudaq, filməsəl, öz lafımızı,
İddiamızca açaq ayineyi-safımızı,
Alaq ayinəyə qarşı bütün əsnafımızı,
Göstərək onlara, insaf üçün, insafımızı,
Hər kimin ağı qara isə dayansın¹, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Nola bir ləhzəlik olsun ataq əlqabımızı,
Çıxaraq hörməti calib olan əsvabımızı,
Toplayaq bir yerə ə'damızı, əhbabımızı,
Məhzəri-nasə qoyaq sirətü adabımızı,
Hər kimin halı fəna isə usansın², a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Gəl yazaq şərt üçün öz tərcümeyi-halımızı,
Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,
Xəlq tətbiq eləsin halımıza qalımızı³,
Anlasınlar da, nolur, qayeyi-amalımızı,
Hər kimin qəlbi qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

ŞAHNAMƏ

Şəhim, tacidarım, qəvi şövkətim!
Mələk – ehtişamım, fələk – rüf'ətim!

Əgər lütflə sorsan əhvalımı,
Bu naməm sənə bildirər halımı.

O gün ki, hüzurundan ətfi-inan
Edib, suyi-Təbrizə oldum rəvan,

Bu əzm ilə kim, şir tək cəng edəm,
Mücahidlərə ərəsəni təng edəm,

Fədailəri öldürəm Xan ilə¹,
Biyabanları dolduram qan ilə.

Rikabımda bir tövsəni-badpa,
Açılmış başım üstə zərrin liva;

Yəminü yəsarımda sərhənglər,
Nə sərhənglər? – Rüstəmi-cənglər!

Qoşun seyl tək rubərudə rəvan,
Həşəm xeyl tək hər tərəfdə dəvan;

Boyunlarda yeksər qətari-fişəng,
Revolverlər əldə, həmayil tüfəng.

Çalınmaqda şeypurlər, naylor,
Ucalmaqda ləşkərdən urraylər.

Çəkilməkdə ərradədə tuplər,
Təbillərdə fəryad gup-guplər...

Bəli, mən bu fərxəndə iqbal ilə,
Bu şövkətlə, sətvtələ, iclal ilə,

Ötüb qatdadım yolların az-çoxun,
Gəlib ta ki, Təbrizə oldum yoxun².

Buyurdum: çalınsın neyü kislər,
Və getsin xəfi şəhrə casuslər.

Bu iş, fikr edirdim ki, bir dolmadı,
Ha mən söylədim, bir gedən olmadı;

Gəlib qeyzə hökm eylədim ləşkərə,
Açın şəhrə üç yandan od bir kərə.

Açıldıqda atəş edərdin güman
Ki, göydən yerə od yağır nagəhan.

Fədailərin təngə düşdü işi,
Ölüb ordaca qaldı doqquz kişi.

Görüb çün bu övzai Səttar xan³,
Urub şir tək nə'rə, çəkdi fəğan:

– Mücahidlər, ey qeyrətin kanları,
Qənimət bilin boylə meydanları!

Həyatın qalır bizdə son saəti,
Ağırdır bu son saətin qiyməti!

Nə bir xidmət etmişsəniz millətə –
Bütün bəstədir işbu bir saətə!

Bu söz boylə tə'sir edib ləşkərə, –
Hamı canü dildən dedi bir kərə:

– Nə ölmək? Biz öldürməyə hazırık!
Gər ölsək də bu əmrə də şakirik!

Deyib bu sözü şəhərdən çıxdılar,
Elə qızdılar, təhrədən çıxdılar.

Mücahidlərin cümbüşündən həman
Deyərdin ki, bir məhşər oldu əyan.

Düşüb səcdəyə cümlə ixlas ilə,
Niyaz etdilər niyyəti-xas ilə;

Durub bir sağa, bir sola getdilər,
Qəfildən bizə bir hücum etdilər.

Yəmini yəsərə qatıb vurdular,
Bizi əzdidilər, döydülər, qırdılar.

Dədəm vay, məgər boylə də cəng olur?
Hələ lap uzaqdan nəfəs təng olur!

Xüsüsən məgər boylə də Xan olur?
Bu sətəvtlə də mərdi-meydan olur?

Bu halı görüb xirələndi gözüm,
Cəhənnəm qoşun, ölmüş idim özüm!..

Dedim, yaxşıdır bir dağa dırmaşım,
Əlimdə səlamət qala ta başım;

Qaçıb mərdü mərdanə çıxdım dağa,
Baxırdım o yerdən sola, həm sağa;

Nə gördüm, qaçır tülkü nisbət qoşun,
Özün də görədin gələrdi xoşun!

Haray basdım, ax, vay, aman, qaçmayın!
Davam eyləyin bir zaman, qaçmayın!

Sözüm batmadı ləşkərin beyninə,
Ox, ox!.. Batdı ox dövlətin eyninə!⁴

Qoşun qaçdı, boşlandı meydanı-cəng,
Bütün getdi yəğmayə tupü tufəng.

Çü gördüm olur vəz'i-halım təbah –
Gətirdim iyirmi qazağə pənah;

Yanan qəlbimə sanki su saçdılar,
O yerdən alıb da məni qaçdılar.

Budur surəti-ərzi-halım mənim,
Mücahidlər ilə cidalım mənim!

Qəvi şövkətim, indi fərman nədir?
Buyur, hazırım⁵, baş nədir, can nədir?

Əgərçi qaçarkən atı yormuşam,
Yenə hər nə hökmün ola, durmuşam.

ARZU

Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sən'ət olaydı!
Nə dərsə, məktəbə¹, elmə, filanə hacət olaydı!

Nə səndəli, nə qarandaş, nə lövhü miz, nə təbaşir,
Nə dəftərə, qələmə, kağəzə bu rəğbət olaydı!

Nə mədrəsə, nə müəllim, nə bu üsuli-cədidə
Və nə uşaqlarımızda bu qabiliyyəət olaydı!

Nə əhlimizdə ayıqlıq əlaməti görünəydi,
Nə bir para oxumuşlarda bu zəkavət olaydı!

Nə hiss² olaydı cəvanlarda əmri-millətə qarşı,
Nə bu cəvanlar olaydı və nə bu millət olaydı!

Düşəydi daş o günə kim, qazet-mazet sözü çıxdı,
Qazet işin törədən nabəkərə lə'nət olaydı!

Nə gündə, həftədə, ayda çıxan qazet və nə jurnal,
Nə mətbəə, nə mühərrir və nə təbaət olaydı!

Nə Şərq olaydı, nə Əqsayi-şərq, həm nə Japonya³,
Nə onların hünəri xəlqə dərsi-ibrət olaydı!

Nə nəfxi “Sur”i⁴-Cəhangir⁵ və nə Məlik-Mütəkəllim⁶,
Nə bə'zi kişvəri-İranda bu ləcaçət olaydı!

Nə Türkiyədə bu qanun-əsasi nəşr olunaydı,
Nə biədəb yeni türklərdə⁷ bunca cür'ət olaydı!

Nə xortlayaydı bu şəkl ilə “Molla Nəsrəddin”⁸,
ey kaş!

Nə kalba Səbzalılarda bu xovfū vəhşət olaydı!

O köhnələrdən əcəb kim, utanmayıb da deyirlər:
Gərək bu əsrə görə boylə, boylə adət olaydı!

Bu bişüurların əqlinə, kəmalına bax bir!
Qadam kəmalınıza! Barı sizdə qeyrət olaydı!..

...TAPMACANIN TƏ'BİRİ

Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir,
Qarnı yoğun, boynu da dam tiridir,
Ruhu ölüb, nəfsi hələ diridir,
İnsaniyyət paltarının kiridir,
Məmdəlidir¹, əskiklərin biridir!
Molla əmi, gör tapdım, ya tapmadım?!

[BİR BƏHANƏ ƏLDƏ ÜNVAN ETMƏLİ BUNDAN SORA!]

Bir bəhanə əldə ünvan etməli bundan sora!
Büsbütün məxluqə e'lan etməli bundan sora!

Nov üsulun şər'ə bər'əks olduğu izah edib,
Köhnəni tətbiqi-Qur'an etməli bundan sora!

Xasə bu jurnal, qazet əmrində bir fitva tapıb,
Səddi-rahi-nəşri-irfan etməli bundan sora!

Boylə iş, bunca qazet, bunca mazet olmaz, canım!
Bunları məhkumi-bütlan etməli bundan sora!

Din gedir, məzhəb gedir, qədri itir mollaların,
Çareyi-əmr-i-müsəlman etməli bundan sora!

Hər yetən kəndin mühərrir ədd edib, min söz yazır,
Bunları mətrudi-övtan etməli bundan sora!

Kəsməli hər növ ilə olsa nüfuzun, hörmətin,
Sərbəsər avareyi-nan etməli bundan sora!

Cırmalı dəftərlərin, sındırmalı çənil qabın,
Fikri tərviqi-qələmdan etməli bundan sora!

Mümkün olsa lap kökündən qaldırıb bir zənn ilə
Cümlə mətbuatı viran etməli bundan sora!

Siyyima, şairləri hökmən və hötmən zur ilə
Xaric-əz-islamü iman etməli bundan sora!

Müxtəsər, hər kim ki, gördün fəhmi var, bir söz qanır, –
Küfr ilə məşhuri-dövrən etməli bundan sora!

Arqadaşlar, əl'əman, gəl tez verib də əl-ələ,
Həm bu yolda əhdü peyman etməli bundan sora!

Aid olmur indi bunlardan bizə bir mənəfəət,
Pul verərlərsə, müsəlman etməli bundan sora!

[QƏMÜ MÖHNƏT FÜZUN OLDU]

Qəmə möhnət füzun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!
Əliflər döndü nun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nə üçün kişvəri-İran
Olur şəxsiyyətə qurban?
Məgər bayquş sevir viran,
Və ya tale' zəbun oldu?
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədən oldu iki dilli,
Ürəklər qaldı nisgilli,
Dağıldı məclisi-milli,
Ələmlər¹ sərnigun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Neçün məşrutə bağlandı,
Müzəvvirlər qoçaqlandı,
Qarınlər doydu, yağlandı,
Vətən darülcünun oldu?
Səbəb boynu yoğun oldu!

Qəsəm etdi, inandırdı,
Neçün rə'yin dolandırdı,
Özün dünyayə andırdı,
Mütii-nəfsi-dun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədən ləğv oldu peymanlar,
Verildi odlu fərmanlar,
Bütün odlandı Qur'anlar,
Cinayət rəhnümun oldu,

Səbəb boynu yoğun oldu!
Nədən qalxışdı xulqanlar,
Satıldı pula imanlar,
Töküldü bigünəh qanlar,
 Ürəklər laləgun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nə üçün susdu natiqlər,
Alındı həbsə sadıqlər,
Fəqət bə'zən münafıqlər
 Varıb nurül'üyun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədir təkfiri “Əxbar”ın²,
Nədir təhqiri “Əbrar”ın³,
Nədir təqsiri “Əhrar”ın⁴
 Ki, boylə qərqi-xun oldu?
Səbəb boynu yoğun oldu!

Qüruri-intihasından,
Həya qılmaz ədasından,
O “keyfi-mayəşə”sından
 Neçün “layəs'əlun” oldu,
 Bütün işlər oyun oldu⁵,
Səbəb boynu yoğun oldu!

İSTİQBAL BİZİMDİR

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Hanı, dersən: “Girizandır vətəndən leyli-istibdad”?
Məgər görməzmişən ətrafı tutmuş xeyli-istibdad?!
Bu gün İrani yeksər qaplamışdır seyli-istibdad,
Yazıq ölməkdədir xuni-cəhamı geyli-istibdad,
Hələ Təbrizə də¹ var iştəhayi-meyli-istibdad!²
Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Demə: “Tiği-rəşadət xiyrəsazi-çəşmi-imkandır”!
De kim, təkfir üçün tiği-zəban hər yerdə bürrandır!
Deyən kafir müsəlmanə sanır kəndi müsəlmandır;
Bu gün həq söyləyən hər kəs olursa küfrə şayandır;
Gözəl bir əsrdir: qəhti-şüürü əqlü vicdandır!³
Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Mücahid qalxızıb, dersən, şükuhin mülki-İranın, –
Buna təmkin edərmi çəkəranı şahı-zişanın?⁴
Buna razı olarmı qeyrəti, namusu ə’yanın?
Bu yol bir şanlı qurbangahdır insafın, imanın!
Nə iman vəqtidir?! Ancaq gözət xeyrin cibişdanın!
Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Əvət, “səhrayı-İran doğrudan bir odlu meydandır”,
Fəqət ol odlu meydanda duran bir şiri-ğürrandır⁵,
Vəli, min hiyləgər, tülkisifət hər yan nümayandır,
Yatıb iranlılar, nəgəh görərlər ölkə virandır,
Hələ qoy söyləsinlər də – mücahid namüsəlmandır;
Hələ qoy eyləsinlər büsbütün təkfiri-hürriyyət!
Desinlər də – bizə lazım deyil tə’miri-hürriyyət!

[NEYLİYİM, EY VAY! BU URUS BAŞDILAR]

Neyliyim, ey vay!¹ bu urus başdılar,
Bilməyirəm hardan aşıb-daşdılar?!
Ölkədə gündən-günə çoxlaşdılar,
Hər əmələ, hər işə çulğaşdılar,
Qoymayın, ay köhnələr, ay yaşdılar!
Heyvərələr hər yerə dırmaşdılar!

Hər biri min günə iş icad edir,
Məclis açıb nitqlər irad edir,
Şiə ikən sünniləri şad edir,
Sünni ikən şiəyə imdad edir,
Sanki bular bir-birə qardaşdılar,
Yoxdu təəssübləri, çaşbaşdılar!

Heç biri öz məzhəbinin hörmətin
Gözləməyir, gözləyir el² qeyrətin;
Cümləsi bir yolda qoyub niyyətin,
Xoşlamayırlar atalar adətin³;
Çünki nə sünni, nə qızılbaşdılar,
Bir yava şeydir bu başı daşdılar!

Əmr təəssüb ola bütlan neçin?
Sünni deyə şiələrə can neçin?
Şiə bilə sünnini insan neçin?
Birləşə yə'ni bu müsəlman neçin?
Himmət edin, din gedir, ay başdılar!
Qoymayın, aldatdı bizi saşdılar!

İndi ki, duyduz⁴ buların niyyətin –
Cəhd eləyin pozmağa cəm'iyyətin!
Bunları pozmaq bizə olmaz çətin,
Harda ki, gördüz, oxuyun lə'nətin;
Hökm eləyin, küfrlə ulğaşdılar,
Dini-xudadən qırılıb qaşdılar,
Cümləsi kafirlərə yoldaşdılar.
Çünki təəssübləri yox, çaşdılar!

[ÇATLAYIR, XANBACI, QƏMDƏN ÜRƏYİM]

Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim,
Qavuşub lap acığımdan kürəyim!

Nola bir evdə qoyaydız qarabaş,
Verməyəydiz məni bu əbləhə, kaş!

Mən ki, damdan, bacadan baxmaz idim,
Su kimi hər tərəfə axmaz idim;

Hərzə-hərzə danışıb gülməz idim,
Ər nə şey olduğunu bilməz idim;

Oturub ac komasında atamın,
Biş-düşün hazır edirdim anamın;

Bitləyirdim nənəmin baş-yaxasın,
Yamayırdım babamın çul-çuxasın;

Tez durub sübh sağardım inəyi,
Xansənəmdən diləməzdim köməyi;

Neyliyirdim bəzəyi, ya düzəyi?
Dama, divarə yapardım təzəyi!

Atam əllaf, babam dülgər idi,
Qardaşım culfa, əmim kargər idi;

Xanbibim falçı, nənəm bağ toxuyan,
Bizdə, haşa, yox idi bir oxuyan!

Evimizdə var idi hər nə desən:
Qatıq, ayran ilə qaymaq, nə yesən!

Nə bilirdik nə zəhirmardı kitab?
Biz olan evdə haçan vardı kitab?

Büsbütün gül kimi insanlarıdıq,
Nə müəllim və nə dərs anlarıdıq;

Dəftərin andıra qalmış sözünü
Eşidib, görməmiş idik üzünü.

Boylə bir tərbiyəli evdə müdam
Bəslədiz mən kimi bir sərv-i-xüram!

Vay o gündən ki, məni ad elədiz,
Elə bildiz də ki, dilşad elədiz;

Mən də sandım ki, dönüb bəxtəvərə, –
Gedirəm bir nəfər insanə ərə!

Nə bilim boylə də insan varmış,
Şəkli-insanda da heyvan varmış?!

Ər oxurmuş da, yazarmış da, atam!
Ər deyil, möhlik azarmış da, atam!¹

Ər deyil, şair imiş xanəxərab!
Fikri yazmaq, oxumaq, şügli kitab...

Saldız axırda yaman halə məni,
Ərə verdiz də bu qəffalə məni.

Gah yazır, gah oxuyur, gah danışır,
Gündə bir hərzə kitabnan tanışır;

Gah gedir fikrə, bərəldir gözünü,
Məhv olur oylə ki, bilmir özünü;

Sübh olunca gecələr darğa kimi
Yatmayı, qır-qır edir qarğa kimi;

Gah da bir yatsa da vəqtində əgər,
Çəkməyir yuxladığı bir o qədər,

Qəflətən bir də görürsən ki, durur,
Yandırır lampanı çıplaq oturur;

Başlayır yatdığı yerdə təzədən
Oxuyub yazmağa bir də təzədən.

Belə od olmaz, atam, boylə alo!
Od deyil, yanğı deyil, lovdur, lo!..

Gah görürsən ki, miz üstə yıxılır,
Baxıram halına qəlbim sıxılır;

Bir qarandaş, bir-iki parə kağız,
O qədər çəkmir – olur qarə kağız.

Xeyrini, şərrini qanmır bu kişi!
Yorulub bircə usanmır bu kişi!

Bizim evdə baxasan hər tərəfə –
Taxçaya, boxçaya, ya kim, irəfə –

Görəcəksən bütün işqabda kağız,
Kasada, nimçədə, boşqabda kağız;

Yığılıb dağ kimi hər yanda kitab,
Evdə, dəhlizdə, hər yanda² kitab...

Deyirəm, ay kişi, gəl bir özünə,
Bu nə işdir, a kül olsun gözünə!

Bu əməl etdi səni xanəxərab,
Pulların döndü bütün oldu kitab.

Oxuduqca gözünün qarəsini
Aparır, tap başının çarəsini!

Pul gedir, tabü təvanın da gedir,
Üstəlik bir quru canın da gedir.

Kəsbü karından³ əlin çıxdı, usan!
Ər olan yerdə görüm yox olasan!⁴

MƏNİMكى BELƏ DÜŞDÜ!

Qəm rahnümun oldu, mənimki belə düşdü!
Dil vərteyi-xun oldu, mənimki belə düşdü!
El döndü cünun oldu, mənimki belə düşdü!
Tale mənə dun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli¹, qorxma!
Qəm çəkmə, darıxma!
Dövran özünündür!..

Qafilmışəm əhvalimə sövdayi-sərimdən,
Sövdayi-sərim etdi məni taci-zərimdən,
Rişəm kəsilməmiş demə kəskin təbərimdən,
Məşrutəyi salmaqda ikən mən nəzərimdən² –
Ol nurül'üyun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qaçma!
Nəəhlə əl açma!
Meydan özünündür!..

Heç fəidəbəxş olmadı tədbirlərim, heyf!
Kəşf oldu bütün aləmə təqsirlərim, heyf!
Bər'əks əsər eylədi tə'birlərim, heyf!
Aldatmadı bu milləti təzvirlərim, heyf!
Yıldızdakı... Yıldızdakı tə'mirlərim³, heyf!
Hər kün-fəyəkun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, bərk dur!
Torbaları doldur!
Xırman özünündür!..

Şeypur deyil, təbl deyil, sur çalındı,
Əks eylədi surun səsi hər qəlbə salındı,

Bir şəbdə otuz illik ümuratım alındı,
Osmanlıların şahı vətəndən qovulandı,
İş döndü oyun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qorxma!
Qəm çəkmə, darıxma!
Tehran özünüdür!..

Sən vur işini, durma geri məkrü hiyəldən!
Mən topladığım şeyləri hər qapdılar əldən,
Bunlar keçər, amma hələ var qorxum əcəldən,
Sən qarnı yoğun bir şey idin ruzi-əzəldən,
Boynun da yoğun oldu; mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən nehrəni çalxa!
Heç baxma bu xalxa!
Ayran özünüdür!..

Etdim qəsəm, amma özümü səhvde sandım,
Kamil paşalar⁴ çidə edən fikrə inandım,
Baxdım sənə öz əhdimi, peymanımı dandım,
İllərcə, zəmanlarca, bu gün dandığım andım,
Tarixi-qürun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qorxma!
Qəm çəkmə, darıxma!
Meydan özünüdür!..

Məzlumlərin tutdu məni ahı axırda,
İncitdi xəyanətlərim Allahı axırda,
Oldum Salanik qəl'əsinə rahi axırda⁵,
Mənfalar ara türklərin şahı axırda,
Məcburi-sükun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Qaç, Məmdəli, durma!
Çox sinənə vurma!
Məndən götür ibrət,
Sülh eylə, qudurma!
Vallah və billah,
İnsan, inan, ah,
Fərman gedər əldən,
Saman gedər əldən,
Yalnız nə ki, Tehran,
İran gedər əldən!..

[VAH!.. BU İMİŞ DƏRSİ-ÜSULİ-CƏDİD?!]

Vah!.. bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!
Yox...x! Yo...x! oğul, məktəbi-üsyandı bu!
Molla deyil bundakı tə'lim edən!
Əlhəzər et, bir yeni şeytandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

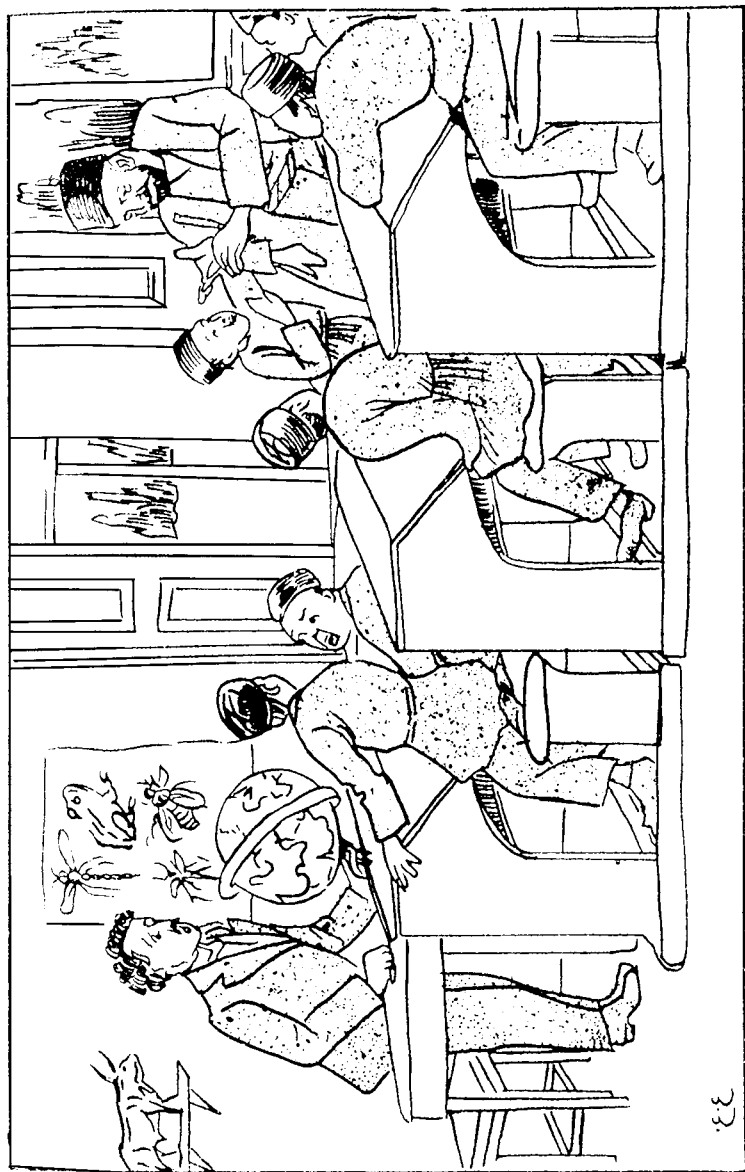
Gör necə alt-üst eləyib şeyləri,
Döndərib “a-ba”yə “əlif-bey”ləri,
Bid'ətə bax, “ya” oxudur “yey”ləri,
Sanki hürufat ilə düşməndi bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Diqqət edib baxsan əgər dərsinə –
Hər sözü tə'lim eləyir tərsinə;
Dəyməz o bir paslı dəmir ərsinə –
Min də desə dür-ci-zərəfşandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Verdiyi dərsi uşağa yazdırır,
Hüccə demir, hər əməlin azdırır,
Gah oxudur, gah çıxarıb gəzdirir,
Bir demir övladi-müsəlmandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Bir də görürsən ki, olub heyvərə –
Əlli uşaq banladı birdən-birə,
Dərs demə, gülməli bir məsxərə!
Molla demə, məsxərəcünbandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Düz yeri bir yupyumuru şey qanır,
Həm də deyir sutkada bir fırlanır,
Ay dolanır, göy dayanır, gün yanır,
Kafirə bax, gör nə bədimandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Vahl.. bu imiş dersi-üsuli-cədid?!
Yox...x! Yo...x! oğul, məktəbi-üsyandı bu!

Molla deyil bundakı tə'lim edən!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Mal mənim, məsləhəti-kar mənim,
Satıram, dövləti-Qacar mənim;
Kimə nə dəxli ki, mən şey satıram?!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Bundan əzəl boylə deyildi səyaq,
Dərs oxudan mollada vardı ləyaq,
Molla qoyardı başına şiş papaq;
Oylə ki, bir fazili-dövrəndi bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

İndi bütün iş dolanıb lağlağa,
Dərs oxudur hər başı fəslə çağa,
Etdiyi tədrisi ilan, qurbağa,
Dərs deyil, hərzəvü hədyandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Mən dəyişib şiveyi-əcdadımı,
Boylə oda salmaram övladımı!
Eyləmərəm dinsiz öz əhfadımı!
At çölə getsin, nə dəbistandı bu?!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!
Elm adına bir quru böhtandı bu!..

Nifrətə şayandı bu!
Hərzəvü hədyandı bu!
Müslimi kafir qılan
Xaneyi-küfrandı bu!..

SATIRAM

Moldayı, salmadı el dil boğaza...
Eybi yox, gərçi qoyulduq loğaza,
Yaz bu e'lanımı da bir kağaza:
Açmışam Reydə geniş bir mağaza,
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram,
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Mağazamda tapılır hər cürə zad:
Cami-Cəm¹, rə'yəti-Key², təxti-Qubad³;
Gərçi bazarımı etməkdə kəsad
Sə'y edir bir para İrani nəjad,
Leyk mən baxmayıram, hey satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Nə gərəkdir mənə bir munca ümur
Ki, edə qəlbimi bihissü hüzur?
Babama vermədi əl "abəki-şur"⁴,
Deyiləm naxələfü nabəşüür;
Qəsri-Şirin⁵, əsəri-Key satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Pey satıram!

İstəməm nuri, qaranlıq sevirəm,
Mülki-İranı dumanlıq sevirəm,
Boşlayıb şəhri, yabanlıq sevirəm,
Bəsdı şahlıq, dəxi xanlıq sevirəm,
Səbzəvar ilə məyamey satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Söz mənim, ev mənim, əsrar mənim,
İrzü namus mənim, ar mənim,
Mal mənim, məsləhəti-kar mənim,
Satıram, dövləti-Qacar mənim;
Kimə nə dəxli ki, mən şey satıram?!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Şah məşrutə-pənah olmaq isə,
El qoyan vəz'lə şah olmaq isə,
Guş bər əmri-sipah olmaq isə,
Şah olub həmdəmi-ah olmaq isə,
Xan olub, nuş eləyib, mey satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

NEÇİN VERMƏYİR?

Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

Gərçi bugün şah bizim başımıza sayədir,
Nami-hümayunu hər mətləbə pirayədir,
Leyk bu ancaq həman gördüyümüz qayədir*.
Hər səsə bir səs verir, kəndisi bimayədir,
Yoxsuza olmaz demək – var... neçin verməyir?
Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?

Hərzə danışma, kişi, gözlə ədəb zinhar,
Şahımızı bilmə çox boylə səfahətşiar,
Əqli-səlim əhlidir büsbütün ali-Qacar!,
Verməyir, əlbəttə, bir hikməti var, sirri var,
Yoxsa bu keyfiyyətə rah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

Yox bu işin başqa bir hikməti ya mikməti,
Əyri otur, düz danış, vazeh edək söhbəti,
Bir kərə al boynuna, var yazığın nikbəti,
Şah cəvanbəxt isə bəs nə səbəb milləti
Həftədə bir aldadır, gah neçin verməyir?
Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir!
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

* Qaya

[DOĞRUDAN DA, MƏMDƏLİ, QEYRƏT HƏLAL OLSUN SƏNƏ!]

Doğrudan da, Məmdəli¹, qeyrət həlal olsun sənə!
Baği-şəhdə² etdiyən işrət həlal olsun sənə!
Əhlinə şah olduğun dövlət həlal olsun sənə!
Verdiyən məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Oldun ol gündən ki, malik rütbeyi-əcdadına,
Düşmədi el qayğısından başqa bir şey yadına,
Ədlü dadə dad verdin, yetsin Allah dadına,
Yaxşı bir şöhrət qazandın adına, övladına!?
Getdiyən yol, tutduğun niyyət həlal olsun sənə!
Verdiyən məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Afərinlər doğru yollu verdiyin peymanlara,
Əhdini ifa üçün sadir olan fərmanlara,
Həftədə bir, ayda bir and içdiyən Qur'anlara,
Aqibət hər səmtdən³ cəlb etdiyən mehmanlara;
Çəkdiyən bu xani-biminnət⁴ həlal olsun sənə!
Verdiyən məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Müstəqillən hökmüranı olduğun İranına
Hankı xidmətdən saqındın ta toxunsun qanına?
İndi bir İran deyil, aləm güvənsin şanına,
Namına, namusuna, insafına, vicdanına;
Əhli-vicdan verdiyi qiymət həlal olsun sənə!
Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!

Altı min ildən bəri mövcud olan bir məmləkət
Görməmişdi sən kimi bir şahı-vala-mərtəbət:
Niyyyətin saf, e'tiqadın pak, qəsdin məs'ədət,
Millətin şad, ölkən abad, ümdə fikrin mərhəmət;
Qoyduğun tac, örtüyün xəl'ət həlal olsun sənə!
Verdiyən məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Arslanlar boynuna saldırdığın zəncirlər,
Namvərlər qətlinə çəkdiydin şəmşirlər,
Atəşi-qəhrü qəzəblə yaxdığın tə'mirlər,
Vəsfə şayandır, həqiqət, etdiyin tədbirlər;
 Ümmi-Xaqan oğlu, bu qeyrət həlal olsun sənə!
 Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

[NƏDİR, AYA, YENƏ ÜSYANLARI İRANLILARIN?]

Nədir, aya, yenə üsyanları iranlıların?
Başladı cümbüşə tüğyanları iranlıların,
Nəqzi-əhd eylədi ə'yanları iranlıların,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Yansın iranlıların arxası, yandı ciyərim!
O yetim Məmdəliden var yenə bir pis xəbərim;
Belə derlər ki, qoyub təxti qaçıb taci-sərim,
Sığınıb konsula xaqanları iranlıların¹,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Əhli-İran bu qədər bişərəf olsun, nə üçün?
Düşməni-tərzi-ümuri-sələf olsun, nə üçün?
Yeni Osmanlı² kimi naxələf olsun, nə üçün?
Bata, ya rəb, görüm İranları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Üçcə il qoymadılar təxtə rahət yaşasın,
Bir doyunca çıxarıb kef, edib işrət yaşasın,
Ta onun sayeyi-ədlində bu millət yaşasın,
Olsun asudə müsəlmanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Neyləmişdi sizə, yahu, bu başıdaşdı yetim?
Ya nə vicdanə dəyər bir işə çulğaşdı yetim!?
Hərə bir hoqqa çıxartdız, kırırıb çaşdı yetim,
Dedi, çıxsın dəxi qoy canları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Sizə öz şə'ninə şayəstə kərəm etmədimi?
Hökm məşruteyi-İranı rəqəm etmədimi?
Xətti-Qur'anı öpüb, yadi-qəsəm etmədimi?
Niyə bəs olmadı imanları iranlıların?
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bilmirəm andıra qalmış bu nə hürriyyət idi?
Haradan çıxdı bu söz, ya bu necə söhbət idi?
Ölkəmiz altı min ildən bəri bir cənnət idi,
İndi qan-qan deyir insanları iranlıların!
Dərheqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Hələ iranlıların bir o Sipəhdarına³ bax!?
Bəxtiyari elinin rütbəli Sərdarına⁴ bax!?
Bir, sən Allah, buların şah ilə rəftarına bax!
Bu da ə'yanları, ərkanları iranlıların!
Dərheqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Başına cəm eləyib hər biri bir xeyli sipah
Ki, nə var? Məmdəli, düş təxtdən, olma bizə şah!
Etdilər üç günün ərzində bütün əmri təbah,
Qaçdı, "ax-vay!" deyə, sultanları iranlıların!
Dərheqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bundan əvvəl bu gözəl ölkədə canlar var idi,
Yaxşı-yaxşı qocalar, adlı cəvanlar var idi,
Şahı həq zilli bilən sevgili xanlar var idi,
İndi Yefremlər⁵ olub xanlar, iranlıların!
Dərheqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bir də, yahu, nə gərək el qarışa şah işinə?
Göz açıb diqqət edə gah özünə, gah işinə?
Şah olan kəs olur ancaq özü agah işinə!
Yoxsa hər silsiləcünbanları iranlıların?!
Dərheqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Şah bilər ölkədə hər nə götürər, hər nə qoyar,
Gah cibin, gah dərisin hər kimin istərsə soyar,
Baş kəsər, ev dağıdar, can çıxarar, göz də oyar –
Min də çıxsın göyə əfğanları iranlıların!
Becəhənnəm ki, yanır canları iranlıların!
Şahın öz əbdidir insanları iranlıların!
Dərheqiqət pis imiş qanları iranlıların!

**[EY ANNIN AY, ÜZÜN GÜNƏŞ, EY QAŞLARIN
KƏMAN!]**

Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!
Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan!

Alma çənən, çənəndə zənəxdan dərin quyu,
Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan!

Boynun sürahi, boy-buxunun bir uca çinar,
Əndamın ağ gümüş, yanağın qırmızı ənar!

Xalın üzündə buğda, başında saçın qürab,
Qah, qah!.. Qəribə gülməlisən xaniman xərab!..

“GÜLÜSTAN”I-SƏ'DİDƏN BİR HEKAYEYİ-MƏNZUMƏYƏ BƏNZƏTMƏ

Yeki porsid əz on şəh geştə fərzənd
Ki, ey Əbdülhəmid¹ əz to xirədmənd!

Səfərətxanərə mənzil güzidi,
Çərə tən dadə bər millət nəzidi?

Be sevdayi-Krım əz Rey güzəşti,
Çərə dər Baği-şəh rahət nəgəşti?

Begoft əhvali-ma bərfi-cəhanəst,
Gəhi çün yəx, gəhi abi-rəvanəst;

Gəhi bər təxti-cəbbari nişinim,
Gəhi dər qürbət əndər ca güzinim.

Mənü Əbdülhəmid ər zində manim,
Be cani-millət atəş bərfeşanim.

T ə r c ü m ə s i :

Biri sordu o oğlu şah olandan
Ki, ey Əbdülhəmiddən nadan insan!
Səfərətxanəni sən mənzil etdin,
Nə oldu millətə bəs əks getdin?
Krım eşqilə keçdin öz Reyindən,
Nə oldu Baği-şahda qalmadın sən?
Dedi: əhvalımız qar tək cahanda,
Donar qışda, ərir o yaz olanda.
Oturruq gah sarayda əzrayıl tək,
Dolannıq gah da qürbətdə səfil tək.
Əgər Əbdülhəmidlə sağ qalarsaq,
Yeri bu millətin odlardır ancaq...

BURA SAY!

C ə m a ə t

Zilli-Sultan¹, bura say döydürüb aldıqlarını!
Söyüb aldıqlarını, söydürüb² aldıqlarını!

Z i l l i-S u l t a n

Tövbə, öttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

C ə m a ə t

Sən ki, Avropada idin, niyə yorta-yügürə
Cumdun İranə, bu viranədə düşdün də girə?
Saldın axır öz əlinlə özünü ağzıbirə,
Vec bitirməz sənə, dönmə dəxi daşə, dəmirə,
Boş danışma, bura say qapdırıb aldıqlarını!
Çapıb aldıqlarını, çapdırıb aldıqlarını!

Z i l l i-S u l t a n

Tövbə, öttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

C ə m a ə t

Birbəbir yadına sal cümlə unutduqlarını,
Millətin qanın alıb şişəyə dutduqlarını,
Qış üçün axtalayıb yayda qurutduqlarını,
Gözlərin kəllənə də çıxsa, qus udduqlarını!
Boş danışma, bura say öldürüb aldıqlarını!
Bölüb aldıqlarını, böldürüb³ aldıqlarını!

Z i l l i-S u l t a n

Tövbə, öttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

C ə m a ə t

Əlli il ölkədə vurmuşdun, a zalım, işini,
Sən ki, hazır eləmişdin çiyini, bişmişini,
Təməin indi nədir ya qıcırırsan dişini?
Aç belindən dəxi şəmşiri-müzəffərkeşini!
Boş danışma, bura say satdırıb aldıqlarını!
Atıb aldıqlarını, atdırıb aldıqlarını!

Z i l l i-S u l t a n

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

C ə m a ə t

Əhli-İranı uşaqdır deyə soldız beşiyə
Ki, məbada ayılıb ağlıya, durduz keşiyə,
Ta ki, açdı gözün iranlı, soxulduz deşiyə,
İş çətinləşdi, daduş, yığdığını çək eşiyə!
Boş danışma, bura say asdırıb aldıqlarını!
Basıb aldıqlarını, basdırıb aldıqlarını!

Z i l l i-S u l t a n

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

FÜZULİYƏ BƏNZƏTMƏ

Məndə ar olsaydı ölmək ixtiyar etməzmidim?
Abrunun nolduğun bilsəydim ar etməzmidim?

Gər şüurum olsa idi dustü düşmən bilməyə, –
Şapşalı¹, Fəzlüllahı² işdən kənar etməzmidim?

Anlasaydım Əs'ədin fikrin, Sipəhdarın³ işin, –
Onları məqtuli-tiği-canşikar etməzmidim?

Xaki-İranın mənə bir guşəsin versəydilər, –
Kəndimi Əbdülhəmid⁴ tək bəxtiyar etməzmidim?

Bilsə idim el məni axir belə müflis qovar, –
Var-yoxu dərcib edib əvvəl fərar etməzmidim?

Mülki-İranın düşünsəydim əlimdən getməyin, –
Var ikən fürsət o mülkü tarümar etməzmidim?

Ah, ol dəm ki, Təqizadə⁵ mənə əl vermədi, –
Mümkün olsaydı başın təndən kənar etməzmidim?

Qoy desinlər, Mə'dəli düşdü Ades sövdasına,
Məncili versəydilər orda qərar etməzmidim?..

[VAİZ, QƏLƏM ƏHLİN NİYƏ TƏHQİR ELƏYİRSƏN?]

Vaiz, qələm əhlin niyə təhqir eləyirsən?¹
Ey əbri-siyəh, nuri nə təstir eləyirsən!

El cümlə dönüb olsa da kafir işin olmaz,
Təzvirini kim ki, duya təkfir² eləyirsən!

Lə'n eyləyərək qasibə məxluqu soyursan,
Fani deyərək aləmi tə'mir eləyirsən!

Gördüm yuxuda bağı-behişt içrə gəzirsən,
İnsaf!.. Bunu sən necə tə'bir eləyirsən?

Tərk eylə riyani ki, riyə şirki-xəfidir³,
İşbu sözü kəndin belə təqir eləyirsən!

Mən məkrini hiss etməyə meyl etmədim əsla,
Kəndin dili-həssasimə tə'sir eləyirsən!

Bizdən gözüünü yığ ki, sənə aldanan olmaz,
Get onları xam tovla ki, təzvir eləyirsən!⁴

[YAŞAMAQ İSTƏR İSƏK SİRF ƏVAM OLMALIYIZ!]

Yaşamaq istər isək sifə əvam olmalıyız!
Atıb insanlığı, bilcümlə həvam olmalıyız!

Yaşamaq istər isək dəhrdə əmniyyət ilə,
Elmə, fənnə, üdəbəyə baxalım nifrət ilə,
Uyalım fitnələrə əldəki vəhşiyyət ilə,
Yatalım bəstəri-qəflətdə uzun müddət ilə;
Püxtəlikdən nə yetər, biz hələ xam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sifə əvam olmalıyız!

Balışa baş qoyalım, yorğanı bərduş edəlim¹,
Pənbeyi-qəfləti yox, zeybəqi dərguş edəlim,
Xabi-övham görüb, seyl kimi cüş edəlim,
Qeyrətü himməti-islamı fəramuş edəlim;
Dusta mayeyi-qəm, düşməne kam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sifə əvam olmalıyız!

Fikr tədris edən əşxası kənar etməliyiz,
Hər nasıl olsa bu bidinləri zar etməliyiz,
Ölkədən bunları məcburi-fərar etməliyiz,
Tez zamanda vətəni, milləti xar etməliyiz²;
Boyləcə naili-məqsudü məram olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sifə əvam olmalıyız!

Başqalar çox da balonlarla edir seyri-həva,
Biz bu seyri edirik xəbdə hər sübhü məsa,
Qövlü-axundu unudunmu ki, və'z etdi səna:
Dəhr fanidir, əzizim, ona uyma əbədə!
Tərki-dünya ilə firdovs xüram olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sifə əvam olmalıyız!

Nə bilirsən hələ sən səhneyi-rö'yadə nə var?!
Əhli-zahir nə qanır ələmi-mə'nadə nə var?!
Hər nə var – xəbdə var, yoxsa bu dünyadə nə var?
Yaxşı yat, qol-qanad aç, uç, gör o mə'vadə nə var?!

Həzzi-rö'ya ilə məşğuli-mənam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sırf əvam olmalıyız!

Yat, dolaş cənnəti-ə'ladəki rizvanlar ilə,
Qol-boyun ol, məzələş huriyü qılmanlar ilə,
Ye, iç!.. artıq kefə bax cümlə müsəlmanlar ilə,
Qoy bu dünyanı bu kafirlərə şeytanlar ilə,
Biz mələklərlə uçub ali məqam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sırf əvam olmalıyız!

Qoy olar kəşfi-bədaye' eləsən sən'ət ilə,
Paraxod, ya vaqon icad eləsin zəhmət ilə,
Biz verib pul minərik, yol gedərik rahat ilə,
Nə münasib ki, rəqabət edək hər millət ilə?!
Bizə ağalığ edən əhlə qulam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sırf əvam olmalıyız!

[ADƏMİ ADƏM EYLƏYƏN PARADIR]

Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Qoy nə əslin, nəcəbətini olsun,
Nə nəcibənə halətin olsun,
Baş-ayaq eyb içində olsan da –
Tək bu aləmdə dövlətin olsun;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Olmasın fəhmin, əqlin, idrakın,
Var nə qəm, ta ki, vardır əmlakın;
Atəşi-xanəsuzi-millət ikən –
Hər kəsin səcdəgahidir xakın;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Olmayır, olmasın da insafın,
Dut qanın şişə içrə əsnafın,
Ta ki, var əldə beş bucuq quruşun –
Mö'təbərsən gözündə əşrafın;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

VERMİRƏM A!..

Mən ölüm, Molla¹, bizim Xankişinin qanına bax,
Evinə, mənzilinə, mülkünə, eyvanına bax,
Puluna, alverinə, sərvətü samanına bax,
Nəfsinə, hirsinə, insafına, vicdanına bax,
Gör bu qan ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Ac, yanıq kimsə deyildir, yeməyə var çörəyi,
Yeməyə var çörək, əmma buna dözmür ürəyi,
Həvəsi yığmağadır, yığmağadır hər gərəyi,
Arizusu budur: altundan olaydı dirəyi!
Gör bu niyyətlə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Var sürilə qoyunu, ilxı ilə at, öküzü,
Olsa da min bu qədər mal-qarası acdı gözü,
Eləyir səcdə pula, bu sözə qaildir özü,
Sanma böhtan atıram, kəndi deyir işbu sözü;
Gör bu hirs ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Qocalıb ötmədədir yetmişi, həştadı yaşı,
Yoxdur oğlu-uşağı, bir qarıdır, bir də başı,
Günbəgündən çoxalib² artmadadır mülkü, maşı,
Düz deyil arşını, ölçüsü, tərəzusu, daşı;
Gör bu nəfs ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Gündə on şahı ilə cümlə ümuri dolanır,
Bavücd in ki, dəmadəm əməli zorbalanır,
Başqası pul sanıyanda bunun ağzı sulanır,
Başlayır hürməyə nəfsi, təməi qurcalanır,

Gör bu nəfs ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Deyirəm ölməyini, ay kişi, bir al nəzərə,
Övrətin, malın ilə çatmalıdır başqa ərə,
Əl bulaşdırma, deyir, kari-qəzavü qədərə,
Bəlkə məndən qabaq övrət cumacaqdır səqərə?!³
Gör bu niyyətlə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Deyirəm, bari bir az pul ayır ehsanın üçün,
Məktəbə vəqf elə xeyrat olaraq şanın üçün;
Söyləyir, get bu duanı oxu öz canın üçün,
Vermərəm bir qara pul da belə hədyanın üçün!
Gör bu qeyrətlə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Molla, bu barədə zəhmət də əgər olsa sana,
Yaz bizim əhli-məariflərə e'lan elə ta:
Bir də, məktəb pulu ver söyləməsinlər buna ha!..
Dün eşitdim ki, dəxi etməyəcək şərmü həya,
Apaçığı söyləyəcək: – Vermirəm a!.. Vermirəm a!..
Gör bu şərm ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yığmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

CANIN ÇIXSIN!

Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!
Qanıb da hər işi odlanmayaydın!

Cəhalət rismanın qırmayaydın!
Əvamünnasdən ayrılmayaydın!

Sənanı, hənzəli bal tək yeyəydin!
Hərifin məşrəbincə¹ söz deyəydin!

Bütün mövhumunu təsdiq edəydin!
Başında noxta, ardınca gedəydin!

Nə tədbir, indi iş işdən keçibdir,
Sözün dildən, ətin dişdən keçibdir!

Dəxi² etmə şikayət bizdən əsla!
Get öz bəxtindən eylə indi şəkva!

Nə üçün hüsnü qübhi anladın da?
Bütün el yatmış ikən banladın da?

Öpəydin əl-ayağın cüstü çalak,
Olaydın sən dəxi bir mö'mini-pak!

Çək indi dutduğun karın cəzasını!
Eşit hər səmtədən lə'nət sədasını!..

YOX, YAZMARAM!

Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..
Başçısısan hər yolundan azanın!
Baharından görünməyir xəzanın,
Çünki hər yerdən var neçə yazanın;
Burdan da mən xəbər yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Qismət olsa, bundan belə yazmaram,
Toxunmasa sözüm elə, yazmaram!

Yazdığımıza yalan-palan qatmaram,
“İşan” kimi rüşvət pula yatmaram,
İmanımı Hac Kazıma satmaram,
Boşsan deyib, Fəxrini aldatmaram,
Məsləhətsə əgər yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Fürsət olsa, bundan belə yazmaram,
Girə bilsəm daşqın selə, yazmaram!

Kəbin kəssəm doşab kimi axmaram,
Göz altından Fəxri tərəf baxmaram,
“Ənkəhtünü” “təlləqtüyə” çaxmaram,
Hac Bədəli yandırılan yaxmaram,
Dalda gedib söyər; yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Möhlət olsa, bundan belə yazmaram,
Elə yazsam, bilə-bilə yazmaram!¹

Dövlətiyə yaltaqlanmaq bilmərəm,
Qəmli ikən yalan yerə gülmərəm,
Pristavın çəkməsini silməyəm,
Hörmətimi gözlərəm, əksilmərəm,
Mollalığa dəyər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Qismət olsa, bundan belə yazmaram,
Əgər poçta yazsam, telə yazmaram!

Qumarbazın hədiyyəsin almaram,
Bir şübhəli pul kisəmə salmaram,
Üzə salıb gücnən qonaq qalmaram,
Qonaq qalsam cibin-zadın çalmaram,
Üzmim əldən gedər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Növbət olsa, bundan belə yazmaram,
Davam etsə duman, yelə yazmaram!

Eylədiyim və'zə inannam özüm,
Eldən qabaq, eybimi qannam özüm,
Qövlümə fe'limlə dayannam özüm²,
Pis hərəkət etsəm utannam özüm,
Halım olar bətər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Hacət olsa, bundan belə yazmaram!

Dalda qeybət, üzde sənə etmərəm,
Gizli söyüş, zahir dua etmərəm,
Xəlqi görcək riya-miya etmərəm,
Riya etmiş olsam, həya etmərəm
Allahımdan mөгər! Yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Halət olsa, bundan belə yazmaram!
Uysam məkrə, düşsəm fe'lə,
yazmaram!
Qovlansam da evdən çölə, yazmaram!
Uyub sənə öz yolundan azmaram!..

[ZAHİD ÖLMƏKDƏN QABAQ MƏQSUDİNƏ
ÇATMAQ DİLƏR]

Zahid ölməkdən qabaq məqsudinə çatmaq dilər,
Cənnətə uyqu ipiylə bir kəmənd atmaq dilər.

E'tiqadınca yatar-yatmaz qucar qılmanları,
Ol səbəbdəndir nəmaz üstündə də yatmaq dilər.

Əbləhin fikrincə cənnət bir Buxara şəhridir,
Beççə tək qılmanları bulduqca oynatmaq dilər.

Məqsədi sövmü səlatindən bu imişkən, yazıq
Həm xudanı, həm də məxluqatı aldatmaq dilər.

Uyquda axtardığın zahirdə, ya rəb, tapmasın!¹
Yoxsa illik tətİN biryolluğa satmaq dilər!

Rindü² risva gördüyün zahid görərsə, şübhəsiz,
Səbhəsin, səccadəsin zöhdilə³ fırlatmaq dilər.

Küfrün iksir olduğun zahid, amandır, bilməsin,
Yoxsa bir zərrə bulub imanına qatmaq dilər!

[KİM NƏ DEYƏR BİZDƏ OLAN QEYRƏTƏ?!]

Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!
Qeyrətimiz bəlli bütün millətə!..¹

Biz qoca qafqazlı igid ərլərək,
Cümlə hünərməndlərək, nərլərək,
İş görəcəк yerdə söz əzbərлərək,
Aşiqik ancaq quru, boş söhbətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Çırmanarıq keçməyə çay gəlməmiş,
Başlayarıq qızmağa yay gəlməmiş,
Söz verərik indi – bir ay gəlməmiş,
Asta qaçıb dürtülərək xəlvətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Cümlə cəhan yatsa da, biz yatmarıq,
Qeyrəti-milliyəmizi atmarıq,
Əhlimizi başqalara satmarıq
Bir quruşa, bir pula, ya bir çetə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə görünməz nə fəsadü nifaq,
İşləmədə bir-birimizdən qoçaq,
Bax, budur islamı gətirrik qabaq;
Boyləcə xidmət olunur millətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bir işə min hümmətimiz var bizim!
Bax, neçə cəm'iyətimiz var bizim!
Bunda gözəl niyyətimiz var bizim;
Ay barakallah, bu gözəl niyyətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Hansı məkatib ki, onu açmadıq?
Hansı sənaye ki, para saçmadıq?
Verdiyimiz sözdən uzaq qaçmadıq;
İşlərimiz mindi² bütün surətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bax, neçə darül'əcəzə, dari-elm!
Bir neçə məktəb, neçə asari-elm!..
Bizlərik, əlbəttə, xəridari-elm!
Çatmışıq ondandı³ belə hörmətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə nə fə'lə tapılır, nə gəda,
Bizdə nə sail və nə bir binəva,
Bəxtəvər övladımıza mərhəba!
Baş aparıb hər biri bir sən'ətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Etmişik ifa atalıq mehrini,
Çəkmişik övladımızın fikrini,
Ömrümüz olsa görərik bəhrini,
Onda ki, onlar uyacaq sirqətə,
Həbsdə məşğul olacaq işrətə,
Fəxr edərik biz də bütün millətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!
Ay barakallah, bu gözəl niyyətə!..

QOCALAR MARŞI

Bir qocayam, çaq nər kimi yaşaram,
Dörd arvadı bir-birinə qoşaram,
Bir ildə üç-dördün alıb boşaram,
Qoca kişi yalnız yatmaz...m!

Barmağıma əqiq üzük taxaram,
Saqqalıma çox-çox xına yaxaram,
Hər yerdə bir arvad görsəm baxaram,
Qoca kişi yalnız yatmaz...m!

Oruc tutub, namazımı qılarım,
Dəsmalımı göz yaşına bularam,
Huriləri virdimdə arzularam,
Qoca kişi yalnız yatmaz...m!

Bir mö'münəm, əba, qəba bürünnəm,
Nəzərlərdə mələk kimi görünnəm,
Bir uşaqcın illər ilə sürünnəm,
Qoca kişi yalnız yatmaz...m!

On yaşında uşaqların başına,
Əl çəkərəm gah gözüne, qaşına,
“Xod” verərəm gecə-gündüz maşına,
Qoca kişi yalnız yatmaz...m!

Axirətim, imanım var, dinim var,
Arıflərnən ədavətim, kinim var,
Bir xoruzam əlli yerdə hinim var,
Qoca kişi yalnız yatmaz...m!

Axiretim, imanım var, dinim var,
Ariflermen edavetim, kinim var,

Bir xoruzam elli yerde himim var,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Zahid ölmekdən qabaq meqsudına çatmaq diler,
Cənnətə uyqu ipiylə bir kəmənd atmaq diler.

E'tiqadınca yatar-yatmaz qucar qılmanları,
Ol səbəbdendir nomaz üstündə də yatmaq diler.

ÜRƏFA MARŞI

İntelgentik, gəzərik naz ilə,
Ömr edərik nəş'eyi-dəmsaz ilə,
Həftədə bir dilbəri-tənnaz ilə
 Həmdəm olub işləri samanlarıq,
 Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Xoşlamarıq bir para nadanları,
Şiveyi-nisvani-müsəlmanları,
Neyləyirik Fatma-Tükəzbanları?!
 Annaları, Sonyaları yanlarıq,
 Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Bir para biəqlü fərasət bizə
Eyləyir isnadi-qəbahət bizə,
İstəyir etsin də nəsihət bizə,
 Bir bunu qanmır ki, biz irfanlarıq,
 Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Kimsəyə yox dəxli ki, biz işrəti
Xoşlayırıq; boşlayırıq külfəti,
Guşeyi-qəstində olan ləzzəti
 Xaneyi-viranda haçaq anlarıq?!
 Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

İntelgentik, bu ki, böhtan deyil,
Türki danışmaq bizə şayan deyil,
Türk dili qabili-irfan deyil,
 Biz buna qail olan insanlarıq!
 Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Türk qəzeti versə də əqlə ziya,
Mən onu almam əlimə mütləqə,
Çünki müsəlmanca qonuşmaq bana
 Eybdir! Öz eybimizi anlarıq!
 Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Yox işimiz məcməi-islam ilə,
Püxtə nasıl söhbət edər xam ilə?
Çünki klublarda sərəncam ilə
Hər gecə bir mətləbi ünvanlarıq,
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

PULA TƏVƏCCÖH

Nuri-çeşmanımmısan, ey pul, ya canımmısan?
İsmətim, namusum, irzim, qeyrətim, qanımmısan?
Hörmətim, fəxrım, cəlalım, şövkətim, şanımmısan?
Müşəfım, Məkkəm, Mədinəm, qıbləm, ərkanımmısan?
Məzhəbım, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Keçdi ömrüm şügli-təhsilinlə mövqufi-mələl,
Dərdə düşdüm, bəstəri-həsərdə qaldım xəstəhal,
Səndədir könlüm yenə etsəm cəhandan irtihal,
Sən mənim ömrüm, həyatım, cövhərim, canımmısan?
Məzhəbım, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Ah, zalım, ah kim, oldum yolunda canfəda,
Bir doyunca qıymadım səndən alam zövqü səfa,
İndi varislər hücumavər olub yeksər sana,
Varisin, yaxud mənim mali-cibişdanımmısan?
Məzhəbım, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Eyləməz varislərim mək tən səni sənduqə dərc,
Hər biri eylər səni bir növ ilə min yerdə xərc,
Restoranlarda, klublarda olarsan hərcü mərc,
Hər yetən çeynər səni, bilməm ətim, qanımmısan?
Məzhəbım, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Sevdiyim, bundan belə hini-zəvalındır sənin,
İşbu vəch ilə könül cayı-mələlindir sənin,
Xatirim, qəlbim, sərim vəqfi-xəyalındır sənin,
Sən məni məftun edən nazəndə cananımmısan?
Məzhəbım, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

Səndən əl çəkməzdim olsaydı əlimdə iqtidar,
Lakin icbarən əcəl eylər məni səndən kənar,
Canım ağzımdan çıxınca söylərəm biixtiyar:
Nuri-çeşmanımmısan, ey pul, ya canımmısan?
Məzhəbım, dinimmi, ayinimmi, imanımmısan?

TƏŞƏKKÜR

Mollalar, taleimiz oldu əcəb¹ yar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

O ki, məktəbləri məhv etmək idi niyyətimiz,
Yox idi əldə və lakin ona bir qüdrətimiz,
Məktəb artdıqca azalmaqda idi hörmətimiz,
O açıldıqca qapanmaqda idi sən'ətimiz,
Günbəgün zaid olurdu qəmimiz, möhnətimiz,
Arqadaşlar, sevinin oldu rəva hacətimiz!
Qəmimiz bitdi, fərəh oldu nümudar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar² bu gün!

Misyonerlər, o gözəl fikrliərbabi-düha
San-Peterburqda etmişlər əcəb bir şura
Ki, müsəlmanlar açan bunca məkatib nə rəva, –
Oxudub həndəsə, tə'lim edələr coğrafiya,
Hikmətü hey'ətü tarix ilə elmi-əşya,
Bu işə bizdə təhəmmül ola bilməz əsla!
Çalışın, hümmət edək dəf'inə zinhar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Misyonerlər bu gözəl əmrə edərkən iqdam
Biz neçin lal oturub, eyləməyək bəhsə dəvam?
Xassə bu elmlərin biz üləməyi-islam
Etmişik bir kərə təhsilini islamə həram,
Bunları bilməz ikən biz, niyə övladi-əvam
Oxuyub, adəm olub, eyləsin ağazi-kəlam?
Şimdi fürsət var ikən görməli bir kar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Misyonerlər, görüm Allah sizə ehsan eləsin,
Biz kimi, sizləri də daxili-iman eləsin,
Qoymadız çünki müsəlmanları tüğyan eləsin,
Yeni məktəbləri Allah özü viran eləsin!
Uçurub dam-daşını, xak ilə yeksan eləsin!
İndi qoy məktəb açanlar gedib əfğan eləsin!..
Qalsın hər yerdə müəllimləri bıkar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

MİLLƏT ŞƏRQİSİ

Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Hər yerdə, hər məkanda hər dürlü iş qayırdın,
İslaməa xidmət etdin, məzhəbləri ayırdın,
Yüzlərcə coqə yapdın, minlərcə söz buyurdun,
Hər gündə bir cəmaət atdın qırağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Uyquda ikən aləm, əfradını oyatdın,
Cümlə miləl içində öz şə'nini ucaltdın,
Hörmətli ad qazandın, ali məqama çatdın,
Əhsən, səd əhsən, əhsən bu təmtərağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Mİnbə'd ciddü cəhdin yoxdur bizə lüzumi,
Zira ki, əsri-halın bambaşqadır rüsumi,
Məktəb sevir cəmaət, təqdis edir ülumi,
Tərcih edir vaqonu ata, ulağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Seyr etməyə fəzanı icad olur¹ balonlar,
Bir yandan aftamillər, bir səmtədən vaqonlar,
Hər ixtirə dair tə'sis olur salonlar,
Vallah, bular azıblar başdan ayağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Bunlar bütün cəhanın əsbabi-e'tilası,
Onlar əsiri-dünya, biz axirət fədası,
Beş gündür ömri-dünya, yoxdur onun bəqası,
Bizcə xətabdır uymaq boylə məzağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

İslam üçün gərəkməz kafirlərin şüarı,
Qoy onların ucalsın hən qəsri-zərnigarı,
Biz gözlərik fəqət bir eyvani-xüldzarı,
Ol yerdə hurilərlə dolluq otağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

GİLEY YAXUD UMU-KÜSÜ

Get-gedə, “Zənbur”¹ ağa, sən də çaşırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Sən düz adəmsən əgər səndə bu tədbir nədir?
Jurnala çəkdiyən ol çalmalı təsvir² nədir?
Qollarından sarılan kimdir, o zəncir nədir?
Dinmədikcə sənə sərhəddən aşırırsan deyəsən?
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Nədir ol həlqeyi-zəncirdə bir parə süvər?
Kimləri göstərir həlqə dərunindəkilər?
Şekli-islamə gülən kimdir o ifritsiyə?
Sən bu rəftar ilə bizdən uzaşırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Açmağa bir para əsrarı edib sə'yü təlaş,
Çalışırsan ki, bizə təng ola ta rahi-məaş?
Bu qədər etmə cəsarət, özünü gözlə, yavaş!..
Dəymədikcə kefinə loğalaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Sən bu şəkli ilə bütün xəlqi oyatdın da deyək,
Bizi mənfur eləyib, bir yana qatdın da deyək,
Sənə nə xeyr olacaq bizlərin atdın da deyək?
Boş yerə boylə bizimlə dalaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Məzhəkə jurnalın əvvəl bizə, ibrətə, dedin,
Bir para şəxsə sataşdın, bu nəsihətə, dedin,
Bizi qatdın işə, bir növ' zərəfətə, dedin,
İndi amma dəxi ciddən savaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Şəxsi-islamın əgər biz qolunu bağlamışıq –
Nə günah eyləmişik? Millət üçün ağlamışıq...
Hifz edib məzhəbi, şeytanı yaxıb dağlamışıq!
Bizi görməkdə müqəssir, dolaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Biz əgər olmasaq, islamə nigəhban kim olar?
Beş gün ötməz ki, bu bağın gülü reyhamı solar,
İxtiraati-şəniə bütün islamə dolar,
Leyk sən anlamayıb işdə çasırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Asta-asta dəbərrib, qurdalaşırsan deyəsən?!
Bə'z əfsanəçilərlə yanaşırsan deyəsən?!
Büsbütün məfsədələrlə bulaşırsan deyəsən?!
A balam, eybini qan!
Bir həya eylə, utan!
Yoxsa təkfir edərik,
Lapca rüsva olusan!..

[ALTMİŞ İLLİK ÖMRÜM OLDU
SƏNDƏ BƏRBAD, ƏRDƏBİL!]

Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Zənn edirdim mən bütün aləmdə İrandan səva,
Bir fərəhabad yer yoxdur o samandan səva,
Övrət olmaz hüsndə Fatma, Tükəzbandan səva,
Var imiş Rusiyyədə min-min pərizad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Ey vətən, huri görürdüm səndəki övrətləri,
Derdim ol hurilərin sənsən yəqin cənnətləri,
İndi heyranam baxıb gördükcə bu lö'bətləri,
Hər birində başqa ləzzət, başqa bir dad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Haliya Bakudəyəm, Baku demə bir xüldzar,
Xassə dərya sahili: bir lö'bətistani-tatar,
Hər tərəf ağ-çağ madamlar, bir-birindən gül'üzər,
Türfə dilbər, töhfə bir şey, yaxşı bir zad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

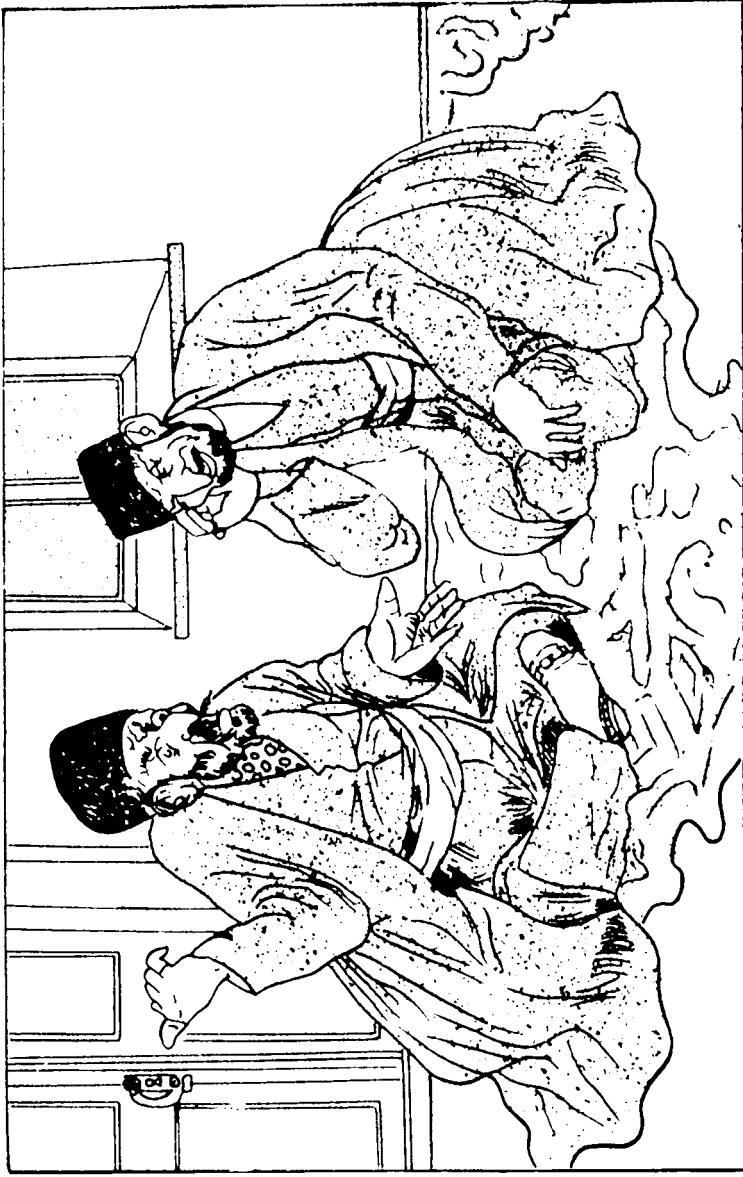
Min mənim tək kablayı bir Sonyanın dildadəsi,
Min mənim tək pəkdin bir rumkanın iftadəsi,
Min mənim tək mö'minin bilməm nolub səccadəsi,
Bəndəlik qeydin qırıb, olmuşdur azad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Beş deyil, on beş deyil, hər yan baxırsan, – var madam:
Ev madam, mənzil madam, balqon madam, talvar madam,
Sirk madam, qastin madam, passaj madam, bulvar madam,
Müxtəsər, əqlim çaşıb, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Ev madam, menzil madam, balqon madam, talvar madam,
Sirk madam, qastin madam, passaj madam, bulvar madam,

Müxtəsər, əqlim çəşib, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

– Ne xəbər var, məşədi? – Sağlığım!

– Ax-çox da yene? – Qəzet almış Hacı Əhməd də...

– Pahl! Oğlan, neməne? Sən özün gördün alanda?

– Belə neql eylədilər!..

Gərçi İrandan çıxarkən başqa idi niyyətim,
Niyyətim kəsb idi, vardı kəsbi-karə qeyrətim,
Qeyrətim razı deyildi ac dolansın külfətim;
Yox gözümdə indi nə külfət, nə övlad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Bəs ki, artır¹ bunları gördükcə hər dəm rəğbətım,
Rəğbətım artırsa da, lakin qavışmır həsrətım,
Həsrətım bir şeyədir, ancaq düzəlmir halətım!
Halətım təskini-nəfsə qılmır imdad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Qorxudurdu çıxmamışkən ölkədən qürbət məni,
Çulğayıbmış qəflətimdən vəhşətü dəhşət məni,
İndi bu gördüklərimdən mat edib heyrət məni,
Özlüyümdən çıxmışam, əfsus!.. fəryad!.. Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Tazədən bərgəşt edib bir də cəvan olsaydım, ah!
Şıq geyimli bir cəvani-xoşnişan olsaydım, ah!
Bu pərilərlə doyunca həmzəban olsaydım, ah!
Dəhrdə beş gün yaşardım xürrəmi şad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

[EY VAY Kİ, HEYSİYYƏTİ-MİLLƏT GÖTÜRÜLDÜ!]

Ey vay ki, heysiyyəti-millət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Yetməzdi bu kim, millətin əhrarı ayıldı,
Arif denilən bə'z füsunkarı ayıldı,
Məcmuə yazan bir para biarı ayıldı,
Şair ləqəbində neçə idbarı ayıldı,
Yə'ni ki, bu əsrin bütün əşrarı ayıldı,
Derdim, bəcəhənnəm, elin əfkarı ayıldı,
Torpaq başıma, indi də tüccarı ayıldı!
Hər bir iş əl qatdı, mürüvvət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Var idi bu millətdə qabaq bir gözəl adət:
Bir şəxsi-müsəlman eləyən vəqtdə rihlət,
Meyyit hələ bəstərdə uzansın deyə rahat,
Qüsl etmədən əvvəl olunurdu ona hörmət,
Yüzlərcə edərdik ona siparə tilavət,
Hər cüzvdə bir rublə çatardı bizə ücret,
Bir hörmət idi bu bizə, həm meyyitə nisbət;
Heyfa ki, əvaxirdə bu hörmət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Tacirlərin indi dəyişib tiynəti yekca,
Duymuşlar olar bizdəki niyyətləri guya,
Ehsanlar olub tərək, qazanlar sönüb, ey va!..
Nə molla payı var, nə qonaqlıq, nə müsəmma,
Bişmir tarının bir tikə halvası da həтта,
Hər fənn ediriksə işimiz tutmayır əsla,
Ax!.. Ax!.. O keçən günlərimiz noldu, xudaya?!
Küfran elədik sanki bu ne'mət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Kim getsə idi həccə və ya Kərbübəlayə,
Züvvar idi əvvəlcə o biz əhli-duayə,
Mail o duayə, vəli biz simü tilayə,
Görcək onu ünvan edərək bir neçə ayə,
Derdik ki, gərək pak ola həmyandakı mayə,
Bir xeyrli əmr idi bu biz molların mayə,
Heyfa ki, baxılmır dəxi nə'leynə, əsayə,
 Birləşdi hamı, sidqü sədaqət götürüldü!
 Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Şadəm gələcək günlərimiz keçsə bu nisbət,
Qorxum bu ki, gündən-günə bədtər ola halət,
Bir gün gələ bidar ola bilcümlə cəmaət,
Təzviri ibadətdən edə fərq bu millət,
Meydanə çıxsa bizdəki hər dürlü xəyanət,
Nə töhfə gələ bizlərə, nə nəzr, nə rüşvət,
Hörmət yerinə el bizə izhar edə nifrət¹,
 Hətta deyələr: – Molla, ziyafət götürüldü!
 Dolma və tərək, firniyü şərbət götürüldü!
 Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

ƏHVALPÜRSANLIQ YAXUD QONUŞMA

- Nə xəbər var, məşədi?
- Sağlığın!
- Ax-çox da yenə?
- Qəzet almış Hacı Əhməd də...
- Pah! Oğlan, nəmənə? Sən özün gördün alanda?
- Belə nəql eylədilər!..
- Dəxi kim qaldı, xudaya, bu vilayətdə mənə?!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Dəxi bir başqa xəbər?
- Hac Cəfərin oğlu Vəli
Qoyub uşqolaya oğlun...
- O qurumsaq da?
- Bəli!
- Sənə kim nəql elədi bu sözü?
- Bilməm kim idi.
- Oylə isə ona da min kərə lə'nət deməli!..
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Dəxi bir başqa xəbər yoxmu?
- Tanırsan Qəfəri?
- Nə Qəfər? Hansı Qəfər?
- Mirzə Mənafın pədəri!
- Tanıram!
- Dün o da bir şübhəli kəslə danışıb...
- Kim deyirdi?
- Yedici Xansənəm arvadın əri.
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Yenə bir başqa xəbər varmı?
- Bizim qonşu Kərim...
- A... A... A?..

- Bəli, hə... hə!..
- O nə qayıb, de görüm?
- ”Molla Nəsrəddin” alıb, həm özü, həm oğlu oxur.
- El bütün kafir imiş ölkədə, yoxmuş xəbərim!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Mənə bir boylə xəbər çatdı: Səməd dam-daşını
Satıb, onversetə göndərmək üçün qardaşını...
- Bu xəbər doğrudur, ancaq bunu da bilməlisiz:
Özü də çəkmə geyib, saç da qoyubdur başına...
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Bir belə söz də deyirlər ki, sizin Kalba Aşır
Yeni məktəbcilər ilə gecə-gündüz yanaşır?!
- Bəli, düzdür bu dəxi!..
- Heyf, o dövlətdən ona!..
Dövlət azdırdı onu, dini-xudadan uzaşır...
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Doğrudurmu ki, Bədəl də qoyub ağzın yabana,
Danışır bir para sözlər ki, dəyir rövzəxana?
- Bəli, qurbanın olum, lap o çıxıb məzhəbdən!
- Görməyirsənmi şişib boynu, dönüb bir qabana?!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- O qurumsaq Cəbi də gözləməyir hörmətimi,
Burda-orda, belə derlər ki, edir qiybətimi...
- Bəli, hətta bu işin üstə onun arvadına
Söymüşəm!
- Borcun odur, – gözləmisən qeyrətimi...
Mən də hər daim ona yağdıraram lə'nətimi,
Başlayıb də'vətimi, ərz edib hacətimi.
Vəqfi-nifrin edərəm həm günümü, saətimi,
Deyərəm xəlqə: bu bidinin işi qullabıdır,
Siz də lə'nət oxuyun, çünki bu məl'un babıdır!..

[RƏDD OL QAPIDAN, AĞLAMA ZAR-ZAR, DİLƏNÇİ!]

Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!
Vaqqıldama bayquş kimi, idbar dilənçi!

Bu məclisimiz məclisi-ehsandır əgərçi,
Düzdüklərimiz ne'məti-əlvandır əgərçi,
Ehsan füqərə kəslərə şayandır əgərçi,
Bir adəti-irsiyyə dəxi var, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dövlətliləriz, məqsədimiz eysü səfadır,
Mehmanlarımız büsbütün ərbabi-qınadır,
Kökdür, yekədir, boynuyoğundur, nücəbadır,
Bəydir, ağadır, ağzı dualı üləmadır,
Bişmişlərimiz min cürə ləzzətli qidadır,
Dikmə gözüünü mətbəxə, biar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dəxli bizə nə boşda qalıb dəsti-süalın?!
Yainki acından mələşir əhlin, əyalın?!
Bax, bax, necə çirkindir o mənhus cəmalın!
Hax-tüf üzünə, surəti murdar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dövlətli neçin sərf edib öz bəzlü səxasın,
Ə'yanı qoyub, doydura şəhrin füqərasın?
Töksün görüm Allah üzünün şərmü həyasın!
Əl çək yaxamızdan, itil, idbar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Bir dəfə fəqir olduğunu anla da, zinhar,
Dövlətlilərin bişmişinə olma həvəskar,
Yoxsa yeməyə bir zadın, öl, canını qurtar!
Etmə bu qədər bizlərə azar, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Redd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!
V aqqıldama bayquş kimi, idbar dilənçi!

Dikme gözünü mətbəxe, biar dilənçi!
Əl çək yaxamızdan, itil, idbar dilənçi!

Oğul menimdir eğer, oxutmuram, el çekin!
Eylemeyin dengeser, oxutmuram, el çekin!

Menzilinizdir saqer, oxutmuram, el çekin!
Dine zeređdir, zeređ, oxutmuram, el çekin!..

Fəqr əhli qənilərlə mülaqat edə bilməz,
Dövlətiyə insanlığın isbat edə bilməz,
Dövlətli fəqir ilə müsavat edə bilməz,
Nöqsan gətirər şə'ninə bu kar, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağılama zar-zar, dilənçi!

[VƏ'Z ETDİYİN İNANDI, SƏN AMMA İNANMADIN!]

Və'z etdiyin inandı, sən amma inanmadın!
Ya lil'əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

Yatdıqca xabi-qəflət ilə millətin sənin,
Vəqf oldu layla söyləməyə xidmətin sənin,
Hər gün genəldi daireyi-hörmətin sənin,
El uğradıqca fəqrə, şişib sərvətin sənin,
Millət arıqladıqca kökəldi ətin sənin!
Rüşvət həramdır, dedin, aldın, utanmadın!
Mali-yetimə – od – deyə uddun da, yanmadın!

Qəssabxanəni bizə darül'aman dedin,
Doğru libasına bürünüb, min yalan dedin,
Olduqsa müştəbih: “Qələt etmə, inan!” – dedin,
Kim yaxşı söylədisə, ona min yaman dedin,
Qeyzə gəlib bərəldi gözün, lantaran dedin;
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə, qanmadın!
Bu məhz bir söz idi – həqiqətədi sanmadın!

Fəssad olub da milləti daim damarladın,
Hər kəs əlindəkin yerə atdı, qamarladın,
Ciyfə dedikcə mali-cəhanı toparladın,
Fani dedikcə mülkə, – imarət hamarladın,
Sərriştəyi-mədaxili möhkəm yumarladın,
Rüşvət həramdır, dedin, aldın, utanmadın!
Və'z etdiyən inandı, sən amma inanmadın!

Qövli-sərih ikən, əcəba, “mən kəfər” sözü,
Etməkdəsən bəhaneyi-təkfir hər sözü.
Zənnim budur ki, ortada gər olsa zər sözü,
Hərgiz danışmasan belə alçaq!, hədəz sözü,
Vicdanə, abruyə, həyayə dəyəz sözü,
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə, qanmadın!
Ya lil'əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

Cildi-qenəmdə oldun əcəb gürği-caşikar,
Nəfsin susub, yorulmayaraq oldu tö'məxar,
Hiylən duyuldu şimdi, sənə olmaz e'tibar,
Əsrari-müxtəfilərin olduqca aşikar –
Qalsın deyə səhayifi-dəftərdə yadigar –
 Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə, qanmadın!²
 Ya lil'əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

[BİR BÖLÜK BOŞBOĞAZIQ, HEYVƏRƏLİK ADƏTİMİZ]

Bir bölüm boşboğazıq, heyvərəlik adətimiz,
Doludur lə'nət ilə, qeybət ilə söhbətimiz,
Oxumaqdan payımız yox, yazıdan qismətimiz,
Bu əvamlıqla belə hər sözü təfsir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Hər sözə çulğışıraq, hər bir işi qurdalarıq,
Harda bir nur görürsək, ona qarşı olarıq,
Bə'zinə diş qıcadıb, bə'zinə quyruq bularıq,
Bizə hər kəs çörək atsa, onu təqdir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Deyilik naşi bu işdə, – ağırdır yalnız,
Bilirik dini-müsəlmanı bu gün öz malımız,
Üzüqırxıq deyilik, – bir şələdir saqqalımız,
Tərpədid xeyrə onu, aləti-təzvir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Gedərik məscidə hər gün, qılarıq onda nəmaz,
Xüskə mö'minlik edib, başlayırıq razü niyaz,
Məscid olsun, – alarıq satsa çocuqlar bizə naz,
Bu uşaqbazlığı biz zöhd ilə təstir¹ edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Danışıb-söyləşərik hər necə ünvan olsun,
İftira, ləğv, əbəs, hərzəvü hədyan olsun,
Hər kəsə bağlayırıq hər cürə böhtan olsun,
Qoy bizim din evimiz olsa da viran, olsun,
Güc verib zikrə, cinan qəsrini tə'mir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Mö'minik, keflənərik arzuyi-cənnət ilə,
Oxumuşlar adını yad edərik lə'nət ilə,
Düşmənlik elm ilə, insaf ilə, hürriyyət ilə,
Biz bu əfsanələri cəhl ilə tənfir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Ölkəni seyr edərək hər cürə insan görürük,
Ancaq öz nəfsimizi pak müsəlman görürük,
Bu xəyal ilə yatıb huriyü qılman görürük,
Xabi-sadiq deyə bu haləti tə'bir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

OXUTMURAM, ƏL ÇƏKİN!

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə sə'yi dəxi vardır,
Məncə bu işlər bütün şiveyi-küffardır,
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayı, r,
Elmin əbəs olduğun anlamayı, qanmayı, r,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayı, r,
Eyləyir ömrün hədə, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Eyləməyəm rəhm onun gözdən axan yaşına,
Baxsın özündən böyük öz qoçu qardaşına,
Ölsə də verməm riza şapqa qoya başına,
Kafir ola bir nəfər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Uşaq mənimdir, baba, dəxli nədir sizlərə?
Kim sizi qəyyum edib hökm edəsiz bizlərə?
Yatmaram əsla belə dinə dəyər sözlərə!
Bir kərə qan, müxtəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Qoysanız öz oğlumu mən salım öz halimə,
Sən'ətimi öyrədib, uydurum əhvalimə¹,
Dün bu oxutmaq sözün ərz elədim alimə,
Söylədi: "haza kəfər...", oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəsdı, cəhənnəm olun, bunca ki, aldatmısz,
İndı beş ildir tamam dınımə əl qatmısz,
Sevgılı övladımı kafirə oxşatmısz,
Duydum işın sərbəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Satmaram öz əqlimi siz kimi laməzhəbə,
Razıyam oğlum gedə qəbrə, – nə ki məktəbə!
Məktəb adın çəkməyin, – məl'əbədir, məl'əbə!..
Əlhəzər, ondan həzər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəsdır o bildikləri, kaş onu da bilməsə!
Canıma olsun fəda bir də üzü gülməsə!
Ta ki, o zəhnindəki fikrləri silməsə,
Sanma ola bəxtəvər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Fikrimi verməm əbəs siz kimi nadanlara,
Sövk edəsiz oğlumu bir para hədyanlara,
Çünki xəyanətçisiz cümlə müsəlmanlara,
Mənzilinizdir səqər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!..

[ASUDƏLİK BU SAƏT YERDƏN GÖYƏ CƏHANDA]

“Dil mirəvəd zidəstəm, sahib dilan xudara,
Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara!”¹

Asudəlik bu saət yerdən göyə cəhanda
Var isə vardır ancaq İranda hər məkanda:
Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xaçobanda,
Qeyrətli Şahsevəndə, hər anda, hər zəmanda,
Lorlarda, Şıx-gözəldə, Keşkanda, İsfəhanda,
Tehranda, əncüməndə, kabnetdə, parlamanda,
İşlər bütün həqiqət, sözlər bütün güvara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Dalma təfəkküratə, qare, ki işbu halət –
Ya kimlərin gücündən İranda etdi nəş’ət?
Əlyövm hər tərəfdən çarpır gözə şikayət,
Hər kəsdə vəcdü şadi, hər yerdə əmnü rahət,
Əhvali-daxiliyyə bilxeyrü vəssəlamət,
Dadü sitəddə rəvnəq, şirkətlə hər ticarət,
Xoşdil bütün cəmaət, razi bütün rəiyyət,
Asudə hali-millət, dair ümuri-dövlət,
Nəzmü nəşəq mühəyya, leşkər bütün səfara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Zənn etmə haziranın sə’yilə bimühaba
Bu rütbə e’tilalıq beş gündə oldu bərpa!..
Yox, yox, xəta edirsən, haşa və sümmə haşa!
Gərçi bular da az-çox bir iş görüblər, amma
Keçmiş binayi-xeyrin asarıdır həmana,
Qaib müdəbbiranın tədbiridir ki, hala
Etdikləri sədaqət bir-bir olur da pəyda,
Açıqları bulaqlar cari olur sərpa,
“Hatəssəbuhə həyyu ya eyyühəssükara!”
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Bunlar əbəsmi, yahu, mə'lulə yoxmu illət?
Hümmətsiz olurmu bunca müvəffəqiyyət?!
İran səadətində çoxlar edirdi xidmət,
Çoxlar bu məmləkətdə göstərdi sə'yü qeyrət...
Zoncümlə Nasirəddin², – həqq eyləsin də rəhmət!
Hər beşdə-üçdə etdi hər səmtə bir səyahət,
Hər bir səyahətində sel tək axıtdı sərvət,
Yüksəldi ərşə qarşı xaki-diyari-Dara³...
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

İştə bunun üçündür iranlı bilməsərrət,
Dünyalərə axışdı, olduqca gördü izzət (?)
Hər şəhri qıl tamaşa, hər səmtə eylə diqqət:
Məşriqdə minlər ilə, məğribdə bil'izafət,
Türkiyyədə ziyadə, Rusiyyədə nəhayət,
Çində, Xətadə... Bəh-bəh!.. Həp aşınayi-qürbət!
Hər sudə bittəkəssür, hər kudə bizziyadət,
İranlıdır görürsən, amma nə şanlı rö'yət!
Amma nə datlı didar, amma nə xoş qiyafət!
Hər şəxsə zahir ikən yox ərzi-halə hacət...
Tə'rif üçün və bir də yoxdur dilimdə yara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Ha, indi də Əhəd xan⁴, ol mənəbəi-ədalət,
“Abadiye”-vətənçin minbabi-tabiiyyət
Nasir tək etmək istər isbati-qədri-millət,
Bol-bol səyahətindən məqsudu məhz ibrət,
Cudü səxavətindən mən eyləməm hekayət⁵...
Qoy madmazellər etsin tə'rifini, nəhayət,
İrana bənzər olsun qoy səfheyi-Buxara!
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

[BƏLAYİ-FƏQRƏ DÜŞDÜN, RAZI OL, BİÇARƏ, SƏBR EYLƏ!]

Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!
Üzün oldisə gər külfət yanında qarə, səbr eylə!

Əsiri-qeydi-fəqr oldun, yazıq, təslimi-hirman ol!
Çalışma, bir işə getmə, fəqət mə'yusü nalan ol!
Qəzayə çarə yox, giryən ol, üryan ol, pərişan ol!
Səbur ol, şakir ol, yə'ni müsəlman ol, müsəlman ol!
Çatar öz rizqi-məqsunun, dolan avarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Məaşın ta ki, təng oldu, ənis ol dərdü möhnətlə!
Boş ol, süst ol, ümidin qə't qıl, yar ol ətalətlə!
Bunu təqdirə nisbət ver, yaşa daim rəzalətlə!
Həvadə seyr edən insanə baxma çeşmi-qeyrətlə!
Burax kəsbi, unut sə'yi, yapışma karə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Yetərkən zalimin zülmü sənə, dövri-qəzadən bil!
Çatarkən amirin zəcri, onu seyri-səmadən bil!
Özün öz əczinə bais olurkən, masəvadən bil!
Bu məş'umiyyəti biganədən gör, aşınadən bil!
Əzil, pəmal ol, axtarma buna bir çarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Əgər çox təngdil olsan bu işdən, qıl fəğan, ağla!
Girişmə¹ başqa bir tədbirə, ancaq hər zəman ağla!
Bütün dünyadən əl çək, aşıkar ağla, nihan ağla!
Qapansın gözlərin, fikrin, düşünmə, görmə, yan, ağla!
Tüpür namusa, baxma nəngə, gəlmə arə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Fəqət bir iş də görmək istər isən, gör müsəlman tək!
Təhəmmül eylə cövri-mülkədarə, işlə heyvan tək!

Çalış, ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək!
Ayılma, haqqını qanma, xəbərdar olma insan tək!
 Darılma, incimə, tab eylə hər azarə, səbr eylə!
 Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Vəgər az-çox var isə qeyrətin, kafirlərə baxma!
Bir asan kəsbə məşğul olmaq ilə dindən çıxma!
Uşaqlarçın çörək çıxsin deyə, ha din evin yıxma!
Vəbalın boynuma, get fə'ləlik et, qəlbini sıxma!
 Sənə iş sahibi pul verməsə, yan narə, səbr eylə!
 Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Və yaxud gər əsər varsa canında zurü qüvvətdən,
Qolun güclü, üzün qansız, dilin xalisə rəhmətdən,
Qutar bir dəf'əlik dərdü ələmdən, bari-möhnətdən,
Quduzluq işə bir pişə, gözəl hər dürlü sən'ətdən:
 Bas al, kəs al, vur al, yıx al, qoşul fücərə, fəxr eylə!
 Məqami-hörmətə çatdın, dəxi həmvarə fəxr eylə!

Yanaş əşrərə, fəxr eylə!
Bulaş hər karə, fəxr eylə!
Tutulma nəngə, namusə,
Utanma arə, fəxr eylə!..

[SONYA, EY DİLBƏRİ-PAKİZƏ ƏDA!]

Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!
Sənə bu Naqdı bəyin canı fəda!
Aşiq oldum o zamandan ki, sana,
Hər nə hökm eylədin, ey mahliqa,
Etmədim onda təxəllüf əbəda,
Diləyin oldu məramınca rəva!
“Gözəlim, şimdİ nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Sənənim, laləruşum, gülbədənım,
Mələyim, sərvqədim, simtənim,
Ey fərəhbəxş dili-pürmişənim,
Söylə, aya, günəhim noldu mənım,
Qarğalar məskəni oldu çəmənım?
Keçdi əğyar əlinə yasəmənım?
El bütün oldu bu gün tənəzənım?
“Gözəlim, şimdİ nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Ta dedin tabeyi-fərman ol, oldum,
Hüsnümə valehü heyran ol, oldum,
Nazənin canıma qurban ol, oldum,
Eşqdə xanəsi viran ol, oldum,
Qarıma əcz ilə dərban ol, oldum,
Aqibət müstəhəqi-nan ol, oldum,
“Gözəlim, şimdİ nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Dil o gündən ki, düçar oldu sənə,
Bir yazıq aşiqi-zar oldu sənə,
Uydu, bisəbrü qərar oldu sənə,
Var-yoxum ta ki, nisar oldu sənə,
Bir də baxmaq mənə ar oldu sənə,
Başqa bir cəzbəli yar oldu sənə!
“Gözəlim, şimdİ nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Əmr qıldın mənə, şeyda ol, oldum,
Eşqdə bisəri pa ol, oldum,
Yə'ni sərdadəyi-sevda ol, oldum,
Tərki-namusə mühəyya ol, oldum,
Şə'nini at çölə, rüsva ol, oldum,
Nəzəri-xəlqdə ədna ol, oldum,
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Söylədin hörmətini at, atdım,
Malını, sərvətini at, atdım,
Əhlini, külfətini at, atdım,
Qövmünü, millətini at, atdım,
Cümlə heysiyyətini at, atdım,
Müxtəsər, qeyrətini at, atdım,
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Mənə əvvəlcə özün yar oldun,
Əkinim, mülküm, evim, bumü bərim
Nə zəman getdi isə yox xəbərim,
Səndə idi mənim ancaq nəzərim,
Hər sənə oldu fəda simü zərim,
Qalmaqda yanmağa bir parça tirim,
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Mənə əvvəlcə özün yar oldun,
Sevdiyimsən, deyə, dildar oldun,
Məst ikən mən hələ, huşyar oldun,
Başqa bir fikrə həvəskar oldun,
Cümlə məəmləkimə nar oldun,
Məni yox etdin, özün var oldun,
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Leyk mən bunca fəlakətlə yenə,
Varam əvvəlki sədaqətlə yenə,
Durmuşam eyni iradətlə yenə,

Baxıram kuyinə həsrətlə yenə,
Mümkün olduqca bu halətlə yenə
Sürərəm ömrümü qəflətlə yenə,
Agəh olmam bu rəzalətlə yenə¹,
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Çünki biz taifə əhli-kərəmiz,
Mərəzi-əşqdə sabitqədəmiz,
Zadəganız, həpimiz möhtərəmiz,
Eşq meydanına yeksər həşəmiz,
Dinü dildadəyi-zibasənəmiz,
İşbu vəch ilə sözayi-ədəmiz...
“Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

[NEÇİN MƏKTƏBƏ RƏĞBƏTİM OLMAYIR?]

Neçin məktəbə rəğbətım olmayır? –
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Mənə hər qəzetçi bərəldir gözün,
Yazır hey qəzetlərdə məktəb sözün,
Sözün qoy deyim bir kərə lap düzün;
Bu işdən mənə bir qazanc olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Oxur, bundan hər kəs qanar həqqini,
Qanan mütləq ali sanar həqqini,
Axund isə xəlqin danar həqqini,
Bununçün mənim rəğbətım olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Mənə xeyrsiz olduğuyçün bu kar,
Ona bağlaram küfr adın zinhar,
Cəməət də duymuş bunu aşikar;
Bu işdən mənə bir qazanc olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Və bir də bu məktəblilər bil'ümum
Oxurlar kəmalınca ali ülum,
Edirlər bizə sonra yeksər hücum,
Bununçün ona rəğbətım olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Əgər məktəb əmrində bil'intixab,
Mənə tapşırılsa ümumən hesab
Mən ol vəqt, haşa, edəm ictimab!?
Fəqət indilik bir qazanc olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Ax!.. Ax!.. Ay keçən günlərim! Vay mənə!
Hər evdən gəlirdi neçə pay mənə –
Plov, halva, bal, yağ, şəkər, çay mənə!
Nə çarə ki, indi bular olmayır!
Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Çətindir bizimçün bütün məs'ələ,
Bir ildə üç ehsan da keçmir ələ,
Belə qalsa iş, razı olluq hələ,
Bu da olmayır, olmayır, olmayır!
Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Yığıncaqlar indi söz ilə ötür,
Beş-üç kəlmə söz söylənir, iş bitir,
Fəqət şə'nimiz günbəgündən itir,
Bizə ehtiram olmayır, olmayır!
Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır!

QAÇ, AT BASDI!

Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!
Ötüşdən çıxan bir cəməət gəlir!
Edib cümlə əqvamə səbqət, gəlir!
Verib hər kəsə dərsi-ibrət, gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Çəkil, yol ver, at bağı çatlatmışıq,
Vurub yıxmışıq, tutmuşuq, atmışıq,
Çapıb qovmuşuq, qan-tərə batmışıq,
Yığıb milləti bir yerə qatmışıq,
Müsavat, ədalət, üxüvvət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Neçə əsrdir indi bil'ehtimam,
Qoyub nami-milliyətə ehtiram,
Qoçaq, əlləşib çarpışıb sübhü şam,
Xüsusən bu sonku beş ildə təmam
Edib aləmə bəxşi-heyvət, gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Nədir, yoxsa zənnincə etdim xəta?
Sus! Etməm xəta! Söyləməm nabəca!
Məzah etmiş oldum sanırsan bəsa?
Dodaqaltı gülmək nədir, söylə ya?
Sənə bəlkə bunlar zərafət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Buyur, qıl da dünyayə ətfi-nəzər,
Müsəlman kimi kim olub bəxtəvər?!
Bu İran, o Türkiyə – həp bixətər,
Əvət, başla Fasdan Xətayə qədər,
Baxıldıqca qəlbə məsərrət gəlir!..
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

O Albanyada arnavud qeyrəti,
Bu Qəzvindəki mürtəce hey'əti,
Kiriddə müsəlmanların haləti,
Buxarada məzhəbçilər söhbəti,

Yəməndən də başqa rəvayət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu Rusiyyənin əhli-imanları
Ki, yə'ni bu səmtin müsəlmanları,
O yekşənbə, cüm'ə, bu dükkənləri,
O dum macərəsi, bu vicdanları,
Hələ e'tirazə nə hacət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu – Qafqaz, bu da – Qafqaz arifləri,
Bu da – əhli-nazə təarüfləri,
Bu millət yolunda məsarifləri,
Bu da şanlı-şanlı məarifləri,
Bunlardan dəxi boylə xidmət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bununla belə biz neçin bəxtiyar¹
Olub etməyək də hələ iftixar?!
De, nöqsanımız hansıdır, zinhar?
Bu – siyrət, bu – surət, bu – qeyrət, bu – ar...
Bizə, ya, nə nisbətlə töhmət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Həp əfradımızda bir əzmü səbat,
Bu əzmü səbat ilə bulduq nicat,
Bu gün cümləmiz bəkləriz bir həyat,
Bir əhval, bir fikr, bir iltifat...
Bu əfkarə qarşı nə diqqət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Hanı bizdə, yahu, nifaqü təzad?
Hanı bizdə həmdinimizlə inad?
Bu – ülfət, bu – rəf'ət, bu da – ittihad!..
Bax, iştə, bu – məclis, bu da – in'iqad!

Nə mabeynə nifrət, nə lə'nət gəlir,
Nə böhtan, nə hədyan, nə qeybət gəlir,
Nə cib, nə cibişdan, nə rüşvət gəlir,
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!..

[GÖRÜNCƏ ŞƏXS BİR ƏRBABI-SƏRVƏTİN ÜZÜNÜ]

Görüncə şəxs bir ərbabi-sərvətin üzünü –
Görür mücəssəm olan bir ləamətin üzünü!

Gözüm ağarsın əgər yüzdə, mində, milyonda –
Görürsə ölkədə bir əhli-hümmətin üzünü!

Qəmim ki, var mənim ancaq budur: qiyamətdə
Ki, bir də görməliyəm¹ işbu millətin üzünü!

[DİNDİRİR ƏSR BİZİ, – DİNMƏYİRİZ]

Dindirir əsr bizi, – dinməyirik,
Açılan toplara diksinməyirik;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ aftomobil minməyirik;
Quş kimi göydə uçar yerdəkilər,
Bizi gömmüş¹ yerə minbərdəkilər!

ƏKSİMƏ

Zahidin əksimə düşcək nəzəri-xudbini –
Görür ayineyi-safımda o bir bidini;
Zənn edər əqli-qəsirilə o mənhus mənəm,
O mənə lə'nət edər, mən deyərəm amin;
Gec-tez, əlbəttə, kəsər bir bu qədər lə'nət onu,
Yerdə qalmaz mənim aminim, onun tə'lini.

[ƏHLİ-İRANDA, PAH OĞLAN, YENƏ HÜMMƏT GÖRÜNÜR!]

Əhli-İranda, pah oğlan, yenə hümmət görünür!
Yenə hər guşədə bir tazə cəmaət görünür!
Baxasan hər tərəfə – cünbüşü qeyrət görünür!
Bütün əsbabi-tərəqqidən əlamət görünür!
Əhsənüllah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Oxuduqca qəzetə qəmli ürəklər açılır,
Fərəhəngiz xəbərlər görərək qəm qaçılır,
Qəlbədən, gözdən ona əşki-bəşəşət¹ saçılır,
Çünki hər səfhədə bir tazə rəvayət görünür!
Əhsənüllah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

İrəcək olsa əgər göz, nəzər İran işinə,
Xassə, İranda olan kişvəri-Tehran işinə,
Üləma fikrinə, bəy xahişinə, xan işinə,
Gündə bir firqəni təşkil edən ə'yan işinə,
Nə xəyanət, nə ədavət, nə cinayət görünür!
Əhsənüllah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

E'tidali² deyə bir firqənin ünvanından,
Sevinir şəxs bunun məsləkü vicdanından,
İndi iranlıların qəm ötəməz yanından,
Keçəcəklər kişilər millət üçün canından,
Çünki bunlarda bu gün bir yeni hümmət görünür!
Əhsənüllah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Neçə ac bəy, neçə tox molla, neçə kök qazi,
Üzv olub məclisə həll etdilər istiqrazi,
Olsun Allah belə kamil kişilərdən razi,
Unuduldu dəxi İranda şüuni-mazi,
İndi İran demə bir guşeyi-cənnət görünür!
Əhsənüllah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Gərçi xud zəlzələ Təbrizə bir az verdi zərər,
Şərqi İranda çoxun həm elədi zirü zəbər,
Etməyir məclis əgərçi bulara ətfi-nəzər,
Çünki işlər hələ bir növ' zərafət görünür!
Əhsənüllah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

**[DÜN CƏHƏNNƏM VƏSFİNİ ZAHİDDƏN
EYLƏRDİM SUAL]**

Dün cəhənnəm vəsfini zahiddən eylərdim sual,
Cənnəti ağzın açıb etdi mənə vəsf-i-sifat;
Ol cəhənnəm ki, zəlalət əhlini tə'zib edər,
Göstərir hala onu qüdrətləərbabi-"Nicat".¹

**[KÜRD ÇALDIQCA BORU ÇİNGƏNƏ OYNAR,
DERLƏR]**

Kürd çaldıqca boru çingənə¹ oynar, derlər, –
Bir məsəldir ki, demiş Türkiyə iz'anlıları.
Bir tuhaf çalğı ilə oynadıyor avropalı
Şimdi yunanlı ilə bir sürü osmanlıları.

**[YILDIRIMLAR YAĞSA GÖYDƏN, TİTRƏMƏZ
RUHUM MƏNİM]**

Yıldırımlar yağsa göydən, titrəməz ruhum mənim,
Dağlar atəş püskürərsə kərgir olmaz bana;
Hücreyi-təhtəl-türabımda məni həp düşmənin
Öldürü ənfasi-təkfirindəki murdar hava.

[BİZİ ALDATMA, XACƏ, HƏR SÖZÜNƏ]

Bizi aldatma, xacə, hər sözünə¹,
Bizə yox, get nəsihət et özünə!
Görüyorkən gözün düzü əyri, –
Bizdən əl çək də, çarə qıl gözünə!

[ŞANLI GÖRDÜKCƏ MƏNİ SANKİ EDİR QÖVR FƏLƏK]

Şanlı gördükcə məni sanki edir qövr fələk,
Min kələk çidə edir başıma filfövr fələk.

Namurad olmağım¹ oldisə muradı oldum,
Şimdi bilməm nə murad² ilə edir dövr fələk?

Asıman oldumu surax iki gün güldü üzüm
Ki, mükafat olaraq bunca edir cövr fələk?!

Artıq oynatma məni sən dəxi, ey eşqi-cünun,
Mən özüm oynayıram çalsa da hər tövr fələk!

Şimdilik rəqsdəyiz, ta görəlim kim yıxılır:
Mənü dil, eşqü həvəs, hutü həməl, sövri-fələk?

[ARİF ÇALIŞIR Kİ, MİLLƏT AZAD OLSUN]

Arif çalışır ki, millət azad olsun,
Zahid çıxır ki, məscid abad olsun.
Söz boynu qraxmallılarındır ki, deyir:
– Bir madmazel olsun ki, pərizad olsun!

[DÜN YATIB MİR HAŞIMI RÖ'YADƏ GÖRDÜM, SÖYLƏDİM]

Dün yatıb¹ Mir Haşımı² rö'yadə gördüm, söylədim:
Seyyidim, hicrində ərzi-şurişi-həşr eylərəm.
Ən boğuntu birə “Səda”³ ilə dedi: görməzmişən⁴ –
Hiylələr icad edib, bir qəztəcik nəşr eylərəm.

...DEYİR

Oylə səngindir ki, əşqali-təəssübdən¹ yüküm, –
Gündə min tərpensə yer, tərpenməz əsla bir tüküm!

[YATMISAN, MOLLA ƏMU, GÜRCÜLƏR İÇRƏ HƏLƏ SƏN!]

Yatmisan, Molla əmu¹, gürcülər içrə hələ sən!
Nə olur ta bu müsəlmanlığa da bir gələsən,
Bakudə bir neçə gün rahat edib dincələsən,
Hacılarla olasan hər gecə həmməşğələ sən,
Görəsən bir para yerlərdə nə canlar var, əmu!
Necə kef çəkməyə xəlvətcə məkanlar var, əmu!

Dolaşıb bulvarı hər gün gəzəsən biminnet,
Xassə, axşama qalarkən bir, iki, üç saət,
Görəsən orda neçə oğlan, uşaq, qız, övrət –
Cümləsi simbədən, zöhrəcəbin, məhtəl'ət,
Xubru, qaliyəmu, qönçədəhənlər var, əmu!
Özün insaf edəsən, ta necə canlar var, əmu!

Ol yerə sanma çıxır seyrə fəqət hərəcaylar,
Yox, yox, orda gəzənin əksəri mö'min sayılar,
Lap sənin tək əmilərdir və mənim tək dayılar,
Pak, mö'min hacılar, məşhədilər, kablayılar,
Həpsinin səcdədən alınanda nişanlar var, əmu!
Dəyişik donda gəzən mərsiyəxanlar var, əmu!

Cümləsi ağzı dualı, bütünü əhli-nəmaz,
Əldəki sübheyi-səddanələri tulü diraz,
Dilim, ağzım qurusun şəkkə düşürsəm də bir az!
Demirəm mən nə şeyidbazdı, nə də kim, beçəbaz...
Bir para çünki xəta yollu gümanlar var, əmu!
Nə işim, bə'zi gümanlarda ziyənlər var, əmu!

Demirəm bulvara bunlar nə xəyal ilə gəlir?!..
Kişilər² bəlkə də bir başqa məal ilə gəlir!..
Bu qədər var... dəyişik surəti-hal ilə gəlir,
Qəmü həsrətlə gedir, dərdü məlal ilə gəlir!..
Bilmirəm bunda nə əsrəri-nihanlar var, əmu?
Bildiyimcə desəm, aya, inananlar var, əmu?!

TAPDIM!..

Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağa,
O bizi torğa qoyub, gərçi satıb yandırdı;
Bir qədəh¹ şol²... suyu şimdiki iki yüz yirmi beş³
Bizə içdirmək ilə yanğımızı qandırdı.

[HANKI ALÇAQ BİR ƏLİN QEYD ETDİYİ XƏTDİR O Kİ...]

Hankı alçaq bir əlin qeyd etdiyi xətdir o ki,
Büsbütün təqdire şayan xətlərin ə'lasıdır?
Mən bunu hər əhli-viddandan sual etdim, dedi:
Xəl'inə Əbdülhəmidin¹ çəkdiyi imzasıdır.

[– YOLDAŞIM, YATMIŞMISAN?]

- Yoldaşım, yatmışmısan?
- Yox, bir sözün varsa, buyur!
- On manat qərz istərəm...
- Yox, yox, bəradər, yatmışam!

[BAŞQA MİLLƏTDƏN HÜQUQUN ALMAQ ÜÇÜN HƏR ZAMAN]

Başqa millətdən hüququn almaq üçün hər zaman
İnqilabiyyun, səlahiyyun, rəşadiyyun çıxar!
Bizdən isə satmağa namusü irzi-milləti
E'tidalıyyun, himariyyun, fəsadiyyun çıxar!

[DÜN OXURKƏN BİR MÜDİRİ-MƏKTƏBİN MƏKTUBUNU]

Dün oxurkən bir müdiri-məktəbin məktubunu
Mən qələt gördüm qarışmış bir vərəq imlasına;
Uf!.. Yazıq millət, dedim, bilsəydiniz məktəb nədir,
Boylələr düşməzdi tə'lim etmənin sövdasına.

[MÜRTƏCE XADİMLƏRİM, HA İNDİ XİDMƏT VƏQTİDİR!]

Mürtəce xadimlərim, ha indi xidmət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Gizli cəm'ıyyət yapın, məclis qurun, şura edin,
Rəşt, Zəncan irtica'ın hər yerə icra edin,
Hər nasılsa rişeyi-məşrutəyi imha edin,
Heykəli-mənfuri-istibdadımı ehya edin,
İgtişəşə başlayın hər yerdə, fürsət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Cəhd edin göndərdiyim təhriklər puç olmasın,
Yazdığım, göstərdiyim təzvirlər puç olmasın,
Məmdəli-Kazım tökən tədbirlər puç olmasın,
Verdiyim qövl, aldığım təqrirlər puç olmasın,
İndi isbati-hünər, sidqü sədaqət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Sanmayın ancaq Ədesdə kefdəyəm nisvan ilə,
İrtibatım yoxdur öz mülküm olan Tehran ilə,
Lafəvallah, var əlaqəm büsbütün İran ilə,
Rəşt ilə, Qəzvin ilə, Kirman ilə, Zəncan ilə!
Mən işi qaldırmışam, sizdən də hümmət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Sanmayın azdır bu gün İranda ə'vanım mənim,
Ev başı hər yerdə var minlərcə dərbanım mənim,
Onlara sadir olur hər anda fərmanım mənim,
Mən bu yolda işdəyəm, var hər qəder canım mənim!
Leyk sizdən də mənə indi həmiyyət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Bax, nasıl İran bu saət haləti-böhrandadır,
Parlaman heyrətdə, ə'za mə'rəzi-tufandadır,

Qanmayır heç kəs ki, kəşti qanda, dərya qandadır,
Müxtəsər, hər vəchlə məşrutə min nöqsandadır,
Etməyin qəflət, bu fürsətdən qənimət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Görməyirsizmi, kişi gəh söz, gəh iste'fa verir,
Xeyrsizmi mənsəbindən əl çəkir, yekca verir?
Ya Nəcəfdən müctəhid müftə məgər fitva verir?!
Sanma bu fitvayə bihəqqül'əməl imza verir..
İş aparmaqçın bu gün dünyadə fürsət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

BİR DƏSTƏ GÜL

İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun;
Osmanlı deyir ki, millət azad olsun;
Zahid nə deyir? – Deyir ki, qarnım dolsun,
İranlı da, osmanlı da bərbad olsun!

Tacir arayır ki, bir ticarət yapsın,
Amil çalışır bu yolda xidmət yapsın,
İş mollalarıdır ki, çalsın-çapsın,
Yatsın, dursun, qüsli-cənabət yapsın.

Jurnal, qəzetə çıxır ki, millət oxusun,
Hər bir əsərindən alsın ibrət, oxusun;
Rusca oxumuşlara bu iş ar gəlir,
Derlər, bunu qoy qara cəməət oxusun.

Zənn etmə ki, zikrə, səcdəyə dalmaq üçün
Zahid yüyürür məscidə əcr almaq üçün,
Dün çaldığı səccadəyi satmış da yemiş,
İndi yüyürür əlavəsin çalmaq üçün.

[ƏLHƏZƏR, QOYMA BAXA ƏKSİMƏ ZAHİD Kİ, ONUN]

Əlhəzər, qoyma baxa əksimə zahid ki, onun
Nuri-həq didəyi-xudbininə zülmət görünür;
Qoy bu ayinəyə ol paknəzər baxsın ki,
Bütün əşyadə ona nuri-həqiqət görünür.

[QƏZTƏLƏR TÖVQİFİNİ YALNIZ SİPƏHDAR ƏKMƏYİR]

Qəztələr tövqifini yalnız Sipəhdar¹ əkməyir,
Bizdə də əksik deyildir böylə biidrəklər!
Çarparaq cari olan bunca məarif seylinin
Qarşısın sədd etməyə qabilmidir xaşəklər?!

[SANMA BİR MƏSLƏKİ TƏ'QİBLƏ MÖHKƏM QALARAM]

Sanma bir məsləki tə'qiblə möhkəm qalaram,
Əlli arxın suyunu gündə bir arxa calaram!
Kefimin gəlməsinə¹ bax, nə gərək yaxşı, yaman?
Mən gəhi mixi, gəhi nə'li döyüb tapdalaram.

[DÜN BİR EŞŞƏKXİSAL İNSANƏ]

Dün bir eşşəkkisəl insanə
Gəlməmiş xoş tərənəyi-zənbur;
Atdı şillaq, dedim, əfəndim, sus,
Dağılar bilmə xanəyi-"Zənbur"¹.

BAKIDA BİR KƏNDƏ MÜHAVİRƏ

K ə n d ç i

Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bizə,
Bunu təsdiq ediyor ayeyi-Qur’an da bizə!

A x u n d

Hansı Qur’andır o ki, onda yazılmış bu xəbər?
Şiə mollası yazan türkcə Qur’ansa əgər,
Mən onun yazdığı Qur’ana yavıq durmayıram,
Maşa ilə yapışıb, əl də belə vurmayıram.

K ə n d ç i

Xub, buyur sünni yazan bir neçə təfsiri oxu,
Elmin icabı üçün ondakı təqdiri oxu!

A x u n d

Oh, apar bir yana at sünni yazan təfsiri!
Başına dəysin onun tərcüməsi, təhriri!
Bizlərə molla filankəs yazan a’sar gərək!
Biz olaq ondakı məzmunə xəbərdar gərək!

K ə n d ç i

O yazıb: yer öküzün buynuzu üstündə durur,
Biz gərəkdir inanaq ki, kişi boylə buyurur?!

A x u n d

Buna şübhən də var?

K ə n d ç i

Əlbəttə, inanmam bu sözə!

A x u n d

Lə’nətullah, a gavur, şəkk ediyorsan öküzə?!

[CƏNNƏTDƏKİ HURİLƏRİ, QILMANLARI ALLAH]

Cənnətdəki hurilər, qılmanları Allah, –
Qovdum, – deyə bir vəhylə etsə səni ifham,
Zahid, mən ölüm, gizləmə, aç sidqini söylə,
Sən bir də edərsənmi nəməz əmrinə iqdəm?

[KİMDİR ARIF? – DEYƏ SORDUM, DEDİLƏR, ƏSRƏ GÖRƏ]

Kimdir arif? – deyə sordum, dedilər, əsrə görə:
Arifin indi nə dini və nə imanı olur.
Bunu bildim, tanıdım, zahidi sordum, dedilər:
Zahidin heç şeyi olmazsa, cibişdani olur.

[OĞLUNUN VASİTEYİ-XİLQƏTİ OLMAQLA FƏQƏT]

Oğlunun vasiteyi-xilqəti olmaqla fəqət,
Atalıq borcunu ifa edəməz insanlar;
Atalıq borcu eyi tərbiyənin qeyri deyil,
Yoxsa bir işdədir insanlar ilə heyvanlar.

[DEYİRDİK BİR ZƏMANLAR BİZ KƏMALİ-FƏXRÜ HÜMMƏTLƏ]

Deyirdik bir zəmanlar biz kəmalı-fəxrü hümmətlə:
“Cəhangiranə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən!”¹
Bu gün də ifixar etsək səzadır fərti-qeyrətlə:
Kərəmkaranə beş dövlət yetişdirdik rəiyyətdən!

[MÜTLƏQİYYƏTDƏ ƏBD ŞƏKLİNDƏ]

Mütləqiyyətdə əbd şəklində¹
Mütəşəkkil olan nifaqü təzad
Dövri-məşrutədə siyasət ilə
Mülki-İranə salmasınmı fəsad?

[BİR MÜDİRİN Kİ, KEÇMƏYƏ QOLUNA]

Bir müdirin ki, keçməyə qoluna
Qolu bulvarda bir gözəl sənəmin,
O necə milləti çəkər qabağa,
Ya “Səda”sı nasıl çıxar qələmin?

BİR GÜL

Vaiz ki, çıxar minbərə, hey¹ püflər odu,
Təkfirə qoyar kimin ki, eşq isə modu;
Vardır deyəsən bu xazini-niyranın
Ağzında ekstrenni kafir zavodu.

AY CAN! AY CAN!..

Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən¹, ay can, ay can!..
Xəlqin canı qutardı töhmətdən, ay can! ay can!..

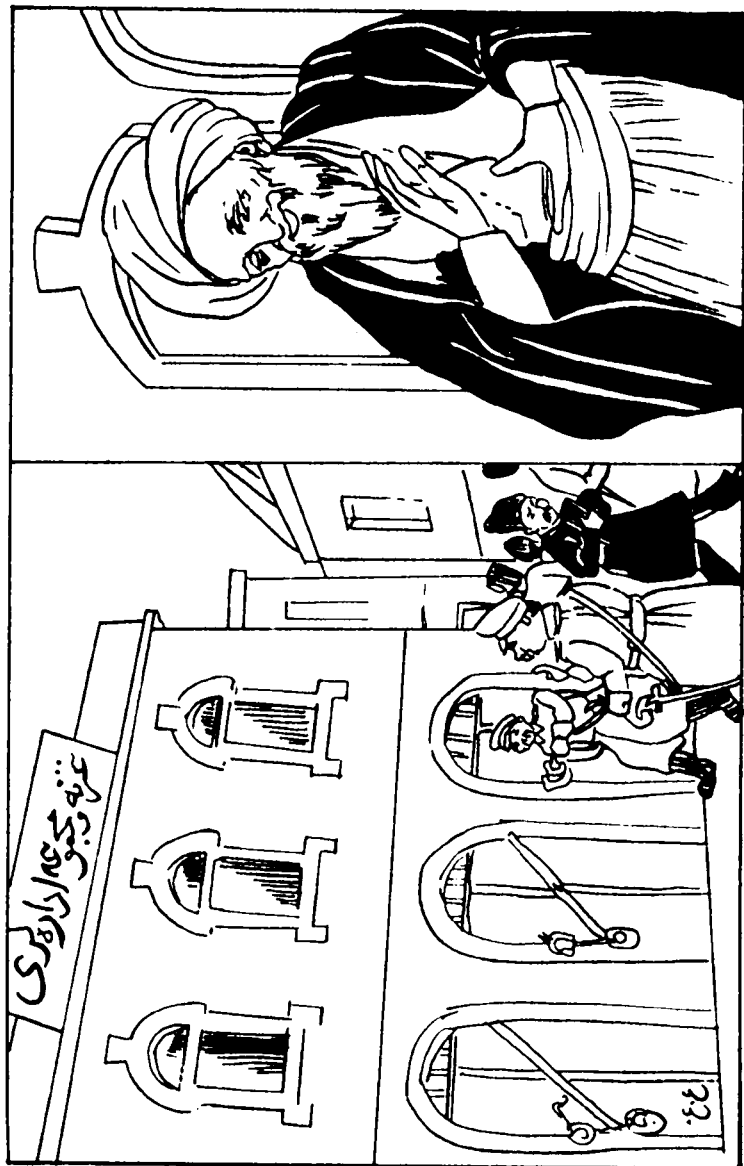
Qıl yaymayırdı əsla zalımların gözündən,
Rüsvay idik cahanda məl'unların sözündən,
Ax! ax! Nə yaxşı oldu iş düşdü öz-özündən,
Əlləşməmiş qutardıq zəhmətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! ay can!..

Badi-səba, apar ver Molla Qəvama² müjdə,
Yazsın, de, Lənkəranda Molla Sələma müjdə,
Söylə, o da yetirsin cümlə əvama müjdə:
Minbərdə rəqsə gəlsin behcətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! ay can!..

Ərz et bəşəşət ilə Qafqaydakı³ vücudə:
Jurnal, qəzet qapandı, durma, yıxıl sücudə,
Hər nə bilirsən eylə qeybətdə, rubərudə,
Yazmaz dəxi yazanlar bid'ətdən, ay can! ay can!..
Xəlqin canı qutardı töhmətdən, ay can! ay can!..

Get Qubbəyə, səlam et Molla Hacı Babayə,
Söylə tutuldu cümlə jurnal, qəzet vəbayə,
Mö'min müridlər ilə dur qoş səda-sədayə,
Ümmətlərin yığılsın hər kətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! ay can!..

Yatdı yazı⁴ yazanlar, fürsət dəxi sizindir,
Qarşıda var orucluq, söhbət dəxi sizindir,
Məsciddə minbər üzrə lə'nət dəxi sizindir,
Ayrılmayın ölüncə lə'nətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! ay can!..

Düşdü bütün qezetler hörmətdən¹, ay can, ay can!..
Xəlqin canı qutardı töhmətdən, ay can! ay can!..

Yazmaz dexi yazanlar bid'ətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qezetler hörmətdən¹, ay can, ay can!..

İranlı deyir ki, edl ile dad olsun;
Osmanlı deyir ki, millət azad olsun;

Zahid nə deyir? – Deyir ki, qammu dolsun,
İranlı da, osmanlı da bərbad olsun!

AMMA, MİLLƏT A!..

Moldayı, gördün nə iqdam etdi? Amma, millət a!..
Az zəmanda nə sərəncam etdi?! Amma, millət a!..
Öz gücün hər qövmə ifham etdi! Amma, millət a!..
Varlığın mərdanə e'lam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Basdı, keçdi əhli-İran, qatladı hər milləti,
Bildirdi qədrin, aldı həqqin, qovzadı milliyyəti,
Aldığı məşrutəni parlatdı parlaq qeyrəti,
Əhsənüllah, hümməti-tam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

İş başında əyləşən kəslər xəyanətdən səva,
Bay, yanıldım, qoy deyim, hə, lap sədaqətdən səva,
Etməz oldu bir nəfər olsun da xidmətdən səva,
Var-yoxun həp bəzli-islam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..¹

Əql heyrandır ki, saysın bir-bir əhrarın işin,
Qanmaq olmur, anlamaq olmur Sipəhdarın² işin,
Yefremin³, ya Bağırın⁴, yainki Səttarın⁵ işin,
Mərhəbalar! Vəh, nə əncam etdi?! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Eyləsin Səttarü Bağır başqa bir iyma, neçin?
Ya hökumət eyləsin əhrarlə də'va, neçin?
Qanmıram, əlqissə, sərdari-Bəhadir⁶ ya neçin
Bağır təslimi-Səmsam⁷ etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Get, daha ol arxayın, yat, eyləmə sərsəm, kişi!
Parladı, meydana çıxdı millət, etmə qəm, kişi!
Qoy bizi təqdir edib də söyləsin aləm, kişi!
İktisabi-izzəti-nam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

SİPƏHDAR DEYİR Kİ:

Arşimed:¹ “Bir nöqtə bulsaydım, ona bil’istinad
Qaldırardım cürmi-ərzi” – söyləmişdir; leyk mən
Qaldırardım büsbütün İrani da, Turanı da –
Kisəmə girsəydi² ancaq bir beş-on yüz min tümən.

HÜSEYN KƏMAL¹ DEYİR Kİ:

Tə’nü təhqirə təhəmmül edərəm mən, lakin
Tə’n edən zati-firumayədə vicdan olsa;
Nə gözəldir bu sözü şairi-osmaninin:
“Tə’n edən dinimizə bari müsəlman olsa”.

RƏMƏZAN SÖHBƏTİ

Bizim hacı deyir ki:

Əl’əman artıq orucdan, əl’əman!
Qoymadı taqət oruc məndə, inan!
Sən oruc yersən*, balam, lakin məni
Yer** oruc hər ləhzə, hər an, hər zəman!

Oruc deyir ki:

Ey hacı, məndən şikayət eyləmə,
Kəndinə*** et kəndi şəkviyyatını;
Mən səni illərlə görmək istəməm, –
Sərmühərrir görse səhviyyatını!

* Yeyirsən

** Yeyir

*** Özünə

“SƏDA”nın 162-ci NÖMRƏSİNƏ

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz qaş-gözünü;
Necə kim, dün “Birisi”¹ baxdı mənə²,
Gördü ayinədə ancaq özünü.

[E'TİLA ETDİKƏ, DERLƏR, YÜKSƏYƏ TƏYYARƏLƏR]

E'tila etdikə, derlər, yüksəyə təyyarələr –
Görməyə nail olur hər yanda alçaq yerləri.
İşbu qanunu bizim mənsəblilər bilsəydi, ah,
Bir kərə görsəydi də alçaqdakı müztərləri!..

KƏNDLİ DEYİR Kİ:

Bakıda nəfiz ikən əllidən artıq üləma, –
Rəməzan eydini tək bircə gün e'lam etdi;
Yenə az-çox bərəkət varsa bizim qəryədədir,
İki alim hərəsi bir günü bayram etdi.

BAKILI DEYİR Kİ:

Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizə
Həzərati-üləma bircə gün e'lam etdi;
Biz o bir gündə də açdıq dükan, aldıq, satdıq,
Ancaq onlar qara məxluq ilə bayram etdi.

[ŞAH DEDİ: – AĞLAYIRAM, BƏS Kİ, ÜZÜM ÇİRKİNDİR]

Şah¹ dedi: – Ağlayıram, bəs ki, üzüm çirkindir,
İldə bir görsəm əgər ayinədə surətimi!
Ona ərz etdi vəziri: – Səni hər gün görürəm²,
Nə qədər ağlayıram, şimdi düşün halətimi!..

İNTELİGENTLƏR DEYİR Kİ:

Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!
Diplom almaq görünür bizlərə illət millət;
Basırıq bağrımıza hər birimiz bir hacını,
Canı çıxsın ki, görür min cürə zillət millət!..

“TƏRCÜMAN” DEYİR Kİ:

Be tə'mine lesane mädər əz hər ku be Petresburğ
Yeki alim fürustənra mən əz millət rəcakarəm.

Millət deyir ki:

Şəbi-eyd əst, yar əz mən çoğondor poxtə mixahəd,
Xəyaləş mirəsəd mən gənci-Qarun¹ ziri-sər darəm.

T ə r c ü m ə s i:

“Tərcüman” deyir ki:

Ana dili bu yerdə tə'min edilsin deyə
Petresburğa alimlər millət göndərsin görək.

Millət deyir ki:

Bayram gəlib, nigarım pişmiş çuğundur istər,
Mənim xəzinəm vardır deyir bəs ki, Qarun tək.

İRANLILAR DEYİR Kİ:

Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün,
Yarın İranımız, əlbəttə ki, bir babət olur;
Biz bu qeyrətlə bütün aləmə fəxr etməliyiz
Ki, ufaq dövlətimiz bir neçə zor dövlət olur.

[SÖYLƏ, TƏQSİRİ NƏDİR, TAPDALAYIRSAN YAZIĞI?]

- Söylə, təqsiri nədir, tapdalayırsan yazığı?
- Boyle işlər çox olur, cümləsi şeytan işidir!
- Etdiyin cürmünü şeytan adına çıxma, onun
Yox bu işdən xəbəri, söylə: müsəlman işidir!

MİLLƏT DEYİR Kİ:

İnteligen ağalar, biz¹ sizi çoxdan tanıyıq...
Bilirik sizdə bu gün qeyrəti-millət yoxdur!
Biz niyə² məktəbi, təhsili-ülumi sevirik,
Çünki məktəb adına bizdə xəyanət yoxdur.

[QLASNI SEÇKİSİNİ QOYDU DUM MÜZAKİRƏYƏ]

Qlasni seçkisini qoydu dum müzakirəyə,
Çatır sezon ki, yenə əlbəəl gəzə rüşvət.
Qlasni olmaq iki şərtə bağlıdır ancaq:
Birinci rüşvət, ikinci hədə, fəqət xəlvət.

BAKILILAR DEYİRLƏR Kİ:

Şamaxlılar kimi işsiz, kifayətsiz deyiliz
Ki, tel vuraq dumaya biz ana lisanı üçün;
Klubda, bağda, qoruqda var ol qədər işimiz
Ki, ev, uşaq yada düşmür, o Anna canı üçün!..

DİLƏNÇİ DEYİR Kİ:

Əl açıb sail olmağın xoşdur,
Gərçi bir həbbə sim isə diləyin;
O səfilanə sirqətindən kim,
Kəsilə bir fülus üçün biləyin.

[ÇOX TƏƏCCÜB EDİRƏM TƏRZİ-CƏDİDƏ Kİ, ONU]

Çox təəccüb edirəm tərz-i-cədidə ki, onu
Əcnəbilər oxuduqca hünər izhar ediyor.
Halbuki millətimizdən onu kim ki, oxuyur,
Qaliba həzrəti-Allahı da inkar ediyor.

[GƏRÇİ PƏRVAZ ETDİ AYROPLAN DÜNƏN BİR QUŞ KİMİ]

Gərçi pərvaz etdi ayroplan dünən bir quş kimi,
Aləmi heyrətdə qoydu elmü irfan naminə;
Leyk bizlər tək hələ qadir deyildir uçağa,
Rəxti-xab içrə yatarkən hurw qılman naminə...

[AXŞAM OLCAQ UÇENİKLƏR HƏRƏ BİR MADMAZELİN]

Axşam olcaq uçeniklər hərə bir madmazelin
Keçirib qol qoluna kuçədə cövlan ediyor;
Sonyalar bunları tədris edəsiymiş, əcəba,
Uçitellər dəxi məktəbdə nə meydan ediyor?!

[CÜMƏLƏRDƏ DÜKAN AÇMAZ BAKILI]

Cümələrdə dükan açmaz bakılı,
İstəsən göz Bakının hər yerini;
Ancaq, ancaq... arasından qapının
Şey satıb razı edər müştərini.

[ÖYMƏ NƏSƏBİ, ÖYMƏYƏ ŞAYİSTƏ HƏSƏBDİR]

Öymə nəsəbi, öyməyə şayistə həsəbdir,
Gördük o müləvvəsləri kim, paknəsəbdir.
Hərçənd ki, dünyadə oğul varisi-əbdir,
Ən xeyrli miras, vəli, elmü ədəbdir.

[CƏVANKƏN FƏQRDƏN ETMƏ ŞİKAYƏT]

Cəvankən fəqrdən etmə şikayət,
Cəvanlıqdan böyük bir sərvət olmaz!
Qoca müstəğniyi-sərvət də olsa,
Qolunda bir çocuqca qüvvət olmaz!

[OĞRULARDAN DA BƏDƏXLAQ QUMARBAZLARDIR]

Oğrulardan da bədəxlaq qumarbazlardır,
Çünki bu firqədə onlar kimi cür'ət yoxdur;
Gərçi bunlarda da, onlarda da vicdana görə
Sə'yü namusü həya, hümmətü qeyrət yoxdur.

TAP GÖRÜM!..

Hər kiçiklər kiçik ikən böyüyür,
O nədir ki, böyük ikən kiçilir?

Al, tapdım!..

Bu kiçilmək fəqət müsəlmanın
Boyuna¹ hər bir əmrdə biçilir!

[MÜLKİ-ŞİRAZƏ ZİLLİ-SULTANIN]

Mülki-Şirazə Zilli-Sultanın¹
Yenə hakimliyi müqərrər isə,
Kim deməz ömrü bitdi İranın –
On min ildən daha müəmmər isə?!

[MÜRTƏCELƏR, SEVINİN, KIŞVƏRİ-İRANƏ YENƏ]

Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-İranə yenə
Tanıyıb bildiyiniz sayeyi-sultan gəlir!

Pişvazə yüyürün, gəlcək öpün əllərini,
Çünki bu zati-mükərrəm sizə mehman gəlir!

Hələlik dinməyəcək, oylə ki, bərkizdi yerin
Verməyə hürrlərin qətlinə fərman, gəlir!

Mülki-Təbrizdə kəsdirdiyi qurbanlardan
İndi¹ Şirazda kəsdirməyə qurban, gəlir!

[ZİLLİ-SULTANA, AMANDIR, VERMƏYİN İRANA YOL]

Zilli-Sultana, amandır, verməyin İrana yol,
Rəhm edin bir kərrə xəlqüllaha, Allah eşqinə!
İşbu millət xainin mən, sən deyil, aləm tanır,
Yalxı xəlqüllah deyil, Allah satar şah eşqinə!

[ONLAR Kİ, EDİR HÖRMƏTÜ NAMUSUNU TƏQDİS]

Onlar ki, edir hörməti namusunu təqdis –
Bir digərinin irzinə eylərmi xəyanət?
Dersəm ki, zinakarlərin qeyrəti olmaz,
Olmazmı mənim işbu sözümlə eyni həqiqət?!

[SAXTƏ BİR XƏTTİ-XAM İLƏ MƏNƏ KAĞIZ YAZIB]

Saxtə bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb,
Ey məni təhdid edən min dürlü tə'kidat ilə!
Boylə: “Xortdan gəldi, dur, qaç!” sözlərin get tiflə de!
Zatını Sabir tanırkən qorxmaz övhamat ilə!..

HATİFDƏN GƏLƏN BİR NİDA DEYİR Kİ:

Görəsən Məmdəlinin¹ yapdığı əf'alı nədir?
Bu səyahətdən onun qayeyi-amalı nədir?
Zilli-Sultan² ilə, aya, nə üçündür bu görüş?
Naibüssəltənəyə ya deyəcək halı nədir?

Vyana teleqrafları deyir ki:

Qardaş oğlu, əmidir Məmdəli, Zilli-Sultan,
Sənə nə ta biləsən bunların əqvalı nədir?
Şübhələnmə, yox onun gizlicə bir başqa işi,
O gedir ta görə Avropanın əhvalı nədir.

“Naye-Fraye-Press” qəzetəsi deyir ki:

Bizə pək doğru xəbərler yetişir İrandan,
Yazıyorlar ki, işin surəti, əşkalı nədir!
İstəyir Məmdəli hürriyyətə bir zərbə vura,
Yoxsa Avropada bica onun əşğalı nədir?!

Berlin mətbuatı ciddən inandırır ki:

Bizcə, Rusiyə bilir Məmdəlinin məqsədini
Ki, bu fikrindən onun halı nə, iqbalı nədir?!
Yenə İranə onu şah edəcəklər deyəsən,
Gər bu şah olsa yazıq millətin əhvalı nədir?!

Rusiya mətbuatı deyir ki:

O özü gəzməyə çoxdan bəri müştəq idi,
Ona lazım deyil İran nədir, əmsalı nədir!
O, siyasi işə hərgiz də qarışmaz, çünki
Özü çox yaxşı bilir ki, bu işin dalı nədir...
Məclis ol vəqt ona bir çet də məvacib verməz, –
O zaman Məmdəlinin söyləyəcək qalı nədir?
Naibüssəltənə ilə bu səfərdə ancaq

Görüşüb söyləşəcək: keyfi nədir, halı nədir!
Gələcək məs'ədətiçin danışıb İranın –
Ona yol göstərəcək surəti-ikmalı nədir!

Məşhur professor Vamberti³ deyir ki:

Oylə aşıqləri var Məmdəlinin İranda –
Canını fədyə verər, mülki nədir, malı nədir!
Naibüssəltənəyə – əksinə tənziMATIN –
Məmdəli hər nə⁴ desə yap, onun ehmalı nədir?

Biz də deyiriz ki:

Görəsən boylə ağırdan yatan iranlıların
Üstə saldıqları yorğanların əsqalı nədir?
Daşmıdır, kütləmidir, ahənü fuladmıdır?
Yox, ölüm yorğanıdır, bunlara əmsalı⁵ nədir!

[ŞURƏ GƏLİB ŞAD OLUN, İRANLILAR!]

Şurə gəlib şad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Aləmə tə'sir elədi ahınız,
Doğdu yenə behcət ilə mahınız,
Yada salır sizləri öz şahınız¹,
Günbəgün abad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Yar olacaq sayeyi-sultan sizə,
Eyləyəcək lütfi-firavan sizə,
Çün gələcək Məmdəli mehman sizə,
İndidən irşad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Dərdü qəmi, qüssəni bir yan atın,
İstəyəcək məqsədə yeksər çatın,
İndi dəxi həşrə qədər bərk yatın,
Xab görüb şad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!..

“TƏRCÜMANI-HƏQİQƏT”¹ DEYİR Kİ:

Xəstəmiz Əbdülhəmid² artıq sağaldı, səmridi,
Şimdiki halilə məmnuniyyət izhar eyləyir;
Şey yeyir, çalğı çalır, gahi yazır, gahi oxur,
Vəqtini bə’zən də dülgərliklə imrar eyləyir.

Əbdülhəmid deyir ki:

Sanma kəsmək, doğramaq, yonmaq misilli işlərin³
Olmuşam məşğuli ol gündən ki, nəccar olmuşam;
Lafövəllah, hökmranlıq etdiyim günlərdə də
Kəsmişəm, kəsdirmişəm, sutlani-cəbbar olmuşam.

[HALƏTİ-MƏSTLİYİNDƏ NƏ OLUR, EY ƏYYAŞ!]

Haləti-məstliyində nə olur, ey əyyaş!
Baxıb ayinəyə görsən əcəba surətini;
O kərahət, o səfalət, o rəzalət tökülən
Surətindən utanıb, anla nədir siyrətini?!

[DƏRLƏR, İRAN GÜNƏGÜNDƏN XAR OLUR, ƏLBƏTTƏ Kİ!]

Dərlər, İran günbəgündən xar olur, əlbəttə ki!
Səhhətin hifz etməyən bimar olur, əlbəttə ki!

Bir diyarın ki, olur ə’yanı yeksər cibdust,
Zilli-Sultan çağrılır, sərdar olur, əlbəttə ki!

Kamiran mirzalərin¹ təşviqidir ki, “bəst”də
Əyləşənlər büsbütün biar olur, əlbəttə ki!

Söyləyir bunlar ki, şah Qacar² ikən naib ona,
Bizcə, həmnəsli olan Qacar olur, əlbəttə ki!

Məndən olsa Məmdəli layiqlidir naibliyə, –
Onda İran bir gözəl gülzar (?) olur, əlbəttə ki!..

ALMANIYA İMPERATORU VİLHELM¹ DEYİR Kİ:

Möhtərəm iranlılar, sizdən təmənnamız budur:
Bir də İran hişzini bizdən təmənnə etməyin;
Çünki rusun, ingilisin xatiri bizdən sınar,
İncinərlər; siz dəxi artıq təğəlla etməyin.

Aləmi-insaniyyət də deyir ki:

Növ'pərvər, rəhmgüştər, mə'dələtfər Vilhelm,
Bir də ali namımı dillərdə icra etməyin;
Çünki vicdanın o nazik xatiri sizdən sınar
İncinər; artıq ona minbə'd iyza etməyin.

EYNÜDDÖVLƏNİN İSTE'FASINDAN DOLAYI BƏSTƏ GİRMƏK İSTƏYƏN TEHRAN TACİRANİ – QEYRƏTMƏNDANƏLƏRİNƏ!

Bəstə iqdəm eyləyin, ey tacirani-mö'təbər!
Qaliba, vardır ümidim, bəxt yar olsun sizə!
Olmayın razı ki, Eynüddövlə¹ iste'fa verə!
İştə Təbriz, iştə Eynüddövlə ar olsun sizə!..

HATİF DEYİR Kİ:

Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan
Açacaqdım, buna güman çox idi...

Müdir əfəndi deyir ki:

Bəli, onda müəllimə qızımın
Bakudə çünki məktəbi yox idi!

[“OSMANLICADAN TƏRCÜMƏ TÜRKƏ” – BUNU BİLMƏM]

“Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm,
Gerçək yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir;
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
“Osmanlıcadan tərcümə türkə” nə deməkdir?!

[ŞİMDİ HƏR MİLLƏT EDİR NƏFSİNİ İRFANƏ FƏDA]

Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda,
Vətən övladı üçün elmə, dəbistanə fəda.
Qara məxluq deyil, bizdəki ariflər də
Vətən övladın edir nəf'i-cibişdanə fəda.

[OYLƏ QORXMAM “BİŞ”DƏN KİM, QORXURAM “CƏDVAR”DƏN]

Oylə qorxmam “biş”dən kim, qorxuram “cədvar”dən,
Yardən olmam əmin, olsam da gər əğyardən;
Qorxmuram vəhşiyyəti-gürgani-insanxardən,
Qorxuram insansifət, vəhşitəbiət yardən.

BAKIDA ŞAMAXI YOLUNDAKI HƏBSXANƏNİN QABAĞINDA OXUNAN NÖVHƏDİR:

Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki,
Get-gedə lap şöhreyi-bazar olur xəlvətdəki;
Pərdə çəkdin, yorğan altında yatırdın işləri,
Bilmədinmi bir zəman bidar olur xəlvətdəki?!

SƏFİL TACİR DEYİR Kİ:

Bir neçə ildir ki, uyub işrətə,
Bilməmişəm əmri-ticarət nədir?
İndi deyirlər, hacı, borcun da var...
Çox da var, ondan mənə xiffət nədir?
Xiffəti qeyrətli edər, mən ki, hiç
Bilməmişəm dəhrdə qeyrət nədir?!

[TUMANOV İZN ALIR Kİ, ŞİRVANƏ]

Tumanov izn alır ki, Şirvanə
Sığnağdan çəkə dəmir yolunu;
Buna, aya¹, bizimkilər nə deyir?
Boşlayırlarmı Kürdəmir yolunu?

[ÖVRƏT ALMAQ, BOŞLAMAQ, ÖVLADA AD QOYMAQ KİMİ]

Övrət almaq, boşlamaq, övlada ad qoymaq kimi
Nəsnələrdən ücret almaqçın Qazan mollaları
İttifaq etdisə də, lakin cənabət qüslünün
Muzdunu heyfa unutdu xatiri-valaları.

DƏRYADA QƏRQ OLAN İRANLILARIN YETİM BALALARINA TƏSƏLLİ

İki yüz qərq olan iranlıların
Qiymətin bildi əcəb konsulunuz!
İstədi “Merkuri”dən¹ yüz qırx min...
A yetimlər, sevinin, var pulunuz!..

[BƏS DEYİLMİŞ BUNCA MEHDİLƏR XÜRUCİ, İNDİ DƏ]

Bəs deyilmiş bunca Mehdilər¹ xüruci, indi də
Volqadan bir tazə Mehdi xəlqi iğfal eyləyir.
Cahiliyyət hökmfərmadır ki, hər şəxsi-müzill
“Mehdiyəm” namilə xəlqüllahı izlal eyləyir.

QURBAN BAYRAMI

Bayram olcaq şövkətlilər, şanlılar,
Dövlətlilər, pullular, milyanlılar,
Tirboyunlar, şişqarınlar, canlılar
Qurban kəsir Xəlilullah¹ eşqinə,
Fağır-füğür gəzir² Allah eşqinə.

İki qonşu bir-birinin milləti,
Hər ikisi bir peyğəmbər ümməti,
Biri kəsir qurban, bişirir əti,
Bayram edir Xəlilullah eşqinə,
O biri də baxır Allah eşqinə.

Bu³ qonşunun oğlu geyir, sallanır,
Qalstuku taxır⁴, qıraxmallanır,
Atası da ona baxır hallanır,
Fəxr eləyir Xəlilullah eşqinə,
Əl cibə salmayır⁵ Allah eşqinə.

Görürsənmi bizim Hacı Pirini,
Paylamayır ətin ondan⁶ birini,
Qonşu sorur barmağının kirini,
Hacı yeyir Xəlilullah eşqinə,
Yatır, şişir, köpür Allah eşqinə,

Dedim, hacı, gözlə işin birisin,
Diqqət elə irəlisin, gerisin,
Ver məktəbə qoyunların dərisin,
Elm oxunsun Xəlilullah eşqinə,
Çocuqları şad et⁷ Allah eşqinə.

Dedi, bizdə dəri vermək sınağı
Yoxdur, versəm ollam arvad qınağı,
Basdırırıq onda xəmir çanağı,
Bərəkətdir, Xəlilullah eşqinə,
Saxlayırıq evdə Allah eşqinə.

Görürsenmi bizim Hacı Pirini,
Paylamayır etin ondan⁶ birini,

Hacı yeyir Xelîüllah eşqine,
Yatur, şışır, köpür Allah eşqine,

Aç dilini, yum gözünü, zahida,
Vird oxu, heç anlama mə'nasını!

Baxma bir ibretle bütün əleme,
Görmə heçin nuri-təcəllasını!

Ə.QƏMKÜSAR BƏRADƏRİMƏ CAVAB

“Təhvili-ibarət” sözünü “tərcümə” qanmaq, –
Məktəbli çocuqlar da bilir kim, bu xətdir;
Bir boylə xəta kəlmə mühərrir qələmindən
Cari olur isə, ədəbiyyatə bələdir!..

[BİLDİR EHYAYİ-SƏMƏRQƏND ETDİ İRAN TACİRİ]

Bildir ehyayi-Səmərqənd etdi İran taciri,
Məktəb açdı, xəlqi xürsənd etdi İran taciri;
Gördü əlsizlər, ayaqsızlar da insan tək oxur –
Məktəbi bilmərrə dərbənd etdi İran taciri.

ŞAMAXIDA

Əsri-bistümdür, səhab¹ altında qalmaz şəmsi-elm,
Bir zəman təl'ət açar, pərtöv saçar, zülmət qaçar;
Məktəbi-nisvan lüzumu hər kəsə məfhum olar,
Şeyxzadəm açmaz isə, xahərim Gövhər açar.

...LAM DEYİR Kİ:

Şeyxül-islamlərin, müftiyi-islamlərin
Hankısı satmadı on müslümi bir tərsayə?¹
“Satdı gülzari-behişti iki buğdayə babam,
Satmasam naxələfəm mən onu bir arpayə”².

[GÜNDƏ ÜÇ KAĞIZI, BEŞ KOPYANI İMZA EDƏRƏK]

Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərək,
Rayevski çəkiyormuş nə məratib zəhəmat?!
Kişinin zəhməti çoxkən učitellərdən də (?)
Yirmi min donluq ilə eyləyir imrari-həyat.
Učitellərsə fəqət ildə alır doqquz yüz,
Gündə beş saət edir əlli uşaqçın xidəmat.
Var ikən məs'ələdə bunca təfavüt, əcəba,
Rayevski utanırmı dediyindən, heyhat?!

[İŞTƏ BİR HEY'ƏTİ-TƏHRİRİYYƏ]

İştə bir hey'əti-təhririyyə
Bulunur ən uca bir məşğələdə...
Göstərir xəlqə nəzafət yolunu,
Bəhs açır gündə birər məs'ələdə;
Lakin öz fikrini bər'əks olaraq,
Yaşayır kəndisi bir məzbələdə¹.

[QURULUBDUR YENƏ MEYDANI-HƏYAHAYI-SÜXƏN]

Qurulubdur yenə meydani-həyahayi-süxən,
Yazılır şe'r, açılır pərdeyi-mə'nayi-süxən;

Şair olmaq hünərindən başı bibəhrə ikən
Girişib oğruluğa Mirzəli Ağayi-süxən;

Əşrəfin gündə birər danə rübaisi ilə
Özünü ədd ediyor şairi-danayi-süxən.

Nə gözəl söyləmiş ol Nəf'iyi¹-ustadı-kəlam,
O böyük xazini-rövşəndilü kalayi-süxən:

“Sirqəti-şe'r edənə qət'i-zəban lazımdır,
Boylədir şər'i-bəlağətdə fətavayi-süxən”.

ZAHİDLƏRƏ

Aç dilini, yum gözünü, zahida,
Vird oxu, heç anlama mə'nasını!

Baxma bir ibrətlə bütün aləmə,
Görmə həqin nuri-təcəllasını!

Xüşk ibadətlə, quru zöhdlə
Anlama sən eşq müəmmasını.

Zöhdü öyüb, eyləmə inkari-eşq,
Şəxs bulur eşqlə mövlasını.

Qeysə əbəs vermə cünun namını, –
Görməyərek surəti-Leylasını¹.

Guşeyi-xəlvətdə oturma, kişi,
Bilmə həqin guşədə mə'vasını.

Qəsdin əgər yar isə, gəl, göstərim,
Varsa gözün, eylə təmaşasını.

Sən'ətə bax, saneinə pey apar,
Dərk elə keyfiyyəti-inşasını.

Leyk hanı səndə bəsirət gözü, –
Ta görəsən vəchi-dilarasını?!

Hu çəkib axır gəzəsən kubəku,
Tərk edəsən zöhd müsəllasını².

Küfrdə təqlid edəsən şairə,
Zikr edəsən şe'ri-müqəffasını.

İZAH VƏ ŞƏRHLƏR

Mirzə Ələkbər Sabirin əsərlərində geniş oxucu kütləsi üçün çətin anlaşılan mətləblər, tarixi, ictimai-siyasi hadisələr, dini, fəlsəfi söz, ifadə və anlayışlar, şexs, kitab, qəzet, jurnal, cəmiyyət və s. adları çoxdur. Mətnin daha yaxşı qavranılmasına kömək məqsədilə tərtibçi həmin məsələlərə dair şərhlər yazmağı, həmçinin ərəb və fars dillərində olan misra və beytlərin tərcüməsini verməyi zəruri saymışdır.

İzah və şərhlərin tərtibində müxtəlif mənbələrə istinad edilmişdir. Azərbaycan tarixi və ədəbiyyatının müvafiq dövrünə həsr olunmuş mötəbər nəşrlər, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, şeir bahadurlarımızın əsərlərinə yazılmış izahlar, elmi-tədqiqat əsərləri, lüğətlər və s. bu qəbildəndir. Bu və ya başqa şərə yazılmış bənzətmə, təhzil, nəzirə və cavablara gəlincə, tərtibçi həmin əsərlərin ilk beyt və ya bəndini misal gətirmişdir.

“Hophopnamə”nin ilk üç nəşrində əsərlərin yazılması, nəşri tarixi, nüsxə fərqləri və s. haqqında heç bir izah verilməmiş, dördüncü nəşrdə isə bir neçə yığcam qeydlə kifayətlənilmişdir. M.Ə.Sabir killiyyatının yalnız beşinci nəşrində (1948-ci il) müəyyən qeydlər vardır. Bu qeydlər sonrakı iki nəşrdə də eynilə təkrar olunmuşdur.

Yeni nəşrin izahlarında “Hophopnamə”nin 1912-ci il çapı “birinci nəşr”, 1914-cü il çapı “ikinci nəşr”, 1922-ci il çapı “üçüncü nəşr”, 1934-cü ildə buraxılan “Bütün əsərlər” “dördüncü nəşr”, “Hophopnamə”nin 1948-ci il çapı “beşinci nəşr”, 1954-cü il çapı isə “altıncı nəşr” adlanır.

1906

BİR MƏCLİSDƏ ON İKİ KİŞİNİN SÖHBƏTİ

(*“Vəkil: Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam”*)

(Səh.37)

İlk dəfə “Həyat” qəzetində (10 fevral 1906, №33) “*M.Möhtəmil*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Altıncı nəşrdə söz *satmışam* ifadəsi əvəzinə: *söz atmışam*.

(Səh.38)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1906, №4) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Nə işim var!*” adı ilə verilmişdir.

Uzun müddət mətbuatda bu şerin Sabir tərəfindən yazılıb-yazılmaması məsələsi ətrafında mübahisə getmişdir. Mübahisəni doğuran başlıca səbəb həmin əsərin müəllifi barəsində “Hophopnamə”nin ilk tərtibçisi A.Səhhət ilə C.Məmmədquluzadənin bir-birinə zidd fikir yazmalarıdır. A.Səhhət bu şeri 1912-ci ildə “Hophopnamə”yə daxil etmiş və kitabın müqəddiməsində (səh.8) yazmışdır: “...Çox keçmədən “Molla Nəsrəddin” jurnalı intişarə başlayır. Bu sevgili məzhək qəzetinin nəşrə başlaması ilə hünər və iste’dadını göstərməyə bir müsaid yer açılır. Həmin məcmuənin... 4-cü nömrəsindən başlayaraq: “*Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!*” mətləli şe’rilə əvvəl həcvi-məlihi yazıb, “Hop-hop” imza qoyur. Yerli qəzetlər təqdir edir və hər yerdən təhsin və tə’riflər alır. Bundan sonra Sabirin həvəsilə şöhrəti getdikcə artır...”

C.Məmmədquluzadə isə 1929-cü ildə “Sabir kitabxanasının on illiyi” adlı məcmuədə dərc etdirdiyi xatirətində (səh.16-19) yazır: “...Yeri düşübkən lazım bilirəm Sabirlə maraqlananlara iqrar edəm ki, məcmuəmizin dördüncü nömrəsində dərc olunan və “Hophopnamə”yə daxil olan “*Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!*” adlı mənzuməni ki, bu saat camaatımız onu Sabirə isnad verir, Sabirin olduğunu mən inkar edirəm: əvvəla o səbəbə ki, həmin mənzumənin əl yazısı Sabirin xətti ilə yazılmamışdır; ikinci dəlilim budur ki, şe’r özü, – necə ki, şe’r ustaları mülahizə edə bilər, – bir qədər zəifdir və bəhər surət Sabirə yaraşmayır. Burada Sabir şivəsi və Sabir ruhu görünür. Mənim haman nəzəriyyəmin əksini bircə şairin dəsti-xətti təsdiq edə bilər, – əgər bir kəsdə varsa, zühura çıxmağı arzu olunur...”

C.Məmmədquluzadənin bu mülahizəsindən sonra da Sabirin əsərlərini nəşr edən, yaxud onun haqqında tədqiqat aparan ədəbiyyatçıların çoxu həmin əsərin Sabir tərəfindən yazıldığını iddia etmişdir. Son tədqiqat da bu satiranın məhz Sabir tərəfindən yazıldığını təsdiq edir. Həmin əsərin nəşrindən beş ay sonra Sabirin özü “İrşad” qəzetində (26 sentyabr 1906, №226) açıq imza ilə çap etdirdiyi və indiyə qədər məlum olmayan məqalələrindən birində qəzet və jurnalın nəşri, davamı üçün üç firqənin (“ruhani”, “ürəfa” və “sərmayədaran”) həlledici rolundan danışır, varlıları kəskin tənqid edib göstərir ki, onlar “kisə-dust olduqlarından, “*Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!*” deyib də, ancaq kəndi xeyirləri nerədə olur isə ümdə nəzərləri oradadır...”

Sabir başqa şairlərin əsərlərini təxmis edəndə, onlardan misra, beyt götürəndə, bu və ya başqa əsərə nəzirə yazanda həmişə müəyyən qeyd verər, onların müəllifini hörmətlə yad edər. Yuxarıdakı misranın müəllifinə dair isə heç bir qeyd verilməmişdir.

“Hophopname”nin nəşrindən, A.Səhhətin sitat gətirdiyimiz müqəddiməsindən əvvəl də, sonra da Sabiri yaxşı tanıyan bir çox müəlliflər haqqında danışılan satiranın Sabir tərəfindən yazıldığını göstərmişlər.

Sabirin yuxarıda adını çəkdiyimiz məqaləsi “İrşad” qəzetində çıxan günlərdə “Rəhbər” jurnalı təzəcə nəşrə başlamışdı. Jurnalın naşiri və redaktoru Sabirin həmyerlisi, görkəmli müəllim və maarif xadimi Mahmudbəy Mahmudbəyov idi. İlk nömrəni çapa hazırlayarkən redaktor, görünür, xalq şairi ilə əlaqə saxlamış, birinci nömrə üçün ondan əsər də almışdır. Növbəti nömrədə M.Mahmudbəyov “Məktəb işlərimiz” adı altında bir məqalə çap edib, milli məktəblərin inkişafı qayğısına qalmayan, xalq maarifini başlı-başına buraxan rəsmi idarələri kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur. Məqaləsinin bir yerində müəllif “Millət necə tarac olur olsun...” şerindən istifadə edərək, öz fikrini belə əsaslandırır: “...bu qırx il bizə aşkarən sübut edib ki, ruhani idarəmizin və qəzavətlərimizin məktəb məsələsi və millətin maarif işi əsla nəzərinə gəlmir. “Hop-hop”un:

*Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Məktəbləri viran olur olsun, nə işim var?!*

– beyti ruhani idarəmizin və qəzavətlərimizin haqqında həq deyilmi?!” (31 oktyabr 1906, №2).

“Molla Nəsrəddin” jurnalında imzasız çap olunmuş “Millət necə tarac olur olsun...” satirasını məqalə müəllifinin Sabirə (“Hop-hop”a) isnad verməsi qətiyyətlə təsadüfi deyildi. Həm də bu sözlər Sabirin yuxarıda adı çəkilən məqaləsindən cəmi bir ay sonra yazılmışdır. Həmin sətirlərin müəllifi M.Mahmudbəyovun Sabirə yaxın dostluğunu, xalq şairinin vəfatından sonra onun Abbas Səhhətlə birlikdə Sabir əsərlərinin nəşri uğrunda qızgın mübarizə apardığını, “Hophopname”nin məhz həmin şeirlə başladığını da buraya əlavə etsək, əsərin müəllifi barəsindəki sözlərin təsadüfi olmadığını deyə bilərik.

O zamankı mətbuatda Şamaxı mövzusunda müntəzəm məqalələr yazan, Sabiri yaxından tanıyıb onun həyatı, yaradıcılığı haqqında bir sıra maraqlı məlumat verən Əli Fəhmi böyük şairin vəfatı münasibəti ilə “Məlumat” qəzetində (21 iyul 1911, №18) çap etdirdiyi “*Vaqəyəyi-dilsuz*” adlı məqaləsində deyir: “...Molla Nəsrəddin”in birinci sənəsinin dördüncü nömrəsində ədəbiyyati-cədidə üzrə ilk şe’ri budur:

*Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Zalimlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!..”*

Yaxud, “Molla Nəsrəddin” jurnalının ən fəal əməkdaşlarından biri olan, Sabiri şəxsən tanıyıb, onun əsərlərini dönə-dönə oxuyan Əbdürrəhimbəy Haq-verdiyev şairin vəfatının iki illiyi münasibəti ilə yazdığı məqaləsində (“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 23 iyul 1913, №20) aşağıdakı müqayisəni təsadüfən aparmamışdır: “...Qəm çəkənlərimiz az, istirahət edib plov yeyənlərimiz çox; oda yanıb vərəm gətirənlərimiz az, bihəyə, boynuyoğun, “*Millət necə tarac olur olsun...*” deyənlərimiz çox... Amma Sabirimiz bir, o da qara torpaq altında...”

Ayrı-ayrı mənbələrdən gətirilən bu fikirlər, faktlar “Millət necə tarac olur olsun...” satirasının Sabir qələminə məxsus olduğunu təsdiq etməkdədir. Əsərin üslubu, surətləri də tamamilə Sabir şerinə uyğundur.

“Millət necə tarac olur olsun...” şerinin müəllifi haqqında tarixi həqiqət belədir. Sabirin yaşayıb-yaratdığı illərdə nəşr olunmuş dövrü mətbuat səhifələrindən bu faktların sayını artırmaq da olardı. Böyük şairin müasirləri Seyid Hüseyn, Məmməd Səid Ordubadi və başqalarının sovet dövründə yazdıqları məqalə və xatirələri də yada salsaq, həmin şerin həmişə diqqət mərkəzində dayandığı, Sabir qələminin məhsulu kimi şöhrətləndiyi aydın olar. Nəşr olunduğu gündən oxucu kütlələri arasında geniş yayılan həmin şeri, xüsusən onun nəqərat şəklində işlənən şah beytini indi əzbər bilməyən bir oxucu təsəvvür etmək çətindir. Əsərin oxucular arasında şöhrət qazanması, dillər əzbəri olması və nəhayət, aforizm şəklində düşməsi bir tərəfdən onun güclü ideya məzmunu ilə əlaqədardır, digər tərəfdən də Sabir satirasının dərin ümumiləşdirmə qüdrətini nümayiş etdirir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında həmin satiradan əvvəl Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən yazılmış “*Niyə məni döyürsünüz?*” adlı bir felyeton çap olunmuşdur. Sabir satirasının ideya məzmunu ilə yaxından bağlı olan həmin felyeton aşağıda eynilə verilir:

“A mollalar, niyə məni döyürsünüz? Olmuya məndən qorxursunuz? Olmuya qorxursunuz ki, əyilib camaatın qulağına bir neçə söz pıçıldıyam, bir neçə mötləblərdən agah edəm?”

Olmuya qorxursunuz ki, məcmuənin vərəqlərini nöqərlər samavar alışıqı edə-edə və şəkillərini uşaqlar oynada-oynada axırda camaat gözünü açıb bəzi işlərdən xəbərdar ola?

Olmuya siz başa düşürsünüz ki, bir məmləkətdə iki padşah və bir əsrdə iki molla ola bilməz: ya Molla Xəsrəddin, ya Molla Nəsrəddin?

Həç eybi yoxdur, döyürsünüz döyünüz, amma bunu da biliz, ey mollalar ki, günlər dolanar, sular axar, zəmanə təzələnər və axırda yetim-yesir və keçəl-küçəl qardaşların dostu ilə düşməninə tanıyıb haman yoğun dəyənləri sizin əlinizdən alar və başlar... dəxi dalısını demirəm.

Və bu da o vaxt ola bilər ki, keçəl-küçəl, tumançaq və banbılı, bit və sirkəli qardaşların siz ilə mənim təfəvütümü başa düşələr. Hərçənd ki, siz də mollasız və mən də mollayam və lakin bizim aramızda bir balaca fərq var. Baş ağrısı da olur, amma bu barədə bir neçə söz deməyi lazım görürəm.

Bizim təfəvütümüz bir neçə qismdir:

Əvvəla, mən molla ola-ola müsəlman qardaşlarıma və 'z edən vaxt deyirəm: bir Allaha sitayiş edin, bir də peyğəmbərə və imamlara itaət edin. Amma siz deyirsiniz: Allaha da sitayiş edin, peyğəmbərə də, imamlara da, mollalara da, dərvişlərə də, ilan oynadanlara da, falabaxan, tasquran, dua yazan, cadukün, həmzad, əcinnə, kəlilə-dimnə, şeytan, div, mürrix, sürrix, türrix, amax, saşan, küflə qurdu, mığ-mığ, mozalan – bunların cümləsinə sitayiş edin.

İkimci, mən də molla, siz də molla; amma mən müsəlman qardaşlara deyirəm: ey müsəlmanlar, gözünüzü açın, mənə baxınız. Amma siz mollalar deyirsiniz: ey müsəlmanlar, gözünüzü yumunuz, mənə baxınız.

Üçüncü, mən bir müsəlman uşağı küçədə görəndə deyirəm: bala, burnunun fırtılığını sil. Və haman uşaq arxalığının sol qolu ilə başlayır burnunu silməyə. Amma siz mollalar haman uşağı görəndə deyirsiniz: gədə, qırışmal, qaç atana de ki, və'də elədiyini bu gün göndərməsə, bir elə bəd dua oxuram ki, yeridiyi yerdə daşa dönər.

Dördüncü, mən də molla, siz də molla, amma bir balaca təfəvütümüz də budur ki, mən heç olmasa bir parça qalın kağız üstə bir neçə nağıl-nuğul yazıb, ilan-qurbağa şəklində çəkərəm və paylıyıram müsəlmanlara ki, oğul-uşaq şəkillərə baxıb gülsünlər və nöqərlər kağızımı alışıq edib asanlıq ilə ocağı yandırsınlar. Amma siz mollalar deyirsiniz: uşaqların da canı cəhənnəmə, nöqərlərin də.

Siz mollalar deyirsiniz:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

.....”

¹Axırıncı beyt ilk dörd nəşrdə verilməmişdir.

[OL GÜN Kİ, SƏNƏ XALİQ EDƏR LÜTF BİR ÖVLAD]

(Səh.40)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 may 1906, №8) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ay başı bələli!” adı ilə verilmişdir.

Jurnalın həmin il 19 mayda çıxan 7-ci nömrəsində “Hop-hop” imzası ilə “Niyə mən dərsdən qaçdım?!” sərlövhəli bir felyetonun əvvəli, 26 may tarixli 8-ci nömrəsində isə məbədi dərc edilmişdir. Felyetonu C.Məmmədquluzadə yazmışdır. Sabirin satirası felyetonun məzmununa uyğun gəldiyindən, ədib bu satirani felyetonun axırında nəşr etmişdir. Felyeton budur:

“Dünyada çox adam dərstdən qaçıb. Özgə millətləri bilmirəm, amma bunu bilirəm ki, yer üzündə bir müsəlman yoxdur ki, dərstdən qaçmamış ola. Əvvəlinci nüsxəmizdə demişdik ki, dərstdən qaçan alim olar və haman sözü indi təkrar edirik: müsəlmanların cümləsinin alim olmağına əvvəlinci və axırıncı səbəb dərstdən qaçmaqlarıdır.

Müxtəsər, dərstdən qaçmıyan müsəlman deyil.

Mə'lumdur ki, dərstdən qaçmağa neçə-neçə səbəblər olur. Görürsən on üç yaşında bir uşaq nə qədər ki, qəmişdən at qayırib minib küçələri o tərəfə-bu tərəfə, kişnəyə-kişnəyə çapır, sağ və salamatdır, amma dərse gedən kimi biçarənin Şəki alması kimi qırmızı yanaqları başlayır solmağa. Uşağın atası gedib Hacı Kərim həkimə əhvalatı deyir və həkim uşağın üzünə baxan kimi ona bir dua yazır və uşağın atasına deyir ki, oğlunun heç özgə naxoşluğu yoxdur, məhz fələqqədən qorxub və uşaq bu sözləri eşidəndən sonra dəxi dərstdən qaçır. Ya bu cür olur: uşaq gedir məktəbə və həmişə müəllimindən artıq hörmət, iltifat və mehribançılıq görür; məsələn, müəllim həmişə onu öz yanında oturdur, bazardan kişmiş-noxud alıb doldurur ciblərinə, dərslərini bilməyəndə ayaqlarını fələqqəyə qoymur, çətin dərslər verməz və hər vaxt ki, uşaq dərslərini bilmədi, müəllim yapışır onun çənəsindən və deyir: “Mən ölüm, bacıoğlu, mənim ürəyimi sıxma, dərslərini yaxşı əzbərlə, yoxsa səndən küsərəm”.

Amma sonra haman uşaq çiçək çıxardır; dəxi bimək olmur ki, bu nə sirdi: müəllim dəxi binəvanı bilmərrə gözdən salıb üzünə də baxmaq istəmir və bunun əvəzinə bir özgə gözəl uşağı yanında oturdub dəxi kişmiş-noxudu təzə rəfiqinin ciblərinə doldurur. Yazıq həsrət ilə rəqibinin üzünə bir qədər baxıb götürür kitabını və üz qoyur məktəbdən getməyə və başmaqlarını geyən vaxt sağ əlinin şəhadət barmağını burnunun üstə döyə-döyə mollasına deyir: “Hi, sən indi kişmiş-noxudu verirsen Cəfərə, mən də sənə acığına ta bundan sonra nə məktəbə gələm və nə də sənə halva gətirərəm”.

Çox vaxt belə də olur: uşaq dərse gedən kimi haman uşağın evində bir bədbəxtlik üz verir; ələlxüsus ki, o məktəbdə rus dərsləri oxuna. Bir neçə il bundan əqdəm Danabaş kəndində bir uşaq məktəbə gedən günün sabahısı uşağın atasının yeddi qoyunu bir gecənin içində çərləyib ölür. Uşağın atası gedib əhvalatı Danabaş kəndinin mollası axund Hacı Molla Namazəliyə deyir. Axund cavab verir ki, onlar hamısı bir bələdir ki, şəxs etdiyi günah əməlin əvəzində Allah-təala ona göndərir. Kişi and içir ki, uşağını urus dərslərinə qoymaqdan savayı bir özgə günah işə mürtekib olmuyub. Axund barmağını dişləyib deyir:

– Di belə de, rəhmətliyin oğlu, ta məni niyə dağa-daşa salırsan.

Kişi evə qayıdıb götürür dəyənəyi və arvadına bir-iki çəkib başlayır söyməyə:

– Ay köpəyin qızı, sən nə səbəbə bu uşağı doğdun ki, gedəydi rus dərsləri oxumağa və qoyunlarımızın ölməyinə bais olaydı!

Dəxi işləri bu halətdə görəndən sonra uşaq dərstdən qaçır.

Amma mənim dərsdən qaçmağım söylədiyim əhvalatların heç birinə oxşamır. Bu dəfə ta çox qəmişliyə getdik. İnşallah, gələcək həftə bu xüsusda sizə baş ağrısı verib əhvalatı təfsilən nağıl elərəm.

On üç yaşa çatana kimi mən küçələrdə xoruz döyüşdürərdim. Ax, keçən günlər!..

Bir gün gəldim rəhmətlik dadaşıma dedim:

– Dadaş, məni qoy dərsə.

Rəhmətlik məni çox istərdi; çünki məndən savayı bir özgə övladı yox idi. Məhz məni istəmək səbəbinə ki, sözüüm yerə düşməsin və ürəyim sıxılmasın, rəhmətlik dadaşım razı oldu. Amma bu şərt ilə ki, əvvəl gedib qonşumuz Molla İsmayla istixarə etdirdin. Molla İsmayıl da vəfat edib, Allah ona minlərcə rəhmət eləsin. Rəhmətlik həmi molla idi, həmi də şair idi. Hər nə qədər ki, şe'r demişdi, yazıb bir dəftərçə qayırmışdı və istixarə edən vaxt götürərdi haman dəftərçəsini, gözlərini yumardı, ağzını açardı göyə səmt və dodaqlarını tərpedə-tərpedə dəftərçəni bir yerindən açıb oxurdu.

Rəhmətlik dadaşım mənim dərsə getməyimə istixarə etdirən vaxt rəhmətlik Molla İsmayıl kitabçanı söylədiyim qayda ilə açıb, dadaşıma haman bu şe'rlərini oxuyub:

Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad

Olsun ürəyin şad!..

..... ”

¹ Bu misra ilk dörd nəşrdə: *Hər bijlik ilə olsa edər kəsb məaşın* şəklində verilmişdir.

² Jurnalda şerin sonunda: “(Mabədi var)”.

[BİLMƏM NƏ GÖRÜBDÜR BİZİM OĞLAN OXUMAQDAN?]

(Səh.44)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 iyun 1906, №11) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Mirtilda dəmadəm*” adı ilə verilmişdir.

Sabirin “Molla Nəsrəddin”-in 8-ci nömrəsində (26 may 1906) dərc edilmiş “Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad” adlı satirasının başında C.Məmmədquluzadə tərəfindən yazılmış “Niyə mən dərsdən qaçdım?” sərəlövhəli felyetonun məbədi bu şerin əvvəlində çap olunmuşdur. Felyetonun məbədi belədir:

“...Qərəz bir neçə vaxt başladım məktəbə getməyə. İnsafən, artıq sə'yim var idi oxumağa. Belə ki, hər gün məktəbdən evə qayıdıb tökərdim kitabları

qabağıma və başlardım sabahkı dərşimi hazırlamağı. Axır, dadaşım mənim oxumağımdan tənğə gəlib mənə bir-iki dəfə dedi: “Ay balam, özünü bərkə salma, nə olacaq sənə bu oxumaqdan?” Mən dadaşımın sözüne qulaq verməyib öz işimə məşğul idim. Bir gün evdə həmişəki kimi dərşimə baxmaqda idim, gördüm ki, dadaşım gedib anama bu sözləri deyir:

*Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağıml!..*

..... ”

¹ İlk dörd nəşrdə *törənibdir* əvəzinə: *görünübdür*.

² Son üç nəşrdə *dünyadə* əvəzinə: *azadə*.

³ Son üç nəşrdə *azadə* əvəzinə: *dünyadə*.

⁴ Bütün nəşrlərdə *çətin* əvəzinə: *yaman*.

[MAHİ-KƏN'ANIN BATIB, EY PİRİ-KƏN'AN, QƏM YEMƏ!]

(Səh.46)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 iyun 1906, №9) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Bu şeir Sabirin ilk məlum nəzirələrindəndir. Məhəmməd Hadinin Hafizdən tərcümə etdiyi bir qəzələ nəzirə olaraq yazılmışdır.

Qəzəlin farsçasında ilk beyt belədir:

*“Yusif güm keştə baz ayəd bə Kən'an gəm məxur,
Külbəyi əhzan şəvəd ruzi gülüstan gəm məxur”.*

Hadi bu beyti belə tərcümə etmişdir:

*“Mahi-Kən'anın gələr, ey piri-Kən'an, qəm yemə!
Beytuləhzanın olur bir gün gülüstan, qəm yemə!”*

QOCALIQDAN ŞİKAYƏT

(“Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən”)

(Səh.47)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 iyun 1906, №12) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Əfsus qocaldım” adı ilə verilmişdir.

BAKI FƏ'LƏLƏRİNƏ

(“*Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi*”)

(Səh.48)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 iyul 1906, №14) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[CƏHD EYLƏ, SƏN ANCAQ NƏZƏRİ-XƏLQDƏ PAK OL!]

(Səh.50)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 iyul 1906, №16) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Vermə pulu əldən*” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda satiradan əvvəl redaksiya tərəfindən “*Tərəqqi əlamətləri*” adlı bir felyeton dərc edilmişdir. Satiranın məzmunu ilə bağlı olan həmin felyeton budur:

“Keçən rəbiül-əvvəl ayının 18-də saat xoş olmağa səbəb Qafqaz müsəlmanlarının içində iki xeyir iş əmələ gəlib: biri Kürdəmirdə, biri Tiflisdə. Kürdəmir müsəlmanları bu məzmununda bir razılıq kağızı yazıb hökumətə pishəhad ediblər: “Biz, Kürdəmirdə sakin olan müsəlmanlar, Kürdəmirdə beşinci duxanın açılmağına razıyıq, çünki burada olan dörd dənə duxan bizlərə kifayət vermir və bu barədə qol qoyuruq.

Tarix filan və qırx dörd müsəlmanın imzası”.

Tiflis müsəlmanlarının da yazdıqları razılıq kağızı bu məzmundadır: “Ax keçən günlər!.. Doğru deyiblər ki, keçən günə gün çatmaz. Hani o günlər ki, bizim gözəl məhəllədə – Sumbatov küçəsində fahişəxanələr başdan-başa düzülüb məhəlləmizi zinətləndirirdi; gələn, gedən, fayton, alış-veriş – xülasə, bir şənlik idi ki, şəhərimiz həqiqətdə London şəhərinə bir təpik də vurmuşdu. Amma Allah bəisin evini yıxsın, o gözəl, nazənin və sənəm və sərvcədd və laləüzar qonşularımız məhəlləmizdən köçəndən bəri məhəlləmizdən xeyir-bərəkət də bilmərrə köçüb. Bu səbəbdən biz müsəlmanlar can-dildən razılıq izhar edirik ki, fahişəxanələr dübarə bizim məhəlləyə təşriflərini gətirsinlər.

Tarix filan və altmış müsəlmanın imzası”.

İdarədən:

Ax!.. ax!.. vay!.. vay!..

Ey bu kağızlara qol qoyan müsəlmanlar!

Cəhd eylə, sən ancaq nəzəri-xəlqdə pak ol!

.....”

¹İlk dörd nəşrdə *bitişdin* əvəzinə: *yetişdin*.

[ETDİ BU FƏLƏK HƏR KƏSƏ BİR TÖVR YAMANLIQ]

(Səh.51)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 avqust 1906, №18) “*Molla Nəsrəddin*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Jurnalda satiradan əvvəl C.Məmmədquluzadənin “*Qoloşapovun geri çağırılması*” adlı felyetonu dərc edilmişdir.

Həmin felyeton budur:

“Şişədən çəkilən teleqrammadan oxucularımız görəcəklər ki, general Qoloşapov Şişədən geri çağırılıb.

Qoloşapovun əzl olunmasının əhvalatını nağıl eləmək istəyirəm. Kişinin çörəyinə bais müfti və şeyxülislam cənabları bir tərəfdən, bir tərəfdən də Dağıstan müsəlmanlarının nümayəndələri oldular.

Müfti və şeyxülislam cənabları faytona minib sərdar yanına Qoloşapovdan şikayət etməyə gedəndə mən də orada idim. Nə qədər dedim getməyin, gəlin bu daşı ötəyinizdən tökün, – mənə qulaq verən olmadı.

Axırı müfti əfəndi mənə cavab verdi:

– Niyə getməyək, ay Molla, bizim müsəlman qardaşları Şişədə qırınsınlar, biz duraq baxaq? Sənin qeyrətinə nə gəlib?

Mən gördüm ki, müfti əfəndi doğru fərmayiş edir, dedim:

– Eybi yoxdu, gedirsiniz gedin, amma barı biriniz gedin, ikiniz də birdən getməyin.

Dedilər:

– Niyə?

Dedim:

– Ondan ötrü ki, cənab canişin sizi görüb qorxar.

Şeyxülislam əfəndi buyurdu ki:

– Qorxar, yazaram Bakıdan filan molla və Danabaş kəndindən də filan molla dua yazıb göndərərlər. (Mollaların adını şeyx cənabları söylədi, amma mənim yadımdan çıxdı).

Bəli, faytonu sürdülər. Mən faytonun dalıyca sərdar imarətinin yanına kimi qaçdım ki, işdi, canişin qorxsasa, mən bir çarə edim, çünki mən özüm də mollayam, hər bir dərdə əlac edə bilərəm.

Canişin cənabları akoşkadan faytonu görcək qapıçılara buyurdu ki, qapıları açsınlar.

Xülasə, canişin həzrətləri əli titrəyə–titrəyə qələmi götürüb Qoloşapova hökm elədi ki, durmuyub gəlsin, hətta teleqramı verdi müfti əfəndi özü də oxudu. Mə'lumdur ki, müfti əfəndi rusca kamil oxuyub danışa bilir. Hətta çox vaxt qazi və mollalar ilə rusca danışır.

Qərər, haman saat teleqraf göndərildi. Müfti və şeyx cənabları qəhvə içməyə məşğul oldular və aradan səkkiz dəqiqə keçmişdi ki, Şişədən, Qoloşapovdan belə cavab gəldi: “Ay sərdar, başına dolanım, axır mənə mühəvvəl olunan hökmlərin dörddən birini əmələ gətirməmişəm, belə iş olar ki, mənə indiki vaxtda çağırırsan?”

Canişin cənabları genə qələmi götürdü yazdı: “Çox danışmaq istəməz, ağa buyurur sür dərəyə, – sür dərəyə”.

Genə səkkiz dəqiqə keçməmişdi, Ağdamdan cavab gəldi: “Sizin hökmünüzə binaən mən Şişədən çıxıb, indi Ağdamdayam və gözləyirəm ki, atları qoşsunlar, minib Yevlağa tərəf yola düşüm”.

Müfti və şeyxüislam həzrətləri canişinə “spasibo” deyib, istədilər yola düşələr. Mən bu heyndə sərdarın imarətinin akoşkasına dırmaşıb bu işlərə tamaşa edirdim. Cənab şeyx mənə görüb dedi:

– Ay Molla, sən allah düş aşağı, sərdar səni görər, biz xəcalət çəkərik.

Dedim:

– Cənab şeyx, bir yavuğa zəhmət çək, qulluğunuza bir neçə söz ərz edim.

Dedi:

– Nə demək istəyirsən?

Mən yavaşca başladım:

Etdi bu fəlak hər kəsə bir tövr yamanlıq

.....”

¹*Bais, balan ölsün!* ifadəsi əvəzinə hər iki nəşrdə: *Bais yalan olsun.*

[TƏRPƏNMƏ, AMANDIR, BALA, QƏFLƏTDƏN AYILMA!]

(Səh.53)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 avqust 1906, №19) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Yat, qal dala...*” adı ilə verilmişdir.

¹ Son üç nəşrdə *açsan* əvəzinə: *açdın.*

² *Meyl elə qəlyanını* ifadəsi bütün nəşrlərdə *çək, baba, qəlyanını* ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

³ Bütün nəşrlərdə *bir an* əvəzinə: *bir ləhzə.*

TƏHSİLİ-ELM

(“*Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır*”)

(Səh.54)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 avqust 1906, №20) (M.M.) imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “*Füzuliyə nəzirə*”, dördüncü nəşrdə isə “*Elm təhsili*” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasındakı qəzəllərindən birinə nəzirədir. Həmin qəzəl belə başlanır:

*“Can vermə ğəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır!
Sud istəmə sevdəyi-ğəmi-eşqdə hərgiz
Kim, hasili-sevdəyi-ğəmi-eşq ziyandır!..”*

¹ *Lağlağı* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında əsasən C.Məmmədquluzadə tərəfindən işlədilən gizli imzalardan biridir.

² *Qızdırmalı* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunmuş şeirlərdə M.H.Zeynalovun işlətdiyi gizli imzadır.

³ *Sırtıq* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında işlənmiş gizli imzalardanıdır.

⁴ *Mozalan* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında ən çox Ə.Haqverdiyevin istifadə etdiyi gizli imzadır.

⁵ *Hop-hop* – M.Ə.Sabirin ən məşhur gizli imzalarından biridir. Bu imzadan publisistikada bəzən C.Məmmədquluzadə və başqaları da istifadə etmişlər.

ATA NƏSİHƏTİ

(“*Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma*”)

(Səh.56)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1906, №21) “*Yaramaz*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Hər iki nəşrdə *ölməyib* əvəzinə: *olmayıb*.

[AH EYLƏDİYİM NƏŞ’EYİ-QƏLYANIN ÜÇÜNDÜR]

(Səh.58)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 sentyabr 1906, №22) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü

nəşrdə “Füzuliyə nəzirə” adı ilə verilmiş, dördüncü nəşrdə isə “Mollanın dər-di” və “Füzuliyə nəzirə” sərlovhəsi altında səhv olaraq iki dəfə dərc edilmişdir.

Jurnalda şerin sərlovhəsindən əvvəl “(Şəkillərin birinci səhifəsinə bax)” sözləri yazılmışdır. Həmin səhifədə şerin məzmununa uyğun olaraq rəssam O.İ.Şmerlinq tərəfindən bir şəkil çəkilmişdir. Şəkildə böyük bir ağac kölgəsində xalça üstündə oturub qəlyan çəkən bir molla və mollanın yanında ayaqyalın, əli döşündə, qabağa əyilmiş bir kəndli təsvir edilmişdir. Şəkilin altında Sabirin həmin şerinin iki bəndi yazılmış, yanlarında və yuxarisında isə molla ilə kəndlinin bu dialoqu verilmişdir:

“Cənab axund, bu gün divar dibində bir sahibsiz o taylı vəfat edib, bir molla tapılmır ki, biçarəni dəfn edək. Görək, Allah rizası üçün, bu zəhməti qəbul edəsiniz.

Cavab: Bala, get bir özgə molla tap, mən pxirod mollası deyiləm...”

Şeir Füzulinin bu mətləli qəzəlinə nəzirədir:

*“Ah eylədiyim sərvi-xuramanın üçündür,
Qan ağladığım gönçeyi-xəndanın üçündür.
Sərgəştəliyim kakili-mişginin ucundan,
Aşüftəliyim zülfi-pərişanın üçündür...”*

¹ Birinci və ikinci nəşrdə *ələmindən* əvəzinə: *əlimdən*.

² Bu beyt dördüncü nəşrdə verilməmişdir.

³ Son üç nəşrdə bu misra *Meylim sənin ol dəsti-zərəfşanın üçündür* şəkilində verilmişdir.

“HƏYAT”IN “GOP-GOP”UNA CAVAB

(“Bu tifl ki, nuri-bəsərü şireyi-candır”)

(Səh.61)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 sentyabr 1906, 23) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

C.Məmmədquluzadənin “Niyə mən dərsdən qaçdım?” adlı felyetonu, M.Ə.Sabirin “Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad” və “Bilməm nə görürdük bizim oğlan oxumaqdan” misraları ilə başlanan şeirləri Molla Nəsrəddin” jurnalında (19, 26 may və 16 iyun 1906, №7, 8 və 11) çap ediləndən sonra “Həyat” qəzetinin 1906-cı il 25 avqust tarixli 190-cı nömrəsində “Gop-gop” imzası ilə həmin əsərlərə həm nəsr, həm də nəzm ilə cavab verilmişdir. M.Ə.Sabir “Həyat”ın “Gop-gop”una cavab” adlı şerini məhz bu münasibətlə yazmışdır.

Jurnalda Sabirin şerindən əvvəl “*Həyat*”ın “*Gop-gop*”una cavab” (“*Həyat*”, №190) adlı bir felyeton çap olunmuşdur. Sabirin satirası, “Gop-gop”un şeri və nəstri ilə çox əlaqədar olduğu üçün həmin felyetonu burada eynilə veririk:

*“Hop-hop, nedəcəksən, dilə düşdün, dişə düşdün,
Hər kəs qutarıb qaçdı, sən indi işə düşdün.*

Gözümüz aydın! İndi bundan sonra boylə olacaq: hər gündə bir mafilənki imzalar ilə, nə bilim, “Gop-gop” ləqəblər ilə bizə götürüb cavablar yazacaqlar. Nə eyləyək, yazacaqlar yazsınlar, amma bunu da bilsinlər ki, biz hər gopdan geri duran deyilik, ancaq hələ baxaq görək bizə nə yazıblar.

Bəli, Molla Gop-gop basıb bağliyb, çox sözlər yazıbdır, paçcahdan, kon-surdan, fərraşdan, ilandan, qurbağadan, hasadan, molladan... Mənim bularnan işim yoxdur, ələlxüsus molla sözü heç danışa bilmərəm. Ağzı duvalı kişilərə nə deyə bilərəm? Bəlkə qəzəbi tutub götürüb bir elə tilsim yazdı ki, quruyub daşa döndüm. Mən mollada gördüyümü görmüşəm; nanparə duvasının hikməti ölənə kimi yadımdan çıxmayacaq. Ancaq mənim umu-küsüm Molla “Gop-gop”dandır ki, dərşdən qaçmağı mənə ayıb tutub. Məzəsi burasıdır ki, adımı da yarımçıq qoyubdur və halonki boylə deyil; lap uşaqlığımdan gözü-açıq olduğuma dərşdən əvvəldən qaçmışam, gərək adımı özüm də bilmirəm nə qoyaydı. Görünür ki, o da bilməyib, olub mənim tayım. Ayıbı yoxdur. Hələ Molla Səmədin hıqqana-hıqqana oxuduğu şeirlərin də utanmayıb götürüb nıqqana-nıqqana bir mənə yazır da. Bir deyən gərək, ay balam, sən ki, oxuyub elmi tamam eləmişən, bəs niyə başa düşməmişən ki, Molla Səməd öz cibinin xeyrindən ötrü gərək idi ki, hayla-hayla şeirləri oxuyub, səni aldadıb, əlindən həftəliklərini aleydi qoyeydi cibişdanına. Əgər Molla Səməd doğrudan-doğru tamahsız mollaların birisi olseydi, o şeirlərin əvəzində bu şeirləri oxuyardı. Necə ki, mən dərşdən qaçanda dadaşım əlimdən tutub məni dərşə aparırdı, mən də şiddət ilə ağliyb gözlərimin yaşın seyl-səbil kimi ürəyimə axıdırdım; naghah yolda bir nəfər ağsaqqal, şişpapaq, tirməqurşaq kişi bizə rast gəldi, bəlkə də mələk imiş, hər nə imişsə, axır Allah atasına rəhmət eləsin, məni ağlar gördükdə cübbəsinin ətəyi ilə gözlərimin yaşın silib, sərgüzəştimi xəbər alıb biləndən sonra üzün dadaşıma tutub, bu şeirləri dadaşıma oxudu:

Bu tiftl ki, nuri-bəsərü şireyi-candır...

.....”

¹ Bu misra birinci və ikinci nəşrdə *Aludeyi-qəm etmə ki, behəvəsdir*, son dörd nəşrdə isə *Aludeyi-qəm etmə ki, bihudə həvəsdir* şəklində verilmişdir.

² Dördüncü nəşrdə *qıyma* əvəzinə: *qoyma*.

³ Ərəb əlifbasında iki cür *h* vardır: biri “həvvəz” hayı, o biri isə “hütti” hayı. Şair bunlara işarə edir.

⁴ *Gop-gop* – ”Həyat” qəzetində işlənmiş gizli imzadır.

⁵ *Başıqapazlı*

⁶ *Bidərd*

⁷ *Biqəm*

⁸ *Qızdırmalı*

⁹ *Təşnələb*

¹⁰ *Didənəm*

¹¹ *Molla Mozalan*

¹² Jurnalda şerin sonunda “(*Hələ genə bir az qalır*)” sözləri yazılmışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında işlənmiş
gizli satirik imzalıdır.

BARIŞNALARA DAİR

(“*Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var*”)

(Cəh. 63)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (22 sentyabr 1906, №25) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Madamlara*” adı ilə verilmişdir.

¹ Son üç nəşrdə *işvələrin* əvəzinə: *şivələrin*.

² Birinci nəşrdə *keyfiyyəti-muyin* əvəzinə: *keyfiyyəti-ruyin*.

³ *Uydu* sözü jurnalda *oldu* getmişdir.

⁴ Axırcı bənd son iki nəşrdə bu şəkildə verilmişdir:

*Ümmət belə yatdı,
Millət belə batdı,
Daşı kim oyatdı?
Xud, söylə, ay axmaq?
Dinmə, xətdərin var!*

CAVABLAR CAVABI

(“*Elm ayineyi-surəti-hal idi, nədən bəs?*”)

(Səh.65)

“Həyat” qəzetinin bağlanması münasibəti ilə yazılan bu şeir ilə dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 oktyabr 1906, №27) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Birinci və ikinci nəşrdə

“Həyat” qəzetəsinin bağlanması görə” adı ilə, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Nədən bəs?” adı ilə verilmişdir.

¹ “Həyat” – 1905-1906-cı illərdə Bakıda gündəlik nəşr olunan “siyasi və iqtisadi, ticari və ədəbi türkcə cərideyi-islamiyyə” idi. Redaktorları Əlibəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağayev (1905-ci ilin axırlarında Ə. Ağayev bu qəzetdən ayrılıb, “İrşad” qəzetini çıxarır), naşiri isə Əlimərdanbəy Topçubaşov idi. “Həyat” qəzetində burjuva mühərrirləri ilə yanaşı, H. Zərdabi, M. Ə. Sabir, N. Nərimanov, N. Vəzirov, F. Köçərli, M. Hadi, S. M. Qənizadə, A. Sur və başqaları kimi görkəmli yazıçı və ictimai xadimlər iştirak etmişlər. Qəzetdə mütərəqqi məzmunlu əsərləri ən çox bu müəlliflər yazmışlar.

Qəzetin ilk nömrəsi 1905-ci il 7 iyunda, son nömrəsi isə 1906-cı il sentyabrın 3-də çıxmışdır. 1905-ci ildə 131 nömrə, 1906-cı ildə isə 194 nömrə buraxılmışdır. Son nömrədə belə bir elan vardır: “Həyat” qəzetəsi bu gündən e’tibarən tə’til etdiyi üçün yerinə qəribən “Füyuzat” namilə ədəbi, fənni, ictimai, siyasi bir həftəlik məcmuə intişarə başlayacaqdır. “Həyat”a abunə qeyd olunmuş olan zat istərlərsə abunə icrətlərini geri ala bilərlər. Lakin idarəmizə bu xüsusda heç bir mə’lumat verməyənlərə hər halda “Həyat” yerinə ay başından “Füyuzat” məcmuəsi göndiriləcəyi e’lan olunur”.

² Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə verilməmişdir.

³ *Usandı* sözü əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *utandı*.

⁴ Jurnalda şeirdən sonra “(Mabədi-zadı qalmadı)” sözləri yazılmışdır.

BAKI PƏHLİVANLARINA

(“Könlüm bulanır küçədə cövlanını görcək”)

(Səh.69)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 oktyabr 1906, №28) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərdə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Bakı qoçularına*” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Füzulinin qəzəllərindən birinə nəzirədir. Həmin qəzəl belə başlanır:

*“Könlüm açılır zülfi-pərişanını görgəc,
Niqim tutulur gönçeyi-xəndanını görgəc.
Baxdıqca sənə qan saçılır didələrimdən,
Bağrım dəlinir navəki-müjganını görgəc...”*

¹ *Məşyi-pərişanını* ifadəsi əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *ruyi-pərişanını*.

² *Əmrədlər* sözü əvəzinə üçüncü və dördüncü nəşrdə: *tüksüzlər*.

³ Bu misra heç bir nəşrdə verilməmişdir.

[ADƏTİMİZ DAŞ İDİ DƏ'VA GÜNÜ]

(Səh.70)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (27 oktyabr 1906, №30) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Parta-part...*” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl “*Başına dönüm, Molla əmi!*” adı altında kiçik bir felyeton çap edilmişdir. Məzmununa və ifadə tərzinə əsasən həmin felyetonun da M.Ə.Sabir tərəfindən yazıldığını ehtimal etmək olar. Felyeton budur:

“Vallah, doğru sözdür ki, deyirlər: dünyanın hər işi dəyişilib. Doğrudan da dəyişilib, vallah dəyişilib, mənə də yəqin oldu ui, dəyişilib; necə ki, hamı da görür ki, dəyişilib. A kişi, baxırsan adamların əqidələri dəyişilib, yeməyin, içməyin, libasın, danışıqın, getməyin, gəlməyin təhərləri dəyişilib; hətta qabaqkılara görə də'vanın da halı dəyişilib. Daha şair başına nə daş salsın? Məgər bu qədər dəyişik işləri görə-görə şe'rin qafiyəsin dəyişik deməmək mümkün olacaq? Odur ki, hərçi hıqqandım, hıqqandım ki, düzəldəm, elə dəyişik oldu ki, oldu. Alah bundan bədtərindən saxlasın! Sən də degilən: ilahi, aman! Hələ indi qulaq ver, gör nə deyəcəyəm:

Adətimiz daş idi də'va günü

.....”

KÜPƏGİRƏN QARININ QIZLARA NƏSİHƏTİ

(“*Qarı nənənin sözlərini sanma çərəndir!*”)

(Səh.73)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 noyabr 1906, №31) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ər zülmü yamandır*” adı ilə verilmişdir.

UŞAQLARA

(“*Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar!*”)

(Səh.75)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 noyabr 1906, №32) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Hər nə* sözü ilk nəşrdə: *nərsə*.

² “*Tökmək*” mənasında olan *çala* sözü son üç nəşrdə: *tala*.

³ *Nə ölmədi* ifadəsi üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *nə öldü ki*.

⁴ *Nə tapmadı* ifadəsi üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *nə tapdı ki*.

[MƏN BİLMƏZ İDİM BƏXTDƏ BU NİKBƏT OLURMUŞ]

(Səh.77)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 noyabr 1906, №34) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ey vay!*” adı ilə verilmişdir.

İlk dörd nəşrdə şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “(*Məşrutəçilərin məcburən Hacı Mirzə Həsən imamçüm’əni ixraci-bələd etdiklərində imam cüm’ənin zəbani-halı*)”.

Hacı Mirzə Həsən – Təbrizin nüfuzlu mollalarından idi. Əvvəlcə məşrutəyə tərəfdar olmuş, sonra İranda irtica qüvvətlənməyə başladığı vaxt əncümənin şəriətə zidd olması haqqında təbliğat aparmışdı. Buna görə də xalqın tələbi ilə Təbrizdən qovulmuşdu. Şeir bu münasibətlə yazılmışdır.

¹ *Mən nə bilim* ifadəsi dördüncü nəşrdə: *mən nə idim*.

² *Evin qəmlərə batdı* ifadəsi bütün nəşrlərdə: *hökumət yasa batdı*.

³ *Mirzə Cavad* – Təbrizdə əncümən üzvü idi. İnqilabi nitq və çıxışları ilə tanınmışdı.

⁴ *Mirzə Hüseyn* – O zaman Təbrizdə əncümənin fəal üzvlərindən olmuşdur.

[HƏR NƏ VERSƏN, VER, MƏBADA VERMƏ BİR DİRHƏM ZƏKAT]

(Səh.79)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 dekabr 1906, №36) “*Molla Nəsrəddin*” imzası ilə çap olunmuşdur. “*Hər nə versən, ver*” adı ilə bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl C.Məmmədquluzadənin “*Qarnıyoğunlar*” adlı felyetonu verilmişdir. Şerin ideya məzmunu ilə sıx bağlı olan həmin felyeton budur:

“Dedik bəlkə təzə müştərilərimizə təqvim və kitabçalar paylamaq vəsi-təsilə oxucularımızın qədərini bir az artırmaq, amma Allah şeytana lə'nət eləsin, gündə gəlib başımızın üstünü kəsir və başlayır ki, məsələ, götürün

məcmuənidə yazın ki, Təbrizdə vəliəhd şahsevən quldurlarını başına cəm eləyib, göndərir İran kəndlərini və şəhərlərini talan etdirir və bu cür qarət olunan malların bir hissəsini quldurlara paylayır, bir hissəsini özü götürür.

Məcmuəmidə bu əhvalatı vəliəhd Məhəmmədəli Mirza oxuyan kimi hökm eyləyir məcmuəmizi İran sərhəddində yandırınırlar.

Bu bir.

Yazırıq mədrəseyi-ruhaniyyənin pulları gəzdi, gəzdi, axırda tappılı ilə düşdü incinerin cibinə. Bunun cavabında hökumətdən məvacib alan ruhani rəislərimiz bu fəqərəni oxuyan kimi fitva eyləyirlər ki, “Molla Nəsrəddin”ə pul verib oxumaq – çaxıra pul verib içmək kimidir.

Bu iki.

Osmanlı konsulu idarəmizə sifariş göndərir ki, “bir də Sultan Həmidin pisliyini yazsanız, yəni bir də yazsanız ki, Osmanlının xariciyyə vəziri gəlib sultana ərz edəndə ki, sultan sağ olsun, Yevropa hökumətləri Kriti hazırlaşrlar versinlər yunan padşahına, Sultan Əbdülhəmid yunanlı hərəmini yanına çağırır deyir: “Bəxali-hindu-yət bəxşəm Kritü Şamü Bosnara”, İstambula yazaram, “Molla Nəsrəddin”i Osmanlı torpağına qoymasınlar.

Bu üç.

Məcmuəmizin çoxu Qarabağ və İrəvan tərəflərinə gedir. Bu gün də lə'nətə gəlmiş şeytan gəlib yapışib yaxamızdan ki, “niyə yazmırsınız?”.

Deyirik:

– Nə yazaq?

Deyir:

– Məgər İrəvan və Qarabağ vilayətlərinin aclarının dad-fəryadı sizin qu-laqlarınıza çatmır?

Hərçənd biz bilirik ki, şeytanın qəsdı budur ki, İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ qarnıyoğunlarını özümüzədən incidək ki, axırda məcmuəmizi İrəvan və Qarabağ mahallarında da haram bilsinlər; amma şeytanın bu “qarnıyoğun” ləfzi bir neçə mətləblər mənim yadıma saldı.

İndi hər nə olacaq olsun, bizim də ümidimiz bunadır ki, bəlkə müsəlman qardaşlarımızın bə'zisi günlərin bir günü məcmuəmizi əvvəlinci nömrədən 36-cı nömrəyədək vərəqləyəndə insafı ortalığa qoya və öz-özünə deyə: “Yox, “Molla Nəsrəddin” yalançı və böhtançı deyil”.

Bəli, keçək mətləbə.

Qarnıyoğun... çox məzəli sözdü.

Nədən adamın qarnı və boynu yoğunluyur?

Bunnan işim yoxdu. Nədən yoğunnuyur, – yoğunnasın. Amma mən elə bildirdim ki, adamın bir az fikri, bir az dərdi olsa qarnının piyi bir az əriyər və qarnı bir az nazıqləşər.

Hər bir məmləkətdə, hər bir vilayətdə qarnıyoğun adam çoxdu. Qarabağda, İrəvan quberniyasında da qarnıyoğun az deyil.

Bu cür adamların çoxu və bəlkə hamısı mülkədarı.

Qərək, bunnan da işim yoxdu.

Bir neçə gün bundan irəli mən gedib, Qarabağ və İrəvan quberniyasını gəzib dolanmışam. Bu dəfə mən yəqin eləmişdim ki, bir dəne də qarnıyoğun adam görməyəcəyəm. Ondan ötrü ki, İrəvan və Qarabağ aclarının vayılısı Tiflisdə gürcüləri ağladır. Məsələn, Qarabağda yüz altmış bir qarnıyoğun mülkədarı qabaqca mən tanıyırdım, amma bu dəfə mən başıdaşlı nə gördüm: heç birinin qarnı təfavüt eləməyib. İrəvan quberniyasında iki yüz otuz dörd qarnıyoğun xan, bəy, ağa var, heç bir təfavüt görmədim.

Burada lazımdır lə'nət şeytana deyib, dayanmaq!

Ey mənim hörmətli oxucularım, ey mənim munislərim, mən bu sözləri ondan ötrü yazmıram ki, siz oxuyandan sonra məcmuəni qoyasınız kənara və bu sözləri yaddan çıxarasınız!

Mən bu sözləri yazıram ki, siz oxuyub fikrə gedəsiniz. Mən bu sözləri yazıram ki, fikir edəsiniz, yazıram ki, fikir edəsiniz.

... Yava cəzirəsinin erməniləri qafqazlı qardaşlarına inanə yığb göndəriblər.

Yuxarıda söylədiyim qarnıyoğunların hamısını mən tanıyıram. Bunların bə'zisinin o qədər dövləti var ki, Yava cəzirəsinə satın ala bilər. Bəs aclər kimdilər? Bunların öz rəiyyəti. İrəvanda Bəxşəli xanın otuz iki para kəndi var. Naxçıvanda elə mülkədar var ki, ildə otuz min, qırx min manat mədaxiləgəlik. Əgər yalandır, qoy naxçıvanlılar yazsınlar ki, Molla Nəsrəddin yalan danışıq.

Allah şeytana lə'nət eləsin! Bunlar hamısı ötüşər.

Qərək, mətləbdən uzaq düşdük.

Amma, həmd olsun Allaha, üləməyizin məzaci-mübarəkləri səlamətdir. O ki, qaldı kasıb və fəqəralar, – bunların dadına Allah-təala özü yetişər, bunların bəndəyə dəxli yoxdur. Xudavəndi-ələm öz yaratdığı məxluqunun fikrini özü görə bilər!

Danabaş kəndində Molla Sadıq həmişə deyərdi: Millət deyəndə – yer üzündə bircə müsəlman millətidir, özgə millətlər heyvan kimi bir şeydilər. Mən soruşardım:

– Haradan bunu bilirsən?

Deyərdi ki:

– “Ümdətül-əfkar” kitabında yazılıb.

Molla Sadıq düz deyirmiş. Amma bizim “Hop-hop” bir özgə cür deyir. “Hop-hop” deyir:

Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkət

.....”

¹ *Oğlum* sözü əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *amma*.

² *Amandır* sözü əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *əzizim*.

[ƏL'ƏMAN, SƏRKƏŞ OLUB...]

(Səh.80)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 dekabr 1906, №39) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Bu bəhri-təvil birinci, ikinci və beşinci nəşrlərdə “Uzun dərya” adı altında, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə isə “Hay-hay!” adı altında verilmişdir.

¹ *Müştəriyə rübbi-biyan verməyə*n ifadəsi əvəzinə ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *müştəriyə rübb verən*.

1907

[EYLƏ BİLİRDİM Kİ, DƏXİ SÜBH OLUB]

(Səh.81)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 yanvar 1907, №1) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Banlamaram...” adı ilə verilmişdir.

[EY FƏLƏK, ZÜLMÜN ƏYANDIR...]

(Səh.82)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 yanvar 1907, №3) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Bu bəhri-təvil üçüncü və dördüncü nəşrdə “Utanmırsan, utanma!” adı ilə verilmişdir.

¹ *Elmdə mahir olalar, fəzldə bahir olalar* sözləri ilk dörd nəşrdə veril-məmişdir.

² *Geyələr don* ifadəsi ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə getməmişdir.

³ *İsmət* sözü əvəzinə altıncı nəşrdə: *ne'mət*.

[NOLUR ŞİRİN MƏZAQ ETSƏ MƏNİ HƏLVAYI-HÜRRİYYƏT]

(Səh.83)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 yanvar 1907, №3) “Molla Nəsrəddin” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl C.Məmmədquluzadənin “*Həmşəri*” adlı felyetonu verilmişdir. Şeir in ideya istiqaməti ilə sıx bağlı olan həmin felyeton budur:

“Bakıdan otuz nəfər həmşəri mənə şikayət edir ki, onları şahı-məğfurun tə’ziyəsində məscidə qoymadılar.

Kağızın məzmunu budur:

“Biz, otuz nəfər həmşəri durduq məscidin qapısında. Əvvəl istədik girək içəri, bir dövlətli hacı gəldi, “buyur” deyib, aparıb oturdular mənbərin yanında. Bir təşəxxüslü çinovnik gəldi, “buyur-buyur” deyib, aparıb oturdular mənbərin qabağında. Sonra hər kəs gəldi, zorradı girdi içəri; hər kəs gəldi, adamları basdı girdi içəri. Biz də istədik izn almamış girək məscidə, amma bizə dedilər: “Siz həmşərisiz, siz durun qapının ağzında”. Sonra hey bir ucdan çay, qəhvə, papiros daşayıb, düzdülər ağaların qabağına... Amma biz axıra kimi durduq qapının ağzında”...

Bu kağıza otuz həmşəri qol çəkib.

Ey həmşərilər, ey mənə kağız göndərən otuz nəfər həmşəri, açın qulağınızı və görün mən sizə nə deyirəm.

Mən indiyə kimi heç bilməzdim həmşəri nədir. Mən ancaq bunu bilirdim ki, həmşəri fəhlədi, hambaldı, kankandı, biçinçidi, nökerdi, su daşıyandı, qəlyana od qoyandı, tulambarçdı...

Mən indiyə kimi elə bilirdim ki, həmşəri milçəkdi, torpaqdi, daşdı, kolkosdu, amma heç bilməzdim ki, həmşəri də adamdı.

Əvvəllər İrənin bir kəndinə yolum düşəndə görürdüm ki, o kəndin ağası, ya mollası buğdanı doldurub ambarlara, amma kənddə rəiyyəti görsənmiş, Soruşardım: bunlar hara gedib? Cavab verərdilər ki, acından dağılıblar Rusiya torpağına.

Bu işləri görəndə mən elə bilirdim ki, həmşəri adam deyil, elə bilirdim ki, həmşəri araba atı kimi bir heyvandı.

Əvvəllər həmşəriləri tə’ziyə məclisinə, ya qeyr məclislərə qoymuyanda həmşərilər çömbələrdilər qapının astanasında və dinməz-söyləməz oturub başlarını salardılar aşağı və öz-özlərinə deyərdilər: “Allah, şükür olsun dərgahına!”

Mən o və’dələr elə bilirdim ki, həmşərilər qoyun-quzudurlar. Amma indi Bakıda həmşəriləri tə’ziyə məclisinə qoymuyanda götürüb Molla Nəsrəddinə şikayət yazırlar.

Ey mənə kağız yazan həmşərilər! Açın qulağınızı və görün mən sizə nə deyirəm:

Əgər istəyirsiniz ki, sizi də adam hesab eləyib məclislərə qoysunlar, gərək mənə bir neçə vəsiyyətimə əməl eləyəsiniz.

Əvvəla, ey İrani-viranın xaki-pakının yetim balaları həmşərilər! Əvvələ, gərək biri-birinizlə əl-ələ verəsiniz, yə’ni Məhəmməd vəli gərək yapışsın Həsənin əlindən, Həsən Kərbəlayı Qasımın əlindən, Kərbəlayı Qasım

usta Cəfərin əlindən, usta Cəfər Məşədi Haqverdinin əlindən, xülasə, cəmi həmşərilər gərək yapışsınlar biri-birinin əlindən, yəni birləşsələr.

Saniyə, ey mənim yoldaşlarım cırıq-mırıq həmşərilər! Elə ki, biri-birinizin əlindən yapışdınız, o və'də, söz yox ki, genə mənə kağız yazıb soruşacaqsınız ki, "İndi bəs nə eyləyək" və o və'də mən sizə bu sözləri yazacağam: mən sizə yazacağam ki, keçən vaxtlarda vətənpərəsti-həqiqi və alimi-yegənə cənab Mirzə Melkumyans məzlumlar barəsində bir kitab yazıb; mən sizə yazacağam ki, tapın haman kitabı və açın qabağınıza və oxuyun və oxuyandan sonra haman kitabı vurun qoltuğunuza və Arızı hoppanıb keçin tarimar vətəninizə və orada açın bir tərəfdə haman kitabı və bir tərəfdə İbrahim bəyin "Səyahətnamə"sini oxuyun, oxuyun, oxuyun!

Və oxuyandan sonra bir qədər fikir edin!

Ey mənim yolçu, dilənçi, lüt-müt qardaşlarım həmşərilər! Əgər istəyirsiniz ki, sizi də adam bilib məclislərə qoysunlar, gərək mənim bu nəsihətimə əməl edəsiniz; çünki, vallah, billah, yer haqqı, göy haqqı, bundan başqa sizdən ötrü nicat yolu yoxdu!..

Bircə sözüm qaldı.

Qorxuram İranın hürriyyətinə ümidvar olub genə yatasınız. Yox, İranın hürriyyətinə çox da bel bağlamayın. Yaxşısı budur qulaq asın, görün bizim "Hop-hop" bu barədə nə deyir:

Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayi-hürriyyət
.....

NƏFSİN QƏRƏZİ, ƏQLİN MƏRƏZİ

(*"Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyəyişin"*)

(Səh.84)

İlk dəfə "İrşad" qəzetində (24 yanvar 1907, №16) "Mir'at" imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa; bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə "Ey nəfs!.." adı ilə verilmişdir.

[EY ƏZİZİM, XƏLƏFİM...]

(Səh.86)

İlk dəfə "Molla Nəsrəddin" jurnalında (10 fevral 1907, №6) "Hop-hop" imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə "Bu əməldən ucalarsan" adı ilə verilmişdir.

XƏSİSİN HEYFİ, VARİSİN KEYFİ

(“*Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənü qüvvəti-can!*”)

(Səh.87)

İlk dəfə “İrşad” qəzetində (21 fevral 1907, №30) “*Mir’at*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Heyf-keyf*” adı ilə verilmişdir.

[SƏRADƏN BİR DƏLİ ŞEYTAN DEYƏR: İNSANLAR, İNSANLAR!]

(Səh.89)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 mart 1907, №9) “*Qabaqda gedən zəncirli*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*İnsanlar*” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir “Füyuzat” jurnalının 1 noyabr 1906-cı il tarixli 1-ci nömrəsində “*Dəli şair*” imzası ilə dərc edilmiş “*Heyrət, yaxud bir mələyin insanlara xitabı*” adlı şerə nəziredir. “Füyuzat”dakı şeir belə başlanır:

*“Səmadən bir mələk heyrətlə der: insanlar, insanlar!
Nədir bu ruyi-ərzi qaplıyır al qanlar, insanlar!
Şəhidi-tiğiniz ixvanınızdan almasın fəryad,
Əcəb, kimdir şu xunalud olan bicanlar, insanlar!..”*

[AMALIMIZ, ƏFKARIMIZ İFNAYİ-VƏTƏNDİR]

(Səh.90)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 mart 1907, №10) “*Qabaqda gedən zəncirli*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “*Namiq Kamala nəzirə*”, dördüncü nəşrdə isə “*Namiq Kamala bənzətmə*” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Namiq Kamalın “Füyuzat” jurnalının 1907-ci il 3 mart tarixli 11-ci nömrəsində dərc edilmiş bir şerinə nəziredir. “Füyuzat”dakı şerin ilk bəndi belədir:

*“Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir,
Sərhəddimizə qəl’ə bizim xaki-bədəndir
Osmanlılarız*, zinətimiz qanlı kəfəndir,*

*Jurnalda “Osmanlılarız” sözü “İranlılarız” sözü ilə əvəz edilmiş və bu barədə qeyd verilmişdir.

*Qovğada şəhadətlə bütün kam alırsız biz,
Osmanlılarız, can veririz, nam alırsız biz!..”*

¹ *Ziynəti-təndir* ifadəsi əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *ruhi-bədəndir*.

² *Nam alırsız* ifadəsi əvəzinə üçüncü və dördüncü nəşrdə: *kam alırsız*.

³ Birinci nəşrdən başqa, qalan nəşrlərdə *i’la* əvəzinə: *ihya*.

SƏRHESAB

(“Səs ucalaşdı, qoymayın!”)

(Səh.91)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (31 mart 1907, №13) “*Din dirəyi*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Qoymayın*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Firqənin* sözü əvəzinə dördüncü nəşrdə: *millətin*.

AĞLAŞMA

(“Nə rəvadır əğniyələr baxa ac qalanə, ya rəb!”)

(Səh.92)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 aprel 1907, №14) “*Fazil*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ “Heç” mənasında işlənən *hiç* sözü əvəzinə dördüncü nəşrdə: *biç*.

TÖ’MEYİ-NƏHAR

(“Çiğırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!”)

(Səh.93)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 aprel 1907, №15) “*Çayda çapan*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Çiğırma, yat...*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Qazanda qəyqanağə bax* sözləri üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *tabaqda qayqanağa bax*.

² O zaman Zəngəzur mahalında hökm sürən aclıq nəzərdə tutulur.

[VAY, VAY! NƏ YAMAN MÜŞKÜLƏ DÜŞDÜ İŞİM, ALLAH!]

(Səh.94)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1907, №17) “*Örümçək*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Bah-bah, yenə bah-bah...*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Nə çatmur əlim bir işə, nə getmir ayağım* misrası son dörd nəşrdə *Nə çatır əlim bir işə, nə gedir ayağım* şəklində verilmiş, vəzn pozulmuşdur.

² Rus-yapon müharibəsinə və ondan sonra güclənən azadlıq hərəkatına işarə olunur. Müharibədə Yaponiyanın məqsədi Koreyanı və Mancuriyanı tutmaq, Asiya qitəsində möhkəmlənmək idi. Rus çarizmi isə həm Uzaq Şərqdə işğalçılıq siyasəti yeridir, həm də elə düşünürdü ki, müharibə yaxınlaşmaqda olan inqilabın qarşısını almağa kömək edə.

Yaponiya imperialistləri 1904-cü ilin yanvarında Rusiyanın Sakit okean eskadrasına və Port-Artur qalasına hücum etdilər, Rusiyanın Uzaq Şərqdəki hərbi qüvvələrinə qəflətən ağır zərbə endirdilər. Eskadranın darmadağın edilməsi, Port-Arturun süqutu göstərdi ki, müharibə udulmuşdur. Çar mütəlqiyyəti biabırçılıqla məğlub oldu.

³ “*Bildir, inişil*” dedikdə şair 1905-1906-cı illərin inqilabi hadisələrini nəzərdə tutur.

⁴ *Bu qafilləri* ifadəsi əvəzinə üçüncü və dördüncü nəşrdə: *belə qafilləri*.

[ÖVRADIMIZ, ƏZKARIMIZ ƏFSANEYİ-ZƏNDİR]

(Səh.96)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (5 may 1907, №18) “*Boynuyogun*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Gündə bir arvad alırız biz*” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Namiq Kamalın 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında (3 mart, №11) çap edilmiş, “*Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir*” misrası ilə başlanan şeri-nə ikinci nəzirədir.

¹ *Rəğbət* sözü əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *rəfət*.

[HƏ, DE GÖRÜM, NƏ OLDU BƏS, AY BALAM, İDDƏALARIN?]

(Səh.97)

İkinci dövlət dumasının bağlanması ərəfəsində yazılan bu şeir ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 may 1907, №19) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Mən deyən oldu, olmadı?*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Cövhəri-nəfsinə* ifadəsi əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *nəfsinin əslinə*.

² *Atabəy Ə'zəm (Mirzə Ələsgər xan)* (1857 – 1907) – O zaman İrənin baş naziri idi. 1905–1911-ci illər inqilabı ərəfəsində İrəni dəhşətli aclıq bürümüş, xalq hərəkatı güclənmişdi. Baş nazir əleyhinə Tehran, Təbriz və başqa şəhərlərdə vərəqələr yayılırdı. Xalq hərəkatının təzyiqi altında şah Atabəy Ə'zəmi baş nazir vəzifəsindən azad etmiş və onun yerinə digər qəddar əksinqilabçı – Eynüddövləni təyin etmişdi.

³ *Mən də dedimmi* ifadəsi əvəzinə son üç nəşrdə: mən *demədimmi*.

[EY Kİ GUYİ ŞƏRƏFİ-NƏFS BEƏDLƏSTÜ BECUD]

(Səh.98)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 may 1907, №20) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Pəndi-həkimaneyi-Lağlağı*” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Sədi Şirazinin:

*“Şərəfi-mərd de cudəstü kəramət be sücud,
Hər ki, in bər do nədarəd ədəməş beh zi vücut”*

– beyti ilə başlanan qəzəldən təzmindir.

[FƏ'LƏ, ÖZÜNÜ SƏN DƏ BİR İNSANMI SANIRSAN?!]

(Səh.100)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 may 1907, №21) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*İnsanmi sanırsan?*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Edəməz* sözü əvəzinə dördüncü nəşrdə: *ödəməz*.

² *Ehsanımızın şükürünü küfranmi sanırsan* misrası bütün nəşrlərdə: *Ehsanımızın küfrünü şükranmi sanırsan?*

[TƏNİ-ADƏMİ ŞƏRİFƏST BE NANİ-ADƏMİYYƏT]

(Səh.102)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 iyun 1907, №22) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Birinci və ikinci nəşrdə “*Bakıda verilən “Həqiqət” jurnalının 3-cü nömrəsində külliyati-Sədidən nəqlən dərc edilmiş bir qəzələ nəzirə*” qeydi ilə, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Adəmiyyət” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Sədinin 1907-ci ildə “Həqiq” jurnalının 8 may tarixli 3-cü nömrəsində dərc edilmiş “*Şərafətə-adəmi*” adlı qəzəlinə nəzirədir. Həmin qəzəl budur:

*“Təne adəmi şərif əst becanə adəmiyyəət
Nə həmin lebase rə'nast neşəne adəmiyyəət.
Xoro xabo xəşmo şəhvət şəğəb əsto
Həyəvan xəbər nədarəd ze cəhane adəmiyyəət.
Behəqiqət adəmi baş və gər nə morğ danəd
Ke həmi soxən beguyəd bezəbane-adəmiyyəət.
Əgər in dərənde xui ze təbiətət bəmirəd,
Həme ömr zende başi berəvane adəmiyyəət,
Təyərane teyr didi to ze pay-bənde şəhvət,
Bedər ay ta bebini təyərane adəmiyyəət”.*

¹ *Be zənani-adəmiyyəət* ifadəsi əvəzinə ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *be zəbani-adəmiyyəət*.

[NAƏHL OLANA MƏTLƏBİ ANDIRMAQ OLURMU?!]

(Səh.103)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 iyul 1907, №21) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Mətləbi andırmaq olurmu?*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Andırmaq* sözü birinci nəşrdə iki yerdə: *qandırmaq*.

² *Bid'ət* sözü əvəzinə son dörd nəşrdə: *adət*.

[PAH ATONNAN, NƏ AĞIR YATDI BU OĞLAN, ÖLÜBƏ!]

(Səh.105)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 iyul 1907, №25) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ölübə!*” adı ilə verilmişdir.

TƏRANEYİ-ƏSİLƏNƏ

(“*Nə soxulmusan arayə, a başi bəlalı fə'lə?!*”)

(Səh.106)

İlk dəfə “Bəhlul” jurnalında (14 iyul 1907, №5) *imzasız* çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*A başi bəlalı fə'lə!..*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Bir ibarə* ifadəsi dördüncü nəşrdə: *pür-ibarə*.

LEYLİ-MƏCNUN

(“*Ey dövlətimin zəvalı oğlum!*”)

(Səh.110)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (15 iyul 1907, №26) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Oğlum*” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında Məcnuna atası tərəfindən edilən nəsihətə bənzətmədir. Nəsihət belə başlanır:

*“Ey cövhəri-canımın həvası,
Vey dideyi-bəxtimin ziyası!
Derdim olasan mənim pənahım,
FəxrİM, şərəfİM, ümidgahım!..”*

¹ *Bəzi oxumuş* ifadəsi ilk beş nəşrdə: *bə'zən oxumuş*.

² *Bə'ziləri bir tərəfdə xəlvət* misrası dördüncü nəşrdə verilməmiş, bunun əvəzinə *Bə'zisi gəzib də kiştəzari* misrası təkrar çap olunmuş, bununla da vəzn və qafiyə pozğunluğu meydana çıxmışdır.

[MƏZLUMLUQ EDİB BAŞLAMA FƏRYADƏ, ƏKİNÇİ!]

(Səh.113)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (24 iyul 1907, №27) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Əkinçi*” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra ilk dörd nəşrdə: *Bəsdir bu qədər başlama fəryadə, əkinçi!*

² *A balam* ifadəsi əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *a gədə*.

[ƏLMİNNƏTÜ-LİLLAH Kİ, “DƏBİSTAN” DA QAPANDI!]

(Səh.117)

“Dəbistan” jurnalının bağlanması münasibəti ilə yazılan bu şeir ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 iyul 1907, №28) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Dəbistan*” da *qapandı!*” adı ilə verilmişdir.

¹ “*Dəbistan*” – 1906-1908-ci illərdə Bakıda uşaqlara məxsus iki həftədə bir nəşr olunan şəkili jurnal idi. İlk nömrəsi 1906-cı il aprelin 16-da çıx-

mışdır. Naşir və redaktorları Məhəmməd Həsən Əfəndizadə və müəllim Əliskəndər Cəfərzadə idi (1906-cı ilin 7 dekabrında çıxan 16-cı nömrədən etibarən naşir və redaktoru Ə.Cəfərzadə olmuşdur). “Dəbistan”a əlavə şəkildə ayda bir dəfə “*Validəynə məxsus vəərəqə*” də buraxılırdı ki, burada əsasən ev tərbiyəsindən bəhs edilirdi. Jurnalda M.Ə.Sabir, A.Səhhət, H.Zərdabi, M.Hadi, F.Köçərli, A.Şaiq, S.M.Qənizadə, A.Divanbəyoglu, R.Əfəndizadə və başqaları fəal iştirak etmişlər.

Şeir yazıldığı vaxt, 1907-ci il iyunun 4-də çıxan 8-ci nömrədən sonra “Dəbistan”ın nəşri dayanmışdı. Növbəti 9-cu nömrəsi təxminən doqquz aylıq fasilədən sonra, 1908-ci il martın 10-da buraxılmışdır.

Gənc nəslin əqli, zehni inkişafına istiqamət vermək, onları doğma vətəninə və xalqına məhəbbət ruhunda tərbiyə edib böyütmək kimi nəcib bir məqsəd izləyən “Dəbistan”ın 1-ci nömrəsində çap olunmuş proqram yazısında deyilirdi: “Hal-hazırda qeyri lisanlarda olan kitablara nisbətən öz ana dilimizdə ən əlzəm dərs kitabları və əldə qiraət ediləcək kitabçalar tapmıyoruz. Bu səbəb bizim xahişimiz budur ki, təb’ və nəşrinə başladığımız uşaqlara məxsus “Dəbistan” jurnalı vasitəsilə bu yolda qüvvəyi-acizanəmizdən gələn qədər türk milləti-nəcibəmizin balalarına bir xidmət göstərək. Və ümidimiz budur ki, millətimizin balalarının lap uşaqlıqdan əql, zəhin, əxlaq-həsənə və hissiyyatların oyandırılıb, günbəgün tərəqqi etmələrinə səbəb olaq, onlardan zəhmətkeş, millətpərəst və vətənpərvər cavanlar yetirək”.

“Dəbistan” jurnalı nəşrinin lap ilk aylarından ciddi bir çətinlik qarşısında qaldı: illik abunəçilərinin sayı o qədər də çox olmayan (jurnalın cəmi iki yüz abunəçisi var idi) “Dəbistan”ın alıcıları, müştəriləri getdikcə azalmağa idi. Bu hal “Dəbistan” naşirlərinin haqlı narahatlığına, təşvişinə səbəb olmaya bilməzdi. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq, 1906-cı ilin dekabr ayından etibarən jurnalın iki naşirinin biri bu işdən tamamilə uzaqlaşır, idarənin “zərər və ziyana mütəhəmmil olduğuna” dair ara-sıra xəbərlər dərc edilməyə başlayır (1906, №16).

Nəşrinin ikinci ilinə qədəm qoyarkən “Dəbistan” jurnalının vəziyyət son dərəcə ağırlaşmışdı. Redaktorun səyinə və cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, jurnalın müştəriləri nəinki artmamış, hətta xeyli azalmışdı. Belə çətin vəziyyətdə jurnalın redaktoru “Dəbistan”ın bəyani-halı” adlı böyük bir məqalə ilə oxucularına müraciət etmiş (1907, №8) və jurnalın bağlanması səbəbləri haqqında yazmışdır: “İndi “Dəbistan” ikinci sənəyi-intişarına, yə’ni iki yaşına çatdı. İki yaşına çatanadək nə üsrət və nə zəhmətlər çəkdi! Bainhəmə, bu müddətdə onun hər növ maddi və mənəvi zəhəmatına mütəhəmmil olub, əlimizdən gələn söy və guşişi müzayiqə etmədik. Nə etmək, iş getdikcə ağırlaşdı, minbəd onun məsarifinə və zəhmətinə davam etmək bir müəllimin qüdrət və iqtidarında olmayan məqama vardı... Hal və əhval boylə ikən “Dəbistan”ı tətıl etməkdən başqa nə edə biləriz?! Çünki hər əsərin davamı

tərğib və təşviqə bağlı olduğu kimi, əlbəttə, cəməət tərəfindən rəğbət və təşviq görməyən “Dəbistan”ın da məhv və nabud olacağı şübhəsizdir... Buna binaən ixtisar üzrə bir neçə nüsxə daha verəcəyiz, hərəgah cəməət və cəmiyyətlerimiz tərəfindən bizim fədakarlığa qarşı bir himmət və qeyrət göstərilməsə, ələm və yas ilə “Dəbistan”ın ruhuna həzin bir fatihə oxuyaraq mil-lətimizin xabi-qəflətdən bidar olmasınadək tətıl edəcəyik”.

Redaktorun dediyi kimi də oldu. 1907-ci il iyunun 4-də buraxılan 8-ci nömrədən sonra “Dəbistan”ın nəşri dayandı. Ana dilində nəşr olunan, çıxdığı qısa müddətdə gənc nəslin tə’lim və tərbiyəsi sahəsində xeyli iş görən, doğma xalqının mədəniyyəti, ədəbiyyatı və dilinə dair, tarix, təbiyyat, coğrafiya və elmin bir sıra başqa sahələri haqqında azyaşlı uşaqların bilik səviyyəsinə uyğun maraqlı əsərlər çap edən ilk məktəbli jurnalının bağlanması qabaqcıl elm, maarif xadimlərini, vətənpərvər ədib və şairləri kədərləndirmiş, bir çox ədəbi-bədii əsərin başlıca obyektinə çevrilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ilə Sabirin bu məsələyə həsr edilmiş şeir və felyetonu isə yüksək ideya məzmununa və satirasının kəskinliyinə görə eyni mövzuda yazılmış bütün əsərlərdən seçilməkdədir. Ədibin “Dəbistan” jurnalının bağlanması mövzusunda qələmə alıb “Molla Nəsrəddin”də dərc etdirdiyi (1907, №25), hələlik heç bir külliyyatına düşməyən həmin felyetonu məslək dostu Sabirin qələminə də qüvvət və istiqamət vermiş, xalq şairinin “Əlminnətü-lillah ki, “Dəbistan” da qapandı!” misrası ilə başlanan məşhur satirasının qələmə alınmasında mühüm rol oynamışdır.

“Dəbistan” felyetonu budur:

“Necədir, dadaş? İndi gəldin mənim sözümə? İndi bu qoca Mollanın qədrini bilərsən.

Bir il bundan qabaq sən başlayırdın “Dəbistan” jurnalı çıxartmağa və məndən məsləhət soruşdun. Yadındadır mən sənə nə dedim? Yoxsa yadımdan çıxıb? Həyə yadımdan çıxıb, qoy yadına salım:

Mən sənə dedim “dəli olma”. Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam”. Mən sənə dedim “başına soyuq dəyib”. Sən dedin “yox, çıxardacağam”. Mən sənə dedim “görükür ki çox pulun var”. Sən dedin “yox, çıxardacağam”.

Sonra sən mənə dedin “pəs nə qayırım?”.

Mən sənə cavab verdim ki, “həyə istəyirsən müsəlman içində bir qazanlı iş başlayasan, bir qədər pul götür, özünü ver Zəngəzur və Qarabağ acılarının içinə, adını qoy Hacı Əli İskəndər və ac kəndlilərə beş manat ver, on beş manatlıq hüccət al və bir il çəkməsin ki, Qaracadağın anbar sahibi mollasından da dövlətli ol”.

Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam ki, məktəb uşaqları oxusunlar və qabağa gəlsinlər”.

Sən sənə dedim: “Sən sərəmələyibsən”.

Sonra sən genə məndən soruşdun ki, “pəs nə qayırım?”

Mən sənə cavab verdim ki, “cibinə bir qələmdan qoy, saqqalını uzat, barmaqlarının uclarına həna qoy qızarsınlar və get öyləş müsəlman içində və başla ona-buna dua yaz”.

Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam ki, millət oxusun və gözünü açsın”.

Mən sənə dedim ki, “bir az az ye, çünki turşdu, ürəyinə dəyər”.

Sən mənə cavab verdin ki, “yox, “Dəbistan”ı çıxardacağam”. Mən səndən soruşdum “kim sənin “Dəbistan”ını alacaq?”

Sən dedin “bakılılar”.

Mən sənə cavab verdim ki, “bir qabaqca özünü ver Tyomni ryad çarsu-suna, gör mümkündürmü bu tərəfdən o tərəfə keçmək? Gör bir sənin bakılı-ların çarsuya doluşub nəyə məşğuldurlar”.

Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam.

Axırda sən genə məndən soruşdun ki, “pəs nə qayıırım?”.

Mən sənə cavab verdim ki, “bari beynini qaraldıb “Dəbistan” yazınca, heç olmasa dur Bakının azarxanalarının qapısında və dava salmağa gələn müsəlman övrətlərinə sataş və onlara tamaşa elə, ürəyin açılısın”.

Mən gördüm ki, bu da sənin xoşuna gəlmədi və sən genə məndən soruş-dun ki, “pəs nə qayıırım?”.

Mən sənə cavab verdim ki, “get yat”.

Müxtəsər, əzizim, mənim nəsihətlərimin heç birisini qəbul eləmədin və lap axırda mənə dedin ki, “yox, “Dəbistan” yazacağam ki millətə bir mən-fəət olsun”.

İndi, daduş, kefin necədir? Gətir görüm neçə müştərin var? De görüm neçə müsəlman şagirdi sənin “Dəbistan”ını oxuyur? Gətir görüm, hanı “Də-bistan”ın qədrini bilənlər?

Mən sənə demədimmi “biz müsəlmanlara “Dəbistan”-zad lazım deyil?” Və bir də hindi hələ xalqdan nə istəyirsən? Hələ indi ki yaydır: qovun-qarpız vaxtıdı, nə “Dəbistan”bazlıqdı?

Belədi, qardaşım, belədi dadaşım. İnan mənim sözümə ki belədi. And içməyə ştraf qoymasaydılar, hər nəyə desən and içərdim ki belədi.

İndi də ki qovun-qarpız vaxtıdı, nə “Dəbistan”bazlıqdı?”

² “*Ülfət*” – 1905–1907-ci illərdə Peterburqda tatar dilində senzorsuz bu-raxılan “siyasi, elmi bir qəzetə” idi. İlk nömrəsi 1905-ci il dekabr ayının 11-də çıxmışdır. Naşir və redaktoru Əbdülrəşid İbrahimov idi. (Müxtəlif vaxt-larda müvəqqəti redaktor və naşiri Əhməd Münir İbrahimov olmuşdur). Bu qəzetdə M.Ə.Sabirin də bə’zi şe’rləri çap edilmişdir.

³ “*Bürhani-tərəqqi*” – 1906–1911-ci illərdə Həştərxanda müəyyən fasi-lələrlə nəşr olunan dindar, təəssübkeş bir qəzet idi. İlk nömrəsi 1906-cı il iyun ayının 8-də çıxmışdır. Naşir və redaktoru Mustafa Lütfi İsmayılov Şir-vanski idi. Qəzetdə yerli müəlliflərlə yanaşı, N.Nərimanov da iştirak etmiş,

“elmi və fənni” mövzularda bir sıra məqalələr (“Tibb və islam” və s.) dərc etdirmişdir. Burada habelə, M.Ə.Sabir, M.Hadi və başqalarının da bəzi əsərləri çap olunmuşdur.

1907-ci ilin iyun ayının axırlarında “Bürhani-tərəqqi” qəzetinin nəşri dayanmışdır. Təxminən beş ay sonra qəzetin məğzi yenidən bərpa olunmuş və 1907-ci ilin 18 noyabrında növbəti 1-ci nömrəsi buraxılmışdır.

⁴ “*Həmiyyət*” – 1907-ci ildə Həştərxanda həftədə bir dəfə nəşr olunan “siyasi, elmi, fənni, ədəbi, iqtisadi və ticari... cərideyi-islamiyyə” idi. İlk nömrəsi 1907-ci il aprel ayının 1-də çıxmışdır. Naşiri və baş redaktoru Mustafa Lütfi İsmayılov Şirvanski idi.

⁵ “*Rəhbər*” – 1906-1907-ci illərdə Bakıda nəşr olunan, Qafqaz və Rusiyanın, xüsusən Rusiya müsəlmanlarının məişətindən, “ədəbiyyatdan, üsulitəlim və tərbiyədən bəhs edən” jurnal idi. Naşir və redaktoru müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyov idi. İlk nömrəsi 1906-cı il sentyabr ayının 24-də çıxmışdır. Həmin nömrədə “*İfadeyi-məram*” adlı redaksiya məqaləsində jurnalın nəşri, məzmunu və ideya istiqaməti haqqında deyilir: “...Biz bir neçə Badkubə müəllimləri açıq və sadə dil ilə yazılmış, tərbiyə və təlim üsulundan, ədəbiyyatdan və ictimai məişətdən bəhs edən aylıq bir jurnal nəşr etməyə şüru etdik”. Jurnalda F. Köçərli, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, R.Əfəndizadə, S.M.Qənizadə və başqa müəllimlər iştirak etmişlər.

⁶ “*İrşad*” – 1905-1908-ci illərdə Bakıda nəşr olunan gündəlik ictimai-siyasi qəzet idi. İlk nömrəsi 1905-ci ilin 17 dekabrında, son nömrəsi isə 1908-ci il iyun ayının 25-də çıxmışdır. Redaktoru Əhmədbəy Ağayev (bir müddət müvəqqəti redaktoru Haşimbəy Vəzirov olmuşdur), naşiri isə İsbəy Aşurbəyov (sonralar Bəşirbəy Aşurbəyovla birlikdə) idi. Qəzetdə burjua mühərrirlərindən əlavə, Ü.Hacıbəyov, N.Nərimanov, S.M.Əfəndiyev, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, H.İ.Qasimov, F.Köçərli, R.Əfəndizadə, Ə.Qəmküsər, Ö.F.Nemanzadə, S.M.Qənizadə, A.Sur, M.S.Axundov və başqaları kimi yazıçı və ictimai xadimlər öz yazıları ilə iştirak etmişlər.

Şeir yazıldığı vaxt, 1907-ci ilin 20 iyununda çıxan 115-ci nömrədən sonra “*İrşad*” qəzetinin nəşri dayanmışdı. Qəzetin növbəti 116-cı nömrəsi təxminən dörd aylıq fasilədən sonra, 1907-ci il noyabr ayının 17-də buraxılmışdır.

⁷ “*Təkamül*” – 1906-1907-ci illərdə Bakıda çıxan bolşevik qəzeti idi. Həftədə bir dəfə nəşr olunan bu qəzetin ilk nömrəsi 1906-cı ilin 16 dekabrında, son nömrəsi isə 1907-ci il mart ayının 26-da çıxmışdır. Qəzetin rəsmi redaktor və naşiri Mehdibəy Hacinski olsa da, ideya istiqamətini bolşeviklər təyin edirdilər. Qəzetdə görkəmli ictimai xadimlərlə yanaşı, M.Hadi, Ə.Cənnəti kimi şair və yazıçılar da iştirak etmişlər.

İlk nömrədə redaksiya heyəti tərəfindən buraxılan “*Nəyə xidmət edirik?*” adlı baş məqalədə qəzetin məzmunu və ideya istiqaməti belə səciyyənləndirilmişdir: “Bizim xidmət etdiyimiz, yolunda can qoyub, onun hər bir mənə-

fe və hüququnun qaravulunda durduğumuz həman işçilər, həman fükərayi-kasibədir. Biz hər bir surət və şəkildə olsa, zülm, təəddi, cəbr və zorun öleyhinə iş görəcəyiz. Biz insaniyyətin və hər bir millətin qismi-özəmi olan fəqirlər və məzlumlar tərəfdarıyız, onların mənəfe və hüquqlarının xidmətçisi və gözetçisiyiz...”

UÇİTELLƏR

(“Tövqif edilmişdi mağul Gəncə siyezdi”)

(Səh.118)

İkinci müəllimlər qurultayı ərəfəsində yazılan bu satira ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 avqust 1907, №30) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Düşdü tavuğu dövriyə* ifadəsi bütün nəşrlərdə: *düşdü tavuğu turşuya*.

² “*Nicat*” – Bakıda təşkil olunmuş xeyriyyə cəmiyyəti idi. Müəllimlər qurultayı bu cəmiyyətin təşəbbüsü ilə çağırılmışdı.

³ *Həm xərc ola, həm mayeyi-zəhmət* ifadəsi son dörd nəşrdə *həm xərc ola mayeyi-zəhmət* şəklində getdiyindən məna və vəznə pozulmuşdur.

[VƏQTA Kİ, QOPUR BİR EVDƏ MATƏM]

(Səh.112)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 avqust 1907, №31) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ehsan*” adı ilə verilmişdir.

İstər jurnalda, istərsə birinci və ikinci nəşrdə şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “*Rəcaizadə Məhmud Əkrəm bəy əfəndi həzrətlərinin “Yad et” ünvanlı əş’arına nəzirə*”.

Bu satira Rəcaizadə Mahmud Əkrəmin 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 2 iyul tarixli 21-ci nömrəsindəki “*Yad et!..*” şerinə nəzirədir. Rəcaizadənin həmin şerinin ilk bəndi belədir:

*“Vəqta ki, gəlib bəhar... yeksər
Əşyadə ə’yan olur təğəyyür;
Vəqta ki, həzar eşqərvər
Yarpaqlar ilə edib təsəttür,
Bilməm kimə qarşı həsrətindən
Başlar nəvəhatə bitəxxür...”*

*Qıl göy üzünün lətafətindən
Safiyyəti-üşmi təxəttür,
Yad et bəni, bir dəqiqə yad et!..”*

FƏXRİYYƏ

(“*Hərçənd əsirani-qüyudatı-zəmanız*”)

(Səh.123)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 avqust 1907, №32) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Beşinci və altıncı nəşrdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

Bu satıra Ə.Cənnətinin 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 7 avqust tarixli 24-cü nömrəsindəki “*Fəxryyə*” adlı şeirinə cavab olaraq yazılmışdır. Cənnətinin şeirinin ilk bəndi belədir:

*“Hərçənd düçari-mihəni-əhli-cəfayız,
Hərçənd bu əyyamdə pabəndi-bəlayız,
Ey xar görən bizləri, bizlər nücabayız,
Meydani-həmiyyətdə ələmdari-vəfayız,
Turanlılarız, sahibi-şə'nü şərəfiz biz!
Əslafımızın naibi xeyrülxələfiz biz!..”*

¹ *Məlik şah* (1055-1092) – Səlcuq hökmdarı idi. Atası Alp Arslan öləndən sonra hakimiyyət başına keçmişdi. O, öz hakimiyyəti dövründə (1072 – 1092) səlcuqilərin hökmanlığı Azərbaycanın şimal vilayətlərində də möhkəmləndirməyə çalışmış, 1086-cı ildə Gəncə üzərinə qoşun göndərərək oranı talan etdirmişdi. Beləliklə, Gəncə və bütün Aran səlcuqilərin əsarəti altına düşmüşdü. 1092-ci ildə Məlik şah öləndən sonra Səlcuq dövləti dağılmağa başlamışdır.

² *Çingizxan (Temuçin)* (1155-1227) – Monqol xanı və sərgərdəsi idi. Onun hakimiyyəti dövründə (1206-1227) Monqol dövləti təşkil olunmuşdur. O, qonşu dövlətlərin feodal dağılıqlığından istifadə edərək, Şimali Çinə, Şərqi Türkiyəyə, Xarəzm dövləti və başqa ölkələrə bir sıra işğalçı yürüşlər etmişdir. 1220-ci ildə Çingizxanın süvari dəstələri İrana, sonra isə Azərbaycana soxulmuş, Təbriz, Marağa, Gəncə, Şamaxı və s. şəhərləri çapıb talamışdı.

³ *Xarəzm dövləti* – 1220-ci ildə Çingizxan qoşunlarının basqını nəticəsində süquta uğramışdı.

⁴ Birinci nəşrdə bu misra ilə son misranın yeri dəyişik getmişdir.

⁵ *Səlib yürüşləri* – XI-XIII əsrlərdə Qərbi Avropa feodallarının Beytül-müqəddəsi “kafir” müsəlmanların hakimiyyətindən “xilas etmək”, katolisiz-

mi müdafiə edib yaymaq və s. kimi dini şüarlar altında apardıqları işğalçılıq yürüşləri idi. Yürüşlər katoliklərin təşəbbüsü ilə aparılırdı və əsasən Yaxın Şərqi ölkələrinə, Pribaltikaya, Şərqi Avropanın slavyan xalqlarına qarşı çevrilmişdi.

⁶ *Qaraqoyunlu* – XV əsrin birinci yarısında yaranmış feodal dövləti idi. 1468-ci ilədək yaşamışdır. Paytaxtı Təbriz olan bu dövlətin tərkibinə Kürdən cənuba doğru uzanan Azərbaycan torpaqları, Ermənistan, Gürcüstan və ərəb İraqı daxil idi.

⁷ *Ağqoyunlu* – XV əsrin ikinci yarısında yaranmış feodal dövləti idi. 1467-ci ildə baş vermiş vuruşmadan sonra Qaraqoyunlu dövləti süquta uğradı və yeni Ağqoyunlu dövləti yarandı. Dövlətin paytaxtı Təbriz idi. Bu dövlət özünün ən qüdrətli dövründə Kürdən cənubda olan Azərbaycan vilayətlərini, Ermənistanı, Diyarbəkri, Gürcüstanı, ərəb İraqını, Gilan, Mazandaran və Xorasandan başqa, İranın qalan vilayətlərini əhatə etmişdi.

⁸ *Teymur, Teymurləng (Topal Teymur)* (1336-1405) – Orta Asiya sərkərdəsi və istilası idi. O, öz hakimiyyəti dövründə (1370-1405) böyük qüvvə ilə Azərbaycana hücum etmişdi.

⁹ *İldırım Bayezid* (1360-1403) – 1389-1402-ci illərdə Türkiyə sultanı olmuşdur. Atası I Sultan Muradın vəfatından sonra taxta çıxmış və öz sülaləsinin istilası siyasətini davam etdirərək, Avropa və Asiyada geniş ərazi tutmuşdu. 1402-ci ildə Anqara ətrafındakı vuruşmada əsir alınmış və əsirlikdə də ölmüşdür.

¹⁰ *Toxtamış* (?-1406) – Qızıl Orda xanı idi. 1385-ci ilin sonları, 1386-cı ilin əvvəllərində böyük bir qoşunla Azərbaycana soxulmuş, Şirvan, Təbriz, Marağa və s. şəhərləri talan etmişdi.

¹¹ *Al qanına* ifadəsi əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *öz qanına*.

¹² *Qızıl Orda* – XIII əsrin 40-cı illərində monqol istilası nəticəsində Orta Asiya və Şərqi Avropanın geniş ərazisində yaradılmış feodal dövləti idi. XV əsrin axırlarına qədər davam etmişdir.

¹³ *Talan* sözü ilk dörd nəşrdə: *viran*.

¹⁴ Bu bənd son iki nəşrdə verilməmişdir.

¹⁵ *Şah İsmayıl* (1486-1524) – Səfəvilər sülaləsinin banisi, Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi və şairi idi. 1502-1524-cü illərdə Azərbaycan və İran şahı olmuşdur. Öz hakimiyyəti dövründə elm və incəsənətin inkişafına kömək göstərmişdir. “Xətai” təxəllüsü ilə Azərbaycan dilində şeir divanı, “Dəhnamə”, “Nəsihətnamə” və s. kimi əsərlər yazmışdır.

¹⁶ *Sultan Səlim* (1467-1520) – 1512-1520-cı illərdə Türkiyə sultanı olmuşdur. Səfəvi dövlətinə qarşı mübarizə aparmış, bu dövlətin ərazisində yaşayan 40 mindən artıq adamı edam etdirmişdi. Səfəviləri müsəlman dininin düşməni e’lan etmiş və öz işğalçı yürüşünü “islamın müdafiəsi” şüarı altında aparmışdır.

¹⁷ *Nadir şah* (1688–1747) – 1736–1747-ci illərdə İran şahı olmuşdur. İran feodallarının mənafeyi üçün Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Dağıstan, Buxara xanlığına və s. yerlərə işğalçı yürüşlər etmişdir. 1747-ci ildə sui-qəsd nəticəsində öldürülmüşdür.

¹⁸ *Onsuz da əgərçənd* ki ifadəsi son dörd nəşrdə: *onsuz da ki, hərçənd ki*.

QORXURAM

(“*Payi-piyadə düşürəm çöllərə*”)

(Səh.125)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 sentyabr 1907, №33) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Şeirin nəşrindən təxminən yarım ay sonra, jurnalın 1907-ci il sentyabrın 17-də çıxan 35-ci nömrəsində İranda məşrutə uğrundakı mübarizəni əks etdirən bir şəkil çap olunmuşdur. Şəkildə Tehranın nüfuzlu müctəhidi, məşrutə əleyhdarlarından olan Şeyx Fəzlullah bir tərəfdən, Məhəmmədəli şahın tərəfdarı, iri feodal quldur dəstəsi ilə məşhur Rəhim xan da digər tərəfdən məşrutənin üzərinə hücum edir. Şəklın altında Sabirin şerinin bəzi misraları eynilə, bəzi misraları da kiçik dəyişikliklə çap olunmuşdur. Həmin parça budur:

*“Müxtəlif insan görürəm, qorxmuram,
Leyk bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Mollayı xannan görürəm, qorxuram.
Bisəbəb qorxmuram, vəchi var:
Məclisi pozğun görürəm, qorxuram,
Milləti cahil görürəm, qorxuram!..”*

¹ *Dağlara* sözü üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *çöllərə*.

² Bu beyt dördüncü nəşrdə verilməmiş, ilk üç nəşrdə isə sonrakı beytlə yeri dəyişdirilmişdir.

[BƏ’Zİ YERLƏRDƏ TƏSADÜF OLUNUR AŞA, ƏTƏ]

(Səh.127)

İlk dəfə “Bəhlul” jurnalında (13 sentyabr 1907, №6) *imzasız* çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Verərəm... vermərəm!..*” adı ilə getmişdir.

¹ *Dönürəm daşa* ifadəsi jurnalda *dönüm daşa* şəklində getdiyindən vəzn pozulmuşdur.

² “*Bəhlul*” – 1907-ci ildə Bakıda “Molla Nəsrəddin”in təsiri ilə nəşrə başlayan, ayda iki dəfə nəşr olunan “məzhəkə səyağında siyasi, fənni, ədəbi, iqtisadi və ictimai” jurnal idi. İlk nömrəsi may ayının 19-da, son 9-cu nömrəsi isə noyabrın 4-də çıxmışdır. Redaktoru bolşevik Ələsgər Əliyev idi. Jurnalda M.Ə.Sabir, Ə.Qəmküsar, H.İ.Qasımov və başqaları iştirak etmişlər.

[MƏN BELƏ ƏSRARI QANA BİLMİRƏM]

(Səh.128)

İlk dəfə “*Bəhlul*” jurnalında (13 sentyabr 1907, №6) *imzasız* çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Bilmirəm*” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda satiradan əvvəl “*Qana bilmirəm*” adlı imzasız bir felfeton çap olunmuşdur. Şerin məzmunu və ideya istiqaməti ilə sıx bağlı olub, M.Ə.Sabir tərəfindən yazıldığı güman edilən həmin felyetonu eynilə veririk:

“Qana bilmirəm ki, neçün bizim buərbablarımız xarici pırqaşçılərə artıq pul verməyə yerikləyirlər, amma müsəlman pırqaşçılərə gəldikdə kislərinin ağzın hörükləyirlər?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bü müsəlman övrətləri ancaq bir abırlı müsəlman gərəndə qaçirlar, amma hamma, fə'lə, suç, gülabçılırlar... gərəndə üzlərin açirlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu mollalarımız fəqir-füqərə camaatımızın zavallı övladlarına əsrə görə bir çərəkəçiyəz yazmirlar ki, gedib oxuyub insani-kamil olsunlar; amma böyüklərinə təzkir yazıb verirlər ki, xərmənlərdə dolanıb və dilənilib sail olsunlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu dükənçılarımız cüm'ə günlərində dükanların bağılyıb öz mə'bədgahtarına getmirlər doğrular kimi; amma qapı arasından xəlvət-xəlvət şey satirlar oğrular kimi?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu müsəlmanlar özlərin şapqalılarının ayaqlarına yixirlar, amma papaqlıların başlarına çıxirlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu işıqlı cavanlarımız yolçu və dilənçi ana-bacılarımızı gərəndə gözlərini yumurlar, amma o rus matuşkələrinə qarşı bir verstlikdən cumurlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu tirboyun, yoğunbel fəqirlər bir işə öyilməyirlər, amma bunun-onun qapılarında sulanırlar bişiklər v itlər kimi?!

Şe'r

Mən belə əsrari qana bilmirəm!..
.....”

¹ *Dolana bilmirəm* ifadəsi son dörd nəşrdə: *dayana bilmirəm*.

MÜƏLLİMLƏR SİYEZDİ

(“Baş tutdu müəllimlərin iclası-siyezdi”)

(Səh.129)

İkinci müəllimlər qurultayı ilə əlaqədar yazılan bu şeir ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (17 sentyabr 1907, №35) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Müəllimlər qurultayı*” adı ilə, son iki nəşrdə isə *sərlövhasiz* verilmişdir.

Jurnalda Sabirin bu şeri haqqında belə bir qeyd verilmişdir: “*Bu şeirlər 33-cü nömrədə çap olunacaqdı. Bəzi səbəblərə görə bu nömrəyə qaldı*”.

¹ 1906-cı ildə keçirilmiş birinci müəllimlər qurultayı və orada müzakirə edilən məsələlər (əlifba tədrisi, ana dili, mükəmməl dərslik yaratmaq, qız məktəbi açmaq və s.) nəzərdə tutulur.

[ÇAPMA ATINI, GİRMƏ BU MEYDANƏ, A MOLLA!]

(Səh.130)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (17 sentyabr 1907, №35) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəzərdə tutulur.

² “*Çehil Tuti*” – “Mən bir gecə” üslubunda farsca yazılmış mövhumi nağıl kitabıdır. Kitaba Tuti tərəfindən söylənən, məhəbbətdən bəhs edən qırx nağıl daxildir.

İKİ CAVABLARA BİR CAVAB

(“Loğalaşıb, a görməmiş, çox da belə fırıldama!”)

(Səh.133)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 oktyabr 1907, №37) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Birinci və ikinci nəşrdə “*Tazə həyat*” qəzetəsində *Məhəmmədzadə* imzalı “*Sən deyən oldu, mən deyən*” *nəqəratlı şe'rə cavab*” adı, üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Sən deyən olmayıb hələ!*” adı ilə, son iki nəşrdə isə *sərlövhasiz* verilmişdir.

M.Ə.Sabirin “Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddiaların?” misrası ilə başlanan satirası “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 may 1907, №19) çap ediləndən sonra “*Tazə həyat*” qəzetində həmin satiraya şeirlə iki cavab

yazılmışdır. Cavablardan biri qəzetin 1907-ci il 29 avqust tarixli 107-ci nömrəsində “Məhəmməd Məhəmmədzadə” imzası ilə, digəri isə sentyabrın 6-da çıxan 113-cü nömrəsində “Müsəlman” imzası ilə çap olunmuşdur.

Birinci cavabın ilk iki bəndi belədir:

*“Hə, a balam, a özgəyə verməyə öz əlindəkin,
Söyləyərik gecə-günüz iş görən əncüməndəkin.
İndi necə görür gözün əncümən əhlinin təkin,
Eyləmişən necə güman, sən deyən oldu, mən deyən?
Hamı o dillərin sənin, heç daxı gəlməyir səsin,
Olmuya bir Ətabəkin ölməyi eylədi bəsin?
Sən kimi batmamışdı bu barədə nitqi heç kəsin,
Halını çox edib yaman, sən deyən oldu, mən deyən?..”*

Bu şerə nəzirə yazılmış ikinci cavab isə belə başlanır:

*“Həmə görisən, a Molla əmu, birbəbir iddiamızı,
Gör necə müstəcab edib tanrı bizim duamızı,
Verdi kəməli-lütf ilə mətləbi müddəamızı,
İndi necə oldu, Molla əmu, mən deyən oldu, sən deyən?”*

M.Ə.Sabirin “İki cavablara bir cavab” satirası jurnalda dərc ediləndən sonra M.Məhəmmədzadə “Tazə həyat” qəzetində (12 oktyabr 1907, №144) yenidən Sabirə cavab vermişdir. Cavabın ilk bəndi belədir:

*“Hə, de, a bəxtəvər, dağıt dərdü qəmi məlalını,
Tərbiyəsiz uşaq ilə, xoştər elə xəyalını,
Vardı nə eybi, yoxlarıq biz də sənin kəmalını,
Mən dediyim olub, olar, sən deyən olmaz olmasa!..”*

¹ *Mirzə Əbülhəsən xan* – Kəmsəvad bir adam idi. Dostluq və vasitə ilə iş başına keçmişdi. Şair bununla müxtəlif vasitələrlə hakimiyyəti əlinə alan bəzi İran hakimlərinə işarə edir.

[SOLDUMU GÜLZARIN, EY FAİQİ-NE'MAN PƏSƏR]

(Səh.134)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 oktyabr 1907, №39) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Töhmət” adı ilə verilmişdir.

Şeir “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşlarından biri olan Ömər Faiq Nemanzadənin çar hökuməti tərəfindən tutulması münasibəti ilə yazılmışdır.

¹ *Daği-kədar* ifadəsindəki *daği* sözü birinci nəşrdə getməmiş, sonrakı üç nəşrdə isə bu ifadə *sixi-kədar* ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

² Bu misra ikinci nəşrdə üç bəndin sonunda çap olunmamışdır.

³ *İstəmə hürriyyəti fə’leyi-möhtac tək* misrası heç bir nəşrdə verilməmiş, bunun əvəzinə “*Dad məni dutdular*” *söyləmə durrac tək* misrası mətnə daxil edilmişdir.

[EY ON Kİ, ÜLUMİ-MƏDƏNİDƏN XƏBƏRİN VAR]

(Səh.135)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 oktyabr 1907, №39) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ *Şərin* sözü jurnalda: *şərərin*.

SUAL-CAVAB

(“ – *Görmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim*”)

(Səh.137)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 oktyabr 1907, №40) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə *sərlövhəsiz* verilmişdir.

İFTARDAN BİR GÖVTAR, YA MƏCMUƏDƏN BİR LÖQMƏ

(“*Atmış niqabi-hüsnin məcmuəyi-təvangər*”)

(Səh.138)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 noyabr 1907, №42) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ey vaizi-süxənvər!..*” adı ilə, son iki nəşrdə isə *sərlövhəsiz* verilmişdir.

Jurnalda sərlövhədən sonra belə bir qeyd vardır: “*Nəzirə ustadi-möhtərəm Əkrəm bəyə...*”

Bu satira Rəcəizadə Mahmud Əkrəm bəyin 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 7 oktyabr tarixli 29-cu nömrəsində çap olunmuş “*Bəhardan bir yarpaq, yaxud zümzümədən bir nəğmə*” adlı şeirinə nəziredir. Şerin ilk bəndi belədir:

*“Atmış niqabi-hüsnün məhbubeyi-zərəfsər,
 Qırlar yaşıl geyinmiş... açmış bütün çiçəklər,
 Ahəngriz gülşən mürğani-eşqərvər...
 Cari səfadə culər... sari həvayə ənbər...
 Əksi-səhabi-rəngin... zilli-cibali-əxzər
 Dəryayi-lacüvərdə olmaqda zinətavər.
 Dəryayi-lacüvərdə olmaqda zinətavər.
 Ənvar içində aləm... əşvaq içində hər yer...
 Fəslı-bəhardır bu... ey dilbəri-səmənber!
 Quşlar çəmənəsiz olmaz!..
 Könlüm də sənsiz olmaz!..”*

[BİMƏRHƏMƏT Ə'YANLARINA ŞÜKR, XUDAYA!]

(Səh.140)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 dekabr 1907, №47) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Mabə'di var, amma...*” adı ilə verilmişdir.

¹ 1907-ci ildə bir neçə silahlı soyğunçu Bakının İçəri şəhərindəki müsəlman qadın hamamına daxil olub, qadınları qarət etmişdi. Bu barədə o zamanlı mətbuatda bir sıra materiallar çap olunmuşdu.

C.Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalında Sabir şerindən iki nömrə əvvəl dərc edilmiş “*Həyat*” felyetonunda (2 dekabr 1907, №45) deyilirdi: “...Sədi bunu da bilirmiş ki, Bakıda müsəlman cavanları əllərində revol və xəncəl bir gün töküləcəklər Ağa Mikayıl hamamına və çıpaq müsəlman övretlərinin üstə hücum çəkib, onların paltarlarını qarət edəcəklər...”.

Diqqətli müşahidələr göstərir ki, Sabirin bir sıra satiralarının yaranması prosesində mətbuat səhifələrində çap olunmuş ayrı-ayrı əsərlərin, hətta xəbərlərin mühüm rolu olmuşdur. Eyni sözləri “Bimərhəmət ə'yanlarına...” satirası haqqında da demək olar.

MƏKTUB

(“*Molla dayı, etmə şərərət belə*”)

(Səh.141)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 dekabr 1907, №48) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “...*Dəyiş söhbəti*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Sə'fəs, qərşət* – köhnə tədris üsulunda tə'lim edilən əbcəd sözləridir.

[TÖHMƏT EDİR QƏZETÇİLƏR, – MƏ’ŞƏRİ-NASI
BİR BELƏ!..]

(Səh.142)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (30 dekabr 1907, №49) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Bir belə!..*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Məryəm* – Dini rəvayətə görə, İsa peyğəmbərin anasıdır. Bütün dinlərin tarixində atasız olan guya yalnız İsa peyğəmbərdir. Şeirdə kinayə ilə həmin əhvalata işarə olunmuşdur.

1908

[DAŞ QƏLBLİ İNSANLARI NEYLƏRDİN, İLAHİ?!]

(Səh.145)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 yanvar 1908, №1) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Neylərdin ilahi?!*” adı ilə verilmişdir.

SUAL-CAVAB

Cavan-qoca

(“ – *Şəhri-məlumunuzun vəz’ü qərarı necədir?*”)

(Səh.147)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 yanvar 1908, №2) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Təzə və köhnə” adı ilə verilmişdir.

¹ *Nuh* – Əfsanəyə görə, peyğəmbərlərdən biridir. “Nuh tufanı” haqqındakı əsatirdə tufandan sonrakı insanlığın ilk nümayəndəsi kimi göstərilmişdir. “Necə görmüşdüsə Nuh” ifadəsi qədimlik, köhnəlik mənasında işlənmişdir.

² *Danışır bir paramız* ifadəsi ilk nəşrdə: Bir paramız danışır.

SƏBİR

(“*Ta gəlirik biz də bir az anlayaq*”)

(Səh.148)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 yanvar 1908, №3) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Tək səbir*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Məclisi-ə'yanda* ifadəsi dördüncü nəşrdə: *ölkədə, hər yanda*.

FİSİNCAN

(“*Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur*”)

(Səh.149)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (27 yanvar 1908, №4) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ALDANMARAM Kİ, DOĞRUDUR AYİNİN, EY ƏMU!]

(Səh.150)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 fevral 1908, №5) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ey əmu!*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Pul* sözü dördüncü nəşrdə: *nəf*.

BİZƏ NƏ?!

(“*Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!*”)

(Səh.151)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (24 fevral 1908, №8) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

C.Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi (27 yanvar 1908, №4) “Ot” adlı felyetonu Sabir satirasının yaranması üçün mövzu və material vermişdir.

Həmin felyeton budur:

“İlin hər fəslinin bir hüsnü var; amma qışın ləzzəti bir özgədir.

Bu qədər var ki, şairlər bahar fəslini hamıdan artıq dost tuturlar. Kitablarda həmişə oxumuşuq ki:

Vəqti bəhar əst, xiz ta betamaşa rəvim...

Ya bir özgə yerdə oxuyuruq:

*Mübarək bad mürğani-çəmənra,
Nəvasəncani-rəngin əncümənra
Ki, əhdi novbəhar aməd tərəb cuş
Nevi-gül kərd dövrani-kühənra...*

Bunlar hamısı köhnə sözlərdi və köhnə səliqədi. Mən inanmıram ki, bizim əsrin şairləri bahar fəslini, məsələn, qış fəslindən artıq tutalar. Doğrudur, kəndlərdə və balaca şəhərlərdə qışın o qədər bir səfası yoxdur, amma Tiflis kimi yerdə qış böyük bir qənimətdir və, demək olar ki, behiştə və'də olunan ləzzətlərin hamısını Tiflisdə qışda ələ gətirmək olar.

Bir ay bundan qabaq Qafqazın hər bir yerindən erməni camaatının vəkilləri cəm olmuşdular Tiflisə ki, erməni aclarına sərdardan pul istəsinlər. Həmin vəkillər yanlarıya uzun-uzun ərizələr, siyahilər gətirmişdilər. Kəndlərin adlarını, acların sayını və istədikləri pulun qədrini adbaad, kəndbəkənd, hamısını təfsilən yazıb yekə-yekə kitablar bağlamışdılar və bu ərizələri və siyahiləri maşında səliqə ilə çap eləyib gətirib qoymuşdular sərdarın qabağına.

Erməni vəkilləri istədikləri pulun qədəri iki milyon yarım idi.

O günlərdə mən Tiflisdə küçə ilə gedərkən İrəvan xanlarından da gördüm və Qarabağ bəylərindən də bir neçə dəstə gördüm. Və görəndə yəqin elədim ki, bunlar da gəliblər müsəlman aclarına sərdardan pul istəsinlər.

Amma məlum oldu ki, bunların heç biri pul istəməyə gəlməyib. İrəvan xanları nədən ötrü təşrif gətirmişdilər, – bilmədim, amma bunu bildim ki, Qarabağ bəyləri nədən ötrü gəliblər.

Qışda Tiflis cənnətin bir guşəsinə oxşayır. Tiflisdə “Sirk” oyunu həmişə qışda başlanır. Ondən ötrü ki, müsəlman bəyləri və mülkədarları özgə vəqt kəndlərdə rəiyyətdən bəhrə yığmağa məşğul olurlar; ancaq qış fəslə bəkar ola bilirlər. Kənddə də qışda oturmağın nə mə'nası? Bir yandan ac kəndlilərin ağlaşması, bir yandan da elə həman övrət-uşaq, həman övrət-uşaq, həman övrət-uşaq. Qərəz ki, heç bir ləzzəti yoxdu...

Dekabrın 27-də erməni vəkilləri sərdara ərizə verirdilər və elə həman gün Qarabağın qoca və cavan bəyləri “Sirk”də əvvəlinci cərgədə oturub sirk qızlarının çıpaq topuqlarına tamaşa eləyirdilər. Erməni vəkillərinin biri ağlaya-ağlaya ac ermənilərin əhvalını sərdara nəql eləyirdi: bəylər də qaqqıldaya-qaqqıldaya qızların oynamağına çəpik çalırtdılar. Ermənilər deyirdilər:

- Aman günüdü, sərdar, bizim aclara pul ver.
Bəylər deyirdilər:
– Oxqay, Liza can, qadavı alım!

* * *

Biz yenə deyirik ki, Qarabağın kəndlərində müsəlmanlar acından ağlaşırlar. Biz bunu neçə dəfə yazmışıq və heç kəs bizə cavab verməyibdir ki, bu sözlər yalandı. Və heç kəs də dinmir.

Biz neçə dəfə yazmışıq ki, Bakıda keçən il yığılan ianə komissiyası qırx beş min manatdan ancaq iki vaqon un göndərdi Zəngəzura ki, putu iki manatdan satılsın və min manat da göndərdi Qarabağa. Bu min manatdan da hələ heç bir acın xəbəri yoxdu. Hesab və kitab da ki, maşallah, müsəlman içində adət deyil.

Qurtardı getdi.

Hər bir müsəlman qəzetini alırsan əlinə, götürsən ki, yazılıb “maşaallah filan milyonçu, maşaallah flən millətperəst, maşaallah flən xan, flən bəy, flən hacı, flən körtəngələ...” Amma heç kəs yazmır ki, bir yandan da minlərcə müsəlmanlar acından ağlaşır və bir yandan da min–min manatlar xərclənilir qonaqlıqlara, şöhrət ehşanlarına, qara neftə, püstə–badama, barışığıya və maddamə, sözü bir dəfə deyərlər adama!..

Bunlar hamısı öz yerində; amma bu da var ki, qış fəslinə nə qədər gözəl olsa da, yenə bahar fəslinə bərəkət! O səbəbə ki, baharda ot bitir və acların dəxi Bakı milyonçularına ehtiyacı olmur.

Elə çöllər yaşillanan kimi, arvad səhər yerindən durur və ac yatmış uşaqlarını oyadıb deyir:

– Vəqti bəhar əst, xiz ta bətamaşa rəvim!..”

¹ *Poranlıq* sözü son beş nəşrdə: *boranlıq*.

² Zəngəzur mahalının aclarına ianə toplananda varlıların çoxu müqavimət göstərirdi. Şeirdə həmin hadisəyə işarə olunur.

³ *Qəm oynaqlarını* ifadəsi son nəşrdə: *qəm oylaqlarını*.

BARAKALLAH

(“*Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!..*”)

(Səh.152)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 mart 1908, №11) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

¹ *Gözündən* sözü son iki nəşrdə: *üzündən*.

OLMUR, OLMASIN!

(“*Ata: Kuçədə tullan, ey oğul, sən’ətin olmur, olmasın!*”)

(Səh.155)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 mart 1908, №12) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ata və oğul*” adı ilə verilmişdir.

¹*Neyləsən eylə* ifadəsi ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *böyləsən eylə*.

[MADAM Kİ, HAMIYANI-ZÜLMƏT]

(Səh.157)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (30 mart 1908, №13) *imzasız* çap olunmuşdur. Dördüncü nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “...*Qafilanə xab et!*” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “*Molla Nəsrəddin*”in 10-cu nömrəsində *Qızdırmalı inzalı yazılan əş’ara cavab*”.

Bu satira “*Qızdırmalı*” imzası ilə yazan M.H.Zeynalovun 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 9 mart tarixli 10-cu nömrəsində dərc edilmiş bir şeirinə cavabdır. Həmin şeirin ilk bəndi budur:

*Vəqta ki, əsər nəsimi-zülmət,
Tə’sir bağışlıyar cəhalət,
Dünyadən ədəm bulur bu millət,
Hərçənd bacarmanam nübüvvət;
Amma belə göstərir zəmanə:
Bixar qalır güli-fərasət.
Ey seyrə çıxan o gülsitanə,
Onda oxu bir duayi-rəhmət,
İndi məni kafiranə yad et!..”*

Şeirin başında yazılan “*Şairimiz “Hop-hopa” təqdim olunur*” sözləri nəzərə alınmamış və bu əsər səhv olaraq Sabirə isnad ilə ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir.

MƏSLƏHƏT

(“*Ağrın alım, ay Məşəd Sijimqulu*”)

(Səh.158)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 aprel 1908, №14) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu satira Əli Nəzminin 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 23 mart tarixli 12-ci nömrəsindəki “*Məsləhət*” adlı şeirinə cavabdır. Əli Nəzminin şeiri belə başlanır:

*“Molla, sənə eyləyirəm məsləhət:
Söylə görüm, evlənim, evlənməyim?
Atmışı sinnim eləyibdir güzəşt,
Bir qız alıb, evlənim, evlənməyim?...”*

¹ *Məşədi Sijimqulu* – Şair Əli Nəzminin ən çox “Molla Nəsrəddin” jurnalında işlətdiyi gizli imzalarından biridir.

² Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrdə verilməmişdir.

ŞİRVAN

(“Şe’rimi, Molla dayı, zənbilə salsan, mənə nə?!”)

(Səh.162)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 aprel 1908, №15) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

[BİR CİBİMDƏ ƏSKİNASIM, BİR CİBİMDƏ AĞ MƏNAT]

(Səh.163)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 aprel 1908, №15) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “*Abdulla Cövdət bəyi təqlidi-təməsxüranə*”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “*...Böylə ləzzətli həyat!*” adı ilə verilmişdir. Jurnalda şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “*Doktor Abdulla Cövdət bəyi təqlid (“İctihad”, nömrə 4)*”.

Bu satira Abdulla Cövdət bəyin 1908-ci ildə “İctihad” jurnalının 5 aprel tarixli 4-cü nömrəsində çap olunmuş “*Bir şairi-qəribin zindan yadigarı*” adlı şeirinə (həmin şeir sonralar “Günəş” qəzetində də (9 sentyabr 1910, №15) çap edilmişdir) nəzirədir. Şeir belə başlanır:

*“Bir yanımda yari-məhzun, bir yanımda kainat,
Olmaz olsun boylə suzişli, fəlakətli həyat!
Pişgahi-çəşmi-canimdə vətən eylər vəfat,
Olmaz olsun boylə suzişli, fəlakətli həyat!...”*

AY HARAY!

(“*Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər*”)

(Səh.164)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 aprel 1908, №16) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə *sərlövhəsiz* verilmişdir.

¹ *İstəyir* sözü əvəzinə ilk dörd nəşrdə: *qoymayın*.

² *Yetməzmi ki* ifadəsi ilk dörd nəşrdə: *yetməz kimi*.

DOĞRU

(“*Döğru deyən olsaydı yalançı usanardı*”)

(Səh.165)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 aprel 1908, №16) *imzasız* çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə *sərlövhəsiz*, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “*Ağzı küləklilər*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Vəfadə* sözü son iki nəşrdə: *vəfadar*.

² *Oyanardı* sözü ilk dörd nəşrdə: *utanardı*.

DİLBƏR

(“*Ey dilbərənə tərzdə cövlan edən cocuq!*”)

(Səh.166)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1908, №17) “*Hop-hop*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Çocuq*” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Məhəmməd Hadinin 1908-ci ildə “Tazə həyat” qəzetinin 10 və 11 mart tarixli 32 və 33-cü nömrələrində çap olunmuş “*Rəhgüzəri-mətbuatda bir şükufeyi-məarif*” adlı şerinə nəzirədir. Şerin ilk bəndi belədir:

“Ey iktisabi-elmə şitaban olan çocuq!

Ey talibi-şükufeyi-irfan olan çocuq!

Bir tərzə dilruba ə xuraman olan çocuq!

Ağuşı-məktəbi-ədəbə can atan çocuq!

*Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq!
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!..”*

¹ *Vəfayilər* sözü jurnalda: *fədayilər*.

BƏXTƏVƏR

(“Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!”)

(Səh.168)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 may 1908, №19) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Baxtımız oğlan imiş!..*” adı ilə verilmişdir.

¹ Firdovsinin “Şahnamə” dastanının əsas qəhrəmanı Rüstəm və onun göstərdiyi şücaətlərə işarə olunmuşdur.

² Son dörd nəşrdə axırncı iki misranın yeri dəyişik getmişdir.

ÜÇ ARVAD

(“Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılar!”)

(Səh.170)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 may 1908, №21) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Mətləbə əl çatmayır!..*”, son iki nəşrdə isə “*Üç arvadlı*” adı ilə verilmişdir.

¹ Jurnalda bu misranın üzərinə çıxış əlaməti qoyulub aşağıda belə bir qeyd verilmişdir: “*Əfzəl-ül-ə'mal əhməzuha*”.

SƏBR ELƏ

(“Etsə də aləm hamısı zəlzələ”)

(Səh.172)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 iyul 1908, №28) “*Boynuburuq*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

[AY NƏNƏ, BİR QIRMIZI SAQQAL KİŞİ!]

(Səh.154)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 iyul 1908, №29) “*Qardaşoğlu*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Baqqal kişi*” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra ilk dörd nəşrdə belə getmişdir: *Bir kişidir, ay nənə, lap çox fağır.*

² Bu bənd heç bir nəşrdə verilməmişdir.

³ *Rüstəm* – Firdovsinin “Şahnamə” dastanının əsas qəhrəmanı; *Zal* isə Rüstəmin atasıdır.

ŞİKAYƏT

(“*A kişi, bundan əzəl xəlqdə hörmət var idi*”)

(Səh.176)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 iyul 1908, №30) “*Boynuburuq*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmiş və *sərlövhasiz* verilmişdir.

GAVUR QIZI

(“*Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!*”)

(Səh.177)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 iyul 1908, №30) “*Qoca əmu*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət olunur.

² Hər iki nəşrdə *itə* sözü: *isə*.

³ Hər iki nəşrdə *yap* əvəzinə: *yax*.

[OSMANLILAR, ALDANMAYIN, ALLAHI SEVƏRSİZ!]

(Səh.178)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 avqust 1908, №31) “*Qoca iranlı*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və

dördüncü nəşrdə “*Yatmayın!*”, son iki nəşrdə isə “*Yatmayın, Allahı seversiz*” adı ilə verilmişdir.

¹ Bəndlərin sonunda təkrar olunan *yanmayın* sözü bütün nəşrlərdə *yatmayın* şəklində getdiyindən qafiyə pozulmuşdur.

² *Mirzə Əli Əkbər* – Yarım əsrə yaxın mürtəce fəaliyyət göstərən Ərdəbil axundu idi.

³ *Mir Həşim* – Mürtəce Təbriz ruhanisi, məşrutəçilərin qəddar düşmənlərindən biri idi.

⁴ *Şeyx Fəzlüllah* – İranda məşrutə hərəkatının əleyhinə mübarizə aparan qaragüruhçu müctəhidlərdən biri idi. Məşrutəni “xilafi-şəriət”, məşrutəçiləri isə “kafir” adlandırırdı.

[MƏN ŞAHİ-QƏVİŞÖVKƏTƏM, İRAN ÖZÜMÜNDÜR!]

(Səh.180)

İran şahı Məhəmmədəlinin dilindən yazılan bu sətirə ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 avqust 1908, №32) “*İran qurdu*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*İran özümüdüür*” adı ilə verilmişdir.

¹ Müzəffərəddin şah nəzərdə tutulur.

² *Məhəmmədəli mirzə* (1872–1925) – 1907–1909-cu illərdə İran şahı olmuşdur. Müzəffərəddin şahın böyük oğlu və varisi idi. İri torpaq sahiblərinin – feodalların mənafeyini müdafiə edərək, inqilab əleyhinə amansız mübarizə aparmışdır. 1908-ci ilin iyun ayında milli məclisi qovmuşdur. Sabir öz satiralarında Məhəmmədəli şahın adını qəsdən təhrif edərək “Məndəli”, “Məmədəli”, “Mə’dəli” şəklində işlətməmişdir.

QOYMA, GƏLDİ!

(“*Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!*”)

(Səh.182)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 avqust 1908, №33) “*Yetim qızcq*” imzası, “*Bakılılara*” adı ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl “*Dəmdəməki*” imzası ilə “*Bakıdan*” adı altında balaca bir felyeton dərc edilmişdir. Satiranın ideya məzmunu ilə sıx bağlı olan həmin felyeton budur:

“Molla əmi, burada bir axund 13 yaşında bir qızı 65 yaşında bir qoca kişiyyə verib. İndi cəmaət ona lə'nət oxuyur. Deyirlər ki, “ay axund, cahıl uşağı qoca kişiyyə niyyə verdin?” Deyir ki, “mən ilə Məkkə yoldaşı olub, yaxşı adamdır”.

Hamam yetim qızığızın dilindən bu şe'ri yazıb göndərdim ki, çap edəsiniz.

Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!

.....”

¹ *Gərçi qocadır* ifadəsi ilk dörd nəşrdə: *lap çox qocadır*.

² *Amma sorağandı* ifadəsi bütün nəşrlərdə: *xortdandı, çoxandı*.

UŞAQDIR

(*“Ay başı daşdı kişi, dinnmə, uşaqdır uşağım!”*)

(Səh.185)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1908, №34) “*Tükəzban cici*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Jurnalda *dinnmə* əvəzinə: *demə*.

² Son iki misranın yeri bütün nəşrlərdə dəyişik verilmişdir.

İSTİQBALIMIZ LAĞLAĞDIR

(*“İnanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm”*)

(Səh.186)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1908, №34) “*Qoca əmu*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu satira Məhəmməd Hadinin 1908-ci ildə “Tazə həyat” qəzetinin 4 və 7 avqust tarixli 178 və 181-ci nömrələrində çap edilən “*İstiqbalımız parlaqdır*” şerinə cavabdır. M.Hadinin şerinin ilk bəndi belədir:

*“Açar firdovsi-hürriyyə, fiyuzabad olur aləm,
Gülər sübhi-həqiqət, mə'dələtmö'tad olur aləm,
Şüaati-müsavatilə səhni-dad olur aləm,
Kəməndi-eşqi-insaniyyə tə münqad olur aləm,
Sürurabadi-hürriyyə gəlir, dilşad olur aləm,
Şu istibdad əlindən qurtarır, azad olur aləm!..”*

CAVAN

(“Eyvanımız ucadır”)

(Səh.187)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1908, №34) “*Boynuburuq*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

AX!..

(“*Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi*”)

(Səh.188)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 sentyabr 1908, №36) “*Molla Cibişdanqulu*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[AÇILDIQCA SƏNİN SÜBHÜN, MƏNİM DƏ
HÖRMƏTİM ARTIR]

(Səh.190)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (15 sentyabr 1908, №37) “*Bir alim*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ *Libasi-alimi olmuş* ifadəsi hər iki nəşrdə: *libasi-alim olmuşdur*.

² *Üç gözüm* ifadəsi hər iki nəşrdə: *aç gözüm*.

NƏSİHƏT

(“*Ey xacə, çalış surəti-zahirdə qəşəng ol!*”)

(Səh.191)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (22 sentyabr 1908, №38) “*Boynuburuq*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “*Qərəkara*” adı ilə, son iki nəşrdə isə *sərlövhəsiz* verilmişdir.

¹ *Siyrəti-mə'nadə* ifadəsi hər üç nəşrdə: *surəti-mə'nadə*.

² *Zorba* sözü üçüncü nəşrdə: *hərdən*.

³ *Hər dəm* ifadəsi üçüncü nəşrdə: *hərdən*

[MAHİ-RƏMƏZANDIR, YENƏ MEYDAN DA BİZİMDİR!]

(Səh.192)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 sentyabr 1908, №39) “*Qarınqulu*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Mahi-rəməzandır*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Gər* şərt forması dördüncü nəşrdə: *gör*.

² *Pash* sözü son üç nəşrdə: *parça*.

BU BOYDA!..

(“*Nədir olur bu cocuqlar ə’yan bu boyda, bu boyda?*”)

(Səh.194)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 oktyabr 1908, №40) “*Dindar*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[QABLA DƏXİ MARFAŞINI, MİR HAŞIM!]

(Səh.195)

Səttarxan başda olmaqla İran mücahidlərinin təzyiqi nəticəsində mürtəce ruhani Mir Haşımın Təbrizdən qaçması münasibəti ilə yazılmışdır. İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 oktyabr 1908, №42) “*Məsləhəççi*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Mir Haşım Təbrizi*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Mir Haşım* – Təbrizin qaragüruhçu ruhanilərindən biri idi. İnqilabçı Təbrizə qarşı yürüş edən Hacı Səməd xan Eynüddövlə ilə əlbir olub, mücahidlərə qarşı mübarizəyə başlamışdı. Eynüddövlənin məğlubiyyətindən sonra o da Təbrizdən qaçmışdı.

² Jurnalda bu misra haqqında belə bir qeyd verilmişdir: “*Səttarxandan ibarətdir*”.

³ *Əbrəhə* – Yəmənə hakim olan Həbəş valisi idi.

⁴ M.Ə.Sabirin bu bənddə qələmə aldığı tarixi-əfsanəvi hadisə mötəbər mənbələrin birində belə bir təsvir edilir: “...Bütün Ərəbistan yarımadası Kə’bənin yerləşdiyi Məkkəyə axın-axın gəlir, orada böyük bazarlar qurulur, ticarət oraya cəmlənirdi. Məkkə şimal və cənuba, şərq və qərbə doğru olan ticarət

qafilələrinin yollarına açıq ild. Ancaq ərəbləri oraya cəlb edən əsas cəhət Kə'bənin müqəddəs bir yer olması idi. Ona görə də xalqı oradan ayırmaq məqsədi ilə başda yerlərdə də dini mə'bədlər yaradıldığıнын şahidi oluruq.

Əbrəhə də Yəməndə, Sanada belə bir mə'bəd tikdirdi, ancaq ərəbləri Məkkədəki Beyti-Haramdan uzaqlaşdırma bilmədi. Ərəblərin nəzərində Kə'bənin qüdsiyyəti əvvəlki kimi davam edirdi. Əbrəhənin qurdurduğu mə'bədə müqəddəs nəzərlərlə baxmadılar...

Əbrəhə ərəbləri cəlb etmək məqsədi ilə çox xərc-xəsarət çəkərək bəzəyib-düzədiyi bu yeni məbədın ərəbləri Məkkədən döndərə bilməyəcəyini anlayaraq, bu dəfə başqa bir çarəyə əl atdı: ən yaxşısı ərəblərin son dərəcə bağlı olduqları Kə'bəni uçurtmaq idi!

Əbrəhə həbəşlərdən təşkil etdiyi böyük bir ordu ilə ərəblərə qarşı vuruşmaq, daha doğrusu, Kə'bəni uçurtmaq məqsədi ilə Məkkəyə yollandı. Bu ordunun önündə böyük bir fil var idi. Müharibələrdə fildən istifadə etmək qədim bir adət idi. Bu böyük ordu Ərəbistan yaşımadasının Məkkə istiqamətində irəliləməyə başladığı zaman, həmin qorxunc xəbər ərəblər arasında ildırım sür'əti ilə yayıldı. Həbəşlərin İbrahim və İsmayıl tərəfindən qurulmuş Beyti şərifı uçurtmalarına ərəblər razı ola bilməzdilər. Onun üçün də bə'zi yerlərdə müqavimət göstərmək istədilər. Yəmən əşrafından olan Zanəfər Əbrəhəyə qarşı çıxmaq üçün tayfasından yığıdığı adamlarla hərəkətə keçdi, ancaq bu tələm-tələsik yığılmış dəstə ilə Əbrəhənin müntəzəm və böyük ordusuna qarşı dayana bilmədi, məğlub oldu, əsir düşdü... Əbrəhə bu kiçik müqavimət hərəkətlərini böyük ordusu ilə ayaqlayıb keçdi.

Əbrəhə oradan Məkkəyə yönəldi. Məkkəyə az qalanda atlılardan bir neçəsini kəşfiyyətə göndərdi. O adamlar Qureyş mallarından rast gəldikləri nə varsa, hamısını soyaraq Əbrəhəyə gətirmişdilər. Bu soyğun malları içərisində Əbdül Müttəlibin də yüz dəvəsi var idi. Qureyş müqavimət üçün hazırlaşmağa başladı. Ancaq sonra belə böyük bir ordunun qarşısında silahla daya-na bilməyəcəyini başa düşdüyü üçün bu fikirdən daşındı. Artıq Əbrəhənin ordusu Məkkə yaxınlığında çadırlarını qurmuşdu. Əbrəhənin bir elçisi Məkkəyə gələrək Əbrəhənin məqsədinin qan tökmək olmadığını, yalnız Kə'bəni uçurtmaq üçün gəldiyini söylədi. Əbdül Müttəlib də məkkəlilər adından qan tökülməsinə tərəfdar olmadıqlarını bildirdi. Gələn elçi geri qayıdaraq xəbəri Əbrəhəyə çatdırdı.

Əbdül Müttəlib tərəfindən də oğlanları və Qureyş ağsaqqallarından ibarət bir hey'ət Əbrəhəyə xahiş getdilər. Bə'zi rəvayətlərdə Əbdül Müttəlibin də getdiyi söylənilir. Əbrəhə Əbdül Müttəlibdən gəlişinin məqsədini soruşar, o da dövələrinin və Qureyşin soyulub aparılan mallarının geri qaytarılmasını istəyər. Bu sözləri eşidən Əbrəhə:

– Mən elə bildim ki, Kə'bəni uçurtmayım deyə xahiş etməyə gəldin, sən dövələrinin dərində imişsən, – deyər.

Əbdül Müttəlib ona belə cavab verər:

– Mən dəvələrin sahibiyəm və onları istəyirəm. Kə'bənin sahibi var, onu o qoruyar!

Əbrəhə malların hamısını geri qaytardı, ancaq Kə'bəni uçurtmaq fikrindən əl çəkmirdi. Əbdül Müttəlib qayıtdıqdan sonra Məkkə xalqına Əbrəhənin pis niyyətini, onun öz ağzından eşitdiyini söylədi.

Əbrəhənin ordusu ilə Kə'bəni uçurtmaq üçün Məkkə üzərinə yürüş edəcəyi saat gəlmişdi. Ordusuna “irəli” əmrini verdi və böyük fili ordunun önünə qatdı. Burada gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Haqq tərəfindən Əbabil quşları gəldi. Dümdiklərində və caynaqlarında daşdıqları kiçik daşları əsgərlərin üstünə salırdılar. “Dəniz tərəfindən əbabil quşları zühur edib dimdiklərində və caynaqlarında mərcimək dənəsi qədər oxxalanmış xırda daşları Həbəş əsgərlərinin üstünə atdıqları zaman, bədənlərinin daş dəydiyi yerlərində çiçək yarasına bənzər sızanaqlar yaranır, əsgərləri öldürürdü. Əbrəhəyə də daş dəydi, o da yaralandı”.

Əsgərlərin qırıldığını gören Əbrəhə geri qayıtmağa məcbur oldu. Əsgərlərin çoxu orada və yolda öldü, məhv oldu. Əbrəhə də tükü yolunmuş toyuq vəziyyətində Yəməne döndü və orada öldü. Bu hadisədən sonra Kə'bənin qüdsiyyəti ərəblərin nəzərində daha da artdı.

Qur'ani-kərim bu hadisəni qısaca belə izah edir:

“Görmədinmi, Rəbbin əshabi-filə nə etdi? Onların pis fikirlərini puça çıxartmadımı? Onların üstünə sürü ilə quşlar saldı, onlara kərpic parçalarından daşlar atırdılar. Onları çürük məhsullar kimi dəlik-deşik elədi” (Fil Sürəsi). (Əli Hümmət Bərki, Osman Kəşkiöglü. Xatəmül-Ənbiya Həzrəti Məhəmməd və həyatı. Ankara – 1997, səh.31-33).

⁵ *Səndə günah qalmadı* ifadəsi üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *səndə yənə qalmadı*.

⁶ Böyük xalq qəhrəmanı, İran Azərbaycanında demokratik hərəkatın görkəmli xadimi Səttarxan nəzərdə tutulur.

MƏNİM TƏK

(“*Səd şükr ki, yox indi bu səətdə mənim tək*”)

(Səh.197)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 noyabr 1908, №45) “*Əlhac*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

KİŞİ

(“Durma, yıxıl yat hələ, Fəhrat kişi!”)

(Səh.199)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 dekabr 1908, №50) *Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “*A kişi*”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “*Yat, kişi!*” adı ilə verilmişdir.

[ZAHİDA, GƏL SOYUNAQ BİR KƏRƏ PALTARIMIZI]

(Səh.200)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 dekabr 1908, №52) “*Molla Nəsrəddin*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Zahidə təklif*” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda şəirdən əvvəl C.Məmmədquluzadənin “*Həqiqət*” adlı felyetonu çap edilmişdir. Şerin ideya məzmunu ilə sıx bağlı olduğuna görə həmin felyetonu eynilə veririk:

“İstəyirəm burada möhtərəm oxucularımız ilə bir az söhbət eləyəm. Hər kəs mənim bu söhbətimə qulaq asmaq istəyir, əvvəl “Tərəqqi” qəzetəsinin 132-ci nömrəsində ikinci səhifədə əvvəlinci sütunun aşağısında yazılan teleqramı oxusun və mən də hələ bir istəkan çay içməyə məşğul olum, sonra gələk söhbətimizə.

Bəli, haman teleqrafın məzmunu budur:

Tehran: “Məcidüldövlə məscidində Şeyx Fəzlüllah ilə həməfkarları xilafı-məşrutityyət olaraq nümayişlər yaptılar. Vilayət müctəhidlərindən məşrutityyət ziddinə olan teleqramlar oxunurdu. Məşrutəçiləri kafir deyə e’lan ediblər. Müctəhidlər şaha ərizə veriblər ki, qanuni-əsasi verməsin”.

Budur haman teleqrafın məzmunu!

Oxucularımızdan iki təvəqqəm var:

Əvvəla, bu xəbərin doğru olmağına heç kəs şəkk eləməsin. Hələ Şeyx Fəzlüllah və Hacı Mirzə Həsən qalsınlar kənarda; məşrutityyəti xilafı-şəriət hesab eliyən müctəhidlərin qədəri günü-gündən artmaqdadır.

İkinci təvəqqəm oxuculardan budur ki, bu xəbəri ki, indi hər kəs oxudu və bildi, görək fikir eləsin. Fikir, fikir, fikir!!! Allah-təala insana ağıl ondan öləri verib ki, fikir eləsin, fikir, fikir!

Əgər bir gün xəbər çıxa ki, xudanəkərdə, bütün İran camaatı dəli olub, mən heç təəccüb eləməyəm; səbəbi budur ki, bir gün Kərbəla və Nəcəfül-

Əsrəf müctəhidlərindən teleqraf gəlir ki, məşrutıyyə təvafıqı-şəriətdir, bir gün cəmi İrannın müctəhidlərindən teleqraf gəlir ki, məşrutıyyə xilafı-şəriətdir. Biri belə deyir, o biri elə deyir. Hansına inanım? Vallah, insan dəli ola bilər. O da müctəhiddir, bu da müctəhiddir. Hansına inanım? Bu gün biri deyir məşrutıyyə yaxşı şeydir, – məşrutıyyə təvəfdarı oluram, sabah o biri deyir məşrutıyyə şeytan işidir, – istibdad təvəfdarı oluram. Pəs nə eləyim? Vallah, az qalırım dəli-divanə olam.

Yazıq iranlı nə bilsin məşrutıyyə nədir? Avam camaat ağzını açıb göyə, müctəhidlər nə qoysalar ağzına – yeyəcək. Doğrudur, Allah-təala müsəlmana ağıl verib, amma ağıl ancaq məşğuliyyə üçün verib.

Yazıq iranlı əgər onu bilsə ki, məşrutıyyə nədir, dəxi müctəhid davasını kənara qoyub, özü öz ağı ilə ya məşrutəçi olar, ya müstəbid. Amma bir surətdə ki, mən bilmirəm məşrutıyyə nə deməkdir, – dəxi çarə nədir?

Qədim yunanlar elə bilərdilər ki, Siciliya cəzirəsində birgözlü insan var. Min illərcə avam camaat bu əqidədə qaldı və bir para gözüaçıq fikirli adamlar istədilsə də camaatı inandırınlar ki, Siciliya əhalisi yunanlar kimi ikigözlü adamlardır, – başa gəlmədi.

İsannın anadan olmağından beş-altı yüz il qabaq yunanlar yavaş-yavaş başladılar Misir təvəfinə səfər eləməyə. Və ticarət işləri artdaqca bunlar başladılar Asiyaya və sonra İtaliya təvəfinə gedib-gəlməyə. Axırda da yunanların yolu düşdü Siciliya cəzirəsinə.

Baha! Bir də gördülər ki, buranın əhalisi özləri kimi ikigözlü insanlardır.

İndi də İranda məşrutıyyə məsələsi. İranlı nə bilsin ki, məşrutıyyə nədir? Və Məhəmmədəli şahın özünü götürək, o da həmçinin. O da baxır müctəhidlərə və Yevropa hökumətləri şah təvəfindən qanuni-əsasinin təsdiq olunmağı tələb eləyəndə Məhəmmədəli şah həmişə cavab verir ki, müctəhidlər qoymurlar; çünki məşrutıyyə şəriətə zidd tapırlar.

Həqiqət dünyada birdir və o həqiqət də budur ki, İrannı qarışdıran və bu hala salan müctəhidlərdirlər.

Hər kəs barmağını annına qoyub fikir eləsə, bu mətləbi başa düşər; hər kəs eləməsə, başa düşməyəcək, düşməyəcək, düşməyəcək!

Hələ görək şairimiz nə deyir:

Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı

..... ”

¹ *Dayansın* sözü bütün nəşrlərdə: *utansın*.

² *Usansın* sözü son üç nəşrdə: *utansın*.

³ *Xəlq tətbiq eləsin halımıza qalımızı* misrası son iki nəşrdə: *Xəlq təhqiq eləsin halımızı, qalımızı*.

1909

ŞAHNAMƏ

(“Şəhim, tacidarım, qəvi şövkətim!”)

(Səh.201)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 yanvar 1909, №1) “*Yazıldı Eynüddövlə tərəfindən – nazimi Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ərzhal*” adı ilə verilmişdir.

Məhəmmədəli şah İranda azadlıq hərəkatını boğmaya çalışdığı vaxt Səttarxanın rəhbərliyi altında Təbriz inqilabçıları üsyan qaldırır. Üsyanı yatırmaq üçün şah tərəfindən Eynüddövlənin başçılığı ilə Tehrandan böyük əsgəri qüvvə göndərilir. Eynüddövlə Təbrizi mühasirəyə alır, uzun müddət mücahidlərlə çarpışır da, axırda məğlub olub geri qayıdır. Səttarxanın qoşunu qalib gəlir.

Şeir bu münasibətlə Eynüddövlənin dilindən, Firdovsinin “Şahnamə” dastanına bənzətmə şəklində yazılmışdır.

¹ Səttarxana işarədir.

² *Yoxun* sözü dördüncü nəşrdə: *yaxın*.

³ *Səttarxan* (?-1914) – Cəsur xalq qəhrəmanı, Cənubi Azərbaycandakı demokratik hərəkatın görkəmli xadimi idi. Qaraçadağ rayonunda kəndli ailəsində doğulmuşdur. Uzun müddət Zaqafqaziyanın sənaye mərkəzlərində çalışmış, fəhlə hərəkatında fəal iştirak etmiş, sosial-demokrat “Hümmət” təşkilatının üzvü olmuşdur. 1905-1911-ci illər inqilabı dövründə mürtəce İran hakimləri əleyhinə mübarizə aparmışdır. 1908-1909-cu illərdə şah hakimiyyəti və yerli feodallara qarşı, konstitusiyanın bərpası uğrunda Təbrizdə başlanan xalq üsyanına rəhbərlik etmişdir.

⁴ *Eynüddövlə* (dövlətin gözü) – Təbrizə hücum edən şah qoşunları sərkərdəsinin ləqəbi idi.

⁵ *Hazıram* sözü birinci nəşrdə verilməmiş, sonrakı beş nəşrdə isə *mal nədir* ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

ARZU

(“*Nə dərs olaydı, nə mətəb, nə elmü sən’ət olaydı!*”)

(Səh.205)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 yanvar 1909, №3) “*Duaguyi-millət Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Nə dərs olaydı...*” adı ilə verilmişdir.

Bu satıra XIX əsr Azərbaycan şairi Hacı Əbülhəsən Racinin:

*“Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə hüsn-i-dilbər olaydı,
Nə ayinə, nə səfa, ey könül, nə cövhər olaydı”*

– beyti ilə başlanan qəzəlinə bənzətmədir.

¹ *Məktəbə* sözü ilk dörd nəşrdə mətndən düşmüşdür.

² *Hiss* sözü ilk iki nəşrdə: *hüsn*.

³ 1905-ci il inqilabı ərəfəsində, rus-yapon müharibəsi vaxtı mətbuatda ən çox işlədilən və o zamankı oxucu üçün yeni olan sözlərə işarə edilir.

⁴ “*Suri-İsrafil*” – 1907–1908-ci illərdə Tehranda nəşr olunan ictimai-siyasi və ədəbi jurnal idi. 1907-ci il may ayının 30-dan nəşrə başlamış, 1908-ci ilin 23 iyununda İranda baş verən əksinqilabi çevrilişə qədər davam etmişdir. Redaktoru Cahangir xan, nəşiri isə Ələkbər xan Dehxuda olmuşdur. 1905–1911-ci il inqilabı dövründə İranın ədəbi-ictimai həyatında mühüm rol oynayan “*Suri-İsrafil*”in “Çərən-pərən” adı altında xüsusi satirik şöbəsi var idi. “*Suri-İsrafil*” jurnalı bir sıra məsələlərdə “Molla Nəsrəddin”ə səs vermişdir.

⁵ *Mirzə Cahangir xan* (1874–1908) – İranın görkəmli ictimai xadimi və yazıçısı, “*Suri-İsrafil*” jurnalının redaktoru idi. Şirazda yoxsul ailədə doğulmuşdur. İlk təhsilini Tehranda almış, sonra isə Darülfünunda oxumuşdur. Cahangir xan şah istibdadı əleyhinə, konstitusiyaya uğrunda keçirilən gizli yığıncaqlarda fəal iştirak edirdi. “*Suri-İsrafil*” nəşr olunarkən Cahangir xan konstitusiyanın ardıcıl və cəsur tərəfdarlarından biri idi və jurnalın siyasi şöbəsinə rəhbərlik edirdi. O, 1908-ci ilin 23 iyununda əksinqilabi çevriliş günü tutulub, edam edilmişdir.

⁶ *Mirzə Nəsrulla Məlikül-Mütəkəllimin* (1859–1908) – İranın görkəmli ictimai xadimi, cəsur inqilabçı, yazıçı və mütəfəkkiri idi. İsfahanda ziyalı ailəsində doğulmuş və ilk təhsilini də doğma şəhərində almışdır. Uzun müddət Bombay, Kəlküttə, Dehli və başqa şəhərlərdə yaşamış, hind xalqının siyasi vəziyyəti, tarixi, mədəniyyəti ilə maraqlanmışdır. Hindistanda ikən M.F.Axundovun məşhur “Kəmalüddövlə məktubları” ilə tanış olmuş və böyük mütəfəkkirin demokratik ideyalarının səmərəli təsiri nəticəsində ruhanilikdən uzaqlaşmış, azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşulmuşdur. 1908-ci ildə İrandakı əksinqilabi çevriliş zamanı Məhəmmədəli şahın əmri ilə vəhşicəsinə öldürülmüşdür.

⁷ *Gənc türklər* – 1889-cu ildə İstanbulda əsas qoyulmuş türk millətçi burjuva-mülkədar “İttihad və tərəqqi” partiyasının Avropada tanındığı addır. Əsasən, ticarət burjuaziyasından və habelə, liberal mülkədarların mənafeyini güdən hərbi ziyalı və məmurlardan ibarət idi. Bir müddət onlar Qərbi Avropada da təbliğat-təşviqat işi aparmışlar. Birinci rus inqilabının təsiri altında Türkiyədə II Əbdülməmidin müstəbid üsuli-idarəsinə qarşı xalq hərəkatı ge-

nişləndiyi vaxt Gənc türklər xaricdən Salonikə köçmüşlər. 1908-ci il Türkiyə burjua inqilabından sonra vaxtı ilə verdikləri vədləri yaddan çıxarıb, xalqa xəyanət etdilər.

⁸ “Molla Nəsrəddin” jurnalına işarə olunur.

...TAPMACANIN TƏ'BİRİ

(“*Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir*”)

(Səh.206)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 fevral 1908, №6) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

Şeir “Molla Nəsrəddin” jurnalının 4 yanvar 1909-cu il tarixli 1-ci nömrəsindəki “*Tapmaca*”ya cavabdır. Tapmaca budur:

*“Yumruqdur e'tiqadım,
Xəlqi basıb fəsadım,
Hazır durub cəlladım,
Zülmü sitəm muradım,
Hər yerdə vardır adım”.*

Tapmacanın axırında belə bir qeyd vardır: “*Tapın görək kimdir bu adam?*”

¹ Məhəmmədəli şah nəzərdə tutulur.

[BİR BƏHANƏ ƏLDƏ ÜNVAN ETMƏLİ BUNDAN SORA!]

(Səh.207)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (22 fevral 1909, №8) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Bundan sora*” adı ilə verilmişdir.

[QƏMÜ MÖHNƏT FÜZUN OLDU]

(Səh.208)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 mart 1909, №9) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “*Boynu yoğun*”, son üç nəşrdə isə “*Səbəb boynu yoğun oldu*” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Məhəmmədəli şah tərəfindən İran parlamentinin topa tutulması münasibəti ilə yazılmışdır. Şair “böynu yoğun” dedikdə Məhəmmədəli şahı işarə edir.

¹ *Ələmlər* sözü bütün nəşrlərdə: *əməllər*.

² “Əxbar”

³ “Əbrar”

⁴ “Əhrar”

} İranda çap olunmuş qəzetlərdir.

⁵ Bu misra heç bir nəşrdə verilməmişdir.

İSTİQBAL BİZİMDİR

(“*Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!*”)

(Səh.210)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (15 mart 1909, №11) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Son iki nəşrdə *Təbrizə də* sözündəki yönlük hal şəkilçisi (ə) düşmüş, bağlayıcı (də) isə sözə bitişərək yerlik hal şəkilçisi kimi işlənmiş və beləliklə, əsərin ideyası da, vəznə də təhrif olunmuşdur.

² Bu misra ilk dörd nəşrdə verilməmişdir.

³ *Vicdandır* sözü bütün nəşrlərdə: *irfandır*.

⁴ *Şahi-zişanın* ifadəsi ilk dörd nəşrdə: *şahi-İrannın*.

⁵ *Şiri-gürnan* – Səttarxana işarədir.

[NEYLİYİM, EY VAY! BU URUS BAŞDILAR]

(Səh.211)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 aprel 1909, №16) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Neyləyim, Allah!*”, son iki nəşrdə isə “*Neyliyim, ey vay!*” adı ilə verilməmişdir.

¹ *Neyləyim, ey vay!* ifadəsi ilk dörd nəşrdə: *neyliyim, Allah!*

² *El* sözü üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: *öz*.

³ *Xoşlamayırlar atalar adətin* misrası ilk iki nəşrdə verilməmiş, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə bunun əvəzində *Bunları pozmaq bizə olmaz çətin* misrası təkrar çap olunmuşdur.

⁴ *Duyduz* sözü bütün nəşrlərdə: *duyduq*.

[ÇATLAYIR, XANBACI, QƏMDƏN ÜRƏYİM]

(Səh.212)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 aprel 1909, №17) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Nədəmət və şikayət*” adı ilə verilmişdir.

¹ İstər bu beytdə, istərsə sonrakı misraların axırında təkrar olunan *atam* sözü son dörd nəşrdə: *anam*.

² *Hər yanda* ifadəsi son iki nəşrdə: *və eyvanda*.

³ *Kəsbü karından* sözü son iki nəşrdə: *kəsbkarlıqdan*.

⁴ Jurnalda şeirdən sonra “(*Mabədi var*)” sözləri yazılmışdır. Lakin dalısına təsadüf edilmədi.

MƏNİMKİ BELƏ DÜŞDÜ!

(“*Qəm rahnümun oldu, mənimki belə düşdü!*”)

(Səh.215)

Türkiyə sultanı Əbdülhəmidin taxtdan salınması münasibəti ilə yazılan bu şeir ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 may 1909, №18) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “...*Belə düşdü*” adı ilə verilmişdir.

¹ Türkiyə sultanı II Əbdülhəmidin dilindən İran şahı Məhəmmədəliyə müraciət edilir.

² Bu misra üçüncü və dördüncü nəşrlərdə verilməmişdir.

³ II Əbdülhəmid taxtdan salındıqdan sonra İstanbulda “Yıldız” sarayında saxlanırdı. İşçilərdən birinin paltarını geyinib qaçmaq istərkən tutulmuşdu. Həmin əhvalata işarə olunur.

⁴ *Kamil paşa* – Sultan Əbdülhəmidin hakimiyyəti dövründə türk naziri idi.

⁵ II Əbdülhəmid qaçmaq istərkən tutulub Salonikə sürgün edilmişdi.

[VAH!.. BU İMİŞ DƏRSİ-ÜSULİ-CƏDİD?!]

(Səh.218)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (17 may 1909, №20) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci nəşrdə “*Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!*”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “*Üsuli-cədid*” adı ilə verilmişdir.

SATIRAM

(“*Moldayı, salmadı el dil boğaza...*”)

(Səh.222)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 iyun 1909, №23) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Satiram, ay alan!..*” adı ilə verilmişdir.

O zamankı qəzetlərdə Məhəmmədli şahın İran xəzinəsində olan asari-ətiqəni satmaq istədiyinə dair xəbər çap olunmuşdu. Bu şeir həmin hadisə ilə əlaqədar yazılmışdır.

¹ *Cami-Cəm* – Cəmşidin camı. Əfsanəyə görə, İran padşahı Cəmşidin gövhərlərlə və şərəbi tərif edən yazırla bəzədilmiş məşhur camıdır.

² *Rə'yəti-Key* – Kəyan sülaləsinin bayrağı nəzərdə tutulur.

³ *Təxti-Qubad* – Sasanilər sülaləsinin 19-cu hökmdarı, Nuşirəvanın atası məşhur Qubadın taxtına işarədir.

⁴ “*Abəki-şur*” – Fətəli şahın vaxtilə söyləmiş olduğu tarixi sözdür. Rus çarizmi Zaqafqaziyanı tutandan sonra Xəzər dənizini tamamilə öz əlinə keçirmək üçün İran hökumətinə müraciət edir. Baş vəzir bu məsələni şaha ərz etdikdə Fətəli şah belə cavab verir: “Abəki-şurəst, çi faidə darəd, bedəh birizəd bəguri-pədərəş!” Yəni “şor sudur, nə faydası var, ver töksün atasının goruna!”

⁵ *Qəsri-Şirin* – İranda Kirmanşahın cənub-qərb tərəfində yerləşən tarixi qəsəbədir.

NEÇİN VERMƏYİR?

(“*Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?*”)

(Səh.224)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 iyun 1909, №24) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Məhəmmədli şahın Qaçar sülaləsindən olmasına işarədir.

[DOĞRUDAN DA, MƏMDƏLİ, QEYRƏT HƏLAL OLSUN SƏNƏ!]

(Səh.225)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 iyul 1909, №28) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Hələl olsun sənə!*” adı ilə verilmişdir.

¹ Kinayə ilə Məhəmmədli şaha müraciət olunur.

² *Baği-şəh* – Tehranın yaxınlığında şaha və şahlığa məxsus bağıdır.

³ *Hər səmtdən* ifadəsi son dörd nəşrdə: *hər səmtdə*.

⁴ *Xani-biminnət* ifadəsi ilk nəşrdə: *cani-biminnət*.

[NƏDİR, AYA, YENƏ ÜSYANLARI İRANLILARIN?]

(Səh.227)

Məhəmmədli şahın İran mücahidləri tərəfindən taxtdan salınması münasibəti ilə yazılan bu şeir ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 iyul 1909, №29) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrlərdə *Yetim Məmdəli*” adı ilə verilmişdir.

¹ Tehran mücahidlər tərəfindən tutulduqdan sonra Məhəmmədli şah qaçıb rus səfərxanasında gizlənmişdi. Həmin hadisəyə işarə olunur.

² Gənc türklərə işarədir.

³ *Sipəhdar* – İranın iri mülkədarlarından biri idi. Gilan əyalətində bir çox kəndi var idi. Əvvəlcə Məhəmmədli şahın tərəfdarı olmuş, sonralar isə məşrutəçilərin tərəfinə keçərək, Tehrana hücum edən mücahidlərə başçılıq etmişdir.

⁴ *Sərdar Əsəd* – Bəxtiyari elinin rəislərindən biri idi. Məşrutəçilərə qoşulub, Məhəmmədli şahın əleyhinə mübarizə aparmışdır.

⁵ *Yefrem xan* – Qafqaz ermənilərindən olub, İran inqilabına kömək üçün gedən könüllülərdən biri idi.

[EY ANNIN AY, ÜZÜN GÜNƏŞ, EY QAŞLARIN KƏMAN!]

(Səh.229)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 iyul 1909, №30) “*Əbunəsr Şeybani*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “*Şairlərimizə nəzirə*”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “*Dilbər*” adı ilə verilmişdir.

“GÜLÜSTAN”I-SƏ’DİDƏN BİR HEKAYEYİ-MƏNZUMƏYƏ BƏNZƏTMƏ

(“*Yeki porsid əz on şah geştə fərzənd*”)

(Səh.230)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (9 avqust 1909, №32) “*Məstəli şah Gərguci*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Şah geştə fərzənd*” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Sədinin “Gülüstan” əsərindəki mənzum hekayələrdən birinə bənzətmədir. Həmin mənzum hekayə belə başlanır:

*“Yeki porsid əz on gum-geştə fərzənd
Ki, ey revşən-gühər, piri-xirədmənd!
Zi Misrəş buyi-pirahən şənidi,
Çera dər cah Kən'anəş nədidi?..”*

¹ II Əbdülhəmid (1842–1918) – 1876–1909-cu illərdə Türkiyə sultanı olmuşdur. Liberal dairələrin başçısı Midhət Paşanın rəhbərliyi altında həyata keçirilən saray çevrilişi nəticəsində taxta öyləşmişdi. 1876-cı ildə konstitusiya e'lan etsə də, az sonra Midhət Paşanı sürgünə göndərmiş, 1878-ci ildə isə parlamenti buraxıb, müstəbid, qəddar bir hökmdar kimi tanınmışdı. Burjua inqilabının qarşısını almaq məqsədi ilə Türkiyəni imperialist dövlətlərin yarımmüstəmləkəsinə çevirmişdi. Rusiyadakı 1905-ci il inqilabının təsiri ilə Türkiyədə güclənən demokratik hərəkat 1908-ci ildə inqilabla nəticələndi. Sultan Əbdülhəmid konstitusiyayı bərpa etmək və parlamenti çağırmaq məcburiyyətində qaldı. 1909-cu ildə müvəffəqiyyətsiz əskinqilabi cəhdədən sonra həbs edildi. 1912-ci ilə qədər Salonikdə saxlanılmış, sonra Balkan müharibəsi ilə əlaqədar olaraq İstanbula qaytarılmış və həbsdə ölmüşdür.

BURA SAY!

(“Cəmət: Zilli-Sultan, bura say döydürüb aldıqlarını!”)

(Səh.231)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 avqust 1909, №34) “*Məstəli şah Gərgüci*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu şeir Ağa Məsih Şirvaninin “*Tövbənamə*” adlı tərci-bəndinə bənzətmədir. Tərci-bənd belə başlanır:

*“Sənə zahirdir, əya, heyyə xəbirü dana,
Olsa hər mazivü müstəqbəlü məxfi peyda,
Qul şəhindən eliyən cürmü yaşurmaq nə rəva,
Əfv qıl, eyləmişəm çox qələtü səhvü xəta!
Tövbə, ya rəbb, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!..”*

“Molla Nəsrəddin” jurnalı tək-cə ölkə daxilindəki ictimai-siyasi hadisələrin işıqlandırılmasında deyil, habelə mühüm beynəlxalq mövzuların işlən-

məsi sahəsində də Sabir yaradıcılığına zəngin material verirdi. Jurnal dünya hadisələrinin gedişini özünəməxsus bədii boyalarla əks etdirməklə Sabir satirasının inkişafına təsir göstərir, xalq şairinin beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə fəal münasibətində mühüm rol oynayırdı. Bu cəhətdən məslək dostlarının İran inqilabının qəddar düşmənlərindən biri olan Zilli-Sultana həsr edilmiş əsərləri diqqətəlayiqdir.

Məslək dostları Zilli-Sultanın tərcümeyi-halını geniş, müfəssəl təsvir yolu ilə getməmiş, onun həyatından yalnız bir səhifəni, bir epizodu qələmə almışlar. Amma bu səhifədə Zilli-Sultanın xarakterinə məxsus sifətləri elə məharətlə seçib ümumiləşdirmişlər ki, nəticədə o, bir tarixi şəxsiyyət, bədii ümumiləşdirilmiş fərd olmaqla yanaşı, müstəbid feodal hakimlərinin bir sıra tipik və səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən kamil satirik tip səviyyəsinə yüksəlmişdir. Qacar sülaləsinə mənsub olan bu şahzadənin özbaşnalığını, ölkədə törətdiyi qanlı cinayətlərini qabarıq şəkildə açıb göstərmək məqsədilə hər iki sənətkar Zilli-Sultanı birinci növbədə xalqla, camaatla qarşılaşdırmış, onu inqilabçı kütlənin, mücahidlərin mühakiməsinə vermişdir.

İnqilabi hərəkət gücləndiyi vaxt Avropaya qaçmış Zilli-Sultan 1909-cu ildə, qardaşı oğlu Məhəmmədəli şah taxtdan salındıqdan sonra geriyyə dönmür. Hakimiyyəti ələ keçirmək məqsədilə İrana qayıdan millət və vətən xaini dərhal camaat tərəfindən yaxalanır, ondan haqq-hesab tələb olunur.

C.Məmmədquluzadənin indiyədək külliyyatına daxil edilməmiş “Zilli-Sultan” adlı felyetonu Sabir satirasının yaranması prosesində mühüm rol oynamışdır.

Felyeton budur:

“İndi Zilli-Sultan hər bir şeyi gözləyə bilər. Bir tərəfdən bunun fikrinə gələ bilər ki, Tehranın təzə sahibləri bunu çağırıb nəinki naibüssəltənə, bəlkə padşah eləyələr.

Amma bir tərəfdən də gözləyə bilər ki, bunu Tehrana çağırıb Əbdülməcid kimi qatarlar bir dama və deyələr:

– Ver! – Zilli-Sultan soruşa ki:

– Nəyi verim? – Deyələr:

– Əvvəla, ingilis bankında saxladığın yüz əlli milyon pulları ver! Ver İran rəiyyətinin dərisini soya-soya ciblərindən çıxartdığın yüz əlli milyon pulları, ver!

Bəli, pulları verdi. Sora yaxası qurtaracaqmı ya yox?

Xeyr, hələ harasıdır. Pulları alandan sonra İran mücahidləri Zilli-Sultan-dan soruşacaqlar ki:

– Neçə kəndin var? – Deyəcək:

– Altı yüz kəndim var.

– Bəli, bu kəndləri haradan və kimdən alıbsan?

– Heç yandan və heç kimdən almamışam. Ancaq bircə elə bunu demişəm ki, bu kəndlər mənim olsun. Birdən kəndlər hamısı yığışıb gəlib mənim olubdur.

- Pəs sahibləri?
- Sahiblərini boğdurmuşam.
- Çox əcəb, indi sənin cəzan nə olsun?

Bu da məhkəmə işidir. İnşallah, bir vəqt macəratın axırını eşidərik” (“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 26 iyul 1909, №30).

¹ *Zilli-Sultan* – Məhəmmədəli şahın atası Müzəffərəddin şahın qardaşı idi. İranda məşrutə vaxtı o, Avropaya getmişdi. İrana qayıtmaq istərkən camaat onu Rəştdə tutub saxlamış, İrandan çıxmasını, əmlakının isə müsadirə edilməsini tələb etmişdi. Həmin hadisəyə işarə olunur.

² Bu misradakı *söyüb* və *söydürüb* sözləri dördüncü nəşrdə: *soyub* və *soydurub*.

³ Bu misradakı *bölüb* və *böldürüb* sözləri dördüncü nəşrdə: *yolub* və *yoldurub*.

FÜZULİYƏ BƏNZƏTMƏ

(“*Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?*”)

(Səh.233)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 sentyabr 1909, №37) “*Yetim Mə'dəli*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə *sərlövhəsiz*, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “*Etməzmidim*” adı ilə verilmişdir.

Taxtdan salınmış Məhəmmədəli şahın İrandan Odessaya getməsi münasibəti ilə yazılan bu satiranın məzmununa uyğun olaraq “Molla Nəsrəddin” jurnalının həmin nömrəsində bir karikatura verilmişdir: Məhəmmədəli şah rus kəndlisinin sürdüyü ikiçarxlı at arabasında oturmuş və böyük bir düyünçəni ikiəlli qucaqlamışdır. Şəklin altında şəirdən iki misra yazılmışdır:

*“Mülki-İrənin düşünsəydim əlindən getməyin, –
Var ikən fürsət o mülkü tarümar etməzmidim?”*

Bu şeir Füzulinin qəzəllərindən birinə bənzətmədir. Həmin qəzəl belə başlanır:

*“Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?
İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?
Ləhzə-ləhzə surətin görseydim ol şirinləbin,
Sən kimi, ey Bisütun, mən həm qərar etməzmidim?..”*

¹ *Şapşal* – Məhəmmədəli şahın mürəbbisi olmuşdur. Rəvayətə görə, əksinqilab zamanı şahın məsləhətçisi idi.

² *Şeyx Fəzlullah* – Tehranın nüfuzlu müctəhidlərindən biri idi.

³ *Sipəhdar* – İrənin böyük mülkədarlarından biri idi. Əvvəlcə Məhəmmədəli şahın tərəfdarı olmuş, sonralar isə məşrutəçilər tərəfinə keçmişdir.

⁴ Türkiyə sultanı II Əbdülhəmid nəzərdə tutulur.

⁵ *Təqizadə* – İran milli məclisinin məşhur natiqlərindən biri olmuşdur. Məclislə Məhəmmədəli şah arasında olan ixtilafli məsələləri müzakirə üçün saraya göndərilən heyətin tərkibində idi. Məhəmmədəli şah görüşmək üçün ona əl uzatmış, o isə şaha əl verməkdən imtina etmişdir. Şeyrdə həmin hadisəyə işarə olunur.

[VAİZ, QƏLƏM ƏHLİN NİYƏ TƏHQİR ELƏYİRSƏN?]

(Səh.234)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 sentyabr 1909, №38) “*Obaş-dançı*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Vaiz!*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Niyə təhqir eləyirsən* ifadəsi bütün nəşrlərdə: *yənə təkfir eləyirsən*.

² *Təkfir* sözü son iki nəşrdə: *təkdir*.

³ *Şirki-xəfidir* ifadəsi ilk üç nəşrdə: *tərxi-xəfidir*.

⁴ Bütün misraların sonunda təkrar olunan *eləyirsən* sözü ilk dörd nəşrdə: *ediyorsən*.

[YAŞAMAQ İSTƏR İSƏK SİRF ƏVAM OLMALIYIZ!]

(Səh.235)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 oktyabr 1909, №41) “*Gülə-yən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Avam olmalıyız!*” adı ilə verilmişdir.

¹ *Yorğanı bərdüş edəlim* ifadəsi son iki nəşrdə səhv olaraq *yorğanı vərdeş edəlim* şəklində getdiyindən məzmun da, qafiyə də pozulmuşdur.

² *Tez zamanda vətəni, milləti xar etməliyiz* misrası ilə dörd nəşrdə: *Vətəni, milləti xoşbəxti-diyar etməliyiz*.

[ADƏMİ ADƏM EYLƏYƏN PARADIR]

(Səh.237)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 oktyabr 1909, №43) “*Gülə-yən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Paradır!*” adı ilə verilmişdir.

VERMİRƏM A!..

(“*Mən ölüm, Molla, bizim Xankişinin qanına bax*”)

(Səh.238)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 noyabr 1909, №48) “*Ağlar güləyən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət olunur.

² *Çoxalib* sözü dördüncü nəşrdə: *qocalıb*.

³ *Səqərə* sözü dördüncü nəşrdə: *səfərə*.

CANIN ÇIXSIN!

(“*Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!*”)

(Səh.240)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 dekabr 1909, №49) “*Ağlar güləyən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Məşrəbincə* sözü ilk nəşrdə: *məsləkinçə*.

² *Dəxi* sözü bütün nəşrlərdə: *usan*.

YOX, YAZMARAM!

(“*Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..*”)

(Səh.241)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 dekabr 1909, №51) “*Yarı gönül*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu beytin sonunda təkrar olunan *yazmaram* sözü dördüncü nəşrdə: *yazaram*.

² *Qövlümə fe’limlə dayannam* özüm misrası son dörd nəşrdə: *Qövlümə, fe’limə dayannam* özüm.

1910

[ZAHİD ÖLMƏKDƏN QABAQ MƏQSUDİNƏ ÇATMAQ DİLƏR]

(Səh.243)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (? yanvar* 1910, №1) “*Ağlar güləyən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Zahidin xülyası*” adı ilə verilmişdir.

Jurnalın 1911-ci il 29 may tarixli 20-ci nömrəsində rəssam Rotter tərəfindən M.Ə.Sabirin yorğan-döşəkdə yatdığı halda şəkli çəkilmiş, şəklin altında “Zahid ölməkdən qabaq...” satirasından ilk səkkiz misra çap olunmuşdur. Şəklin o biri tərəfindən də dörd ruhani baxıb deyir: “*Belə dinsiz sözləri yazdığı üçün Allahın qəzəbi tutub ha!..*”

¹ Dördüncü nəşrdə *tapmasın* əvəzinə: *tapmısın*.

² *Rindü* sözü jurnalda *onda* şəklində getmişdir.

³ İlk dörd nəşrdə *səccadəsin zöhdilə* ifadəsi əvəzinə: *səccadəsilə boylə*.

[KİM NƏ DEYƏR BİZDƏ OLAN QEYRƏTƏ?!]

(Səh.244)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (? yanvar 1910, №2) “*Ağlar güləyən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Qeyrətimiz bəllidir!*” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra bütün nəşrlərdə *Qeyrətimiz bəllidir hər millətə!* şəklində getmişdir.

² Bütün nəşrlərdə *mindü* sözü əvəzinə: *yetdi*.

³ İlk dörd nəşrdə *çatmışıq ondandı* ifadəsi əvəzinə: *çatmışıq oldur ki*.

QOCALAR MARŞI

(“*Bir qocayam, çaq nər kimi yaşaram*”)

(Səh.246)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (29 yanvar 1910, №1) “*Qoca bəy*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrə daxil edilmişdir.

* Jurnalda tarix göstərilməmişdir.

ÜRƏFA MARŞI

(“İntelientik, gəzərik naz ilə”)

(Səh.249)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (12 fevral 1910, №3) “Cingöz bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

PULA TƏVƏCCÖH

(“Nuri-çəşmanummisan, ey pul, ya canummisan?”)

(Səh.251)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (19 fevral 1910, №4) “Cingöz bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey pull!...” adı ilə, son iki nəşrdə isə *sərlövhasiz* verilmişdir.

TƏŞƏKKÜR

(“Mollalar, taleimiz oldu əcəb yar bu gün!”)

(Səh.252)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 fevral 1910, №8) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bu gün!” adı ilə verilmişdir.

Rus misyonerləri Peterburqda keçirilmiş bir müşavirədə azlıqda qalan xalqların açdığı yeni məktəblərin bağlanması çar hökumətindən xahiş etmişdilər. Onların bu xahişi müsəlman ruhanilərini də sevindirmişdi. Satira bu münasibətlə yazılmışdır.

¹ İlk dörd nəşrdə *taleimiz oldu əcəb* sözləri əvəzinə: *oldu əcəb taleimiz*.

² *Həvadar* sözü ilk dörd nəşrdə səhv olaraq *əcəb yar* şəklində getmişdir.

³ *Sankt-Peterburq* – Leninqrad şəhərinin keçmiş adıdır.

MİLLƏT ŞƏRQİSİ

(“*Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağa, millət!*”)

(Səh.253)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (26 fevral 1910, №5) “*Qoca bəy*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə *icad olur* ifadəsi əvəzinə: *icad edib*.

GİLEY YAXUD UMU-KÜSÜ

(“*Get-gedə, “Zənbur” ağa, sən də çaxırsan deyəsən?!*”)

(Səh.254)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (5 mart 1910, №6) “*Qoca bəy*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Umu-küsü” adı ilə verilmişdir.

¹ “*Zənbur*” – 1909-1910-cu illərdə Bakıda “Molla Nəsrədin”in təsiri ilə nəşr edilən həftəlik satira jurnalı idi. İlk nömrəsi 1909-cu il martın 13-də çıxmışdır. Naşiri həkim və yazıçı Əbdülxalıq Axundov, redaktoru əvvəlcə Rzabəy Səlimxanov, sonra Əzim Əzimzadə və nəhayət, knyaz Murtuzabəy Palavandov olmuşdur. Jurnalda M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, A.Səhhət, Ə.Müznib və başqaları fəal iştirak etmişlər.

“Zənbur”un ilk nömrəsində çap edilən “*Aydınlıq*” adlı baş məqalədə jurnalın ideya istiqaməti belə səciyyələndirilmişdir: “Ağalar, gözünüz aydın olsun, bizim şəhərə Zənbur da gəldi... Hər tövr olmuş olsa, gerek bir az ehtiyatlı olmaq; çünki arıların təbii xasiyyəti... sancmaqdır və bu xasiyyəti ondən almaq müşküldür. Ələlxüsus ki, qabağında şirin tö’mələr ola; məsələn, müftəxorların yoğun boyunları, xanımların yalın baldırları, millət dərdindən əriyənlərin yekə qarınları...”

Jurnalda çap olunan yazılar məhz bu nöqtəyi-nəzərdən seçilirdi.

² “Zənbur” jurnalının 1910-cu il 19 fevral tarixli 4-cü nömrəsində rəssam B.R.Teliqator (Beno) tərəfindən bir şəkil çəkilmiş, şəkildə islam aləmi ağaca zəncirlənən bir qoca kişinin timsalında təsvir edilmişdir. Qocanı ağaca sarıyan zəncirin hər bir həlqəsi o zamankı mənfi tiplərdən birinin başına oxşadılmışdır. Qoca kişi dartınır, zəncirdən qurtarmağa çalışırsa da, azad ola bilmir. Kənarında oturmuş şeytan isə qəh-qəh çəkib, qocanın vəziyyətinə gülür. Şəklin altında bu sözlər yazılmışdır:

“Şeytan – Biçarə elə anlamış ki, onu zəncirə bağlıyan mənəm! Halbuki onu bağlıyan zəncirin hər həlqəsində məndən qəddarlar oturublar”.
Satirada həmin karikaturadan bəhs olunur.

[ALTMİŞ İLLİK ÖMRÜM OLDU SƏNDƏ BƏRBAD, ƏRDƏBİL!]

(Səh.256)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 mart 1910, №10), “*Kablayı Feyzullah, nazimi: Ağlar güləyən*” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Ey dad-bidad, Ərdəbil!*” adı ilə verilmişdir.

¹ Altıncı nəşrdə *artur* sözü əvəzinə: *artıq*.

[EY VAY Kİ, HEYSİYYƏTİ-MİLLƏT GÖTÜRÜLDÜ!]

(Səh.260)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (12 mart 1910, №7) “*Qoca bəy*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Götürüldü!*” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra dördüncü nəşrdə getməmişdir.

ƏHVALPÜRSANLIQ YAXUD QONUŞMA

(“ – *Nə xəbər var, məşədi?*”)

(Səh.262)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 mart 1910, №11) “**İmza:** (.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “*Nə xəbər var, məşədi?*”, üçüncü nəşrdə “*İki hərənd*”, dördüncü nəşrdə isə “*Şirin söhbət*” adı ilə verilmişdir.

[RƏDD OL QAPIDAN, AĞLAMA ZAR-ZAR, DİLƏNÇİ!]

(Səh.264)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (29 mart 1910, №8) “*Qoca bəy*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “*Dilənçi*” adı ilə verilmişdir.

[VƏ'Z ETDİYİN İNANDI, SƏN AMMA İNANMADIN!]

(Səh.268)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 aprel 1910, №13) “**İmza: (.....)**” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Usanmadın?!*” adı ilə verilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə *alçaq* əvəzinə: *ancaq*.

² Bu misra jurnalda getməmişdir.

[BİR BÖLÜK BOŞBOĞAZIQ, HEYVƏRƏLİK ADƏTİMİZ]

(Səh.270)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 aprel 1910, №14) “**İmza: (.....)**” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Boş boğazıq!*” adı ilə verilmişdir.

1 Dördüncü nəşrdə *təstir* əvəzinə: *təsvir*.

OXUTMURAM, ƏL ÇƏKİN!

(“*Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!*”)

(Səh.272)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 aprel 1910, №15) “**İmza: (.....)**” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə *əhvalimə* əvəzinə: *öz halimə*.

[ASUDƏLİK BU SAƏT YERDƏN GÖYƏ CƏHANDA]

(Səh.274)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 aprel* 1910, №16) “**(.....)**” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Xahəd şod aşikara*” adı ilə verilmişdir.

* Jurnalda səhvən “2 may” getmişdir.

¹ Bu beyt Hafiz Şirazinin qəzəlindəndir. Tərcüməsi:

Könlüm gedir əlimdən, dadə çatın, a dostlar!
Aman ki, gizli sırım olacaq indi aşkar!

² *Nəsrəddin şah* (1831-1896) – 1848-1896-cı illərdə İran şahı olmuşdur. Qacar sülaləsindən idi. Onun hakimiyyəti dövründə Babilər üsyanı amansızcasına boğulmuş, İran İngiltərə və çar Rusiyasının yarımüstəmləkəsinə çevrilməyə başlamışdı. Nəsrəddin şah terrorçu panislamistlər tərəfindən öldürülmüşdür.

³ *I Dara* – Yeni eradan əvvəl 522-486-cı illərdə qədim İran şahı olmuşdur. Əxəmənilər sülaləsindən idi. Əxəmənilər əleyhinə baş qaldıran üsyan yatırıldıqdan sonra hakimiyyət başına keçmişdi. İran quldarlıq dövlətini möhkəmlətmək məqsədilə bir sıra islahat (inzibati, hərbi, iqtisadi və s.) aparmışdır. Dara öz hakimiyyəti dövründə skiflər üzərinə müvəffəqiyyətsiz hücum etmiş, Yunanistanla müharibəyə başlamışdır.

⁴ *Əhəd xan* – Buxara əmriri idi.

⁵ Dördüncü nəşrdə *hekayət əvəzinə: şikayət*.

[BƏLAYİ-FƏQRƏ DÜŞDÜN, RAZI OL, BİÇARƏ, SƏBR EYLƏ!]

(Səh.276)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 may* 1910, №18) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərə “*Səbr eylə!*” adı ilə verilmişdir.

¹ Jurnalda və ikinci nəşrdə *girişmə əvəzinə: gəzişmə*.

[SONYA, EY DİLBƏRİ-PAKİZƏ ƏDA!]

(Səh.278)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (9 may 1910, №18) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Gözəlim!..*” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Seyid Əzim Şirvaninin tərkibbəndlərindən birinə bənzətmədir. Həmin tərkibbənd belə başlanır:

*Jurnalda səhvən “25 aprel” getmişdir.

*“Ey qəmin bu dili-məhzunə səfa,
Kə'beyi-kuyinə eşq əhli fəda,
Hər qədər eyləyəsən cövrü cəfa,
Mən sənə eyləməzəm qeyri-vəfa,
Hər nə hökm eylədin, ey mahliqa,
Cümləsi oldu muradınca rəva!
Gözəlīm, şimdī nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!..”*

¹ Bu misra dördüncü nəşrdə verilməmişdir.

[NEÇİN MƏKTƏBƏ RƏĞBƏTİM OLMAYIR?]

(Səh.281)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 may 1910, №19) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Cibim dolmayır...*” adı ilə verilmişdir.

QAÇ, AT BASDI!

(“Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!”)

(Səh.283)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (30 may 1910, №21) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə verilməmişdir.

[GÖRÜNCƏ ŞƏXS BİR ƏRBABİ-SƏRVƏTİN ÜZÜNÜ]

(Səh.285)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (13 iyun 1910, №133) “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə *görməliyəm* sözü *görməyəlim* şəklində getdiyindən mənə və məzmun təhrif olunmuşdur.

[DİNDİRİR ƏSR BİZİ, – DİN MƏYİRİZ]

(Səh.285)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (14 iyun 1910, №134) *imzasız* çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə *gömmüş* əvəzinə: *gömdü*.

ƏKSİMƏ

(“Zahidin əksimə düşcək nəzəri-xudbini”)

(Səh.285)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (17 iyun 1910, №137) *imzasız* çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Bütün nəşrlərdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

[ƏHLİ-İRANDA, PAH OĞLAN, YENƏ HÜMMƏT GÖRÜNÜR!]

(Səh.286)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (18 iyun 1910, №21) “*Qoca bəy*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Son iki nəşrdə *aşki-bəşəşət* əvəzinə: *əks bəşəşət*.

² *E’tidalı* – İrandakı siyasi partiyalardan biri idi.

[DÜN CƏHƏNNƏM VƏSFİNİ ZAHİDDƏN EYLƏRDİM SUAL]

(Səh.287)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (18 iyun 1910, №21) “*Patultı*” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

¹ “*Nicat*” – Bakıda təşkil olunmuş maarif cəmiyyəti idi. Həmin cəmiyyət 1910–1911-ci illərdə “*Nicat*” adlı bir qəzet də nəşr etmişdir.

[KÜRD ÇALDIQCA BÖRÜ ÇİNGƏNƏ OYNAR, DERLƏR]

(Səh.287)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (20 iyun 1910, №139) “*Ə.Sabir*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Qəzetdə “*çingənə*” sözünün üzərinə çıxış əlaməti qoyulub, “*qaraçı*” deyə izah verilmişdir.

[YILDIRIMLAR YAĞSA GÖYDƏN, TİTRƏMƏZ RUHUM MƏNİM]

(Səh.287)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (21 iyun 1910, №140) “*İlan*” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

[BİZİ ALDATMA, XACƏ, HƏR SÖZÜNƏ]

(Səh.287)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (22 iyun 1910, №141) “*S.*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qəzetdə taziyanənin sonunda “*Xəyyamdan məalən tərcümə*” sözləri yazılmışdır. Xəyyamın rübaisi budur:

*“Ey xacə, yeki kam rəva kon mara,
Dəm dərkəşo dərkare xoda kon mara,
Ma rast rəvim leyk to gəc mi bini,
Rov çareyi-didə kon, rəha kon mara”.*

¹ Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə *Xacə, aldatma bizləri* sözüünə şəkildə getmişdir.

[ŞANLI GÖRDÜKCƏ MƏNİ SANKİ EDİR QÖVR FƏLƏK]

(Səh.288)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (24 iyun 1910, №143) “*Ə.Sabir*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Son üç nəşrdə *namurad olmağım* əvəzinə: *namurad olmağın*.

² Qəzetdə *murad* əvəzinə: *məqsəd*.

[ARİF ÇALIŞIR Kİ, MİLLƏT AZAD OLSUN]

(Səh.288)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (25 iyun 1910, №144) “*S.*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[DÜN YATIB MİR HAŞIMI RÖ'YADƏ GÖRDÜM, SÖYLƏDİM]

(Səh.288)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (25 iyun 1910, №22) “*Patlı*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Kitabın “İlləri məlum olmayan taziyanələr” bölməsində dərc edilən həmin əsər haqqında şərhlərdə tərtibçi belə bir məlumat vermişdir: “Bu taziyanəni yazıçı M.S.Ordubadı yoldaşın dilindən yazdıq. Taziyanə, Sabirə qarşı dəfələrlə hücum edən “Səda” qəzeti mühərriri Haşımbəy Vəzirovun əleyhinə yazılmışdır” (səh.463).

Sabirin yaşayış-yaratdığı dövrdəki Azərbaycan mətbuatını nəzərdən keçirərkən həmin taziyanənin 1910-cu ildə “Zənbur” jurnalında dərc edildiyini müəyyənləşdirdik. Jurnaldakı mətn ilə M.S.Ordubadının dilindən yazılmış variantı tutuşdurduqda ədibin hafizəsinə, təxminən qırx il əvvəl baş vermiş tarixi hadisəni necə dəqiq xatırladığına, bir-iki söz və ifadə fərqi nəzərə almasaq, Sabir taziyanəsini bədahətən, həm də bu qədər doğru-dürüst söylədiyinə heyran olmamaq mümkün deyildir. Taziyanə “*Gurultu*” adı altında, “Patlı” imzası ilə çap olunmuşdur.

¹ Hər iki nəşrdə *dün yatıb* əvəzinə: *dün gecə*.

² *Haşımbəy Vəzirov* (1868-1916) – 1905-ci il inqilabından sonra burjuva mətbuatında və mütərəddid mətbuatda fəaliyyət göstərən jurnalist və yazıçı idi. “Tazə həyat” (1907-1908), “İttifaq” (1908-1909), “Məzəli” (1914-1915) və bir sıra başqa qəzet, jurnalları nəşr etmiş, “Evlənmək su içmək deyil”, “Döymə qarımı, döyərlər qarını” və s. bədii əsərlərin müəllifi kimi tanınmışdır.

³ “*Səda*” – 1909-1911-ci illərdə Bakıda Haşımbəy Vəzirovun redaktorluğu ilə nəşr olunan gündəlik “ədəbi, siyasi, fənni, iqtisadi və ictimai” qəzet idi. İlk nömrəsi oktyabrın 12-də çıxmışdır. 1911-ci ilin ikinci yarısında bağlanmış, sonralar “Sədayi-həqq”, “Sədayi-vətən” və s. adlar altında buraxılmışdır.

⁴ Son iki nəşrdə *dedi: görməzmişən* ifadəsi *baxıb güldü, dedi* şəklində getmişdir.

DEYİR

(“*Oylə səngindir ki, əsqali-təəssübdən yüküm*”)

(Səh.288)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (27 iyun 1910, №145) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə sərlövhədən sonra belə bir qeyd vardır: “27 iyunda vaqe olan zəlzələ münasibətilə”.

¹ Bütün nəşrlərdə *əsqali-təəssübdən* əvəzinə: *əsqali-təəqqübdən*.

[YATMISAN, MOLLA ƏMU, GÜRCÜLƏR İÇRƏ HƏLƏ SƏN!]

(Səh.289)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (27 iyun 1910, №25) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “*Bulvar mö'minləri*” adı ilə verilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət olunur.

² Son nəşrdə *kişilər* əvəzinə: *kimilər*.

TAPDIM!..

(“*Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağ*”)

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (28 iyun 1910, №146) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qəzetdə sərlövhənin üzərinə çıxış əlaməti qoyulub, aşağıda belə bir qeyd verilmişdir: “*144-cü* nömrənin taziyanəsindəki tapmacanı*”.

Bu taziyanə Əhməd Kamalın “Həqiqət” qəzetində (24 iyun 1910, №143) çap etdirdiyi “Tapmaca”-sına cavabdır. Tapmaca budur:

“Baş ilə ayaq arasında.

– Satdım! Satdım!

– Sən Allah?..

– Sən öləsən!..

– Vallah, inanmaram...

– Bu ölsün, inan!..

– Mən ölüm, neçəyə?

– Biri 225-dən...

– Pay, atonnan!..

Bu tapmacanı həll edənə şollar suyundan bir istəkan mükafatımız vardır”.

¹ Son iki nəşrdə *qədəh* əvəzinə: *qədar*.

² *Şollar* sözünün ilk hecasıdır.

³ Bu misra dördüncü nəşrdə mətndən düşmüşdür.

* 143-cü olmalıdır (*tərtibçinin qeydi*).

[HANKI ALÇAQ BİR ƏLİN QEYD ETDİYİ XƏTDİR O Kİ...]

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (29 iyun 1910, №147) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ II Əbdülhəmid (1842-1918) – 1876-1909-cu illərdə Türkiyə sultanı olmuşdur. Liberal dairələrin başçısı Mithət paşanın rəhbərliyi altında həyata keçirilən saray çevrilişi nəticəsində taxta öyləşmişdir. 1876-cı ildə konstitusiya elan etsə də, az sonra Mithət paşanı sürgünə göndərmiş, 1878-ci ildə isə parlamenti buraxıb, müstəbid üsuli-idarə yaratmış, qəddar hökmdar kimi tanınmışdır. Burjuva inqilabının qarşısını almaq məqsədi ilə Türkiyəni imperialist dövlətlərin yarımmüstəmləkəsinə çevirmişdi. Rusiyadakı 1905-ci il inqilabının təsiri ilə Türkiyədə güclənən demokratik hərəkat 1908-ci ildə inqilabla nəticələndi. Sultan Əbdülhəmid konstitusiyanı bərpa etmək və parlamenti çağırmaq məcburiyyətində qaldı. 1909-cu ildə müvəffəqiyyətsiz əksinqilabi cəhdədən sonra həbs edildi. 1912-ci ilə qədər Salonikdə saxlanmış, sonra isə Balkan müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq İstanbula qaytarılmış və həbsdə də ölmüşdür.

[– YOLDAŞIM, YATMIŞMISAN?]

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (30 iyun 1910, №148) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[BAŞQA MİLLƏTDƏN HÜQUQUN ALMAQ ÜÇÜN HƏR ZAMAN]

(Səh.290)

İlk dəfə “Zənbür” jurnalında (2 iyul 1910, №23) “Patlı” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

[DÜN OXURKƏN BİR MÜDİRİ-MƏKTƏBİN MƏKTUBUNU]

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (4 iyul 1910, №151) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Taziyanə Bakıdakı “İttihad” məktəbinin müdiri, burjuva ziyalı Hüseyn Kamalın mətbuatda çıxan bir məqaləsi ilə əlaqədar yazılmışdır.

[MÜRTƏCE XADİMLƏRİM, HA İNDİ XİDMƏT VƏQTİDİR!]

(Səh.291)

Məhəmmədəli şahın dilindən yazılan bu satira ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 iyul 1910, №26) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə “*Qeyrət vaxtidir!*” adı ilə verilmişdir.

BİR DƏSTƏ GÜL

(*“İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun”*)

(Səh.293)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 iyul 1910, №26) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ƏLHƏZƏR, QOYMA BAXA ƏKSİMƏ ZAHİD Kİ, ONUN...]

(Səh.294)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (6 iyul 1910, №153) “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[QƏZTƏLƏR TÖVQİFİNİ YALNIZ SİPƏHDAR ƏKMƏYİR]

(Səh.294)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (8 iyul 1910, №155) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ İranın böyük torpaq sahibi olan feodallarından Sipəhdar nəzərdə tutulur.

[SANMA BİR MƏSLƏKİ TƏ'QİBLƏ MÖHKƏM QALARAM]

(Səh.294)

Burjua mühərriri Həşimbəy Vəzirovun dilindən yazılan bu taziyanə ilk dəfə “Həqiqət” qəzetində (9 iyul 1910, №156) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Haşimbəy Vəzirov* nəşr etdiyi “Səda” qəzetində “*Keyfim gələndə*” sərlövhəsi ilə qərəzli məqalə və felyetonlar yazardı. Ona işarə olunur.

[DÜN BİR EŞŞƏKXİSAL İNSANƏ]

(Səh.294)

Haşimbəy Vəzirov haqqında deyilən bu taziyanə ilk dəfə “Zənbur” jurnalında (9 iyul 1910, №24) “*Patilti*” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

Bu taziyanə çap edildikdən sonra həftəlik “Zənbur” jurnalının yalnız bir nömrəsi buraxılmış və H.Vəzirovun polisə şikayətinə görə, jurnalın nəşri iki aydan artıq dayandırılmışdır. Bu barədə jurnalın növbəti 26-cı nömrəsində (24 sentyabr) çap olunmuş “*Mətbuatın tə’tilinə səbəb kim oldu?*” adlı redaksiya məqaləsində deyilir:

“Mətbuatın tə’tilinə ümdə səbəb iyirminci əsrdə kütübi-səmaviyə olan qəzetənin başında icrayi-istibdad, keyfə ma yəşə edən hərif, bu vəqtə kimi neçə məsləkdə olduğu ilə məşhuri-ələm olan bir canidir.

Qarelərimiz sual etsə nə dəlil ilə? – biz də ...n başqalara isnad verdiyi iftira və ittihamatdan qorxmuyub cavab verəcəyik: bu dəlil ilə ki, nə mühərriyin, nə müsəhhihin, nə müvəzzinin, nə mütərcimin, nə e’lan cəm’ edənin, daha doğrusu, mürəttibin pullarını tərtib ilə vermədiyi səbəb oldu. Budur, məhkəmələr (sud) şahiddir...

Şayəd bizdən soruşalar ki, o, həqq verən deyil idi, qəzetəsini tə’til etdilər, sizə nə gəldi? Bizi də mərqum hərifin adına buraxılan *gurultu** tə’tilə məcbur etdi...”

¹ “*Zənbur*” – 1909-1910-cu illərdə Bakıda “Molla Nəsrəddin”in təsiri ilə nəşr olunan satira jurnallarından biri idi.

BAKIDA BİR KƏNDƏ MÜHAVİRƏ

(“*Kəndçi: Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bizə*”)

(Səh.295)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 iyul 1910, №27) “*Məclisdə olan*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrlərdə “*Kəndçi və axund*” adı ilə verilmişdir.

* Taziyanə bu ad ilə çap olunmuşdur (*tərtibçinin qeydi*).

[CƏNNƏTDƏKİ HURİLƏRİ, QILMANLARI ALLAH]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (11 iyul 1910, №157) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[KİMDİR ARİF? – DEYƏ SORDUM, DEDİLƏR ƏSRƏ GÖRƏ]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (12 iyul 1910, №158) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[OĞLUNUN VASİTEYİ-XİLQƏTİ OLMAQLA FƏQƏT]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (13 iyul 1910, №159) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[DEYİRDİK BİR ZƏMANLAR BİZ KƏMALİ-FƏXRÜ HÜMMƏTLƏ]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (14 iyul 1910, №160) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Tərəqqipərvər türk şairi Namiq Kamalın məşhur qəsidəsindən bir misradır.

[MÜTLƏQİYYƏTDƏ ƏBD ŞƏKLİNDƏ]

(Səh.297)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (15 iyul 1910, №161) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1 Bu misra üçüncü nəşrdə mətnəndən düşmüş, onun əvəzinə sonrakı misra iki dəfə çap olunmuşdur.

[BİR MÜDİRİN Kİ, KEÇMƏYƏ QOLUNA]

(Səh.297)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (16 iyul 1910, №162) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, beşinci və altıncı nəşrlərə daxil edilmişdir.

BİR GÜL

(“*Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu*”)

(Səh.297)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 iyul 1910, №28) “*Bağban*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci və dördüncü nəşrlərdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ İkinci və üçüncü nəşrlərdə *hey* əvəzinə: *tez*.

AY CAN! AY CAN!..

(“*Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! ay can!..*”)

(Səh.298)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 avqust 1910, №30) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu satira çar hökumətinin bir çox qəzətləri bağlaması və onların redaktorlarını həbs və sürgün etməsi münasibəti ilə yazılmışdır.

¹ Bu misrada işlənən və sonrakı bəndlərdə təkrar olunan *hörmətdən* sözü bütün nəşrlərdə *qiymətdən* sözü ilə əvəz edilmişdir.

² Şeirdə adı çəkilən Molla Qəvam, Molla Səlam və Molla Hacıbaba mürtəce ruhanilərdən idi. Onlar həmişə yeni məktəbin, maarifin, mətbuatın qəddar düşməni olmuşlar.

³ *Qafqay* – İndiki Orconikidze (Vladıqafqaz) şəhəridir.

⁴ Bütün nəşrlərdə *yazı* əvəzinə: *qəzet*.

AMMA, MİLLƏT A!..

(“*Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..*”)

(Səh.301)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 avqust 1910, №31) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu bənd ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə getməmişdir.

² *Sipəhdar* – İrənin iri feodallarından biri idi. Gilan vilayətində bir çox kəndi vardı. Əvvəlcə Məhəmmədəli şahə tərəfdar olmuş, sonra isə məşrutəçilərlə birləşərək Tehrana hücum edən mücahidlərə başçılıq etmişdir. Məhəmmədəli şah taxtdan salındıqdan sonra hakimiyyət başına keçmişdi. Şəxsi mənfəəti üçün inqilabi hərəkata qoşulan Sipəhdar hakimiyyəti ələ alan kimi irtica cəbhəsinə keçmişdi.

³ *Yəfrem* – Qafqaz ermənilərindən olub, İran inqilabına kömək üçün gədən könüllülərdən biri idi.

⁴ *Bağırxan* – Təbriz inqilabında rəşadət göstərən, “Salari-millət” adlandırılan bir mücahid idi.

⁵ *Səttarxan* (?-1914) – Cəsur xalq qəhrəmanı, Cənubi Azərbaycandakı demokratik hərəkatın görkəmli xadimi idi. Qaracadağ rayonunda kəndli ailəsində doğulmuş Səttarxan sonralar uzun müddət Zaqafqaziyanın sənaye mərkəzlərində çalışıb, fəhlə hərəkatında fəal iştirak etmiş, sosial-demokrat “Hümmət” təşkilatının üzvü olmuşdur. İran inqilabı dövründə mürtəce hakimlər əleyhinə qızğın mübarizə aparmış, 1908-1909-cu illərdə şah hakimiyyəti və yerli feodallara qarşı, konstitusiyanın bərpası uğrunda Təbrizdə başlanan xalq üsyanına rəhbərlik etmişdir.

⁶ *Bahadır* – İrəndəki məşrutə hərəkatının iştirakçılarında biri idi.

⁷ *Səmsəm* haqqında jurnalın belə bir qeydi vardır: “*Səmsəmissəltənə sərdar Bahadırın pədəridir*”.

SİPƏHDAR DEYİR Kİ

(“*Arşimed: “Bir nöqtə bulsaydım ona bil’istinad”*)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (19 avqust 1910, №3) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Arşimed* (y.e.ə.287-212) – Qədim yunan alimi idi. Manivella qanununu müəyyən etdikdən sonra: – Mənə istinad nöqtəsi verin, küreyi-ərzi yerindən oynadım! – demişdir.

² Qəzetdə *kisəmə girsəydi* ifadəsi əvəzinə: *pəncəmə keçsəydi*.

HÜSEYN KƏMAL DEYİR Kİ

(“*Tə’nü təhqirə təhəmmül edərəm mən, lakin*”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (9 sentyabr 1910, №15) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız dördüncü nəşrə daxil edilmişdir.

¹ *Hüseyn Kəmal* – Bakıdakı “İttihad” mədrəsəsinin müdiri idi.

RƏMƏZAN SÖHBƏTİ

Bizim həacı deyir ki

(“Əl’əman artıq orucdan, əl’əman!”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (13 sentyabr 1910, №17) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

Oruc deyir ki

(“Ey həacı, məndən şikayət etmə”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (15 sentyabr 1910, №18) *imzasız* çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

“SƏDA”nın 162-ci NÖMRƏSİNƏ

(“Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm”)

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 sentyabr 1910, №19) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

M.Ə.Sabir bir neçə əsərində “Səda” qəzetinin müdiri Həşimbəy Vəzirovun məsləksizliyini kəskin tənqid atəşinə tutur. H.Vəzirov bunlara cavab olaraq “Səda” qəzetinin 1910-cu il 25 avqust tarixli 162-ci nömrəsində Sabirin əleyhinə təhqiramiz taziyanə çap edir.

Sabirin taziyanəsi buna cavab olaraq yazılmışdır.

¹ *Birisi* – H.Vəzirovun “Səda” qəzetində işlətdiyi gizli imzadır.

² İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə *mənə* əvəzinə: *bizə*.

[E’TİLA ETDİKCƏ, DERLƏR, YÜKSƏYƏ TƏYYARƏLƏR]

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (28 sentyabr 1910, №27) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

KƏNDLİ DEYİR Kİ

(“*Bakıda nəfiz ikən əllidən artıq üləma*”)

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (6 oktyabr 1910, №34) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

BAKILI DEYİR Kİ

(“*Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizə*”)

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (7 oktyabr 1910, №35) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ŞAH DEDİ: – AĞLAYIRAM, BƏS Kİ, ÜZÜM ÇİRKİNDİR]

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (8 oktyabr 1910, №36) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1 İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə *şah* əvəzinə: *ər*.

2 Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə belədir: *Övrət arz eylədi: – Yahu, səni hər gün görürəm*.

İNTELİGENTLƏR DEYİR Kİ

(“*Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!*”)

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (8 oktyabr 1910, №36) “Palanduz” səhifəsinin 1-ci nömrəsində “*Nizədar*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

“Günəş” qəzeti 1910-cu il 8 oktyabr tarixli 36-cı nömrəsindən etibarən “Palanduz” adı altında “Həftəlik məzhəkə səhifəsi” açmışdı. Sabirin həmin səhifə üçün yazdığı satiraları “Nizədar” imzası ilə, çox vaxt “Çuvalduz” adı altında çap olunardı.

Şairin əvvəl “Günəş”, sonra da “Yeni həqiqət” qəzetinə əlavə kimi çıxan “Palanduz” adlı satirik səhifədə iştirakı və bu səhifənin əməkdaşları ilə qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqələri maraqlıdır. “Palanduz”un müdiri Toxmaq, naşiri Heyvərə, müəllifləri isə Qıyıq, Sancaq, Biz, Balta, Mısmar, İynə, Nizə və başqalarından ibarət idi. Qəzətdə vaxtaşırı çap olunan satirik əsərlərdən əlavə, “Palanduz”dakı bütün yazılar satirik mahiyyətdə idi. Onun nömrələri də qəzətdən fərqli olaraq, ayrıca sıralanırdı. Səhifələrin ilk nömrəsindən başlayaraq əsərlərini “Çuvalduz” ümumi başlığı və “Nizədar” imzası ilə dərc etdirən xalq şairi bu səhifənin adı, siravi üzvlərindən deyil, onun əsas bayraqdarı və ideya-bədii istiqamətvericisi idi. Təsadüfi deyil ki, səhifənin adı ilə Sabirin orada dərc etdirdiyi əsərlər üçün işlətdiyi ümumi başlıq qulaq-qafiyəsidir: *Palanduz – Çuvalduz*. “Palanduz” səhifənin, “Çuvalduz” isə Sabirin səhifə içərisindəki xüsusi guşəsinin başlığıdır.

“Palanduz”da çıxış edən müəlliflər sanki vahid bir satira ədəbi məclisində birləşmişdilər. Xalq şairi məclisin bütün işlərində iştirak edərək onun səhifəsində fasiləsiz çap olunurdu. Şairin “İnteligenlər deyir ki,” “Millet deyir ki”, “Axşam olacaq...”, “Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-İranə yenə”, “Şurə gəlib şad olun, iranlılar!”, “Bakıda Şamaxı yolundakı həbsxanənin qabağında oxunan növhədir”, “Yuxu” və s. kimi kəskin ictimai-siyasi ruhlu əsərləri məhz “Palanduz”da dərc edilmişdir.

TƏRCÜMAN DEYİR Kİ

(“Be ta’mine lesane madər az hər ku be Petresburğ”)

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (10 oktyabr 1910, №37) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Qarun* – Guya Musa peyğəmbərin dövründə yaşamış və onun düşməni hesab edilən əfsanəvi bir şəxsdir. Hədsiz mal-dövləti, böyük xəzinələri və xəsisliyi ilə məşhurdur.

İRANLILAR DEYİR Kİ

(“Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün”)

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (11 oktyabr 1910, №38) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[SÖYLƏ, TƏQSİRİ NƏDİR, TAPDALAYIRSAN YAZIĞI?]

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (15 oktyabr 1910, №42) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

MİLLƏT DEYİR Kİ

(“*İnteligen ağalar, biz sizi çoxdan tanırıq*”)

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (15 oktyabr 1910, №42) “Palanduz” səhi-fəsinin 2-ci nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə *biz* sözü düşmüşdür.

² Qəzetdə *niyə* əvəzinə: *yənə*.

[QLASNI SEÇKİSİNİ QOYDU DUM MÜZAKİRƏYƏ]

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 oktyabr 1910, №43) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

BAKILILAR DEYİRLƏR Kİ

(“*Şamaxılılar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz*”)

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (18 oktyabr 1910, №44) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1910-cu ilin yanvarında iş dalınca Şamaxıdan Bakıya gələn və Balaxanı kənd məktəbinə müəllim düzələn Sabirin milli mətbuatla əlaqəsi daha da sıxlaşdı. Əvvəlcə “Zənbur” jurnalında, sonra isə “Həqiqət” və “Günəş” qəzetlərində əməkdaşlığı onun mövzu dairəsinin durmadan genişlənməsi ilə nəticələndi. Şairin işlədiyi mövzulardan bir çoxunun mətbuatdan gəlməsi də bununla bağlıdır. 1910-cu ilin oktyabr-noyabr aylarında qələmə alınmış bir sıra təziyanələr bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Bəlli olur ki, nəinki mətbuatda dərc edilmiş müxtəlif səpkili əsərlər, məqalə və felyetonlar, hətta kiçik xə-

bərlər, redaksiya qeydləri belə şairin diqqətindən yayınmamış, qəzetin hər nömrəsinə yazacağı təziyanələr üçün mövzu və material vermişdir.

”Bakılılar deyirlər ki” adlı təziyanə də bu qəbildəndir*.

1906–1907-ci illərdə Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda keçirilən I və II qurultaylarında milli məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılması məsələsi bütün kəskinliyi ilə qoyulmuşdu. Bu problem öz aktuallığını 1910-cu ildə də saxlayırdı. Odur ki, Duma üzvlərinə məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılması məsələsini dövlət səviyyəsində qaldırmağı da tapşırıbmışdılar. Hələ 1906-cı ildə Duma üzvü kimi Şamaxıdan Peterburqa yola salınan Məhəmməddəği Əlizadə Şirvani öz həmvətənlərindən xahiş etmişdi ki, mən sizin istədiyiniz tərəqqi məsələlərini orada qaldıranda siz də yerlərdən müxtəlif yazılar, teleqramlar və digər vasitə və üsullarla səsə səs verin ki, istədiyimizə nail olaq (“Həyat” qəzeti, 11,14 iyun 1906). Dövlət Dumasında ana dili məsələsi yenidən qaldırılanda Şamaxıdan Ali məclisin ünvanına teleqram vurulmuşdu. Bu barədə “Günəş”in xüsusi müxbiri “Tə’limi-ümumi xüsusunda” başlıqlı yazısında belə xəbər verirdi:

“Şamaxı camaatı tərəfindən Peterburq Dövlət Duması sədrinə və müsəlman fraksiyasına belə bir teleqram göndərilmişdir:

Peterburq – Dövlət Duması sədri hüzzuri-alilərinə! Kopyiası müsəlman fraksiyasına:

Biz, Şamaxı şəhərinin müsəlman camaatı ən səmimi qəlbimizdən Dövlət Duması müzakirəsinə qoyulacaq tə’limi-ümumi layihəsi xüsusunda sizdən razılıq edib alqışlayırıq. Bununla, kəməli-iciz ilə xahiş edirik, ibtidai tə’limi-ümumi milli lisanla olmaqla, dövləti dil də lazımı qədər etina olunsun.

Şamaxı camaatı tərəfindən vükəlatə: Fətəlibəyov, İsmayılov, Salamov, Səmədov, Abdullayev” (17 oktyabr 1910, №43).

“Günəş” qəzeti bu xəbərə belə bir qeyd verib: “Əcəba! Bakı müsəlmanları bu hay-küyü eşitmirlərmi?”

Eyni nömrədəki “Mühüm məsələ” başlıqlı yazıda da Dövlət Dumasında müzakirə olunan ümumtəhsil məsələsi barəsində Dumaya və onun müsəlman fraksiyasına teleqram vurmağın vacibliyi göstərilərək, bu barədə “srağa gün şamaxılıların vurduqları teleqrama” bakılıların “xabi-qəflət üzündən” səs verməmələrinə təəssüf olunurdu. Sonra müəllif fikrinə belə davam edirdi:

“İbtidai elmi-tədris məsələsi məcburi məccani olduqda lazımdır ki, öz ana dilimizdə olsun. Tainki bizim müsəlmanlıq ruhumuz fənaya getməyib, millətimiz məhv olmasın”.

* İstər “Bakılılar deyirlər ki”, istərsə də “Tumanov izn alır ki”, “Deryada qərç olan iranlıların...”, “Bəs deyilmiş, bunca Mehdilər xürucu”, “Bildir chyayi – Səmərqənd etdi İran taciri”, “Avropada Məmələnin eşqbazlığı” və “Yuxu” satiralarının izah və şərhlərində gənc və istedadlı tədqiqatçı Alxan Bayramoğlunun araşdırmalarının nəticələri nəzərə alınmışdır.

Millətin bu mühüm taleyüklü məsələsinə şamaxılıların vaxtında göstərdikləri fəal münasibət redaksiya əməkdaşlarının milli təəssüb hissələrini hərəkətə gətirərək, onların Dumaya vurduqları teleqramın çap olunduğu nömrədə həmin yazıların meydana çıxmasına səbəb olmuşdu. Odur ki, belə bir vətənpərvərlik təşəbbüsünün həmyerliləri tərəfindən göstərilməsi Sabirin sinəsini qürurla doldururdu. Şair həmin gün qələmə alıb qəzetin növbəti nömrəsində çap etdirdiyi taziyanəsində həm özünün sevinc və qürur hissini, həm də Dumaya teleqram göndərməyənlərin qəflətini belə ifadə edirdi:

Şamaxılılar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz
.....”

DİLƏNÇİ DEYİR Kİ

(“Əl açıb sail olmağın xoşdur”)

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (20 oktyabr 1910, №46) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ÇOX TƏƏCCÜB EDİRƏM TƏRZİ-CƏDİDƏ Kİ, ONU]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (21 oktyabr 1910, №47) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərə daxil edilmişdir.

[GƏRÇİ PƏRVAZ ETDİ AYROPLAN DÜNƏN BİR QUŞ KİMİ]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (22 oktyabr 1910, №48) *imzasız* çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[AXŞAM OLCAQ UÇENİKLƏR HƏRƏ BİR MADMAZELİN]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (22 oktyabr 1910, №48) “Palanduz” səhifəsinin 3-cü nömrəsində “*Nizədar*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

[CÜMƏLƏRDƏ DÜKAN AÇMAZ BAKILI]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (24 oktyabr 1910, №49) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ÖYMƏ NƏSƏBİ, ÖYMƏYƏ ŞAYİSTƏ HƏSƏBDİR]

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (26 oktyabr 1910, №51) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[CƏVANKƏN FƏQRDƏN ETMƏ ŞİKAYƏT]

(Səh.307)

İlk dəfə “Yeni füyuzat” jurnalında (26 oktyabr 1910, №2) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. “Eşidənə nəsihət” adı ilə son dörd nəşrə daxil edilmişdir.

[OĞRULARDAN DA BƏDƏXLAQ QUMARBAZLARDIR]

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (27 oktyabr 1910, №52) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

TAP GÖRÜM!..

(“Hər kiçiklər kiçik ikən böyüyür”)

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (28 oktyabr 1910, №53) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə *boyuna* əvəzinə: *boynuna*.

[MÜLKİ-ŞİRAZƏ ZİLİ-SULTANIN]

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (29 oktyabr 1910, №54) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Zilli-Sultan* – Məhəmmədəli şahın əmisi idi. İranda məşrutə vaxtı Avropaya getmişdi. Məhəmmədəli şah taxtdan salındıqdan sonra Zili-Sultan İrana qayıdıb, Şiraza hakim olmaq istəmişdi. Bu və bundan sonrakı iki taziyanə həmin məsələ ilə əlaqədar yazılmışdır.

[MÜRTƏCELƏR, SEVİNİN, KİŞVƏRİ-İRANƏ YENƏ]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (29 oktyabr 1910, №54) “Palanduz” səhi-fəsinin 4-cü nömrəsində “*Nizədar*” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə *indi* sözü əvəzinə: *mülki*.

[ZİLLİ-SULTANA, AMANDIR, VERMƏYİN İRANA YOL]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (31 oktyabr 1910, №55) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ONLAR Kİ, EDİR HÖRMƏTÜ NAMUSUNU TƏQDİS]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (1 noyabr 1910, №56) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

[SAXTƏ BİR XƏTTİ-XAM İLƏ MƏNƏ KAĞIZ YAZIB]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (3 noyabr 1910, №58) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1910-cu ilin yanvarında iş dalınca Şamaxıdan Bakıya gələn şair yanvarın son, yaxud fevralın ilk günlərindən etibarən yaxın dostlarının, o cümlədən

Sultan Məcid Qənzadə və başqalarının köməyi ilə “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin Balaxanı kəndində açdığı məktəbdə müəllim vəzifəsinə nail olur.

Bu xüsusda ilk mətbu xəbər 1910-cu ilin mart ayında dərc edilmişdir. Balaxanı məktəbində təlim-tərbiyə işlərinin vəziyyəti mövzusunda yazdığı məqalələrinin birində məktəbin nəzarətçisi Baxış Əhmədov bilavasitə həmin məsələdən danışarkən deyirdi: “Məktəbimizin şəriət müəllimi bundan əqdəm Molla Abdulla idi. Bakı qazısı Ağa Mir Məhəmməd Kərim Cəfərzadə cənablarının buyurmalarına binaən onu məktəbdən xaric edib, əvəzinə müşarileyh cənablarının və Bakı məkatib inspektoru Mirzə Məcid Qənzadə və Nəşri-maarif ə'zayi-kiramından İskəndər bəy Məlikov cənablarının təhriren və şifahən müdirə və bilzat mənə buyurmalarına binaən Şamaxı əhli Sabir ləqəbli Məşədi Ələkbəri şəriət müəllimi qəbul etdik. Övladlarımızın vəzaifi-şərifeyi-diniyələri bu zatın öhdəsindədir. Bu zatın övqati-məxsuseyi-səlatın birini dəxi ifaqə etməyən mütədəyyin bir zat olduğu qazı cənablarının şəhadəti və bizim öz məşhudatımızla sabitdir” (“Həqiqət” qəzeti, 22 mart 1910, №62).

M.Ə.Sabirin parlaq ədəbi nailiyyətləri, mütərəqqi ictimai-pedaqoji fəaliyyəti onun əleyhdarlarının, o cümlədən Molla Abdullanın kin və qəzəbini artırmışdı. Onlar böyük şairə qarşı açıq mübarizə apardıqları kimi, gizli hədə məktubları yazmaqdan da çəkinmirdilər. Sabir isə öz əleyhdarlarına kəskin taziyanələrlə cavab verirdi.

Bu taziyanənin nə münasibətlə yazıldığını bilmək üçün həmin əsərin nəşrindən iki gün sonra Balaxanı məktəbinin vəkili Baxış Əhmədovun “Günəş” qəzetində (5 noyabr 1910, №60) çap edilmiş “*Adsız məktublara cavab*” məktubuna diqqət yetirmək kifayətdir. Həm bu taziyanənin yazılması tarixini, həm də ümumən Sabirin həyat və fəaliyyətinin bəzi cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün mühüm olan həmin məktubu aşağıda eyni ilə veririk:

“Müdiri-möhtərəm! Şu ziyldəki məktubun dərcinə minnətdarəm.

Cənab! Saxta bir xətt ilə mənə və məktəbimizin şəriət müəllimi Sabir Tahirzadə cənablarına poçta vasitəsi ilə göndərmiş olduğun birər məktubun oktyabr ayının 27-ci günündə vüsulumuz olmuşdur.

Mənə yazmış olduğun məktubda müəllimi-müşarileyhin coğrafiya, həsab, hətta türk dili tədrisində də iqtidarsız olduğunu yazıyorsan. Onun məktəbdən çıxarılmasını tələb edib, əvəzində müqtədir bir müəllimin nəsb olunmasını bizə məsləhət görüyorsan (?). Əks surətdə məktəbə xəyanət etmiş olacağımı da anlıyorsan. Cənabın dəxi guya balaxanalı imişsən. Şəhərə gedib məktubları da bizə ordan yazmış olduğunu ixtar ediyorsan (?). Hətta özünü də üç nəfər imişsiniz (?).

Əfv et, əfəndim, əfv et! Sən nə qədər yazsan da ki, “özümüz də balaxanalıyıq, bu kağızı da gəlib şəhərdən sənə yazırıq”, lakin sənə balaxanalı

olmayıb, üç nəfər də olmayıb, nərəli, nəkarə və kim olduğunu, min dəfə görüb tanımış olduğumuz xəttin bizə anladı, həm də doğru olaraq anladı.

Sənin xəttini tanıyanlar məktubları görər-görməz beduni-təhəmmül...nin xəttidir deyə, hər yerdə buna şəhadət verəcəklərinə müqərrər oldular.

Lakin mən səni boylə rəzil iqdamatda bulunanlardan ədd etməz idim. Məttəəssüf bulunmuşsan. Onda da Sabirin həqqində! Heyf, heyf!..

Əfəndim, bildiyin kimi, Sabiri biz ülumi-riyaziyyə müəllimi deyə məktəbimizə almamışız; məktəbimizin türk dilindəki hesab və coğrafiya tə'limi Əlimişanın vəzifəsidir.

Sabirdən bizim istəyəyimiz şəriət, sərf, bir də türk və fars lisanları tə'limidir ki, onları da kəmalınca ifa ediyor və edəcəkdir də.

Qaldı ki, onun həqqində türk dili tə'limini də bilmiyor kimi dediyin sözlərinin iftirayi-məhz olduğunu kəndin daha eyi biliyorsan, yəqin edirəm.

Sən onu təhqir etsən də, bizcə onun həvəsli, çalışqan, müqtədir, həm də dindar bir müəllim olduğu sabitdir. Bildir üç-dörd ay müddətində məktəbimizdə göstərdiyi hünəri sayəsində idi ki, bu il üçün iyirmi manat da hər ayda məvacibinə əlavə etdik.

Sabirin kəndisinə yazdığı imzasız məktubunda dəxi onu təhdid edərək yazıyorsan ki, “o məktəbdən get, get, get! Yoxsa sənin üçün yaxşı keçməz, başın bəlalər çəkər, bədbəxt olarsan”.

Əcəba, nə demək istəyorsan? Yəni necə yaxşı keçməz? Yavrum, bilmiş ol ki, Sabir, yaxud məktəbimizdə olan sair müəllimlər bizim övladımızın ruhani pədərləri olduğu kimi, bizim də həqiqi bəradərlərimizdir. Biz hər vəqt Allahın ovni ilə onların mühafizəkarlarıyız. Halbuki sənin də kim olduğunu bilməmişiz...

Və bir də Sabir əfəndiyə yazdığı təhdidnaməndə ona Balaxanada qalmaya ancaq ayın başına qədər vəqt veriyorsan. Vəqt bitdiyi kimi getməz isə işlərin də yaxşı keçməyəcəyini anladığırsan (!!).

Əfəndim, ay başa gəldi və vəqt də bitdi, lakin Sabir getməli olmadı. İmdi bununla bərabər biz də sənə bir həftə vəqt verib, iki işin birisini əmələ gətirməyi cənabına təklif edərək deyuruz ki, bu bir həftə daxilində ya qəzetə vasitəsi ilə təhrirən, lakin açıq imza ilə olmaq şərti ilə və yaxud Sabirin özündən şifahən bu xüsusda üzr istəyəsən və illa, təhdidnaməni hökumət suduna verəcəyimizi ixtar ilə xətni-kəlam ediyorum”.

Hədə məktublarının konkret olaraq kimin tərəfindən yazılması məsələsinə gəlincə, tədqiqatçı-sabirşünas A.B.Məmmədovun “*Mirzə Bisavad kimdir?*” adlı məqaləsində (Azərbaycan EA “Məruzələr”, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1987, №11) gətirilmiş faktlar inandırıcı görünür. Belə ki, Balaxanı kənd məktəbində dərslər aşağı səviyyədə keçilir, xüsusən şəriət müəllimi axund Molla Abdullanın şərəb içməsi daha çox etiraz doğururdu. Belə bir adamın şəriətdən dərs deməsi məktəb şagirdlərinin sayını azaldır, hər tərəf-

dən onun üzərinə hücumlar olurdu. Ona görə 1910-cu ilin əvvəllərində Molla Abdulla işdən çıxarılmış, M.Ə.Sabir onun yerinə təyin edilmişdir. Öz dərin biliyi, pedaqoji ustalığı və çalışqanlığı ilə o, tezliklə məktəbin hörmət və nüfuzunun qalxmasına kömək etdi. Sabirin əməli saleh bir adam olması, paklığı isə mömin, dindar camaat arasında ona qarşı xüsusi ehtiram oyadırdı. Əldə edilən nailiyyətlər dərs ilinin sonunda imtahanlar zamanı xüsusilə nəzərə çarpdı. Sabirin əməyi təqdir edilir, qiymətləndirilirdi. Bütün bunları nəzərə alan rəhbərlik onun əmək haqqını 20 manat artırdı. Şairin başqa sahələrdə – poeziya, ictimai-ədəbi mühit və sairədə də qazandığı nailiyyətlər onun düşmənlərini narahat edirdi. Onlar hər vasitə ilə Sabiri nüfuzdan salmağa, şairin Balaxanı məktəbindən çıxıb getməsinə çalışırdılar. Bu niyyətə çatmaq üçün həm şairin özünə hədə məktubları yazır, həm də onun müəllimlik qabiliyyətinin olmamasını, Azərbaycan dilini bilməməsini iddia edərək, Sabirin tezliklə azad edilməsini məktəb rəhbərliyindən təkidlə tələb edirdilər. Əlbəttə, bütün bu cəhdlər uğursuzluqla nəticələnir, Sabirin kəskin taziyanələri, məktəb rəhbərliyinin və xalqın ötkəm cavabları ilə qarşılanırdı. Balaxanı məktəbinin hörmət və nüfuzu xalq içərisində o qədər qalxdı ki, yeni ildə dər-sə gələnlərin sayı xeyli çoxaldı. Nəticədə məktəbin mədəxili məxaricinə kifayət etmədi. Vəziyyətdən çıxmaq üçün yeni ildə uşaqlardan təhsil haqqı alınması qərara alındı. Belə olduqda camaat arasında narazılıq yarandı. Bundan istifadə edən qaragüruhçular Sabirin üzərinə daha şiddətlə hücumla keçməyə başladılar.

Məktəbin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün 1910-cu il oktyabrın 31-də Balaxanı camaatının yığıncağı oldu... “Günəş” qəzetində bu yığıncaq haqqında çap edilən məlumatdan həm iclasın gedişi, həm də Sabirə atılan böhtanların məzmunu aydın olur. Böhtançılar Sabirin müəllimlik qabiliyyətinin olmamasını, Azərbaycan dilini bilməməsini (Sabir Balaxanı məktəbində həm də Azərbaycan dilindən dərs deyirdi) iddia edirdilər. Məktəbin maddi böhranı ilə əlaqədar olaraq camaat vəkili Baxış Əhmədovun məlumatını dinləyəndən sonra müəllimlərdən ikisi öz istefalarını qəbul edir. Bunlardan məktəb müdiri Əhməd Kamalın adı çəkilir. İkinci haqqında isə deyilir. “Və bir də bu günlərdə bana üçüncü dəfədir ki, şəriət müəllimi Məşədi Ələkbər “Sabir” ləqəbli müəllimimiz barəsində məktubat yetişir ki, bən müşarileyhi məktəbdən xaric eləyim. Məktub sahibləri də bunu iyma edirlər ki, müşarileyh üsulitədrisdən bixəbərdir”.

“Günəş” qəzetinin 5 noyabr 1910-cu il tarixli 60-cı nömrəsinə əlavə olunan “Palanduz”un növbəti (5-ci) nömrəsində çap edilən və yuxarıdakı iclasla əlaqədar yazılan məqalə ilə bağlı materiallardan biri “Şikayət...” adlanır və o, “Palanduz”un “İdarəyə məktub” rubrikasında dərc edilmişdir. “Palanduz əmi”yə müraciətlə yazılan həmin məktubda oxuyuruq:

“Ay Palanduz əmi! Helə dünyanın işləri belədir. Adamın adamı olma-
yanda helə böylə edərlər. İki ildir ki, məktəbdə türk dili dərsi vermişəm. İndi
deyirlər ki, sən türk dili bilmirsən. Sən də məktəbə nazir ola bilməzsən! Ko-
missiyanın iclasında mənim adamım hazır olmadığından götürüb məni qara-
layıblar. Heç bu da insafdır?!”

İndi mən də gedib şikayət edəcəyəm ki, mən ondan da layiqəm. Onu
qəbul etməyin. Onda görərsən ki, mən necə adamam”.

“Əz tərəfi – Mirzə Bisavad” kimi kinayəli bir imza ilə çap olunan bu
məktubdakı “İki ildir ki...” ifadəsi Sabirin Balaxanı məktəbində işlədiyi
müddətə (1910-1911-ci illərə) və ona atılan “müəllimlik qabiliyyəti yox-
dur”, “türk dilini bilmir” kimi böhtanlara da işarədir. “Şikayət” sabiranə
üslubu, kinayəsi ilə diqqəti cəlb edir və onun Sabir qələminə məxsus olması
heç bir şübhə doğurmur.

HATİFDƏN GƏLƏN BİR NİDA DEYİR Kİ

(“Görəsən Məhdəlinin yapıdığı əf’alı nədir?”)

(Səh.309)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (5 noyabr 1910, №60) “Ə.S.” imzası ilə çap
olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Taziyanənin materialı o günlərdə mətbuat səhifələrində İran işlərinə dair
dərc olunan teleqraf xəbərlərindən alınmışdır. Sabir taziyanəni yazarkən
“Günəş” qəzetinin 1910-cu il 2 noyabr tarixli 57-ci nömrəsində çap olunan
“*Yenə Məhəmmədəli*” adlı məqalədən istifadə etmişdir. Həmin məqalənin bir
hissəsini burada veririk:

“BİR il tamam Odessa şəhərində iqamət edən İran şahı-məxluunun Yev-
ropa səfəri əzhani-ümumiyyəti şiddətlə cəlb etmişdir. Bu gün tamam mətbuatda
Məhəmmədəli mirzanın bu hərəkəti xüsusunda müzakirət başlanmışdır.

Şahi-məxlu’ imdikdə Vyanaya gedib, oradan Almaniyaya və sonra da
Fransaya rəvan olacaqdır. Vyanada şahı-məxlu’ ingilisdən Tehrana azim ola-
caq Naibüssəltənə ilə görüşəcəkdir.

Bu axırıncı teleqraf xəbərindən görünür ki, Məhəmmədəli mirza Vya-
nada öz əmisi Zilli-Sultan ilə də müləqatda bulunacaq. Hər halda bu səfərdə
Məhəmmədəli mirzanın bu iki zat ilə görüşməsi xəbəri əfkari-ümumiyyəti qə-
ləyanə gətirir.

Məhəmmədəlinin bu səfərində qəsdı, fikri məlum deyildir. Bu səfər işi
əvəildə ciddi surətdə məxfi tutulur imiş. Lakin səfərdən iki gün əqdəm saray
xüddamlarından birisi bu xəbəri mətbuat aləminə buraxmış.

Yevropa mətbuatı bu səfərin haqqında bir neçə müxtəlif mətaliatda bulunurlar. Vyanaadan alınan teleqraflar deyirlər ki, Məhəmmədli mirza Vyana mövqəfində ancaq bir neçə nəfər İran səfərxanəsi ə'zaları tərəfindən qeyri-rəsmi surətdə istiqbal olunub, sonra Vyana otellərindən birisinə rəvan olmuşdur. Oteldə Məhəmmədli mirza “Tehranlı bir İran təbəəsi Məhəmmədli” adı ilə dəftərə səbt olunmuşdur. Və Məhəmmədlinin Zilli-Sultan ilə görüşməsində də heç bir siyasi əlaqə və fikri yoxdur.

Lakin yenə Vyanaadakı “Naye-Fraye-Press” qəzetəsinə İran mənabeimövsuqəsindən xəbər verilir ki, Məhəmmədli mirza istəyir ki, bu səfərində İranın indiki hökumətinə bir zərbə vursun. Yenə həman qəzetə deyir ki, şahiməxluun tamam hərəketləri rus hökumətinə məlumdur.

Berlin mətbuatı isə öz nəzərini pərdəsiz bəyan edib də, ciddiyyəən inanır ki, Məhəmmədlinin bu səfəri ancaq Rusiyanın intiriqalarıdır... Bu səfərin nəticəsi olaraq İranda böyük siyasi iğtişəşat gözləməlidir...”

¹ *Məhəmmədli mirza* (1872-1925) – 1907-1909-cu illərdə İran şahı olmuşdur. Müzəffərəddin şahın böyük oğlu və varisi idi. Qısa müddətli şahlığı dövründə iri torpaq sahiblərinin, feodalların mənafeyini müdafiə edərək inqilab əleyhinə amansız mübarizə aparmışdır. Milli məclisə qarşı mübarizəni davam etdirib, 1908-ci ilin iyun ayında məclisi qovmuşdur.

M.Ə.Sabir öz satiralarında Məhəmmədli şahın adını satirik şəkildə “Məndəli”, “Məmdəli”, “Mə'dəli” işlətməmişdir.

² *Zilli-Sultan* – Məhəmmədli mirzənin atası Müzəffərəddin şahın qardaşı idi. İranda inqilabi hərəkat gücləndiyi vaxt Avropaya qaçmışdı.

³ *Vamberi, Armini* (1832-1913) – Macar burjua dilçi-türkoloqu və etnoqrafıdır. XIX əsrin 60-cı illərində Orta Asiya ölkələrinə və İrana uzun müddətli səyahət etmiş, zəngin faktik material əsasında “Mənim İranda ki səyahətlərim və həyəcanlarım” (1864), “Orta Asiyaya səyahət” (1865) əsərlərini yazmışdı. Bu əsərlər bir çox dünya dillərinə tərcümə edilmişdir.

⁴ Qəzetdə *hər nə* sözü əvəzinə: *fırqə*.

⁵ Qəzetdə *əmsalı* əvəzinə: *timsalı*.

[ŞURƏ GƏLİB ŞAD OLUN, İRANLILAR!]

(Səh.311)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (5 noyabr 1910, №60) “Palanduz” səhifəsinin 5-ci nömrəsində “*Nizədar*” imzası ilə çap olunmuşdur. “*Çuvalduz*” adı ilə yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Bu misra dördüncü nəşrdə getməmişdir.

“TƏRCÜMANİ-HƏQİQƏT” DEYİR Kİ

(“*Xəstəməiz Əbdülhəmid artıq sağaldı, səmridi*”)

(Səh.312)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (9 noyabr 1910, №63) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ “*Tərcümani-həqiqət*” – İstanbulda nəşr olunan gündəlik türk qəzeti idi.

² Türkiyə sultanı II Əbdülhəmid nəzərdə tutulur.

³ Bütün nəşrlərdə *işlərin* əvəzinə: *şeylərin*.

[HALƏTİ-MƏSTLİYİNDƏ NƏ OLUR, EY ƏYYAŞ!]

(Səh.312)

İlk dəfə “Yeni füyuzat” jurnalında (9 noyabr 1910, №4) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son dörd nəşrə daxil edilmişdir.

[DERLƏR, İRAN GÜN-BƏGÜNDƏN XAR OLUR, ƏLBƏTTƏ Kİ!]

(Səh.312)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (10 noyabr 1910, №64) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Kamiran mirza* – Qacar şahzadələrindən idi. Naibüssəltənənin vəfatından sonra onun təşviqi ilə bir neçə Qacar şahzadəsi xarici səfərətxanalarda “bəstə” oturub, yeni naibüssəltənənin Qacar sülaləsindən olmasını tələb edirdilər. Zilli-Sultanın Avropadan Şiraza hakim təyin olunması da bununla əlaqədar idi.

² Son iki nəşrdə sülalə adı bildirən *Qacar* sözü səhv olaraq *qaçar* şəklində getmişdir.

ALMANİYA İMPERATORU VİLHELM DEYİR Kİ

(“*Möhtərəm iranlılar, sizdən təmənnamız budur*”)

(Səh.313)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (12 noyabr 1910, №65) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Taziyanə həmin günlərdə Berlindən alınmış teleqraf xəbərləri əsasında yazılmışdır. Bu cəhətdən “Günəş” qəzetində (8 noyabr 1910, №62) çap olunmuş “*Axırıncı ümid kəsildi*” adlı məqalədən gətirdiyimiz aşağıdakı sətirlər maraqlıdır:

“İrənin bu gün düçar olduğu bəla və izmihlalin çareyi-yeganəsi ədd olunan Vilhelmin axırıncı cavabını da iranilər eşitdilər. Berlindən alınan teleqraf deyir ki, imperator Vilhelm iranilərdən təvəqqe etmiş ki, İrəni mühafizə etmək xahişi ilə dəxi heç vəqt ona rücu olunmasın. Çünki bu iş ingilis ilə Rusiya dövlətlərinin narazılıqlarına bais və səbəb olur...”

¹ *II Vilhelm* (1859-1941) – 1888-1918-ci illərdə Almaniya imperatoru və Prusiya kralı olmuşdur. Öz hakimiyyəti dövründə tipik burjua nümayəndəsi kimi inqilabi fəhlə hərəkatına qarşı mübarizə aparmış, alman imperializminin işğalçılıq siyasətini əks etdirib müharibə qızışdırmış və bu məqsədlə 1914-cü il iyul böhranından istifadə etmişdir. 1918-ci ildə Hollandiyaya qaçmış və ömrünün sonuna qədər orada yaşamışdır.

EYNÜDDÖVLƏNİN İSTE’FASINDAN DOLAYI BƏSTƏ GİRMƏK İSTƏYƏN TEHRAN TACİRANİ-QEYRƏTMƏNDANƏLƏRİNƏ!

(“*Bəstə iqdəm eyləyin, ey tacirani-mö’təbər!*”)

(Səh.313)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (14 noyabr 1910, №67) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Eynüddövlə* – İrənin mürtəce hakimlərindən biri idi. Bir neçə dəfə sədr-ə’zəm (baş nazir) olmuşdur. Müzəffərəddin şahın vaxtında böyük mənsəblərə çatmışdı. Məhəmmədəli şahın hakimiyyəti dövründə Təbrizdə baş qaldıran inqilabi hərəkatı yatırmaq, əncüməni dağıtmaq ona tapşırılmışdı. O, böyük bir ordu ilə Təbrizi mühasirəyə alıb, uzun müddət mücahidlərlə vuruşmuşsa da, axırda məğlub olub geri qayıtmışdı.

HATİF DEYİR Kİ

(“*Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan*”)

(Səh.313)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (16 noyabr 1910, №69) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Şamaxı şəhərində işləyən Şeyxzadə Hafiz əfəndi müəllimə qızını Şamaxıya gətirərək qız məktəbi açmaq təşəbbüsündə olur. Lakin qızı Bakı məktəblərinin birində müəlliməliyə çağırıldığı üçün Şamaxıda qız məktəbi açmaq fikrindən əl çəkir. Taziyanə o münasibətlə yazılmışdır.

[“OSMANLICADAN TƏRCÜMƏ TÜRKƏ” – BUNU BİLMƏM]

(Səh.313)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 noyabr 1910, №70) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Xalq şairi Sabir ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə əlaqədar olaraq mətbuatda tez-tez ədəbi mübahisə və müzakirələr açır, bu münasibətlə bir sıra əsərlər qələmə alıb, həmin müzakirələrə istiqamət verirdi. Xalq şairinin adı ilə bilavasitə bağlı olan belə mübahisələrdən biri də “Günəş” qəzeti səhifələrində keçirilmişdir. Dil və tərcümə məsələlərinə həsr olunmuş həmin müzakirədə Sabirlə yanaşı onun qələm yoldaşı, XX əsr realist-satirik şerimizin inkişafı tarixində özünə məxsus mövqeyi olan şair Əliqulu Qəmküsər də fəal iştirak etmişdir.

O zaman “Günəş” qəzetində çıxan kiçik bir müxbir yazısı bu müzakirənin açılması üçün sanki bəhanə olmuş, çoxdan bəri xalq şairinin zehniini məşğul edən mühüm bir məsələyə dair öz nöqtəyi-nəzərini, qəti fikrini bildirməsinə təkan vermişdir. “*Gəncədən bizə yazıyorlar*” adı altında imzasız çap olunmuş və Sabirin diqqətini cəlb edən həmin xəbərdə deyilirdi: “Gəncə Nəşri-maarif cəmiyyəti Mirzə Məhəmməd Axundovun “Rö’yan” nam əsərini basdırıb və nəşrə başladı. Müşarileyhin osmanlıcadan tərcümə (!) edilmiş “Nədamət” nam əsəri dəxi “Dram” cəmiyyəti tərəfindən nəşr edildi. Hər iki əsər Gəncədə Hacı Həsənovların mətbəəsində basılmışdır” (14 noyabr 1910, №67).

Bu müxbir məktubu Sabirin diqqətindən yayınmamış, iki gün sonra onun qəzetdə ayrıca bir taziyanə ilə çıxış etməsinə səbəb olmuşdur. Yaxın dostu və məsləkdaşı Əliqulu Qəmküsərlə ədəbi mübahisənin başlanğıcına çevrilmiş həmin taziyanəsində xalq şairi deyirdi:

“*Osmanlıcadan tərcümə türkə*” – bunu bilməm

.....”

Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, yuxarıda adı çəkilən müxbir məktubundan xəbərsiz olan müəlliflər bu taziyanənin yazılması səbəbini yalnız izah etmiş, ədəbi mübahisənin məhz kimin əsəri (Sabirin yaxud Qəmküsərin) ilə başladığını düzgün müəyyənləşdirə bilməmişlər. Taziyanənin məzmununa və Qəmküsərin ona verdiyi cavaba əsaslanan Əlabbas Müznib hələ 1929-cu ildə həmin şerin nə münasibətlə yazıldığını belə izah etmişdir: “Əliqulu Nəcəfov

Qəmküsarın osmanlıcadan Azərbaycan şivəsinə çevirdiyi bir əsərin üstündə tərcümə yazdığı üçün bu rübai yazılmışdır”. Professor Cəfər Xəndanın deklərindən isə belə çıxır ki, guya həmin mübahisə Qəmküsarın şəri ilə başlanmış, “onun “Günəş” qəzetinin 78-ci nömrəsində (1910, 26 noyabr) çap etdirdiyi qitəsində ədəbi dil qaydalarının pozulduğunu gören Sabir Ə.Q.Qümküsara cavab yazmış və... nəticədə bu epigram ciddi ədəbi mübahisənin başlanğıcına çevrilmişdir”.

Doğrudur, Sabir “Ə.Qəmküsar bəradərimə cavab” adlı taziyanə yazmış və qələm yoldaşının az əvvəl çap olunmuş rübaisində ədəbi dil normalarının pozulduğu üçün onu kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur. Lakin bu, mübahisənin başlanğıcı yox, xeyli əvvəl açılmış müzakirənin davamı və inkişafı idi. Başqa sözlə desək, “Ə.Qəmküsar bəradərimə cavab” satirası Sabirin bilavasitə həmin məsələyə həsr etdiyi ilk əsəri deyildi, Qəmküsar tərəfindən verilmiş cavaba cavab idi.

“Osmanlıcadan tərcümə...” satirasının müəllifi osmanlı dili ilə Azərbaycan dilinin eyni sistemli dillər qrupuna mənsub olmasından çıxış nöqtəsi kimi istifadə edib, bu iki dilin birindən o birinə tərcümə məsələsinə ümumiyyətlə lüzumsuz, yanlış bir iş kimi baxırdı.

[ŞİMDİ HƏR MİLLƏT EDİR NƏFSİNİ İRFANƏ FƏDA]

(Səh.314)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (18 noyabr 1910, №71) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[OYLƏ QORXMAM “BİŞ”DƏN KİM, QORXURAM “CƏDVAR”DƏN]

(Səh.314)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (19 noyabr 1910, №72) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

BAKIDA ŞAMAXI YOLUNDAKI HƏBSXANƏNİN QABAĞINDA OXUNAN NÖVHƏDİR

(“Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki”)

(Səh.314)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (19 noyabr 1910, №72) “Palanduz” səhi-fəsinin 7-ci nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

SƏFİL TACİR DEYİR Kİ

(“Bir nəçə ildir ki, uyub işrətə”)

(Səh.314)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (22 noyabr 1910, №72) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[TUMANOV İZN ALIR Kİ, ŞİRVANƏ]

(Səh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (25 noyabr 1910, №77) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1859-cu ildə baş vermiş dəhşətli zəlzələdən sonra quberniya mərkəzinin Şamaxıdan Bakıya köçürülməsi nəticəsində qədim Şamaxı dəmir yolundan kənarda qaldı. Dəmir yolunun tərəqqi və inkişaf üçün əhəmiyyətini yaxşı bilən və dərk edən şamaxılılar zaman-zaman bu məsələnin üstünə qayıdaraq Şamaxıya dəmir yolu çəkilməsinə nail olmaq üçün müxtəlif dairələrə çoxsaylı müraciətlər edirdilər. Bəzi sərvətdarlar, iş adamları da Şamaxıda müəyyən işlər görmək üçün buraya dəmir yolu çəkilməsi, ya çəkdirilməsi məsələsində maraqlı idilər. Ona görə Şamaxı dəmir yolunun hansı istiqamətdən çəkilməsi məsələsi də müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Sabir bir vətəndaş, həm də şamaxılı kimi bu məsələyə biganə qala bilməzdi. “Günəş” qəzetinin səhi-fələrində gedən bir yazı ona həmin məsələyə münasibət bildirmək üçün firsət verdi.

“Sığnaq-Şamaxı dəmir yolu” adlanan həmin xəbərdə deyilirdi:

“Knyaz P.Ə.Tumanov və mühəndis Təqi Yunusov Sığnaq ilə Şamaxı arasında dəmir yolu çəkilmək barəsində icazə tələbi üçün təşəbbüsatda bulunmuşlar. Nəçə ki, məlumdur, hökumət Kaxetiyadan Sığnağa kimi dəmir yolu döşənməsinə izn vermişdir. Və qeyri, xırda şirkətlər də Bakı-Şamaxı dəmir yolu üçün icazə tələbində bulunmuşlar. Binayə-aliyə hərgah fəvqəz-zikr Sığnaq-Şamaxı yoluna icazə verəcək olursa, o vəqt Bakı-Tiflis dəmir yol xəttinə bir şəqqə ayrılacaqdır” (“Günəş” qəzeti, 22 noyabr 1910, №74).

Xəbərdən görünür ki, iş adamlarının bir qismi Şamaxıya dəmir yolu xəttinin Sığnaqdan, digər qismi isə Bakıdan çəkilməsinin tərəfdarıdır. Sabir bu xəbərdən iki gün sonra həmin məsələyə münasibətini belə bildirdi:

Tumanov izn alır ki, Şirvanə

.....”

Buradan görünür ki, Sabir xəbərdə göstərilən istiqamətlərdən fərqli olaraq, üçüncü bir istiqaməti – Şamaxıya dəmir yolunu Kürdəmirdən çəkməyi daha əlverişli hesab edir. Onun fikrincə, Bakı – Şamaxı xətti çox xərc aparıb, iqtisadi cəhətdən bir o qədər də səmərəli olmazdı. Həm də bu, Şamaxını yerləşdiyi regiondan bir növ təcrid edərdi. Sığnaq – Şamaxı xətti isə Şamaxını Bakıdan, ümumən Azərbaycandan kənarlaşdırar, necə deyərlər, üzünü əks tərəfə çevirərdi. Şamaxı üçün həm iqtisadi, həm coğrafi, həm də mədəni və mənəvi cəhətdən ən səmərəli yer və istiqamət Kürdəmir – Şamaxı dəmir yol xətti idi. Ona görə Sabir “bizimkilər” deyə yerli sərvət, vəzifə və nüfuz sahiblərini həmin məsələ ətrafında Kürdəmir – Şamaxı dəmir yol xəttinin xeyrinə səslərini ucaltmaya çağırırdı.

¹ İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə *aya* əvəzinə: *amma*.

[ÖVRƏT ALMAQ, BOŞLAMAQ, ÖVLADA AD QOYMAQ KİMİ]

(Səh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (26 noyabr 1910, №78) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

DƏRYADA QƏRQ OLAN İRANLILARIN YETİM BALALARINA TƏSƏLLİ

(“İki yüz qərq olan iranlıların”)

(Səh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (28 noyabr 1910, №79) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qədərbilməzlik, milli etinasızlıq və insan taleyinə biganəlik faktlarından biri də Xəzər dənizində “Merkuri” gəmisində batan iki yüz İran vətəndaşının (sənişinin) həyat bahasının, qan pulunun İran konsulluğu tərəfindən yüz qırx min rubl müəyyənləşdirilməsi məsələsi idi. Qəzetlərin yazdığına görə, batan “Merkuri” gəmisinin mənsub olduğu şirkət ölənlərin ailələrinə yüz qırx min rubl məbləğində ödənc verəcək. Sabir iki yüz nəfərin həyatının sona yetməsi müqabilində təyin olunan məbləğin son dərəcə az və təhqiramizliyinə etirazla yazırdı:

İki yüz qərq olan iranlıların
.....”

¹ “*Merkuri*” – Bakıda gəmiçilik şirkəti idi.

(Səh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (29 noyabr 1910, №80) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qəzetin 24 noyabr 1910-cu il tarixli, 76-cı nömrəsinə “Əlavə vərəq”də “Mehdi” adlı məqalə çap olunmuşdur. Həmin məqalə İmam Qasım Bıq-qulovun “İdil” qəzetindəki eyni adlı məqaləsi əsasında hazırlanmışdı. Məqalədən məlum olur ki, Saratovda guya tatarların təzə bir “peyğəmbəri” zühur edib. “Mehdi” peyğəmbər” əslində 60 yaşlı Mirəli adlı qoca kişidir. O, “M” hərfi barədə uzun-uzadı cəfəngiyyatlar danışır. Məqalənin bir yerində deyilir: “...keçən sənə rus qəzetlərində bu xəbəri oxuyan müxbir bu sənə sentyabrın axırlarında Hacıtərxandan gedərkən Saratova gəlir ki, “Mehdi”ni görsün...”

¹ *Mehdi* – Şiələrin on ikinci və axırıncı imamıdır. Dini əfsanəyə görə, “qeyb” olmuşdur. Dünya qarışanda “zühur” edib, işləri düzəldəcəkmış.

QURBAN BAYRAMI

(“*Bayram olcaq şövkətlilər, şanlılar*”)

(Səh.316)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (30 noyabr 1910, №81) “*Palanduz*” şairlərinədən “*Nizədar cənabları*” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

“Palanduz”un 8-ci nömrəsində “Çəkic” imzalı, “Qurban bayramı” başlıqlı maraqlı bir felyeton var. Felyetonda oxuyuruq:

“Qurban bayramının axşamı müdirimiz Toxmaq həzrətləri “Palanduz” mühərrirlərindən: Qıyıqı, Sancağı, Bizi, Tövlə mıxını, Balta, Mismar, Nizədar, İynə, Xüftan, Arıq və Əyyarı naşirimiz Heyvərənin evinə dəvət edib hökm etmişdi ki, bayram günü şəhər sübhədən hər kəs öz öyündən çıxıb hərə bir müsəlman məhləsinə gedib müsəlmanların halından, qoyun dərilərinin yığılmasından, müsəlmanların nə növ’ bayram keçirtməsindən məlumat yığsınlar. Bu xüsusda Qıyıq bir az naz etdisə də, fəqət bir şey edə bilmədi.

Bayram günü bunlar müxtəlif yerlərə gedib dünən idarəyə böylə məlumat verdilər”.

Sonra növbə ilə Sancaq, Biz (Tövlə mıxı naxoş olduğu üçün heç bir yerə gedə bilməyib), Xüftan, İynə, Həzrət, Nizədar, Arıq, Əyyar, Mismar, Balta, Qıyıq çıxış edərək hər biri bayram günü getdikləri yerdə aldığı təəssürat haqda məlumat verir. Həmin yığıncaqda Nizədarın (yəni Sabirin) çıxışı budur:

“Nizədar – Mən bir məhz cəmiyyətə dəvət olunmuşdum. Burada ittiha-di-İslam barəsində danışıq var idi. Burada bir çox natiqlər var idi. Kimisi İrandan Hindistan yolunun keçməsinin zərərindən deyirdi ki, müsəlmanlar gərək Almaniya imperatoruna teleqram vurmayeydilər. O biri deyirdi ki, canım, yox, lazıımıydı. Xülasə, bir çox danışıqdan sonra məclis təsdiq ediyor ki, İranın hal-hazırda boynuna sarmaşan ilanların arasına girmək mümkün deyildir. Burada bir mühüm qətnamə yapılmış isə, fəqət o hələ məxfi saxlanılır”.

Göründüyü kimi, “Nizədar”ın hesabatı “qurban bayramında müsəlmanların nə növ’ bayram keçirmələri, qoyunların dərisinin necə yığılması” və s. haqqında olmayıb, sırf ictimai-siyasi məsələyə, daha doğrusu, beynəlxalq hadisəyə münasibəti əks etdirir. Bu da təsadüfi deyil. O dövrdə Sabiri ən çox narahət edən problemlərdən biri İran hadisələri, Şərq məsələsi idi. Qurban bayramı haqda şairin poetik hesabatı isə qəzetdə “Qurban bayramı” başlığı, “Palanduz” şairlərindən “Nizədar cənablar”ı imzası ilə çap olunmuşdur.

¹ *Xəlilüllah* – İbrahim Xəlil peyğəmbərin ləqəblərindəndir, Allahın dostu deməkdir. Qurban bayramının əsasını qoymuşdur. Öz oğlu İsmaili Allaha qurban kəsmək istəyəndə göydən buna guya bir qoç gəlmiş, İsmailin əvəzinə o qoçu qurban kəsmişdir.

² Bütün nəşrlərdə *fağır-füğur gəzir* əvəzinə: *fəqir süal edir*.

³ Bütün nəşrlərdə *bu* əvəzinə: *bir*.

⁴ Bütün nəşrlərdə *qalstuku taxır* əvəzinə: *qalstuq keçirir*.

⁵ Bütün nəşrlərdə *əl cibə salmayıır* əvəzinə: *qonşuya baxmayıır*.

⁶ Qəzetdə *ondan* əvəzinə: *üçdən*.

⁷ Bütün nəşrlərdə *şad et* əvəzinə: *yad et*.

Ə. QƏMKÜSAR BƏRADƏRİMƏ CAVAB

(“*Təhvili-ibarət*” sözünü “*tərcümə*” qanmaq”)

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (2 dekabr 1910, №82) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

M.Ə.Sabirin “Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm” misrası ilə başlanan taziyanəsi “Günəş” qəzetində (17 noyabr 1910, №70) çap edildikdən sonra şair Əliqulu Qəmküsar “Günəş” qəzetindəki (26 noyabr 1910, №78) “Palanduz səhifəsinin 7-ci nömrəsində həmin əsərə belə bir taziyanə ilə cavab vermişdir:

*“Osmanlı dili çünki mürəkkəbdir ərəbdən,
İşkalə salır qareini işbu səbəbdən,
Türkə eləyib tərcümə, etsək onu islah –
Asanraq edər fəidəbəxş elmü ədəbdən”.*

M.Ə.Sabirin “Ə. Qəmküsar bəradərimə cavab” adlı şəri həmin bu taziyanəyə cavabdır. Ə. Qəmküsar yenidən Sabirə cavab yazaraq, “Günəş” qəzetində (15 dekabr 1910, №92) aşağıdakı taziyanəni çap etdirmişdir:

*“Mən yazdığım kələmdəki ləfzə tərcümə
Bixud pozubdur Sabiri–ali cənabını;
Təhvil kəlmə, ya ki ibarət olur, vəli
Açmaz ərəb lüğətləri üzdən niqabını”.*

Bu mübahisə ilə əlaqədar olaraq, “Günəş” qəzetinin növbəti nömrələrinin birində (27 dekabr 1910, №102) “*Tərcüməmi, təbdil və yaxud təhvilmə?*” adlı böyük bir məqalə çap edilmiş və M.Ə.Sabirə haqq verilmişdir.

[BİLDİR EHYAYİ-SƏMƏRQƏND ETDİ İRAN TACİRİ]

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (5 dekabr 1910, №84) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

“Günəş”in 2 dekabr 1910-cu il tarixli sayına “əlavə vərəq”də çap edilən “Səmərqənddə “Tərbiyə” mədrəsinin qapanması” məqaləsində deyilirdi ki, Səmərqənddəki İran tacirləri maarifə xidmət məqsədi ilə keçən il burada (Səmərqənddə) kasıb balaları üçün “Tərbiyə” adlı bir məktəb açmışdılar. Burada dərslər nizamlı, şagirdlər çalışqan, müəllimlər həvəsli idilər. Lakin həmin tacirlərin məktəbi öz boyunlarından atdıqlarına görə orada dərslər dayanıb. Məqalə bu aşağıdakı çağırışla qurtarırdı:

“Möhtərəm Məhəmməd Hadi əfəndinin bu zildə yazılan neçə sətir şerin sizlərə də’vət üçün yazıb insaniyyət naminə rica edirəm, bundan artıq mədrəseyi-“Tərbiyyə”in tətıl eyləməsinə razı olmayasınız. İştə şe’r:

*Məktəblə qıyalar növ’i-bəşər dəf-bəlaya,
Məktəblə çıxar qahirə əsrari-xəfaya,
Məktəblə yaşar rahatü məsudi-rədaya.
Eylər qələmim şu sözü təkrar fəsaya
“Darülədəb”in bilməliyiz qədrini, millət!
İkmalına göstərməli olduqca həmiyyət!”.*

Sabir İran tacirlərinin ala-yarımçıq işlərini, verdikləri vədə xilaf çıxmalarını özgün tərzdə tənqid edərək, onları kasıb balalarının şövqlə oxumalarını gözləri götürməməkdə, dargözlükdə günahlandırır. Bu kədərli xəbər qəzetin 5 dekabr 1910-cu il tarixli sayında Sabirin aşağıdakı taziyanəsi ilə qarşılandı:

*Bildir ehyayi-Səmərqənd etdi İran taciri,
.....”*

ŞAMAXIDA

(“Əsri-bistümdür, səhab altında qalmaz şəmsi-elm”)

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (8 dekabr 1910, №87) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu xüsusda “Günəş” qəzetində iki gün əvvəl (5 dekabr 1910, №84) Səfdər imzası ilə çap olunmuş “Şamaxıda ünəs məktəbi və rəsmi-güşad” adlı xəbərdə deyilirdi: “Bu gün bir aydır ki, müəllimə Gövhər xanım idarəsində bir qız məktəbi açıldı. İyirmi nəfər tələbələri ilə dərslər başlandı”.

Şeyxzadə Hafiz əfəndi müəllimə qızını Şamaxıya gətirib, Şamaxıda qız məktəbi açmaq istəmişsə də, qızı Bakı məktəblərinin birində işə düzələndən sonra həmin fikrindən əl çəkmişdi. M.Ə.Sabir “Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan” misrası ilə başlanan taziyanəsində Şeyxzadənin bu hərəkətini tənqid etmişdi. Az sonra Gövhər adlı bir müəllimənin təşəbbüsü ilə Şamaxıda qızlara məxsus yeni üsullu məktəb açılır. Bu taziyanə də həmin münasibətlə yazılmışdır.

¹ Qəzetdə *səhab* əvəzinə: *hicab*.

...LAM DEYİR Kİ

(“Şeyxül-islamların, müftiyi-islamların”)

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (12 dekabr 1910, №89) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Qəzetdə mətbəə xətası olaraq *tərsayə* sözünün *tər* hecası düşdüyündən mənə və vəzn pozğunluğu yaranmışdır. Buna görə də qəzetin növbəti nömrəsində (13 dekabr 1910, №90) həmin taziyanə aşağıdakı qeydlə yenidən çap olunmuşdur: “*Düinkü nömrəmizdə “Taziyanə” ünvanı altında yazılan rübai səhvən “tər” ləfzinin süqutu cəhətinə mə'nayı qaib etdiyi üçün bugünkü nömrəmizdə dubarə, dürüst olaraq dərcini münasib gördük*”.

² Bu beyt fars şairi Hafizin:

*“Pədərəm rövzeyi-rizvan be do gəndom befruxt,
Naxələf başəm əgər mən bə cəvi nəfruşəm”*

– beytinin tərcüməsidir.

[GÜNDƏ ÜÇ KAĞIZI, BEŞ KOPYANI İMZA EDƏRƏK]

(Səh.320)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (13 dekabr 1910, №90) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

İldə iyirmi min manat maaş alan Bakı şəhər idarəsi rəisi Rayevski şəhərin maliyyə işlərini tənzim etmək bəhanəsi ilə ibtidai məktəb müəllimlərinin maaşını azaltmaq fikrinə düşmüşdü. Taziyanə o münasibətlə yazılmışdır.

[İŞTƏ BİR HEY'ƏTİ TƏHRİRİYYƏ]

(Səh.320)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (14 dekabr 1910, №91) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Haşimbəy Vəzirovun nəşr etdiyi “Səda” qəzetinə işarə olunur. Qəzetin redaksiyası çox natəmiz saxlanan bir binada yerləşmişdi.

[QURULUBDUR YENƏ MEYDANI-HƏYAHAYİ-SÜXƏN]

(Səh.320)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 dekabr 1910, №94) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Mirzəğa Əliyev osmanlı şairlərindən Əşrəfin iki rübaisini öz adı ilə çap etdirir. Taziyanə o münasibətlə yazılmışdır.

¹ Nəf'i (1582-1634) – Böyük türk şairi, qəsidə və satirik şeir ustasıdır. Öz həcvlərinə görə hökumət tərəfindən edam edilmişdir.

ZAHİDLƏRƏ

(“*Aç dilini, yum gözünü, zahida*”)

(Səh.321)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (23 dekabr 1910, №99) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə *sərlövhasiz* verilmişdir.

¹ Şərqdə geniş yayılmış “Leyli və Məcnun” əsərinin qəhrəmanlarına işarə olunur.

² İkinci və üçüncü nəşrdə *zöhd müsəllasını* əvəzinə: *zöhə təcəllasını*.

L Ü Ğ Ə T

A

A b d a r – parlaq, parlayan.
A b ə k i-ş u r – balaca, şor su. Xəzər dənizi nəzərdə tutulur.
A d a b – ədəblər, tərbiyə, əxlaq.
A d a t – adətlər.
A d i – adət edən, alışmış.
A f a q – üfüqlər, aləm, dünya.
A f ə t – bəla, müsibət, *məc.* gözəl.
A x t a x a n a – Şamaxı dağlarında danaların yeyib böyüdüüyü bir bitki.
A l ə m i-m ə'n a – mənəvi dünya, ruhani aləm.
A l u d ə – bulaşmış, giriftar.
A m a c – hədəf, nişanə.
A m a d ə – hazır.
A m i l – tacirin inandığı və işini aparən adam.
A m i r – rəis, əmr edən.
A r i y ə – müvəqqəti, qaytarmaq şərti ilə alınan şey.
A s a r – əsərlər; hadisələr.
A s u d ə x ə y a l – arxayın olan.
A ş ü f t ə – vurğun, aşıq.
A t ə ş i n d ə m – od nəfəslı, yandırıcı.
A v a n – anlar, dəqiqələr.
A y a t – Quran ayələri.
A y i n – dini nümayiş, dini adət, ibadət.

B

B a b ə t – cür, cürə, növ, dürlü.
B a b u n ə – çobanyastığı, mollabaşı, yaxud ağkirpik gülü – bundan sinəni yumşaltmaq üçün içmə dərman hazırlanır.
B a d – külək, yel, rüzgar.
B a d p a – külək sürəti ilə gedən.
B a f a i d ə – faydalı, xeyirli.
B a h i r – parlaq, gözəl; hər kəsə məlum.
B a k – qorxu, xovf, təhlükə.
B a l – qanad, qol.
B a l a – yuxarı; bir şeyin yuxarısı, üstü, yüksəkliyi.
B a l ü p ə r – qol-qanad.
B a n u h ə r ə m – xanım arvad, ağa arvad.

B a r a n – yağış, yağma; n u r- b a r a n – işıq yağışı, *məc.* azadlıq elanı.
 B a r i, b a r – Allah, xuda; b a r i x u d a y a, b a r x u d a y a – ey böyük Allah.
 B a v ə r (etmək) – inanmaq, etibar etmək, güman etmək.
 B a - v ü c u d i n k i – buna görədir ki, belə olduğu üçündür ki.
 B a z i ç ə – oyuncaq, əyləncə vasitəsi.
 B e y t – ev.
 B e y t ü l m a l – dövlət xəzinəsi; vərəsəsiz ölənlərin mal-mülkü və bu cürə ümumi mal-dövləti saxlayan idarə.
 B ə b r b i y a n, y a x u d b ə b r – qaplıdan böyük yırtıcı heyvandır, Hindistanda və Afrikada olur.
 B ə d a y e – bədiələr, gözəl şeylər, gözəlliklər.
 B ə ə z m – məqsədlə, niyyətlə; b ə ə z m i - ş i k a r – ovlamaq qəsdilə.
 B ə h a i m – heyvanlar, dördayaqlılar.
 B ə h r – hasil, məhsul; pəy, hissə; dəniz, dərya.
 B ə l' – udma, sürətlə yemə.
 B ə l d ə – şəhər, qəsəbə.
 B ə l i l ə – qarnı qəbiz edən dərman.
 B ə l i y y a t – bəlalalar, müsibətlər.
 B ə l l ə' t ü – uddum.
 B ə n d – bağlama, azadlığını alma.
 B ə n i n ö v' – öz növündən olan, həmcins.
 B ə r¹ – bar, meyvə, yemiş.
 B ə r² – çox zaman azərbaycanca yönlük və yerlik hal şəkilçilərinin mənasını verir.
 B ə r³ – köks, sinə; d ö v r ü b ə r – ətraf, yan-yörə.
 B ə r d u ş – çiyinə, çiyin üstə, çiyinə çəkmə.
 B ə r' ə k s – əksinə, tərsinə.
 B ə r h ə m o l d u – pozuldu, dağıldı.
 B ə r q ə r a r – qərarlı, davamlı.
 B ə r m ə l a – aşkar, görünən.
 B ə s t ə r – yataq, yorğan-döşək.
 B i d a d – zülm, amansızlıq.
 B i d a r (olmaq) – ayıq olmaq, xəbərdar olmaq, yatmamaq, oyanmaq.
 B i d' ə t – din, şəriət adı, şəriət əleyhinə iş, söz.
 B i h i m m ə t – qeyrətsiz, səysiz, qayğısız.
 B i h u d ə – boş, əbəs; faydasız.
 B i x a r – tikənsiz.
 B i x u d – özünü itirmiş, özündən getmiş, huşunu itirmiş.
 B i l c ü m l ə – bütün, hamı, cəmi.
 B i t t ə m a m – hamısı, bütün, tamamilə.

B i v ə – dul.
B u (y) – iy, qoxu.
B u ç u q – yarım.
B u x a r ə n d a z – bağlanan, buğ verən.
B ü ğ z – kin, ədavət, düşmənlik.
B ü x l – paxıllıq, həsəd.
B ü r r a n – kəskin, kəsici, iti (qılınc).
B ü t l a n – haqsızlıq, batil və boş, bihudəlik.

C

C a h – mənsəb, yüksək rütbə, böyük mövqe.
C a i z – icazə verilmiş, rüsxət verilmiş.
C a l i b – cəlb edən.
C a m – qədəh, piyalə; c a m i - C ə m – əfsanəvi Cəmsid padşahın qədəhi.
C a m ə – paltar, geyim.
C a n s i p ə r – özünü qurban edən, canını fəda edən; aşıq, məftun.
C a n s u z – ürək yandırın.
C a n ş i k a r – can ovlayan, can alan.
C a r i – axan, axmaqda olan.
C a y (c a) – yer, məkan; s a y i - m ə l a l – qəm-qüssə yeri.
C e y – cızıq, hədd.
C e y ş – ordu, qoşun.
C ə d d – baba, atanın və ananın atası.
C ə d ə l – çəkişmə, didişmə, qovğa.
C ə d i d, – yeni; t ə r z i - c ə d i d – yeni üsul, yeni tədris üsulu.
C ə l a l ə f z a – cəlal artıran, daha da cəlallı, hörmətli edən.
C ə n a b ə t – qüslü lazım olan napaklıq.
C ə r a i d – cəridələr, qəzetlər, jurnallar.
C ə r i – cürətli, qoçaq.
C ə r i d ə – qəzet; c ə r i d e y i - ö v m i y y ə – gündəlik qəzet.
C ə v a n b ə x t – xoşbəxt, işi uğurlu olan.
C i b i l l i – təbii, yaradılışda olan xassə.
C i d a – mizraq, süngü.
C i d a l – müharibə, qovğa, vuruşma.
C i y ə r g u ş a – əziz bala, istekli övlad.
C ö v f – iç; boşluq.
C u l f a – toxucu.
C u ş i ş b a r – coşan, coşub qaynayan, coşub daşan.
C u ş ü x ü r u ş – coşma, qaynama, coşqun hərəkət.
C u y – axar su, arx, çay.

C ü m l ə – hamı, hamısı.
C ü n b ü ş – hərəkət, tərpəniş.
C ü s t – cəld, tez tərpənən, sürətlə hərəkət edən.

Ç

Ç a k e t m ə k – yarmaq, yırtmaq.
Ç a k ə r a n – nöqərlər.
Ç e ş m – göz.
Ç ə r ə k ə – balaca kitab kimi dəftər, dərs dəftəri.
Ç ə r x – kainat, fəlakət; göy; dünya, zəmanə; bəxt, tale.
Ç ə r x ə ç i – cəhrə öyirən; xəbərçi, çuğul.
Ç ə r x i-f ə l ə k – dövrən, zəmanənin gedişi.
Ç i d ə – tərtib; ç i d ə e t d i y i – düzəltdiyi, tərtib etdiyi.
Ç ö h r ə t ə r a ş – üzünü qırxdıran, bığ-saqal qoymayan, *məc.* mömin olmayan.
Ç u – elə ki; ç u K a v u s g ö r d ü – elə ki Kavus gördü...
Ç u b – ağac, çubuq.
Ç ü – o zaman ki, elə ki.

D

D a d – kömək, yardım, ədalət, həqiqət.
D a d a n a q – dadanan, əl çəkməyən.
D a d x a h – birinin hüququnu müdafiə edən, ədalət tələb edən.
D a d r ə s – köməkçi, dada çatan.
D a m – tor, tələ.
D a r – ev, bina, müəssisə; məkan, yer.
D a r i-ş ə f a – xəstəxana, müalicəxana.
D a r ü l c ü n u n – dəlixana, dəliləvi.
D a r ü z z ə f ə r – zəfər evi, qalibiyət evi.
D a v ə r – ədalətli hakim, hökmdar; Allah.
D ə h a t – kəndlər.
D ə h ə n – ağız; q ö n ç ə d ə h a n – qönçə ağızlı, gözəl.
D ə h r – dünya, aləm; dövr, əsr.
D ə h y e k – onda bir.
D ə x a l ə t – bir işə qarışma, müdaxilə etmə.
D ə x l – girmə, girişmə, qarışma, müdaxilə etmə.
D ə x l i-k ə l a m – sözə, söhbətə qarışmaq.
D ə q ə l – biclik, hiylə, kələkbazlıq, fırıldaq.
D ə l a l ə t – aparma, yol göstərmə, bələdçilik etmə.

D ə r – qapı.
 D ə r c i b e t m ə k – cibə qoymaq, cibdə gizlətmək.
 D ə r ə k – uçurumun dibi; cəhənnəmin ən dərin yeri.
 D ə r g a h (d ə r g ə h) – ev, saray qapısının qabağı.
 D ə r g u ş q ı l m a q – yadda saxlamaq, xatırlamaq.
 D ə r h ə q i q ə t – həqiqətən, doğrudan da.
 D ə r k a r – işdə, aşkar, göz qabağında.
 D ə s t – əl.
 D ə ş t – çöl, səhra, biyaban.
 D ə 'v a – hüquq müdafiəsi üçün məhkəmə işi; müharibə, vuruşma, dava.
 D ə v a n – yüyürməkdə, qaçmaqda olan, yüyürən, qaçan.
 D i d a r – üz, sifət.
 D i d ə – göz; d i d e y i-ş ə h l a – ala gözlər; d i d e y i-x u d b i n – ancaq özünü sevən, eqoist.
 D i d ə n ə m – gözüyaşlı.
 D i k k ə – səki, skamya.
 D i l a r a m – ürək sakit edən, fərəh verən.
 D i l a z a r – qəlb incidən, ürək sındıran.
 D i l d a d ə – aşıq, vurğun, mübtəla; ürəyini, qəlbini həsr etmiş olan.
 D i l d a r – yar, sevgili, cavan.
 D i l ş a d – sevinən, qəlbi şad.
 D i n a r – qızıl pul.
 D i r a z – uzun.
 D i r ə m – gümüş pul.
 D i ş r ə – bayıra, xaricə, dışarı.
 D i v a n ə s ə r – dəli; vurğun, məftun.
 D ö v l ə t s ə r a (y) – hökumət sarayı, dövlət binası.
 D u m (d u m a) – çar Rusiyasında qanunverici, yaxud inzibati vəzifə daşıyan nümayəndələr məclisi.
 D u n – alçaq.
 D ü ç a r a n – düçar olanlar, giriftar olanlar.
 D ü ç e ş m – iki göz; n u r i-d ü ç e ş m i m – iki gözümün işığı,
 D ü n i m ə – iki yarım, ikiyə parçalanmış.
 D ü r r i-Ə d ə n – Ədən incisi. (Ədən – Yəməndə bir şəhərin adıdır, dürləri ilə məşhurdur).

E

E h t i k a r – taxıl və ya başqa məhsulu saxlayıb sonra baha qiymətə satma.
 E y b c u – eyib axtaran.
 E y m ə n – arxayın.

E y n – göz.

E y t a m – yetimlər.

E'z a z – əzizləmə, hörmət etmə.

Ə

Ə b a – ruhanilərin, mömin adamların geydikləri uzun üst geyimi.

Ə b a-q ə b a – ruhanilərin geydikləri uzun paltarlar.

Ə b a b i l – dağ qaranquşu.

Ə b c ə d – *bax*: səfəs.

Ə b d – qul.

Ə b ə d a – əsla; heç vaxt, qətiyyə.ən.

Ə b ə v e y n – atalar, ata-baba.

Ə b n a – oğullar.

Ə b r – bulud.

Ə b r i-s i y ə h – qara bulud.

Ə c ə m – fars.

Ə c i b – təəccüblü, qəribə.

Ə c r a m – cisimlər, kainatda olan kürələr, ulduzlar.

Ə c s a m – cisimlər.

Ə d d – sayma.

Ə d ə b i s t a n – ədəb yeri, elm, bilik yeri.

Ə d l – ədalət, həqiqət tərəfdarı olma; bərabərlik.

Ə d n a – çox dəni, ən alçaq, rəzil.

Ə f k a r – fikirlər, niyyətlər.

Ə f s u n – *bax*: füsün.

Ə f s ü r d ə – xarab olmuş, solmuş.

Ə ğ l ə b – çoxluq, əksəriyyət.

Ə ğ n i y a – dövlətlilər.

Ə h b a b – dostlar.

Ə h f a d – nəvələr, övlad, nəsil.

Ə h k a m – hökmlər, əmrlər; qüvvət, nüfuz.

Ə h l – xalq.

Ə h l i-d i y a r – bir ölkədə yaşayanlar, bir vətən əhli.

Ə h l i-n ə z ə r – baxan, görün, göz yetirən.

Ə h l i-z a h i r – dünya adamı, ancaq gördüyünə inanan və bununla da yaşayan.

Ə h m ə z – ən qüvvətli, ən möhkəm.

Ə h m ə z i-q a ə t – çox itaət, çox ibadət.

Ə h r a r – hürriyyətçilər, hürriyyətpərvərlər.

Ə h z a n – hüznlər, qəmlər, kədərlər.

Ə x b a r – xəbər.
 Ə x v a n – qardaşlar.
 Ə x z (etmək) – almaq, əldə etmək, mənimsəmək.
 Ə k l – yemək.
 Ə k v a n – kövnlər, varlıqlar; dünya.
 Ə q d ə s – ən müqəddəs, ən qiymətli.
 Ə q l i-s ə l i m – sağlam ağıl, dürüst, doğru, düşünüən baş.
 Ə q s a (y) – uzaqda olan, ən uzaq; ə q s a y i-Ş ə r q – Uzaq Şərq.
 Ə q v a l – qövlər, sözlər.
 Ə l a i q – əlaqələr, rabitələr.
 Ə l a m a t – əlamətlər, nişanlar.
 Ə l a n – indi.
 Ə l ə m – bayraq.
 Ə l h ə q – həqiqətdə, doğrusu.
 Ə l h ə z ə r – həzər olsun, uzaq olsun.
 Ə l q a b – ləqəblər, müxtəlif titullar.
 Ə l q i s s ə – xülasə, qisası.
 Ə l m i n n ə t ü l i l l a h – şükür Allaha.
 Ə l y ö v m – bu gün, indi.
 Ə m d ə n – qəsdən, bilə-bilə, qərəzlə.
 Ə m i q – dərin.
 Ə m n – əminlik, arxayınlıq, rahatlıq, qorxusuzluq. Çox vaxt “aman” sözü ilə birlikdə işlənir.
 Ə m n i y y ə t f ə z a – əminlik artırır.
 Ə m r – iş.
 Ə m r ə d – hələ bığı-saqqalı çıxmamış gənc.
 Ə m r i-m ə a ş – məişət işi, dolanacaq vasitəsi.
 Ə m s a l – misllər, bənzərlər.
 Ə n a r – nar.
 Ə n c a m – son, axır, aqibət.
 Ə n c ü m a n – məclis, şura; konqres; cəmiyyət.
 Ə n f a s – nəfəslər; dua kimi bir şey oxuyub üfürmə.
 Ə n h a r – nəhrlər, çaylar.
 Ə n k ə h t ü – nikahlayıram.
 Ə n v a – növlər, növbənöv.
 Ə n z a r – nəzərlər.
 Ə r b a b – əhl, sahib, bir işin və ya şeyin əhli, peşəkari.
 Ə r b a b i-h ə v ə s – həvəslilər.
 Ə r ə r – ardıc ağacı, dağ sərvə (gözəllərin boy-buxununa təşbeh edilir).
 Ə r ə z – təbii olmayan, müvəqqəti, keçici hal.
 Ə r k a n – hökumətin baş adamları, nazirlər, əyan.

Ə r k a n – rüknlər, baş üzvlər; ə r k a n i-d ö v l ə t – dövlət başçıları
 Ə r r a d ə – araba, top arabası.
 Ə r s – paslı dəmir döyülərkən tökülən çürük qırıntı.
 Ə r s ə – meydan; vuruş meydanı; dünya; boş geniş sahə.
 Ə r ş i-m ü ə l l a – dini etiqada görə göyün doqquzuncu təbəqəsi.
 Ə r v a h – ruhlar.
 Ə s ə f – acıma, təəssüf etmə.
 Ə s k i n a s – kağız pul.
 Ə s n a f – sənətkarlar, peşəçilər.
 Ə s r i-h a l – bu əsr, bu dövr, indiki zəmanə.
 Ə s r a r – sirlər, gizli sözlər; ə s r a r i-r u h i y y ə – ürək sirləri.
 Ə s v a b – paltarlar, geyimlər.
 Ə ş x a s – şəxslər; abırlı, hörmətli adamlar.
 Ə ş k – göz yaşı; ə ş k i-b ə ş a ş ə t – sevinc yaşları.
 Ə ş r a f – şərəfətli, hörmətli adamlar.
 Ə t f – döndərmə, başqa tərəfə dönmə, çevirmə.
 Ə t f a l – uşaqlar.
 Ə t v a r – hal, əda, hərəkət tərz; təhər-töhür.
 Ə v a m ü n n a s – avam camaat.
 Ə' y a n – cəmiyyətin və ya millətin böyükləri.
 Ə y y a m i-s ə l ə f – keçmiş zamanlar, ata-babalar dövrü.
 Ə y y a r – kələkbaz, aldadıcı.
 Ə y y a r ə l i k – əyyarlıq, aldadıcılıq, hiyləgərlik; oğurluq.
 Ə z ...dən; ə z i s l a m – islamdan.
 Ə' z a – əziyyət, cəfa, cövr.
 Ə z ə m i y y ə t – böyüklük.
 Ə z m – qəti niyyət, bir məqsədlə yola düşmə.
 Ə z v a y – sabur bitkisindən hazırlanan acı dərman, aloye.

F

F a i q – üstün.
 F a q ə – ehtiyac, zərurət, yoxsulluq.
 F a n i – puç, sonu olmayan, çürüyüb yox olan şey.
 F a z i l – fəzilətli.
 F e y z – yaxşılıq; nemət, bərəkət.
 F e y z a b a d – feyz və bərəkət yurdu, nemət ehsan ölkəsi.
 F ə n n – hiylə, kələk, fənd.
 F ə r a h ə m – yığma, toplama, mənimsəmə.
 F ə r a r – qaçma, gizli qoyub qaçma.
 F ə r ə h b i z – fərəhləndirən, xoşlandırıan.

F ə r r a r ə l i k – tez qaça bilmə.
 F ə r s u d ə – əskimiş, solmuş, pozulmuş.
 F ə r ş – yer, yer üstü; döşəmə, sərmə.
 F ə r y a d r ə s – fəryada çatan, köməyə gələn.
 F ə t t a n – fitnəçi, fəsad salan.
 F ə v a y i d – faydalar.
 F ə z a i l m ə a b – fəzilətlər, gözəl sifətlər sahibi.
 F ə z l – kamal, mərifət.
 F i l f ö v r – dərhal, o saat.
 F i l m ə s ə l – misal üçün, tutaq ki.
 F i ' l ü k ə f i ' l ü l - h ə r a m – sənin işin haramdır.
 F i r d ö v s – bağça, cənnət bağçası.
 F i r ə n g – Avropa; avropalı; m ü l k i - f i r ə n g – Avropa torpağı.
 F i r u z e y i - ç e ş m – gözün firuzəsi, *məc.* mavi gözlər.
 F i s k – pis iş, əxlaqsızlıq.
 F i t r ə t – yaradılmış; r u z i - f i t r ə t d ə n – yaradılan gündən.
 F ö h ş – söyüş, ədəbdən kənar hərəkət, əxlaq zidd işlər.
 F ö v t – məhv olma, yox olma.
 F ü r u ş – satma; satış.
 F ü s u n – cadu, sehr; hiylə.
 F ü y u z (f ü y u z a t) – feyzlər, bərəkətlər, mənəvi zövqlər.
 F ü z u n – çox, artıq.

G

G ə r – əgər, hərgah.
 G ə r d ə n f ə r a z – məğrur, mütəkəbbir.
 G ə r d ə n k ə ş a n – heç kəsə tabe olmayanlar, boyun əyməyənlər.
 G ə r m – isti.
 G ə r m a b ə – hamam.
 G i r a m i – dəyərlı, qiymətli, əziz.
 G i r a n l ı q – bahalıq.
 G i r a n m a y ə – qiymətli, əziz.
 G i r ə m – tutaq ki.
 G i r i ş m ə – naz, şivə, qaş-göz ilə işarələr.
 G i r i z a n – qaçmış, getmiş, yox olmuş.
 G u n ə – növ, cür, çeşid.
 G u ş – qulaq; g u ş e y l ə m ə k – dinləmək.
 G u ş e y i - ç e ş m – göz ucu.
 G ü f t a r – danışıq, danışma, söz, mübahisə.
 G ü h ə r – gövhər, mirvari.

G ü m n a m – adı batmış, yaddan çıxmış, unudulmuş.
G ü m r a h – azğın, düz yoldan sarpmış.
G ü r g – qurd, canavar; g ü r g a n – qurdlar, canavarlar.
G ü r g i-ə c ə l – əcəl qurdu, qatıl, qaniçən.
G ü z ə r – keçmə, keçib getmə.

Ğ

Ğ a y ə – son, axır, nəhayət, son məqsəd; ğ a y e y i – a m a l – əməllərin nəhayəti, sonuncusu, ən mühümü.
Ğ ə z a – yemək.
Ğ i n a – qənilik, zənginlik; ğ i n a ə h l i – dövlətlilər, sərvətlilər.
Ğ ü r a b – qarğa.
Ğ ü r r a n – bağıran, haytıran, nərə vuran.

H

H a d i – doğru yol göstərən.
H a i z – sahib olma, malik olma.
H a l a – indi, bu gün, bu saat.
H a m i y a n – hamilər, himayə edənlər.
H a s i l – məhsul, əkilən şeydən bitən.
H e y k ə l – cindən, hənzaddan və bədnəzərdən qorumaq üçün uşaqların boynuna asılan dualı, muncuqlu asqı.
H ə b b ə – dən, dənə; b i r h ə b b ə s i m – gümüş dənəsi; ən kiçik gümüş pul.
H ə b b i-s ə l a t i n – bitki, dərman bitkisi, kinə otu.
H ə b i b – dost.
H ə c c – Məkkəyə gedib Kəbəni ziyarət etmə.
H ə c v g u – həcv yazan, həcv deyən.
H ə q b i n – həqiqəti görənlər, haqqı görənlər.
H ə q g u – doğru deyən, həqiqət söyləyənlər.
H ə q q ü l f ü q ə r a – kasıbların, fəqirlərin haqqı, payı.
H ə q q ü l-ə m ə l – iş haqqı, zəhmət haqqı.
H ə l a v ə t – şirinlik.
H ə l h ə l ə – “urra-urra”, hoydu-hoydu.
H ə l i l ə – toxumlarından dərman hazırlanan bitki.
H ə m a q ə t – axmaqlıq, əbləhlilik.
H ə m a n a – aşkar, aydın, məlum; sanki, elə bil ki.
H ə m a y i l – boyundan asılan dua; çiyindən aşırma.
H ə m d ə m – dost, yaxın yoldaş; h ə m d ə m i-r a z – sirdaş.
H ə m d ü l l i l a h – Allaha şükür.

H ə m ə f k a r – bir fikirdə, bir rəydə, fikirdaş.
 H ə m ə l – Quzu bircü, günəşin il müddətində dövr etdiyi 12 bürcdən biri.
 H ə m r ə v i ş – həmhərəkət, bir cür tərpenən.
 H ə m s ə r – həyat yoldaşı, arvad, h ə m s ə r i - m ə z l m u m ə – zülm olunan yazıq arvad.
 H ə m s i n n – yaşlı, yaddaş.
 H ə m v a r ə – həmişə, hər zaman, daima.
 H ə m y a n – cib, pulqabı; qayıq qurşaq şəklində olan qızıl pul kisəsi.
 H ə m z a d – avamların inamınca, uşaq doğulanda onunla bərabər doğulan cin; o hər vaxt uşağa ziyan vurmağa çalışır.
 H ə n g a m – vaxt, zaman.
 H ə n u z – hələ, hələlik.
 H ə r c a y i – avara, sərgərdan, veyl.
 H ə r ə k a t – işlər, hərəkətlər.
 H ə r g i z – heç vaxt.
 H ə s ə b ü l x a h i ş – arzusu üzrə istədiyi kimi.
 H ə s r ə t k ə ş a n – həsrət çəkənlər, həsrətdə qalanlar.
 H ə ş ə m – qulluqçular; şahın və başqa böyüklərin ətrafında, xidmətində olanlar.
 H ə v a m – həşərat, sürünən heyvancıqlar.
 H ə v a d i s – hadisələr, vəqiələr.
 H ə v v ə z – ərəb əlifbasında olan iki “h”dən birinin adı: ha-yi-həvvəz.
 H ə z ə n – hüzn, qəm, kədər.
 H ə z ə r – qorxu, çəkinmə.
 H i c a b – pərdə, utanma.
 H i c a z i – hicazlı, ərəbistanlı; hacı.
 H i d a y ə t – doğru yolu axtarma, doğru yola girmə, doğru yol.
 H i k a y ə t – hekayələr, nağıllar.
 H i k ə m i y y ə – hikmətə, fəlsəfəyə mənsub.
 H i k m ə t – 1. fizika; fəlsəfə. 2. gizli sirr, anlaşılmaz, bilinməz səbəb.
 H i l m – yumşaqılıq, qəlbi incəlik.
 H i m ə m – himmətlər, səy, qeyrət, ictimai faydalı işdə fəal çalışma.
 H i r m a n – şiddətli arzu, tamah.
 H i r s – şiddətli arzu, tamah.
 H i y ə l – hiylələr.
 H i y l ə t – hiylə, məkr.
 H o q q a – köhnə mədrəsələrdə, mollaxanalarda quru mürəkkəb lüləsi.
 H ö c c ə t – dəlil, sübut, şahid.
 H ü b b – sevgi, məhəbbət.
 H ü d a – həqiqət yolu, doğru yol.
 H ü c c ə – oxunanı hecalara ayırma, hüccələmə, qiraətin mollaxana üsulu.
 H ü c c ə t (h ö c c ə t) – sübut, dəlil.

H ü c u m a v ə r – hücumedici, şiddətlə axıb gələn.
 H ü k ə m a – həkimlər, filosoflar, alimlər.
 H ü m a (y) – cənnət quşu, dövlət quşu.
 H ü m a y u n – şahənə, mübarək, n a m i h ü m a y u n – mübarək ad.
 H ü r r – azad, sərbəst.
 H ü r u f a t – hərfələr, əlifba.
 H ü s n ü q ü b h – gözəllik-çirkinlik, yaxşı-yaman.
 H ü t t i – ərəb əlifbasında olan iki “h”dən birinin adı: *hayi-hütti*.
 H ü z n a v ə r – qəm gətirən; x ə b ə r i-h ü z n a v ə r – kədərli xəbər.
 H ü z u r – bir yerdə hazır olma, var olma; ön, qabaq; rahatlıq, asudəlik.
 H ü z z a r – hazır olanlar, məclisdə olan adamlar.

X

X a b – yuxu; x a b i-q ə f l ə t – qəflət yuxusu; x a b i-s a d i q – doğru yuxu.
 X a c ə – ağa, seyid; müəllim, müderris.
 X a k – torpaq; mülk, dövlət.
 X a k d a n – yer, dünya, ərz.
 X a l i – boş.
 X a l i s ə – xüsusi əmlak.
 X a m t ə m ə – tamahda xamlıq edən, yersiz tamaha düşən.
 X a m u ş (etmək) – sakit etmək, susdurmaq; söndürmək.
 X a n ə – ev; x a n e y i-v i r a n – dağılmış, xarabaya dönmüş ev; x a n e y i
 “Zənbur” – “Zənbur” jurnalının idarəsi.
 X a n ə x ə r a b – evi dağılmış, bədbəxt.
 X a n ə m a n x ə r a b – evi, ailəsi dağılmış, bədbəxt.
 X a n ə s u z – ev yandıran, ev dağıdan.
 X a r – 1. həqir, zəlif. 2. tikan; x a r i-m ü ğ i l a n – tikanlı kol.
 X a r i c b ə l ə d – şəhərdən çıxarılmış, qovulmuş.
 X a r i c i-i m k a n – mümkün olmayan, imkansız; dözülməz.
 X a s – xalis, təmiz, saf.
 X a s s ə – xüsusilə, ələlxüsus; h e y ə t i-x a s s ə – xüsusi heyət.
 X a s ü a m – hamı, bütün xalq.
 X a t i m ə b ə x ş – nəticəli, sonu xeyirli.
 X a z i n – xəzinəçi, xəzinədar; x ə z i n i-n i y r a n – cəhənnəm qarovulçusu.
 X e y l – süvari, süvarilər, atlılar; ilxı, sürü.
 X ə b a i s – xəbis işlər, pis, yaramaz hərəkətlər.
 X ə f f a ş s i f ə t – bayquşa bənzəyən, işıqdan qorxan, işığı sevməyən, elm
 və mədəniyyət düşməni.
 X ə f i – gizli.
 X ə l'ə t – rüsvət.

X ə l q ü l l a h – Allah bəndələri, camaat.
 X ə r i d – alma, satın alma.
 X ə s a r ə t – ziyan, itki.
 X ə t ə r n a k – qorxulu, xatalı.
 X ə t m i – bitki, dərman bitkisi, gülxətmi.
 X ə t m i - k ə l a m – sözü bitirmə.
 X ə t m i - Q u ' r a n – Quran oxumaq, Quranı oxuyub bitirmək.
 X ə t t i - x a m – bişməmiş, formalaşmamış xətt, kəmsavad adamın xətti, yazısı.
 X ə z a n ə – xəzinə.
 X ə z a y i n – xəzinələr.
 X i c l ə t – xəcalət çəkmə, xəcillik, utanma.
 X i l q ə t – yaradılmış, yaradılma, v a s i t e y i - x i l q ə t i – yaranmasına, doğulmasına vasitə, səbəb.
 X i s a l – xislətlər, təbiət, xasiyyət.
 X o ş l i q a – gözəl sifətli, üzlü.
 X o ş n i ş a n – gözəl görünüşlü, qəşəng.
 X ö v f – qorxu.
 X u d – özü, məhz.
 X u d s ə r – özbaşına, öz bildiyini edən.
 X u n a b, x u n a b i - t ə r – qanlı su; qanlı göz yaşı.
 X u n x a r – qaniçən, vəhşi.
 X u n i n – qanlı, qana bulaşmış.
 X u n i n c i y ə r – ciyəri qana dönmüş, *məc.* aşıq, vurulmuş.
 X u r a m – sallana-sallana gəzmə, naz ilə yerimə.
 X u r a m a n – naz ilə sallanaraq yürüyən; dilbər, sevgili.
 X u r ş i d – Günəş.
 X ü l q ə n – əxlaqca.
 X ü l d z a r – cənnət; *məc.* gözəllər ölkəsi.
 X ü m s – beşdə bir.
 X ü r r ə m – şad, sevincli.
 X ü r s ə n d – razı salma, qane etmə; xoşnud etmə.
 X ü r u ş a n – bağırətli, gurlayıcı.
 X ü t ə n – Çində şəhərdir; gözəl qadınları, əla mişki və gözəl gözlü ceyranları ilə məşhur olmuşdur.

İ

İ a n ə – kömək, yardım.
 İ b a – qəbul etməmə, narazılıq.
 İ b a r ə t – 1. ibarəli sözlər. 2. kəlam, atalar sözü.
 İ b q a – əbədiləşdirmə, daimi etmə.

İ b z a l – əsirgəməmə, istənilən qədər sərf etmə.
 İ d b a r – bədbəxtlik, taleyin dönüklüyü.
 İ d r a k – dərk etmə, anlama.
 İ c a b ə t – bir yerə dəvəti qəbul edib gəlmə.
 İ c t i h a d – söy və qeyrət.
 İ c t i n a b – çəkinmə, pəhriz etmə.
 İ f n a – yox etmə, məhv etmə.
 İ ğ f a l – aldatma, azdırma, yoldan çıxartma.
 İ ğ v a – azdırma, yoldan çıxartma.
 İ x l a s – səmimiyyət, qərəzsiz məhəbbət, saf və dərin hörmət.
 İ k r a h – iyrənmə, nifrət.
 İ k r a h r ə s a n – iyrənc, mənfur, nifrət oyadan.
 İ k r a m – hörmət, əzizlənmə, ehtiram.
 İ q b a l – taleyin gülməsi, bəxtin açılması; yaxşı bəxt.
 İ q d a m (etmək) – məqsədə çatmağa çalışmaq, işdəyini əldə etməyə söy
 etmək.
 İ q t i d a r – qüvvət, güc, qüdrət.
 İ q t i z a – zalım olma, zəruri olma, tələb olunma.
 İ' l a – yüksəltmə, ucaltma.
 İ l l ə t – xəstəlik, azar.
 İ l t i h a d – alovlanma, alışıb yanma.
 İ l t i h a q – qoşma, əlavə etmə.
 İ m'a n – diqqətlə baxma, əhəmiyyət verib diqqət etmə.
 İ m d a d – kömək, yardım.
 İ m r a n – abadanlıq, tərəqqi, rifah.
 İ n a n – cilov, yüyən.
 İ n a y ə t – kömək, yardım.
 İ n f a q – xərc, xərcləmə, sərf etmə.
 İ n f i a l – acılıq, iztirab.
 İ n i q a b – rabitə, birləşmə,
 İ n k i s a r – qəlbi sınıqlıq, ruh düşkünlüyü.
 İ n q i y a d – itaət, boyun əymə, tabe olma.
 İ n t i h a – son, son dərəcə, sonadək; qüruri-intihəsindən – artıq dərəcə
 cədə qürunundan, quduğanlığından.
 İ n t i ş a r – yayma, hər kəsə bildirmə, ağızlara salma.
 İ r a d – gətirmə, nəql etmə, söyləmə.
 İ r f a n – bilik, mərifət.
 İ r t i h a l – ölmə, dünyadan köçmə.
 İ r t i k a b – pis iş görmə, günah işləmə.
 İ r ş a d – doğru yolu göstərmə, doğru yola aparma, yönəltmə.
 İ r z – həya, namus, qeyrət.

İ s a l – irişdirmə, çatdırma, vəsl etmə.
İ s a r – qurban etmə, fəda etmə.
İ s m ə t – namus, həyalılıq, qadınlıq pərdəsi.
İ s t a d ə – dayanmış, yerində möhkəm durmuş.
İ ş a n – ruhani.
İ ş t i b a h – şübhə.
İ t t i h a d – birlik, ittifaq.
İ t t i x a z e t m ə k – bir şeyi və ya bir işi seçib qəbul etmək.
İ y m a – işarə ilə bildirmə, anlatma.
İ z a – əziyyət vermə, incitmə.
İ z ' a n – itaət etmə, boyun əymə, ürəkdən tabe olma; fərasət.
İ z d i y a d – artırma, çoxaltma.
İ z l a l – azdırma, döğru yoldan çıxartma, pis yola salma.
İ z t i r a r – ehtiyac, zərurət, çarısızlıq.
İ z z – şərəf, izzət.
İ z z ə t – əzizlik.

J

J a l ə ç ə k a n – şeh çəkmiş; yaş, göz yaşı, ağlar.

K

K a h i l – ağırtəpənən, qayğısız, fərsiz.
K a n – mədən, mədən yeri.
K a r – iş, hərəkət, əməl.
K a r g ə r – fəhlə, işçi.
K e y – ki ey.
“K e y f ə m a y ə ş a” – neçə kefi iştəyir; özbaşınalıq.
K e y s u (g e y s u) – saç.
K ə b – nərd zəri.
K ə c m ə d a r – tərs dönən, nəhs.
K ə h v a r ə – beşik; k ə h v a r e y i-n a z – uşaqların əzizlənilib, oxşanıb yatdıqları beşik.
K ə l a l – qüssə, qəm, sıxıntı.
K ə m a l a t – kamallar, mərifətlər, elm və hünər; ə r b a b i - k ə m a l a t – elm, hünər sabibləri.
K ə m a l i - y ə ' s (ilə) – böyük qəm, kədər içində.
K ə m a h i – haqqilə, haqqı olan kimi.
K ə n d i – özü; k ə n d i m ə – özümə.
K ə r ə m – əsillik, alicənablıq, səxavət; ə h l i - k ə r ə m – kərəm sahibi.

K ə r r ü f ə r r – hücum-dönüş, irəli-geri, alma-vermə; hiylə.
 K ə s b – qazanma, əldə etmə.
 K ə ş t i – gəmi.
 K ə ş t i b a n – gəmiçi, gəmi sahibi.
 K ə v a k i b – ulduzlar.
 K i ş t z a r – tarla, zəmi.
 K i ş v ə r – vilayət, ölkə, şəhər, məmləkət.
 K ö v s ə r – dini etiqada görə cənnət suyu.
 K u r – kor.
 K u s – böyük baraban.
 K ü d u r ə t – məhzunluq, qüssə, qəm.
 K ü f f a r – kafirlər.
 K ü f r a n – küfrlər; nankorluq, naşükürlük.
 K ü f r ş i y ə m – *bax*: şiyəm.
 K ü h s a r – dağlıq, dağlar.
 K ü l l – bütün, cəmi, hər şey; x a l i q i - k ü l l – hər şeyi yaradan.
 K ü l l i - ə s a s – hər şeyin binası, kökü, əsli.
 K ü l l i y y ə t ə n – hamı, hamılıqla.
 K ü n - f ə y ə k u n – alt-üst, darmadağın.
 K ü r n i ş – baş əymə, baş endirib salam vermə.
 K ü t ü b – kitablar.

Q

Q a b i l i - ə r z – ərz olunmağa, söylənməyə layiq.
 Q a i b (etmək) – itirmək.
 Q a i l – deyən, razılığını bildirən, etiraf edən.
 Q a l – söz, danışıq.
 Q a r e i n – oxucular; q a r e i n i - k i r a m – hörmətli oxusular.
 Q a s i b – qəsb edən.
 Q e y d – ip, zəncir; b ə n d ə l i k q e y d i n q ı r ı b – qulluq zəncirini qırıb, azad olub.
 Q ə b z ə – pəncə, ovuc; xəncər, qılınc kimi silahların dəstəsi.
 Q ə d ə r – tale, bəxt, qəza-qədər; d ö v r i - q ə d ə r – bəxtin, taleyin gedişi.
 Q ə f a – qafa, baş, kəllə.
 Q ə f f a l – çilingər; kələkbaz, adam aldadan.
 Q ə h r – kədər; məhv olma, ümidin ruça çıxması.
 Q ə h t – qıt-qəhətlik.
 Q ə n d a b – şərbət.
 Q ə r q i - x u n – daha batmış, qanda boğulan, məhv edilən.
 Q ə s b – qapma, zorla almaq, zəbt etmə.

Q ə s d – niyyət, istək, arzu, məqsəd.
 Q ə s ə m – and.
 Q ə t – kəsmə, qırma; qəti-rah – yol kəsmə; qəti-ələi – əlaqələri kəsmək.
 Q ə t a r i - f i ş ə n g – patronlaş.
 Q ə v i ş ö v k ə t – qüvvətli və şövkətli.
 Q ı l m a n – cənnət oğlanları.
 Q i n a – sərvət, dövlət; ə r b a b i - q i n a – dövlətlilər.
 Q i s s ə – əhvalat, hekayə.
 Q i t ə a t – qitələr, yerin qitələri.
 Q ö v l – söz, vədə.
 Q ö v s e y n – qövslər, yaylar; *məc*: qaşlar.
 Q u f r a v a t – saçları dalğa-dalğa qıvrımlamaq (kökü fransızca “*caufre*” –
 dən alınmışdır, rusca “*гофрировать*”)
 Q u l i - b i y a b a n – qulyabanı.
 Q u r b a n g a h – qurban kəsilən yer.
 Q ü b a r – toz; dərd; tutqunluq, qaranlıq.
 Q ü b h – pis iş, çirkin hərəkət, bədəməl.
 Q ü r u n – əsrlər, zamanlar, qərinələr.
 Q ü y u d a t – qeydlər; bağlar, bəndlər, zəncirlər.

L

L a ə q ə l – azından, ən azı, heç olmasa.
 L a f – söz; boş söhbət.
 L a f i - d ə h a n – əmələ keçməyib, yalnız dildə qalan sözlər.
 L a h ö v l ə v ə l a q ü v v ə t ə i l l a v ə b i l l a h – “Allahdan başqa heç
 kimdə qüvvət və qüdrət yoxdur”.
 L a l e y i - n ö ' m a n – lalə gülünün növlərindən, qızıl lalə.
 L a l ə g u n – lalə rəngində, qan rəngində.
 L a n ə – yuva.
 L a ş – leş, cəmdək.
 “L a y ə s ' ə l u n” – soruşulmaz, sual edilməz, məsul olmayan.
 L e y k – lakin, amma.
 L e y l – gecə.
 L e y l ə – gecə; l e y l ə t ü l - i s r a – mərac gecəsi.
 L ə b r i z – qıraqlarına qədər dolu (kasa və s).
 L ə c a c ə t – tərslik, inadkarlıq, kəslük.
 L ə ğ v – boş söz, cəfəngiyat; gəvəzə, boşboğaz, naqqal.
 L ə h v , l ə h v ü l ə b – oyun, əyləncə, faydasız iş.
 L ə ' l – yaqut, qırmızı qiymətli daş; l ə l i - Y ə m ə n – Yəmən yaqutu, əla yaqut.
 L ə ' n e t m ə k – lənətlənmək, lənət oxumaq.
 L ə y a q – ləyaqət, yararlıq.

L ə z z ə t ə f z a – çox ləzzətli.

L i l' ə c ə b – təəccüb olsun, əcəba.

L i s a n – dil.

“L i s a n ü l ğ e y b” – qeybdən gələn səs; məşhur şair Hafiz Şirazinin ləqəbi.

L ö' b ə t – oyuncaq, kukla; *məc.* gözəl, qəşəng.

L i v a – bayraq; l i v a y i- z ə f ə r – qələbə bayrağı.

L ö' l ö' – inci, dürr; l ö l ö i- t ə r – təzə inci.

L ü h u m – ətlər, ətli yeməklər

M

M a b e y n – ara, aralıq, iki şeyin, yaxud iki şəxsin arası.

M a d ə r i- n a l a n – ağlayan, inləyən ana.

M a ə d a – başqa, savayı.

M a h – ay.

M a n ə n d – bənzər, misl, tay.

M a r – ilan.

M a r f a ş – məfrəş, yorğan-döşək yüklənən böyük çuval.

M a y e y i- t ə v ə k k ü l – sonradan lazım olacaq maya.

M e h r – Günəş, məhəbbət, sevgi.

M e y k ü s a r – şərab sevən, eys-ışrət yoldaşı.

M ə a d i n – mədənlər.

M ə a l – niyyət, məqsəd, məna.

M ə a n i – mənalar.

M ə a r i f m ə n d a n – maarifpərvərlər.

M ə b u s – xalq nümayəndəsi, deputat.

M ə c a z i – qeyri-həqiqi, düz olmayan, göründüyü kimi deyil.

M ə c m ə r – içində ətirli maddələr yandırılan qab.

M ə c r u h – yaralı.

M ə c z u b – cəzb olunmuş, vurulmuş, aşiq, divanə.

M ə d a r i s – mədrəsələr, məktəblər.

M ə d f ə n – qəbiristan, məzar.

M ə f l u k – bədbəxtliyə düşmüş, müsibət çəkmiş.

M ə f r ü ş – döşənmiş.

M ə f s ə d ə – fitnə, fəsad, intriqa.

M ə f z u l – aşağıda olan, alçaqda duran, fəzil olmayan.

M ə g ə s – çibin; m ə g ə s i- n ə h l – arı.

M ə h a b ə t – heybətli, əzəmətli görünüş, təşəxxüs.

M ə h a s i n – bığ-saqal.

M ə h b u b – sevgili, sevilən.

M ə h ə l – bir şeyin yeri, vaxtı, qaydası.

M ə h f i l – məclis, cəmiyyət, yığıncaq yeri.

M ə h ş ə r – qiyamət, vay; q o p a r ı m m ə h ş ə r i n i – öldürüm.
 M ə h t ə l ə t – ay üzül, gözəl.
 M ə h z ə r – hazır olmaq yeri, hüzur yeri; m ə h z ə r i - ş a h – şahın hüzüru.
 M ə k a t i b – məktəblər.
 M ə k u s – bir şeyin əksi.
 M ə q a m – yer, məkan, rütbə.
 M ə q b ə r ə – qəbiristanlıq.
 M ə q s u d – məqsədlər, arzular.
 M ə q t u l – qətl edilmiş, öldürülmüş.
 M ə q t u l ə n – öldürülmüş olaraq.
 M ə l a m ə t – tənə, töhmət, məzəmmət.
 M ə l c ə – sığınacaq yer, pənah aparılan yer.
 M ə l ə b ə – oyun yeri.
 M ə l ə x – çayırtkə.
 M ə l ə k m ə n z ə r – mələkə bənzər, gözəl.
 M ə l ə k ' e h t i ş a m – mələklər kimi dəbdəbəsi, təntənəsi olan.
 M ə l ' ə n ə t – lənətləmə; lənətə layiq iş.
 M ə l u l – dərdi olan, xəstəliyi olan; m ə l u l ə y o x m u i l l ə t – xəstənin bir azarı yoxmu?
 M ə ' l u m l ə r – məşhur, böyük, adlı adamlar.
 M ə m a t – ölüm.
 M ə n a l – mal-mülk, var-dövlət.
 M ə n a m – yuxu, röya.
 M ə n f a – sürgün yeri.
 M ə n i – mənə.
 M ə n k u s – sərnigün, tərsinə dönmüş; m ə n k u s ə - q ə l b o l m a q – əksinə çevrilmək, tərsinə dönmək.
 M ə n ş u r – fərman, birinə yüksək rütbə verilməsi haqqında şahın fərmanı.
 M ə n z ə l ə – dərəcə, mərtəbə.
 M ə n z u r – nəzərə alınan, nəzərdə tutulan.
 M ə r a t i b – mərtəbələr, rütbələr, yüksək vəzifələr.
 M ə r b u t – bağlı.
 M ə r d u d – rədd edilmiş, qovulmuş.
 M ə r h u m ü l - m ə ğ f u r – Allahın pəhmətinə nail olmuş.
 M ə r i z – bir şeyin ərz olunduğu, baş verdiyi yer; məqam; m ə r i z i - t u f a n – tufan məqamı.
 M ə r k ə b – minik heyvanı; at, eşşək.
 M ə r k u z – sancılmış, taxılmış.
 M ə ' r u f – məlum, tanış; bilinən, tanınan; şöhrətli.
 M ə s a – axşam.
 M ə s a b ə – dərəcə.

M ə s a h ə t – yerlər, ərazi, yerin səthi; e l m i - m ə s a h ə t – həndəsə.
 M ə s a i l – məsələlər, mövzular.
 M ə s a r i f – xərclər, ehtiyac üçün xərclənən məbləğ.
 M ə s d u d – bağlı, bağlanmış, sədd çəkilib qapanmış.
 M ə s ' ə d ə t – xoşbəxtlik, səadət.
 M ə s x ə r ə c ü n b a n – masqara edən, oyunbaz.
 M ə s k ə n ə t – miskinlik, fəqirlik, kasıblıq.
 M ə s n ə d – məqam, mövqə, böyük mənşəb.
 M ə s n u i – süni, texniki yolla edilən.
 M ə s r u r – şad, sevincli, fərəhli.
 M ə s t a n ə r ə v i ş – sərxoş kimi yerimə, sərxoş gedişi.
 M ə s t k a m – arzuya çatmaqla məst, şad olma.
 M ə s t u r – yazılmış, göstərilmiş olan.
 M ə s t u r ə – örtülü, çadralı.
 M ə ' s u m – günahsız.
 M ə ş a y i x – şeyxlər.
 M ə ' ş ə r – cəmiyyət, xalq kütləsi, insanlar.
 M ə ş r i q – gündoğar, Şərq.
 M ə ş r ə b – təbiət, adət, xasiyyət, əxlaq.
 M ə ş r u ' – qanuni, şəriətə uyğun.
 M ə ş r u t ə – şahın hüququnu məhdud edən konstitusiyalı dövlət, quruluş.
 M ə ş r u t ə p ə n a h – məşrutə quruluşuna sığınma, məşrutəçiliyə tabe olma.
 M ə ş ş a t ə – qadın bəzəkçisi; gəlini bəzəyən qadın.
 M ə ş u m – bədbəxt, talesiz.
 M ə ş u m i y y ə t – uğursuzluq; mənhusluq, məşumluq.
 M ə ş y – yerləş, yürüş.
 M ə ' v a – yer, məhəl, məskən.
 M ə v a r i s – miraslar; miras sahibləri.
 M ə v ə d d ə t – məhəbbət, sevgi, səmimi, yaxın dostluq.
 M ə z a q – dadma, ləzzət duyma; əhvali-ruhiyyə; m ə z a q i - m i l l ə t – millətin zövqü, ruhu.
 M ə z a l i m – zülmələr, haqsızlıqlar, ədalətsizliklər.
 M ə z b ə l ə – zibillik.
 M ə z b u t – zəbt olunmuş, möhkəmlənmiş.
 M ə z ə l l ə t – alçaqlıq, etibarsızlıq, hərəret.
 M ə z h ə r – bir şeyin və ya hadisənin zahir olduğu, göründüyü yer və ya adam; layiq; nail.
 M ə z k u r – zikr olunan, deyilən.
 M ə z m u m – eyibli, danlaqlı, pis, məzəmmətli.
 M ə z r ə ə – əkin, tarla.
 M ə z r ə ə c a t – əkilmiş yerlər və şeylər.

M i h ə n – möhnətlər, əziyyətlər, bəlalər.
 M i k n ə t – güc, bacarıq, qüdrət.
 M i q d a r – qədr-qiymət, hörmət.
 M i l ə l – millətlər, xalqlar.
 M i n h e y s i - z ə k a t – zəkət cəhətdən, zəkət üzrə.
 M i s y o n e r – müstəmləkə və qeyri-müstəqil ölkələrdə xristian dinini yaymaq üçün hökumət tərəfindən göndərilən ruhani agent.
 M i z a c – səhhət və xəstəlik halı; ç a r e y i - m i z a c – sağalmaq, yaxşı olmaq çarəsi.
 M i z a h – zarafat, güldürmə, öylənmə.
 M i z a n – tərəzi, qapan.
 M o z a l a n – eşşək milçöyi, gigovun.
 M ö b i d – zərdüşt dininin başçısı.
 M ö h l i k – təhlükəli, həlakədicisi.
 M ö h n ə t z ə d ə – başı bəlalı, müsibətli.
 M ö h t a c i - m ə s a r i f – kömək edilməli adam.
 M ö v c – dalğa, ləpə.
 M ö v h i b ə – vergi; hədiyyə, ehsan.
 M ö v h u m – boş xəyal, yalan təsəvvür.
 M ö v q e y i - t ə d r i s – dərs deyilən yer.
 M ö v l a – ağa, böyük, müqəddəs bilinən şəxs.
 M ö v l u d – doğulmuş, dünyaya gəlmiş uşaq; doğum, doğulan; m ö v l u d i - n ə b i – peyğəmbərin anadan olan günü.
 M ö v s u f – vəsf edilmiş, tərif edilmiş.
 M u , m u y – tük, saç, zülf.
 M u m y a y – sınıq sümükləri bitişdirmək üçün sürtmə dərmanı.
 M u s t a f a – Məhəmməd (peyğəmbər).
 M ü a m i l ə – rəftar, əlaqə.
 M ü b a h a t – iftixar, fəxr, öyünmə.
 M ü b ə r r a – təmiz, pak.
 M ü c a z – halal, şəriətə uyğun; ə h l i - m ü c a z – halal tərəfdarı.
 M ü c t ə h i d – Qurandan mənalar və qanunlar çıxara bilən; şiələrin alimi.
 M ü d a v i m ə t – davam etmə, işin arasını kəsməmə.
 M ü d d ə a – istənilən, iddia edilən şey.
 M ü ə d d ə b – ədəbli, tərbiyəli.
 M ü ə m m ə m – əmmaməli, başında əmmamə.
 M ü ə m m ə r – yaşayan, həyatda olan, ömür sürən.
 M ü ə s s i f – təəssüf etdirən, kədər gətirən.
 M ü ə z z ə z – əzizlənmiş, izzətli, çox hörmətli.
 M ü f ə t t i n – fitnəkar, araqızırdıran, çuğulcu.
 M ü f s i d – fitnəkar, fəsad törədən.

M ü f t i – fitva verən, şəriət məsələlərini həll edən.
 M ü h a l – çox çətin, mümkün olmayan şey.
 M ü h ə y y a q ı l m a q – hazırlamaq.
 M ü x a l i f – zidd, əks, bədxah.
 M ü x b i r – xəbərdar olan, bilən.
 M ü k a l i m a t – mükalimələr, danışıqlar.
 M ü k ə r r ə r – təkrarla, təkrar-təkrar.
 M ü q ə d d ə r – tale.
 M ü q ə l l i d – təqlid edən, birisinin təbliğatına inanıb onun dalınca gedən, onu yamsılayan.
 M ü q ə y y ə d (eləmək) – bağlamaq, azadlığını almaq.
 M ü l h i d – Allahsız, Allaha inanmayan, dinsiz.
 M ü l t ə c a o l m a q – pənah aparmaq, sığınmaq.
 M ü l u k a n ə – şaha layiq.
 M ü m t ə n ə ’ – qadağan edilmiş, əlçatmaz, mümkün olmayan şey.
 M ü n a f a t – uymamazlıq, ziddiyyət, müxaliflik.
 M ü n a f i q – xain, satqın, ikiüzlü.
 M ü n i f – uca, yüksək, ali.
 M ü n ’ i m – xalqı yedirib içirən, ənam və ehsan verən.
 M ü n s i f – insaf sahibi, ədalət tərəfdarı.
 M ü n t ə h a – son dərəcə.
 M ü n t ə x ə b – seçilmiş.
 M ü n t ə ş i r o l m a q – yayılmaq, hər yanda məlum olmaq.
 M ü n t ə z ə m – intizamlı, düzgün, öz yolunda.
 M ü r a a t – riayət etmə, baxma, gözləmə
 M ü r d ə – ölü.
 M ü r ə s s ə – cəvahiratla bəzədilmiş.
 M ü r ə t t ə b – tərtib edilmiş, düzülmüş.
 M ü r ğ – quş; m ü r ğ i - s ə h ə r – səhər quşu, xoruz.
 M ü r ğ a n – quşlar.
 M ü r i d – bir şeyxin şagirdi.
 M ü r t ə k i b – pis, yaramaz iş edən, cəzaya layiq hərəkət edən.
 M ü s a d i m ə – toqquşma.
 M ü s a f i r ə t – səfər.
 M ü s a f i r i n – yolçular, səfər edənlər.
 M ü s a i d ə t – yardım, icazə, imkan; ə d ə m i m ü s a i d ə t – imkansızlıq, iznsizlik.
 M ü s a m i h ə – etinasızlıq, diqqətsizlik.
 M ü s a m i r ə – konsert.
 M ü s a v a t – bərabərlik.
 M ü s ə l i m ə t – salamatlıq, barışıq.

M ü s ə l l a – yay quraq keçib uzun müddət yağış yağmadıqda ruhanilərin baş-
 çılığı ilə səhraya, çölə nümayişə çıxmaq, Allahdan yağış istəmək mərasimi.
 M ü s ə l l ə m – mübahisəsiz, hamı tərəfindən qəbul və etiraf edilən.
 M ü s ə l s ə l – bir-birinə bağlı, sıra ilə, bir-birinin dalınca.
 M ü s h ə f – səhifələrdən əmələ gəlmiş kitab; Quran.
 M ü s i b ə t z a (y) – müsibət doğuran, fəlakət gətirən.
 M ü s l i h – islah edən, yaxşılığa çalışan, sülh istəyən.
 M ü s l i m – müsəlman.
 M ü s t ə f i z – feyz alan, feyziyab olan.
 M ü s t ə ğ f i r a n ə – günahlarının bağışlanmasını Allahdan rica edərək,
 tövbə edərək.
 M ü s t ə ğ n i – ehtiyacı olmayan, varına qane olan.
 M ü s t ə ğ r ə q – qərq olmuş.
 M ü s t ə h ə q q – həqqi, layiq.
 M ü s t ə h s ə n – bəyənilən, gözəl.
 M ü s t ə q b ə l – gələcək.
 M ü s t ə m ə n d a n – biçarələr, zavallılar, yoxsullar.
 M ü s t ə t a b – yaxşılıq istəyən, xeyirxah.
 M ü ş t a q – şövqlü, həvəsli, bir şeyi bərk istəyən, arzu edən.
 M ü ş t ə h i b – şübhə edən, inanmayan.
 M ü ş t ə i l e t m ə – alovlandırma, qızıqdırma.
 M ü t ə a q i b ə n – dalbadal, ara kəsmədən.
 M ü t ə a l i – yüksək, ali.
 M ü t ə n c ə m (əsl: mütəncən) – tavada qızardılmış, qovrulmuş; qızartma,
 bozartma.
 M ü t ə r ə n n i m o l m a q – oxumaq, tərənnüm etmək.
 M ü t ə s ə v v i f ə – sufyanə; ə ş a r i – m ü t ə s ə v v i f ə – sufyanə şeirlər.
 M ü t ə v ə c c i h – üz tutan, birinə tərəf gedən.
 M ü t ə z a i d – artma, çoxalma; artıq, çox.
 M ü t t ə f i q ə n – birgə.
 M ü z ə f f ə r k ü ş – Müzəffəri öldürən, yəni Müzəffərəddin şahın verdiyi
 məşrutyyəti məhv edən.
 M ü z ə v v i r – hiyləgər, saxtakar, yalançı.
 M ü z t ə r – çarəsiz, zərurətdə olan..
 M ü z t ə r i b – iztirablı; m ü z t ə r i b – ə h v a l – qəm-kədər içində, halı pərişan.

N

N a b ə k a r – yaramaz, şuluqçu.
 N a b ə ş ü u r – ağılsız, şüursuz, qanmaz.
 N a d i r ə n – hərdənbir, seyrək, nadir hallarda.
 N a i m – yatan, yuxuda olan.

N a k ə s – əclaf, alçaq.
 N a m – ad; n a m i-v a l i d a t – analıq adı.
 N a m d a r – *bax*: namvər.
 N a m ə q u l a n ə – ağılsızcasına.
 N a m ü b a r ə k – uğursuz.
 N a m v ə r – adlı-sanlı, şöhrətli.
 N a n – çörək.
 N a r – od, alov.
 N a s – xalq, el.
 N a s i y ə – alın, üz; n a s i y e y i-ə h v a l – üzünün görünüşü, sima.
 N a s ı l – necə, nə cür.
 N a t ə v a n – gücsüz, zəif, qüvvətsiz.
 N a v ü k (n a v ə k) – ox; n a v ü k i-d i l d u z – qəlbə girən (kirpik).
 N a y (ney) – zurna.
 N a z i l – yuxarıdan enən, gələn.
 N e y – qamış.
 N e y i s t a n – qamışlıq.
 N ə b ə r d – hərb, müharibə, vuruş.
 N ə c a s ə t – murdarlıq.
 N ə d a m ə t – peşmanlıq.
 N ə d i m – dost, yaxın yoldaş, həmsöhbət.
 N ə f x ə – üfürmə; n ə f x e y i-s u r – borunun üfürülüb çalınması.
 N ə f i-f i r a v a n – bol qazanc, çox mənfəət.
 N ə f s i-ə m m a r ə – insanı pisliyə yönəldən şəhvət, güclü ehtiras.
 N ə ğ z – nəfis, gözəl.
 N ə h l – arı.
 N ə h v – sintaksis.
 N ə x – sap, iplik.
 N ə i m – bolluq, nemət içində yaşama.
 N ə q z – pozma, ləğv etmə (müqaviləni və s.)
 N ə m ə k – duz.
 N ə m n a k – nemli, rütubətli.
 N ə n g – ar, həya; eyb, bədnamıq.
 N ə r g i s i-ş ə h l a – göz, gözəl ala gözlər.
 N ə s b ə n – qoyaraq, təyin edərək.
 N ə v a h i – qadağan olan şeylər və işlər, şəriətə zidd hərəkətlər.
 N ə z a f ə t – təmizlik.
 N ə z ə r g a h – baxılan yer, tamaşa edilən yer.
 N ə z a r ə – baxma, nəzər etmə, tamaşa etmə.
 N i ə m – nemətlər, gözəl yeməklər.
 N i f a s – yeni doğan arvaddan qanaxma.

N i f r i n – nifrət, lənətə vermək; v ə q f i - n i f r i n e d ə r ə m – lənətə
 verərəm, lənət oxumağa sərf edərəm.
 N i g a h – baxış, nəzər.
 N i g ə h b a n – gözətçi, qarovulçu.
 N i g u n – başı aşağı, tərsinə dönmüş; b ə x t i - n i g u n – bədbəxt.
 N i h a l – fidan, ağac.
 N i h a n – qizli.
 N i j a d – əlil-nəsəb, nəsil.
 N i k b ə t (nəkbət) – bədbəxtlik, iqbalsızlıq, fəlakət.
 N i k m ə a l – yaxşı mənalı, yaxşı məzmunlu.
 N i k u – yaxşı, xoş, xoşagələn.
 N i m x i z – hörmət üçün öyilmə, yarımqalxma, təzim.
 N i s a – qadın.
 N i s b ə t – əlaqə, mənsubiyyət.
 N i s f – yarı, yarım; n i s f i – yarısı.
 N i s v a n – qadın, qız; m ə k t ə b i - n i s v a n – qızlar məktəbi.
 N i y a y i ş – tərif, xeyir-dua, mədh.
 N i y a z – rica, dua, itaət.
 N i y r a n – odlar, cəhənnəm.
 N i z a r – zəif, gücsüz, arıq; c i s m i - n i z a r – zəif bədən.
 N ö v – yeni, təzə.
 N ö v m – yuxu; n ö v m i - ş i t a v ə y a y ö v m i - ş ə t v a – qış yuxusu,
 uzun yatmaq, məc. cəhalət və qəflət yuxusu.
 N ö v r ə s t ə – yeniyetmə, gənc.
 N ö v s a x t ə – yeniyetmə, yeni çıxmış.
 N ö v p ə r v ə r – humanist, insan hüququnu müdafiə edən.
 N ö v z a d – yeni doğulmuş.
 N u r i - ç e ş m – gözün işığı.
 N u r ü l ' ü y u n – gözlər işığı, əziz, sevimli.
 N ü b ü v v ə t – peyğəmbərlik.
 N ü c u m – ulduzlar.
 N ü m a y a n – görünən, göz qabağında olan.

O

O n – o; o n k i – o i, o adam ki.
 O n v ə r ə s t – Universitet.
 O s m a n i – osmanlı, osmanlı türkü; ş a i r i - o s m a n i – osmanlı-türk şairi.

Ö

Ö v b a ş – qara camaat, avamlar, səfillər, avaralar, oğrular.
 Ö v c – ən yüksək nöqtə; ö v c i - f ə z a – göyün ənginlikləri.

Ö v h a m a t – övhamlar; ö v h a m – vəhmlər; v ə h m – qorxu; əsassız təhlükə; yanlış, şübhəli fikir, mövhumat.
Ö v r a d – təkrarlarla söylənən hər hansı bir dua, Quran ayəsi.
Ö v t a n – vətənlər.
Ö v z a – vəziyyət, hal.

P

P a k i z ə – təmiz, səliqəli, dəyərlı.
P a r l a m a n – konstitusiyalı dövlətlərdə qanunverıcı nümayəndələr məclısı, parlament.
“P a s ı l y a n” – sürgün.
P a y a n – son, nəhayət.
P a y d a r – çox davam edən, möhkəm.
P a y ə – dərəcə, mərtəbə, rütbə; p a y ə b ə p a y ə – dərəcədən-dərəcəyə, yüksələ-yüksələ.
P e y k ə r – üz, sifət, bəniz, bədən.
P ə d ə r – ata.
P ə d ə r a n – atalar.
P ə d ə r a n ə – ataya layıq, ataya məxsus, atalıq.
P ə k – çox.
P ə k e y – çox yaxşı, başüstə.
P ə l i d – murdar, bulaşlıq.
P ə n d – öyüd, nəsihət.
P ə r – qanad, lələk.
P ə r x a ş – dava, vuruşma, qovğa.
P ə r i z a d – pəridən doğulmuş, gözəl.
P ə r p u c – qırıb məhv etmə, sındırma, yox etmə.
P ə s ə r – orul.
P i r – qoca; p i r ü c a v a n – qocalar və gəncələr, hamı.
P i r a y ə – zinət, rəvnəq, bəzək, ziynətli.
P i r i - K ə n a n – Kənanadan olan qoca – Yəqub peyğəmbər.
P i s t a n – məmə, əmcək.
P i ş g a h – ön tərəf, qabaq tərəf.
P i ş k a m – qabaqcıl, təşəbbüskar.
P i ş v a – başçı, rəis, qabaqda gedən.
P ü r – dolu.
P ü r x ü m a r – sərxoş, sərsəm.
P ü r k ə m a l – tam müsbət, mükəmməl; sarsılmaz.
P ü r m ə n a – çox mənalı, məzmunlu.
P ü r n u r – nur dolu, çox işıqlı.

R

- R a h – yol.
R a h i – yolçu, gedən.
R a h n ü m u n – yol göstərən, rəhbər, bələdçi.
R a z – sirr
R a z i q – rizq verən, ruzi verən.
R a z ü n i y a z – dua və rica etmə, rəhm və kömək istəmə.
R ə b b – Allah.
R ə f – qaldırma, aradan çıxarma; ləğv etmə; r ə f i-k ü d u r ə t – qəm-qüssəni dağıtmaq.
R ə ğ m ə n – qarşı, əks.
R ə h ğ ü z a r – keçid yolu, yol üstü.
R ə h l – yol yükü; r ə h l i-i q a m ə t – yolda bir yerdə uzun vaxt əyləşmə.
R ə h l ə – köhnə məktəbdə üstünə kitab-dəftər qoyulan dar və alçaq miz.
R ə h m ğ ü s t ə r – rəhm yayan, çox mərhəmətli.
R ə x n ə – zərər, ziyan xələl.
R ə x t – pəl-paltar.
R ə x t x a b – yorğan-döşək.
R ə q ə m q ı l m a q – yazmaq.
R ə m z – işarə.
R ə n c b ə r – əkinçi; zəhmətkeş; kəndli.
R ə n c u r – xəstə, zəif, dərddli.
R ə n ğ – hiylə, məkr, aldatma.
R ə n ğ i n – anlaşılmaz, çətin; müxtəlif; parlaq.
R ə ş a d – həqiqi yol, düz yol; ə h l i-r ə ş a d – xalqı doğru yola yönəldənlər.
R ə ş i d – mərd, bacarıqlı.
R ə ş k – qibtə, paxıllıq.
R ə v a n – ruh; r ə v a n i-p a k – təmiz ruh.
R ə v a n e t m ə k – yola salmaq.
R ə 'y ə t – bayraq, ələm.
R i h l ə t – ölmə, dünyadan köçmə.
R i k a b – üzəngi.
R i s a l ə – kitabça.
R i s m a n – sap, ip.
R i ş – saqqal.
“R i ş i k i, b ə r ə n ğ ə l x” – saqqal ki, hənaya-rəngə qaldı, iş fırıqdır.
R i ş t ə – ip, bağ; *məc.* rabitə
R i y a z i, e l m i-r i y a z i – riyaziyyat.
R i z a – razılıq, bəyənilmə.
R i z a m ə n d l i k – razılıq.

R i z q – azuqə.

R i z v a n – cənnət qarovulçusu.

R ö v n ə q – parlaqlıq, gözəllik; r ö v n ə q i - k a r – işin yaxşılığı, məqsədə uyğunluğu.

R ö v ş ə n – işıq, işıqlı, aydın.

R u, r u y – üz.

R u b ə r u – üz-üzə, üzbəüz.

R u m y a n (rusca “румяна” sözündən) – ənlük.

R u z – gündüz; r u z i - ş ə b – gecə-gündüz; r u z i - ə z ə l d ə n – əzəl gündən.

R u z ə d a r – oruçtutan.

R u z i g a r – müddət, bir qədər vaxt.

R ü b b – şirə, bəzi meyvələrin qaynanmış şirəsi; r ü b b i - b i y a n – biyan şirəsi.

R ü b u b i y y ə t – Allah, üluhiyyət.

R ü k n – əsas üzv, dayaq.

S

S a b i q ə n – keçmişdə.

S a b i r a n ə – səbrli adamlara məxsus; q ə n a ə t i - s a b i r a n ə – səbrli adamların etdiyi qənaət.

S a b i t q ə d ə m – mətanətli, möhkəm, dönməz.

S a d i r o l m a q – zahir olmaq, çıxmaq, çıxarılmaq.

S a h ə t – meydan, sahə.

S a i b – doğru, səhv etməyən, məqsədəuyğun.

S a i l ə – dilənçi qadın.

S a m a n – sərvət, dövlət, zənginlik, mal-mülk; tərtib, nizam.

S a r i – sirayət edən, nüfuz edən.

S a r i y ə – sirayət edici, birindən birinə keçici.

S a ş – saç, zülf; b a ş l a r ı s a ş d ı – başlarına saç qoyandırlar; *məc.* dinsizdirlər, azğındırlar.

S a z i ş – uyğunluq, uyma.

S e y d – ov.

S e y f – qılınc.

S e y f ü l' ü l ə m a – alimlərin ustası, üləmanın başçısı.

S e y l a n – axın, axıntı; ş i d d ə t i - s e y l a n – çox güclü axın.

S e y l i - t ə n – tənə seli.

S ə b a h ə t – gözəllik, s ə b a h ə t l i – gözəl, göyçək.

S ə b a t – möhkəmlik, mətanət.

S ə b b a ğ – boyaqçı.

S ə b h ə – təsbih.

S ə c c a d ə – üstündə namaz qılmaq üçün kiçik xalça, örtük.
 S ə d – yüz.
 S ə d d – bağlama, qapama, maneə, əngəl; s ə d d i-r a h – yolun qapanması.
 S ə d d a n ə – yüz dənədən (muncuqdan) ibarət.
 S ə d ə m ə (s ə d m ə) – zərbə, vurulma, çarpılma; gözlənmədən gələn bəla.
 S ə d i q – dost, doğru və həqiqi dost.
 S ə d r i-ə z ə m – baş vəzir.
 S ə f a – saflıq, səmimiyyət; təmizlik.
 S ə f a h ə t ş i a r – səfihlikdə məşhur olan, səfahət düşkünü.
 S ə f a n i ş a n – səfəgtirici, zövqverici.
 S ə f h ə – ölkə, vilayət; tərəf, üz.
 S ə ğ i r – kiçik, xırda uşaq; s ə ğ i r ü k ə b i r – böyük-kiçik.
 S ə h i h – doğru.
 S ə h m – pay, hissə, qismət, nəsib, bəhrə.
 S ə h n – həyət, meydan, ortalıq.
 S ə h n ə ç ə – balaca səhnə.
 S ə x a – səxavət.
 S ə q ə r – cəhənnəm.
 S ə l a t – namaz.
 S ə l b – zorlama, qapıb alma, qarət etmə.
 S ə l ə f – ata-baba, əcdad.
 S ə l i b – xaç; d ə v a y i-S ə l i b – Səlib müharibəsi.
 S ə m ə n – yasəmən gülü.
 S ə m ə r – meyvə, məhsul, fayda.
 S ə m i-e t i b a r – etibar edib dinləmə.
 S ə m i n – bahalı; d ü r r i-s ə m i n – çox qiymətli inci.
 S ə m r i m ə k – kökəlmək.
 S ə n a – dua-səna, dua etmə, yaxşılığa danışma; acı bitkidən dərman.
 S ə n a i-m ə k i, sənəmərəkəki (əslində: sənai-Məkki) – yarpağından işlətmə dərmanı hazırlanan və müxtəlif cinsləri olan bitki.
 S ə n g – daş.
 S ə n g d i l – daşürəkli, rəhmsiz, insafsız.
 S ə p ə l ə n g – yaltaqcasına canfəşanlıq edən; nöker.
 S ə r – baş. Sürünən, oyan-buyana, qaçan, *məc.* yaltaq.
 S ə r a – 1. ev, mənzil, yaşayış yeri. 2. yer, ərz, torpaq, səmanın müqabili.
 S ə r a p a – başdan ayağa, kökündən, bütün.
 S ə r b ə s ə r – başdan-başa; başdan-ayağa; büsbütün.
 S ə r ə f r a z (s ə r f ə r a z) – başı uca, yüksək.
 S ə r g ə ş (olmaq) – böyümək, boy atmaq; məşhur olmaq.
 S ə r g ə ş t ə l i k – dolaşma, uzun-uzun gəzmə.
 S ə r k ə ş – baş qaldıran, itaətsiz.

S ər n i g ü n – başı üstə çevrilmiş, devrilmiş, yerə vurulmuş.
 S ər r i ş t e y i - t ə d b i r – tədbir ipinin ucu (*məc*).
 S ər r i ş t ə – ipin ucu.
 S ər s ü f r ə – süfrənin yuxarı başı; süfrə üstü.
 S ər t i b – polkovnik.
 S ər ü s a m a n – var, mal-mülk.
 S ər v – sərv ağacı; bədii ədəbiyyatda, xüsusən şeirdə məcazi olaraq ucaboylu, boylu-buxunlu gözəlləri bildirir.
 S ər v ə q t (olmaq) – burada: ayıq olmaq, aldanmamaq.
 S ər v i - x ü r a m – nazlı-nazlı gözən; gözəl, dilbər.
 S ər v q ə d (d) – boy-buxun, sərv boylu, sərv kimi boy.
 S ət v ə t – şiddətli hücum, qüvvətli sıçrayış.
 S ə y y a d – ovçu.
 S ə z a – layiq, yaraşan.
 S ə z a v a r – layiqli.
 S i b y a n – kiçik oğlanlar, oğul uşaqları.
 S i c c i l – guya cəhənnəm odu ilə bişmiş pəlçiqdan daş növü.
 S i d q – doğru, düzgün, həqiqət.
 S i f a t – sifətlər, xüsusiyyətlər.
 S i l a l – səllin cəmi; s ə l l – səbət, çanta; dilənçi çantası.
 S i l s i l ə – zəncir; bir-birinə bağlı, bir sırada düzülən; s i l s i l e y i - m ü ş k i - t ə r – gözəl, uzun qara saçlar.
 S i l s i l ə c ü n b a n – köməyə çağırən, hay-küy qoparan.
 S i m b ə d ə n – gümüş bədənlı, bədənlı gümüş kimi ağ olan.
 S i m t ə n – bədənlı gümüş kimi ağ (gözəl).
 S i m ü - z ə r – qızıl-gümüş.
 S i p a h – ordu.
 S i p ər – qalxan.
 S i r a t – yol; s i r a t i - h ü d a – doğruluq yolu, haqq yolu.
 S i r ə t – əxlaq, yaşayış tərzı.
 S i r i ş k – gözyaşı; s i r i ş k i - a l – qanlı göz yaşları.
 S i t a r ə – ulduz.
 S i y a h (s i y ə h) – qara.
 S i y y ə m a – hələ; xüsusilə, birinci növbədə.
 S o f i (və ya sufi) – sufizm tərəfdarı; dindar, zahid.
 S o v q – bazar, meydan.
 S ö v g ə n d – and, and içmə.
 S ö v q (etmək) – yönəltmək, göndərmək, sürmək; təhrik etmək, salıxdırmaq.
 S ö v m – oruc.
 S ö v m ə ə – hücrə; ibadətğah, zahidlərin yaşayış yeri.
 S u – tərəf, cəhət, səmt, yan.

S u a l – dilənmə, dilənçilik; d ə s t i - s u a l ı n – dilənən əlin, dilənçi əlin.
 S u r – şadlıq; ziyafət; toy.
 S u r ə t – gözəllik; zahir tərəf, gözə görünən tərəf, “məna”nın əksi.
 S u r ə t n ü m a – təsvir edici, surət göstərici, canlandırıcı.
 S u z a n – yanar, yandıran; a h i - d i l i - s u z a n – yanan qəlbin ahı.
 S u z i ş – yanma, yaxılma, əzab; böyük acı təsir.
 S ü h u l ə t – asanlıq.
 S ü x ə n – söz.
 S ü x ə n d a n – yaxşı danışan.
 S ü x ə n d a n a n – sözbilənlər, ağıllı adamlar.
 S ü l u k – bir ictimai təbəqəyə daxil olma; məslək sahibi olma.
 S ü m m ə – sonra; v ə s ü m m ə – sonra da, yenə də.
 S ü r x – qırmızı, al.
 S ü r u d – nəğmə, şərqi.
 S ü r u r – şadlıq, fərəh, sevinc.
 S ü r u r a b a d – sevinc, şadlıq yeri, keyf-zövq məkanı.

Ş

Ş a i q – şövq və həvəs edən, bərk istəyən.
 Ş a k i r – şükr edən, razı olan.
 Ş a m – axşam.
 Ş a m i l o l m a q – aid olmaq, əhatə etmək.
 Ş a y a n – layiq, dəyər.
 Ş a y ə g a n – layiq.
 Ş a y ə s t ə – layiq, yaraşan.
 Ş e y d a – dəli; a ş i q i - ş e y d a – dəli aşıq.
 Ş ə b – gecə; ş ə b i - y ə s – qəm gecəsi.
 Ş ə b a h ə t – bənzəyiş, oxşarlıq.
 Ş ə b i - e h s a n – xeyrat gecəsi (axşamı).
 Ş ə b i h – bənzəyən, oxşayan.
 Ş ə ğ a l – çaqqal.
 Ş ə k v a – şikayət.
 Ş ə m a t ə t – özgənin bədbəxtliyinə sevinmə, bədxahlıq.
 Ş ə m ə n d ə f ə r – qatar, dəmir yolu.
 Ş ə m ş i r – qılınc.
 Ş ə n i ə – pis, murdar, xəbis; əxlaq toxunan; i x t i r a t i - ş ə n i ə – zərərli (dinə zidd) ixtiralar.
 Ş ə r a f d a r – şərəf sahibi, hörmətli.
 Ş ə r a k ə t – şərliklik, şərlik olma.
 Ş ə r a r – qılgıncılar.

Ş ə r a r ə – qığılıcım.
 Ş ə r a r ə t – fəsadçılıq.
 Ş ə r ə r – qığılıcım.
 Ş ə r ə f y a b – şərəfli.
 Ş ə f ə q q ə t – şəfqət, mehribanlıq, ata-ana duyğusu kimi təmiz, səmimi sevgi.
 Ş ə h b a z – qızıl quş.
 Ş ə h d – bal.
 Ş ə h i d a n – şəhidlər.
 S ə h l a – ala; tünd mavi; d i d e y i-ş ə h l a – ala göz, ala gözlər.
 Ş ə x s i y y ə – bir adamın nəfsinə, öz şəxsi arzularına aid olan.
 Ş ə r ' ə n – şəriət ilə, şəriət qanunu üzrə.
 Ş ə r i – şəriətə uyğun.
 Ş ə r i f – şərəfli, çox hörmətli.
 Ş ə r m – utanma; həya etmə, eyib bilmə.
 Ş i k ə s t ə r ə q ə m – şikəstə xətti ilə yazan; qırıq yazan, yaxşı yaza bilməyən.
 Ş i q a t – ittifaqsız, ayrılıq; ixtilaf.
 Ş i r i – j ə y a n – coşmuş, qəzəblənmiş aslan.
 Ş i r i n m ə z a q (etmək) – damağını ləzzətə gətirmək, zövq vermək.
 Ş i r k – çoxallahlıq, bütpərəstlik; küfr.
 Ş i t a b – tələsmə.
 Ş i t a b a n – yüyürən, sürətlə gedən.
 Ş i v e y i-k ü f f a r – küffarın təzzi-hərəkətləri, xasiyyətləri. Bax: küffar.
 Ş i y ə m – şeymələr, xasiyyətlər, təbiətlər; k ü f r ş i y ə m l ə r – kafir xasiyyətlilər.
 Ş o h ə r – ər, arvadı olan.
 Ş u r – qovğa, mərəkə, gurultu-patıltı.
 Ş u r i d ə – mübtəla, aşiq, məftun.
 Ş u r i d ə s ə r – pərişan hallı; *məc.* aşiq, məftun, mübtəla.
 Ş u r ü ş ə r – mərəkə, qovğa.
 Ş ü ğ l – sənət, peşə, iş.
 Ş ü ə r a – şairlər.
 Ş ü k r a n – minnətdarlıq, təşəkkür edisi.
 Ş ü k u f ə – çiçək.
 Ş ü k u h – böyüklük, çəlal, əzəmət, şövkət.
 Ş ü r b – içmə.

T

T a b, t a b ü-t ə v a n – qüvvət, taqət.
 T a b a n e t m ə k – işıqlandırmaq.

T a b ə n d ə – parlaq, işıq saçan.
 T a c d a r – tac sahibi, şah.
 T a c g a h – şaha məxsus, sarayda olan.
 T a ə b ə d – həmişə, daima.
 T a ə t – itaət; ibadət, pəhrizkarlıq.
 T a ə t g ə h – itaət yeri.
 T a ğ i – üsyançı, tüğyan edən.
 T a q – gücdən düşmə; qübbə, günbəz.
 T a q ə t g ü d a z – taqətdən salan, üzən.
 T a m m ə – tamam, bütöv, tam.
 T a r – qaranlıq, qara.
 T a z ə p ə r ə s t a n – yenilik tərəfdarları.
 T e y r – quş.
 T ə a l a – (t ə a l i) – yüksəliş, tərəqqi.
 T ə a r ü f – bir-birini tanıma, qarşılıqlı tanışlıq.
 T ə b a ə t – çapçılıq işi.
 T ə b a h e t m ə k – puç etmək, məhv etmək.
 T ə b a r – nəsil.
 T ə b d a r – qızdırmalı.
 T ə b d i l – dəyişmə.
 T ə b ə i y y ə t – tabe olma, arxasınca getmə; təbəəlik.
 T ə b ə r – balta.
 T ə b l – təbil.
 T ə b ə n – təbiətçə.
 T ə b x i r – buğlandırma, buxarlandırma.
 T ə b i d – uzaqlaşdırma, rədd etmə, rədd edilmə; sürgün.
 T ə b ş i r – muştuluqlama, müjdə vermə.
 T ə c a h ü d – çəhd etmə, çalışma.
 T ə c d i d – təzələmə, bir məsələ haqqında yenidən danışma.
 T ə c ə l l a – parlama, aydın və zahir olma; n u r i-t ə c ə l l a – zahir olma, görünmə işığı; h ə q q i n n u r i-t ə c ə l l a s ı – həqiqətin işığı.
 T ə c ə m m ü l a t – bəzək-düzək.
 T ə c r ü b ə k a r – təcrübəli.
 T ə c v i z – icarə vermə, məsləhət bilmə.
 T ə d a b i r – təbdirlər.
 T ə' d a d – bir-bir, sayaraq.
 T ə' d i b – ədəbli etmə, ədəb və tərbiyə öyrətmə.
 T ə ə r r ü z – sataşma, toxunma.
 T ə ə ş ş ü q – aşıq olma.
 T ə ə y y ü ş – məişət, həyat.
 T ə f r i h – fərhləndirmə.

T ə f r i q – ayırma, pozma.
 T ə f r i q ə – ayrılıq, ittifaqsızlıq.
 T ə f s i l – üzün izah, təfsilat.
 T ə f s i r – izah, açıb anlatma, şərh etmə.
 T ə ğ a f ü l – qəflət, xəbərsizlik, bilməzlik.
 T ə ğ s i l e t m ə – yumaq, qüsl vermək, pak etmək.
 T ə ğ y i r – dəyişmə, başqa şəkklə salma.
 T ə h a r ə t – təmizlik, paklıq.
 T ə h ə m m ü l – səbr, dözmə.
 T ə h ə s s ü r – həsrət çəkmə.
 T ə h ə y y ü c – həyəcanlanma, çuşa gəlmə.
 T ə h r i s – həvəsə gətirmə, şirnikdirmə.
 T ə h s i l – əldə etmə, qazanma;
 T ə h s i n – alqışlama, əhsən demə.
 T ə h t – alt; t ə h t i - h i m a y ə – birinin himayəsi altında olma; t ə h t ü l -
 t ü r a b – torpağın altı.
 T ə h v i l d a r – kassir, xəzinədar.
 T ə x r i b – dağıtma, xaraba qoyma.
 T ə k a h ü l – tənbəllik; süstlük, qeydsizlik.
 T ə k a s ü l – tənbəllik, kəsalət.
 T ə k f i r – kafir adlandırma, dinsizlikdə təqsirləndirmə.
 T ə k r i m – hörmət etmə, böyütmə, böyük yerinə qoyma.
 T ə k s i r – artırma, çoxaltma.
 T ə q b i r i - q ə z a – qəza-qədər, tale, başa gələnələr.
 T ə q d i s e t m ə k – müqəddəs saymaq, yüksək qiymətləndirmək.
 T ə q r i r – ifadə, bəyan; sözlər; vədlər.
 T ə q v a – Allah qorxusu, möminlik.
 T ə l a f i – əvəz alma, bir ziyanın müəyyən qarşılığını alma; ödəmə, ödənmə
 T ə l ' ə t – üz, sifət, camal.
 T ə l x – acı.
 T ə l ' i n – lənətləmə.
 T ə l l ə – qalaq.
 T ə l v i n – rəngləmə, boyama.
 T ə m c i d – böyütmə.
 T ə m ə d d ü n – mədəniləşmə, mədəni olma; tərəqqi.
 T ə m ə v v ü c – dalğalanma, ləpələnmə.
 T ə n – bədən, vücud.
 T ə n ə f f ü r – nifrət etmə, iyrənmə.
 T ə n g – dar, çətin keçilən yer, yol; az, kiçik, məhdud.
 T ə r a n e y i - ə s i l a n ə – əsillər, alicənablar nəğməsi.
 T ə r ə h h ü m – rəhm, acıma.

T ər ə k ə – ölən adamın şeyləri, miras malı.
 T ər fi – yüksəltmə, ucaltma.
 T ər ğ i b – rəğbətəndirmə, həvəsləndirmə.
 T ər v i c – rəvac vermə, işə salma.
 T ər z i-ü m u r i-s ə l ə f – ata-baba yolu.
 T ə s a h ü b – yiyələnmə, sahib olma.
 T ə s ə n n ü n – sünniləşmə, sünni olma, sünnilik.
 T ə s x i r – zəbt etmə, tutma.
 T ə s k i n – sakit etmə, dayandırma; t ə s k i n i-n ə f s – nəfsini, ehtirasını yatırtma.
 T ə s n i f – əsər yazma, kitab tərtib etmə.
 T ə s t i r – pərdələmə, üstünü örtmə.
 T ə ş ə y y ö – şüaləşmə, şüə olma, şüəlik.
 T ə ş x i s – xəstəliyin növünü düzgün müəyyən etmə, diaqnoz.
 T ə ş y i – yola salma.
 T ə t h i r – təmizləmə, pəkləmə.
 T ə v i l – uzun; ə m r i-t ə v i l – uzun ömür.
 T ə z k a r – zikir olunma, danışılma, dilə alınma.
 T ə z m i n – bir şairin başqa bir şairdən şeirdən sitat gətirməsi.
 T ə z y i' – zay etmə, puç etmə.
 T ə z v i r – hiylə.
 T i f a q – ittifaq, birlik, saziş.
 T i ğ – qılınc.
 T i l i s m a t – tilsimlə, cadu, sehr kimi yalan işlərlə bir adamın işini müşkülə salmaq xəyalları.
 T i m s a l – bənzər, oxşar.
 T i r – ox.
 T i r a z – nizam-qaydada, yaxşı, bəzəkli.
 T i r z ə n – oxatan.
 T ö h r – yuyunmaq, təmizlik görmək.
 T ö v f i q – yardım, kömək; Allahın köməyi; müvəffəqiyyət.
 T ö v h i d – təklik, birlik, Allahın birliyinə inanma.
 T ö v q i f – dayandırılma, dayandırma, həbs etmə.
 T ö v s ə n – at.
 T u h a f – qəribə.
 T u l – uzun.
 T ü f u l i y y ə i t – uşaqlıq.
 T ü h ə f – qəribə, gülünc, görülməmiş şey.
 T ü h ə m – töhmətlər, məzəmmətlər, tənələr.
 T ü l u' – günəşin doğması.
 T ü m ə n – İran pulu – on riyal (1930-cu ildən bəri işlənmir).
 T ü r f ə – təzə, əntiqə şey; qəribə; t ü r f ə d i l b ə r – nadir gözəl.

Ü

Ü c r ə t – zəhmət haqqı.
Ü d ə b a – ədiblər.
Ü q a b – qaraquş, qartal.
Ü q d ə – düyün; çətin məsələ, dolaşq iş.
Ü l ə m a – alimlər, elm ilə məşğul olanlar; ilahiyyat alimləri, ruhanilər.
Ü l u m – elmlər, fənlər; t ə h s i l i-ü l u m – elmləri öyrənmə.
Ü m ə n a – böyüklər, nazirlər, rəislər.
Ü m ə r a – əmirilər, hakimilər, əyanlar.
Ü m m – ana; ü m m i-x a q a n – şah anası.
Ü m m ə t – dindəşlar, bir dində birləşənlər.
Ü m u r – işlər,
Ü m u r a t – işlər; ü m u r a t i-a l ə m – dünyanın işləri.
Ü n a s – arvadlar.
Ü r ə f a – ariflər, bilikli adamlar.
Ü r f – adət, qanun-qayda.
Ü ş ş a q – aşıqlar.
Ü y u n – eynlər, gözlər; t ə n v i r i-ü y u n – gözlərə işiq saçmaq, *məc.* elm, bilik qazanmaq.
Ü z a r – yanaq, üz; g ü l ü z a r – gül kimi gözəl yanaq; gözəl üz.
Ü z m – abır, hörmət.

V

V a c i b ü l i z a n – itaət edilməsi vacib olan.
V a c i b ü t t a ə – itaət edilməsi vacib olan.
V a h ə s r ə t a – ey vah!..
V a l a – yüksək, ali; açıq, aşkar; şübhəsiz.
V a l i d – ata.
V a l i d ə – ana.
V a z e h – aydın, açıq, aşkar; şübhəsiz.
V e y – və ey.
V ə b a l – günah, məsuliyyət; vicdan ləkəsi.
V ə c a h ə t – gözəllik.
V ə c a h ə t l i – gözəl üz.ü.
V ə c h – məbləğ, pul, əvəz, səbəb.
V ə h m i-x ə y a l ə t – əsassız, yanlış xəyallar.
V ə k a l ə t – vəkillik, başqasının işini görmə vəzifəsi.
V ə q' (qoyan) – ciddi əhəmiyyət verən, yüksək qiymətləndirən.
V ə q f (eləmək) – qurban etmək, bağışlamaq.

V ə l ə d – oğul.
V ə l i – amma, lakin.
V ə r t ə – uçurum; burulğan, girdab, xətərli yer.
V ə s f – tərif.
V ə s f g u – tərifləyən, tərif deyən; mədhçi şair.
V ə z' – hal, vəziyyət.
V ə z'-m ə d a r – həyat tərz; hərəkət yolu.
V i q a y ə – müdafiə, mühafizə.
V i r d – daim deyilən, təkrar edilən sözlər, ifadələr.
V i z r – günah.
V ü c u h – üzlər; k ə ş f i- v ü c u h i- n i s v a n – qadınların çadrasını atma.
V ü k ə l a – vəkillər, müdafiəçilər.
V ü s l ə t – aşiqin məşuqə çatması.
V ü z ə r a – vəzirlər.

Y

Y a h u – ay Allah!
Y a r a n – dostlar, aşnalar.
Y e d i c i – ölü yerində ağız açıb ağı deyənlərin başçısı.
Y e k b a r – birbaş, birdəfəlik.
Y e k s a n – bərabər, hamar, düz, bir.
Y ə f i r r – qaçma, qaçışma.
Y ə ğ m a – qarət, talan.
Y ə l d a (yəlda gecəsi) – ilin ən uzun gecəsi, dekabrın iyirmi birilə iyirmi ikisi arasındakı gecə.
Y ə m i n – sağ tərəf.
Y ə' s – ümitsizlik; yas.
Y ə s a r – sol tərəf.
Y ə s r i b – Mədinə şəhərinin qədim adı; ş a h i- Y ə s r i b – Məhəmməd peyğəmbər.
Y ə z d a n – yaradan, Allah. Y ö v m – gün.
Y o v m ə n- f ə y ö v m ə n – gün-gündən.
Y o v u n c u (y a v u n c u) – yaltaq, hədyan danışan, yava.

Z

Z a i d – çox, artıq, ziyadə.
Z a i l – pozulmuş, yox olmuş.
Z a l i m a n – zalımlar, rəhmsizlər.
Z a r – inləyən, ağlayan.

Z a y e – zay, tələf, məhv.
Z e y – xarici görünüş, qiyafə, müxtəlif ictimai təbəqələrin özünə məxsus geyimi.
Z e y b ə q – civə.
Z e y f – qonaq.
Z e y f ç ə k m ə k – qonaq etmək.
Z ə b a n – dil.
Z ə b u n – zəif, güzsüz, qüvvədən düşmüş.
Z ə ' f – zəiflik, gücsüzlük.
Z ə k a t – şəriətə görə bir adamın mal-dövlətinin hər il yoxsullara verilməli olan qırxda bir hissəsi.
Z ə k a v ə t – zəkilik, qabiliyyət, istedad.
Z ə n – arvad, qadın.
Z ə r d – sarı, solğun.
Z ə r ə f ş a n – qızıl saçan.
Z ə r n i g a r – qızıl su ilə naxışlanmış, zər naxışlı.
Z ə v a l – yox olma, məhv olma.
Z ə v ə c a t – arvadlar.
Z ə v i ş a n – şan və şərəf sahibi, adlı-sanlı.
Z i b ə s – xeyli, o qədər, çox.
Z i k r – Allah və peyğəmbərlərin adlarını təkrar-təkrar söyləmə
Z i l l – kölgə.
Z i n ə t i - t ə n – bədənin, vücudun bəzəyi, yaraşığı.
Z i n h a r – aman, ehtiyatlı ol, çəkin.
Z i ş a n – şanlı.
Z i ş ə r ə f – şərəf sahibi.
Z ö h d – zahidlik, həyatını ibadətlə keçirmə.
Z ö v c – ər.
Z ö v r ə q – qayıq, balaca gəmi.
Z ö v r ə q n i ş i n – qayıqda oturan.

MÜNDƏRİCAT

M.Ə.Sabir irsinin nəşri tarixinə dair 4

SATİRALAR

1906

Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti (“ <i>Vəkil: Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam</i> ”)	37
[Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!]	39
[Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad]	40
[Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!]	44
[Mahi-Kən’anın batıb, ey piri-Kən’an, qəm yemə!]	46
Qocalıqdan şikayət (“ <i>Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən</i> ”)	47
Bakı fə'lələrinə (“ <i>Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi</i> ”)	48
[Cəhd eylə, sən ancaq nəzəri-xəlqdə pak ol]	50
[Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq]	51
[Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!]	53
Təhsili-elm (“ <i>Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır</i> ”)	54
Ata nəsihəti (“ <i>Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma</i> ”)	56
[Ah eylədiyim nəş'eyi-qəlyanın üçündür]	58
“Həyat”ın “Gop-gop”una cavab (“ <i>Bu tift ki, nuri-bəsərü şireyi-candır</i> ”)	61
Barışnalara dair (“ <i>Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var</i> ”)	63
Cavablar cavabı (“ <i>Elm ayineyi-surəti-hal idi nədən bəs?</i> ”)	65
Bakı pəhlivanlarına (“ <i>Könlüm bulair kuçədə cövlanı görəcək</i> ”)	69
[Adətimiz daş idi də'va günü]	70
Küpəgirən qarının qızlara nəsihəti (“ <i>Qarı nənənin sözlərini sanma cərəndir</i> ”)	73
Uşaqlara (“ <i>Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar</i> ”)	75
[Mən bilməz idim bəxtdə bu nikbət olurmuş]	77
[Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkət]	79
[Əl'əman, sərəkəş olub...]	80

1907

[Eylə bildirdim ki, dəxi sübh olub]	81
[Ey fələk, zülmün əyandır...]	82
[Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayı-hürriyyət]	83
Nəfsin qərəzi, əqlin mərəzi (“ <i>Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyayışın</i> ”)	84

[Ey əzizim, xələfim...]	86
Xəsisin heyfi, varisin keyfi (“ <i>Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənü güvvəti-can!</i> ”)	87
[Səradan bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!]	88
[Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir]	90
Sərhesab (“ <i>Səs ucalaşdı, qoymayın!</i> ”)	91
Ağlaşma (“ <i>Nə rəvadır əğniyələr baxa ac qalanə, ya rəb!</i> ”)	92
Tö'meyi-nəhar (“ <i>Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!</i> ”)	93
[Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü işim, Allah!]	94
[Övrədımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir]	96
[Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəaların?]	97
[Eyki guyi şərəfi-nəfs be ədləstü be cud]	98
[Fə'lə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?!]	100
[Təni-adəmi şərifəst be nani-adəmiyyət]	102
[Nəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!]	103
[Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!]	105
Təraneyi-əsilanə (“ <i>Nə soxulmusan arayə, a başı bəlalı fə'lə?!</i> ”)	106
Leyli-Məcnun (“ <i>Ey dövlətimin zəvalı oğlum!</i> ”)	110
[Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!]	113
[Əlminnətü-lillah ki, “Dəbistan” da qapandı!]	117
Uçitellər (“ <i>Tövqif edilmişdi mağıl Gəncə siyezdi</i> ”)	118
[Vəqta ki, qopur bir evdə matəm]	120
Fəxriyyə (“ <i>Hərçənd əsirani-qüyudati-zəmanız</i> ”)	123
Qorxuram (“ <i>Payi-piyadə düşürəm çöllərə</i> ”)	125
[Bə'zi yerlərdə təsadüf olunur əşa, ətə!]	127
[Mən belə əsrari qana bilmirəm]	128
Müəllimlər siyezdi (“ <i>Baş tutdu müəllimlərin iclası-siyezdi</i> ”)	129
[Çapma atını, girmə bu meydanə, a Molla!]	130
İki cavablara bir cavab (“ <i>Loğalaşıb, a görməmiş, çox da belə firdama!</i> ”)	133
[Soldumu gülzarın, ey Faiqi-Ne'man pəsər]	134
[Ey on ki, ülumi-mədənidən xəbərin var]	135
Sual-cavab (“ <i>Görmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim</i> ”)	137
İftardan bir göftar, ya məcmüədən bir löqmə (“ <i>Atmış niqabi-hüsni məcmuəyi-təvangər</i> ”)	138
[Bimərhəmət ə'yanlarına şükr, xudaya!]	140
Məktub (“ <i>Molla dayı, etmə şərarət belə</i> ”)	141
[Töhmət edir qəzetçilər, – məş'əri-nası bir belə!]	142

[Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!]	145
Sual-cavab (“ – Şəhri-mə’lumunuzun vəz’ü qərarı necədir?”)	147
Səbir (“ <i>Ta gəlirik biz də bir az anlayaq</i> ”)	148
Fisincan (“ <i>Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur</i> ”)	149
[Aldanmaram ki, doğrudur ayinin, ey əmu!]	150
Bizə nə?! (“ <i>Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!</i> ”)	151
Barakallah (“ <i>Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!</i> ”)	152
Olmur, olmasın! (“ <i>Ata: Kuçədə tullan, ey oğul, sənətin olmur, olmasın!</i> ”)	155
[Madam ki, hamiyani-zülmət]	157
Məsləhət (“ <i>Ağrın alım, ay Məşədi Sijimqulu</i> ”)	158
Şirvan (“ <i>Şe’rimi, Molla dayı, zənbilə salsan, mənə nə?!</i> ”)	162
[Bir cibimdə əskinəm, bir cibimdə ağ mənət]	163
Ay haray! (“ <i>Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər</i> ”)	164
Doğru (“ <i>Doğru deyən olsaydı yalançı usanardı</i> ”)	165
Dilbər (“ <i>Ey dilbərənə tərzədə cövlan edən cocuq!</i> ”)	166
Bəxtəvər (“ <i>Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!</i> ”)	168
Üç arvad (“ <i>Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılar!</i> ”)	170
Səbr elə (“ <i>Etsə də aləm hamısı zəlzələ</i> ”)	172
[Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi!]	174
Şikayət (“ <i>A kişi, bundan əzəl xəlqdə hörmət var idi</i> ”)	176
Gavur qızı (“ <i>Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!</i> ”)	177
[Osmanlılar, aldanmayın, Allahı seversiz!]	178
[Mən şahı-qəvişövkətəm, İran özümündür!]	180
Qoyma, gəldi! (“ <i>Xandostu, amandı, qoyma gəldi!</i> ”)	182
Uşaqdır (“ <i>Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!</i> ”)	185
İstiqbalımız lağlağdır (“ <i>İnanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm</i> ”)	186
Cavan (“ <i>Eyvənımız ucadır</i> ”)	187
Ax!.. (“ <i>Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi</i> ”)	188
[Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır]	190
Nəsihət (“ <i>Ey xacə, çalış surəti-zahirdə qəşəng ol!</i> ”)	191
[Mahi-rəməzandır, yenə meydan da bizimdir!]	192
Bu boyda!.. (“ <i>Nədir olur bu cocuqlar əyan bu boyda, bu boyda?</i> ”)	194
[Qabla dəxi marfaşımı, Mir Haşım!]	195
Mənim tək (“ <i>Səd şükür ki, yox indi bu saətdə mənim tək</i> ”)	197
Kişi (“ <i>Durma, yıxıl yat hələ, Fəhrat kişi!</i> ”)	199
[Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı]	200

1909

Şahnamə (“ <i>Şəhim, tacidarım, qəvi şövkətim!</i> ”)	201
Arzu (“ <i>Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sən’ət olaydı!</i> ”)	205
... Tapmacanın tə’biri (<i>Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir</i>)	206
[Bir bəhanə öldə ünvan etməli bundan sora!]	207
[Qəmə möhnət füzun oldu]	208
İstiqbal bizimdir (“ <i>Yetər, canum, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!</i> ”)	210
[Neyliyim, ey vay! bu urus başladılar]	211
[Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim]	212
Mənimki belə düşdü! (“ <i>Qəm rahnümun oldu, mənimki belə düşdü!</i> ”)	215
[Vah!.. bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!]	218
Satıram (“ <i>Moldayı, salmadı el dil boğaza...</i> ”)	222
Neçin verməyir? (“ <i>Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?</i> ”)	224
[Doğrudan da, Məmədli, qeyrət həlal olsun sənə!]	225
[Nədir, aya, yenə üsyanları iranlıların?]	227
[Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!]	229
“Gülüstan”-i-Sə’didən bir hekayeyi-mənzuməyə bənzətmə (“ <i>Yeki porsid əz on şəh geştə fərzənd</i> ”)	230
Bura say! (“ <i>Cəmaət: Zilli-Sultan, bura say döydürüb aldıqlarını!</i> ”)	231
Füzuliyə bənzətmə (“ <i>Məndə ar olsaydı ölmək ixtiyar etməzmidim?</i> ”)	233
[Vaiz, qələm əhlin niyə təhqir eləyirsən?]	234
[Yaşamaq istər isək sırf əvam olmalıyıq!]	235
[Adəmi adəm eyləyən paradır]	237
Vermirəm a!.. (“ <i>Mən ölüm, Molla, bizim Xankişinin qanına bax</i> ”)	238
Canın çıxsın! (“ <i>Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!</i> ”)	240
Yox, yazmaram! (“ <i>Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..</i> ”)	241

1910

[Zahid ölməkdən qabaq məqsudinə çatmaq dilər]	243
[Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!]	244
Qocalar marşı (“ <i>Bir qocayam çaq nə kimi yaşaram</i> ”)	246
Ürəfa marşı (“ <i>İntelientik, gəzərik naz ilə</i> ”)	249
Pula təvəccöh (“ <i>Nuri-çəşmanımın, ey pul, ya canummın</i> ”)	251
Təşəkkür (“ <i>Mollalar, taleimiz oldu əcəb yar bu gün!</i> ”)	252
Millət şərqişi (“ <i>Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağa, millət!</i> ”)	253

Giley yaxud umu-küsü (“ <i>Get-gedə, “Zənbur” ağa, sən də çayırsan deyəsən?!</i> ”)	254
[Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!]	256
[Ey vay ki, heysiyyəti-millət götürüldü!]	260
Əhvalpürsanlıq yaxud qonuşma (“– <i>Nə xəbər var, məşədi?</i> ”)	262
[Rədd ol qarıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!]	264
[Və’z etdiyin inandı, sən amma inanmadın!]	268
[Bir bölük boşboğazıq, heyvərəlik adətımız]	270
Oxutmuram, əl çəkin! (“ <i>Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!</i> ”)	272
[Asudəlik bu saət yerdən göyü cəhanda]	274
[Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!]	276
[Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!]	278
[Nəçin məktəbə rəğbətım olmayır?]	281
Qaç, at basdı! (“ <i>Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! millət gəlir!</i> ”)	283
[Göruncə şəxs birərbabi-sərvətin üzünü]	285
[Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz]	285
Əksimə (“ <i>Zahidin əksimə düşcək nəzəri-xudbini</i> ”)	285
[Əhli-İranda, pah oğlan, yenə hümmət görünür!]	286
[Dün cəhənnəm vəsfini zahiddən eylərdim sual]	287
[Kürd çaldıqca boru çingənə oynar, derlər]	287
[Yıldırımlar yağsa göydən titrəməz ruhum mənim]	287
[Bizi aldatma, xacə, hər sözünə]	287
[Şanlı gördükcə məni sanki edir qövr fələk]	288
[Arif çalısır ki, millət azad olsun]	288
[Dün yatıb Mir Haşımı rö’yadə gördüm, söylədim]	288
...Deyir (“ <i>Oylə səngindir ki, əsqali-təəssübdən yüküm</i> ”)	288
[Yatmışan, Molla əmu, gürcülər içrə hələ sən!]	289
Tapdım!.. (“ <i>Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağa</i> ”)	290
[Hankı alçaq bir əlin qeyd etdiyi xətdir o ki...]	290
[– Yoldaşım, yatmışmısan?]	290
[Başqa millətdən hüququn almaq üçün hər zaman]	290
[Dün oxurkən bir müdiri-məktəbin məktubunu]	290
[Mürtəcə xadimlərim, ha indi xidmət vəqtidir!]	291
Bir dəstə gül (“ <i>İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun</i> ”)	293
[Əlhəzər, qoyma baxa əksimə zahid ki, onun...]	294
[Qəztələr tövqifini yalnız Sipəhdar əkməyir]	294
[Sanma bir məsləki tə’qiblə möhkəm qalaram]	294
[Dün bir eşşəksisal insanə]	294
Bakıda bir kənddə mühavirə (“ <i>Kəndçi: Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bizə</i> ”)	295

[Cənnətdəki huriləri, qılmanları Allah]	296
[Kimdir arif? – deyə sordum, dedilər əsrə görə]	296
[Oğlunun vasitəyi-xilqəti olmaqla fəqət]	296
[Deyirdik bir zəmanlar biz kəmalî-fəxrü hümmətlə]	296
[Mütləqiyyətdə əbd şəklinde]	297
[Bir müdirin ki, keçməyə qoluna]	297
Bir gül (“ <i>Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu</i> ”)	297
Ay can! ay can! (“ <i>Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! ay can!..</i> ”)	298
Amma, millət a!.. (“ <i>Moldayı, gördün nə iqdəm etdi?! Amma millət a!..</i> ”)	301
Sipəhdar deyir ki (“ <i>Arşimed: “Bir nöqtə bulsaydım ona bil’istinad</i> ”)	302
Hüseyn Kəmal deyir ki (“ <i>Tə’nü təhqirə təhəmmül edərəm mən, lakin</i> ”)	302
Rəməzan söhbəti. Bizim Hacı deyir ki (“ <i>Əl’əman artıq orucdan, əl’əman!</i> ”)	302
Oruc deyir ki (“ <i>Ey hacı, məndən şikayət eyləmə</i> ”)	302
“Səda”nın 162-ci nömrəsinə (“ <i>Şairəm, əsrimin ayinəsivəm</i> ”)	303
[E’tilə etdikcə, derlər, yüksəyə təyyarələr]	303
Kəndli deyir ki (“ <i>Bakıda nəfiz ikən əllidən artıq üləmə</i> ”)	303
Bakılı deyir ki (“ <i>Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizə</i> ”)	303
[Şah dedi: – Ağlayıram, bəs ki, üzüm çirkindir]	304
İnteligenlər deyir ki (“ <i>Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!</i> ”)	304
Tərcüman deyir ki (“ <i>Be tə’mine lesane madər əz hər ku be Petpesburg</i> ”)	304
İranlılar deyir ki (“ <i>Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün</i> ”)	305
[Söylə, təqsiri nədir, tapdalayırsan yazığı?]	305
Millət deyir ki (“ <i>İnteligen ağalar, biz sizi çoxdan tanırıq!..</i> ”)	305
[Qlası seçkisini qoydu dum müzakirəyə]	305
Bakılılar deyirlər ki, (“ <i>Şamaxlılar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz</i> ”)	305
Dilənçi deyir ki (“ <i>Əl açıb sail olmağın xoşdur</i> ”)	306
[Çox təəccüb edirəm tərzi-cədidə ki, onu]	306
[Gərçi pərvaz etdi ayroplan dünən bir quş kimi]	306
[Axşam olcaq uçeniklər hərə bir madmazelin]	306
[Cümələrdə dükən açmaz bakılı]	306
[Öymə nəsəbi, öyməyə şayistə həsəbdir]	307
[Cəvankən fəqrden etmə şikayət]	307
[Oğrular da bədəxlaq qumarbazlardır]	307
Tap görüm!.. (“ <i>Həp kiçiklər kiçik ikən böyüyür</i> ”)	307
[Mülki-Şirazə Zilli-Sultanın]	307
[Mürtəcələr, sevinin, kişvəri-İranə yenə]	308

[Zilli-Sultana, amandır, verməyin İrana yol]	308
[Onlar ki, edir hörməti namusunu təqdis]	308
[Saxtə bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb]	308
Hatıfdən gələn bir nida deyir ki (“ <i>Görəsən Məmdəlinin yandığı af’alı nədir?</i> ”)	309
[Şurə gəlib şad olun, iranlılar!]	311
“Tərcümani-həqiqət” deyir ki (“ <i>Xəstəməiz Əbdülhəmid artıq sağaldı, səmridi</i> ”)	312
[Haləti-məstliyində nə olur, ey öyyaş!]	312
[Dərlər, İran günbəgündən xar olur, əlbəttə ki!]	312
Almaniya imperatoru Vilhelm deyir ki (“ <i>Möhtərəm iranlılar, sizdən təmənnamız budur</i> ”)	313
Eynüddövlənin iste’fasından dolayı bəstə girmək istəyən Tehran tacirani-qeyrətməndənələrinə (“ <i>Bəstə iqdām eyləyin, ey tacirani-mö’təbər!</i> ”)	313
Hatıf deyir ki (“ <i>Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan</i> ”)	313
[“Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm]	313
[Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda]	314
[Oylə qorxmam “biş”dən kim, qorxuram “cədvər”dən]	314
Bakıda Şamaxı yolundakı həbsxanənin qabağında oxunan növhədir (“ <i>Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki</i> ”)	314
Səfil tacir deyir ki (“ <i>Bir neçə ildir ki, uyub işrətə</i> ”)	314
[Tumanov izn alır ki, Şirvanə]	315
[Övrət almaq, boşlamaq, övlada ad qoymaq kimi]	315
Dəryada qərç olan iranlıların yetim balalarına təsəlli (“ <i>İki yüz qərç olan iranlıların</i> ”)	315
[Bəs deyilmiş bunca Mehdiilər xüruci, indi də]	315
Qurban bayramı (“ <i>Bayram olcaq şövkətilər, şanlılar</i> ”)	316
Ə. Qəmküsar bəradərimə cavab (“ <i>Təhvili-ibarət sözünü “tərcümə” qanmaq</i> ”)	319
[Bildir ehyayi-Səmərqənd etdi İran taciri]	319
Şamaxıda (“ <i>Əsri-bistümdür, səhab altında qalmaz şəmsi-elm</i> ”)	319
... Lam deyir ki (“ <i>Şeyxül-islamlərin, müftiyi-islamlərin</i> ”)	319
[Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərək]	320
[İştə bir hey’əti-təhririyyə]	320
[Qurulubdur yenə meydanı-həyahayi-süxən]	320
Zahidlərə (“ <i>Aç dilini, yum gözünü, zahida</i> ”)	321
İzah və şərhələr	322
Lügət	434

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

HÖPHÖPNAMƏ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ-2004

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompüter səhifələyicisi: *Rəşad Həmidov*
Korrektor: *Pərinaz Səmədova*

Yığılmağa verilmişdir 09.06.2004. Çapa imzalanmışdır 07.12.2004.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 30. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 211.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.